

శ్రీ
భాషా
కు వ ల యా నం ద ము.
అ ర్థా లంకా ర వివ రణ ము
గద్య పద్యాత్మ క ము.

ఆంధ్ర కర్త,
మహీధర వేంకటరామశాస్త్రి
వైయాకరణ-సాహిత్యవిద్యాప్రవీణ-ఆయుర్వేదవిశారద.
Retired Sanskrit Pandit.
అ మ లా పు థం.

1957

ప్రథమ ముద్రణము

500 ప్రతులు.

వెల రు. 5—0—0.

సర్వసామ్యములు
గ్రంథకర్తవి. }

అమలాపురిం
వామరాజు చంద్రవకాళిగారి
శ్రీ మూర్తి ముద్రానిలయమున
ముద్రితము.

ప రి చి త్రి క రణ ము.

నేఁదెనిఁగింపఁబూనిన చంద్రాలోక కువలయానందముల నెఱు సద్ధాలంకారలక్షణ గ్రంథములు సాహితీజగతి సుప్రసిద్ధములు. అభ్యసన సమకాలముననే సుగమముగను మనోహరముగను విషయబోధ మొనరించుటచే నీగ్రంథనామము లస్వర్ణములు.

ఇట్టి గ్రంథములు తెనుఁగుభాషలోఁగూడ నుండుట భాషా యోషకు సాటిలేని యలంకారమగునుగాన నెందఱెంద తాంధ్రీకరించి నను జర్మితచర్మణమును బునరుక్తమును గాఁజాలదని నాయూహ. కాన నేనిట్లు భాషాంతరీకరించితిని.

చంద్రాలోకమున లక్షణములును లక్ష్యములును నొక శ్లోక ముననే పూర్వార్థపరార్థములఁ బొందు పఱుపఁబడినవి. నేను వానిని దేనుఁగునఁ గందపద్యములఁ బూర్వార్థపరార్థములఁ బొదిగితిని. కొన్ని చోటుల మూలలక్ష్యములఁ దెనిఁగింప వీలుగాకుంటచే స్వతంత్రించి లక్ష్యములఁ జూపితిని.

కువలయానందమందలి లక్ష్యశ్లోకములు కవితాసిద్ధులగు ఘహా కవుల రచనలు. మిక్కిలి భావగర్భితములు. ప్రాథభావములు పాద బద్ధమగు పద్యముల నిమిచ్చినచోఁ బఠించుతఱి నొకవిధమగు గాంభీర్య మును నొయ్యారమును జూపి పఠితల చిత్తముల రసస్ఫూర్తి నుజ్జ్వలాత్కాఁగించునని నాయూహ. ఈయూహతో వానిని వివిధ వృత్తిములఁ దెనిఁగించితిని,

అచ్చటఁగూడ మూలభావములను విడువకను వానిక విరుద్ధ ములు గాకుండఁగను గొంతవట్టు స్వతంత్రించి భావములఁ గూర్చితిని. అట్లుచేయుటకు భావపరతంత్రతయే కారణము.

మఱియు మూలశ్లోకములఁ దేనుఁగు పద్యముల వ్రాయుటకు మఱి యొక కారణముగూడ గలదు. అద్ధాలంకారముల నేర్వఁదలఁచిన ధాత్రులు లక్ష్యలక్షణములఁ గంతస్థములుగఁ జేసికొనుటకు ననుకూల ముగనుండున నెఱు తలఁపు నన్నట్లు చేయుటకుఁ బురికొల్పినది.

విషయవిచారమంతయును మూలమందువలె దెనుఁగున గద్య సరణినే నడచినది. కాని కొంత విశేషము గలదు. విషయమునంతయుఁ గ్రోడికరించుకొని విషయవిభాగమును నొకవిధముగ స్వేచ్ఛారీతిగఁ గల్పించుకొని పఠితలకు సుఖభోధమగునట్లు వచనరచన సేసితిని. ఇట్లు చేసినను విషయచాలనము మూలానుక్రమణముగ లేకున్నను మూలా విరుద్ధముగనే యుత్పన్నమని విన్నవించుచున్నాను.

ఈనాయూహ సరియగునో కాదో యనుటలోను చాస నేనెంత వట్టు చరితాధుఁడ నై తినోయనుటలోను సహృదయ హృదయమే న్యాయస్థానము.

మూలగ్రంథ లక్ష్యములఁ గొన్నితావుల రాజస్తుతి యుద్వేల ముగఁ గన్పట్టుచున్నది. అయినను నాయాలంబనమును విడిచి కల్పనా చాతుర్యములఁ జూచినచో మహాకవుల భావవిశేషసృష్టిచైచిత్ర్యముచే నెవ్వని మనమానందమయము గాకుండును ?

తప్పొప్పుల పట్టిక గ్రంథాంతమున నిచ్చియున్నాను. మఱికొన్ని యక్షరచ్యుతులు సులభముగ సరిదిద్దుకొనఁ దగినవి గలవు. వానినిఁ జదువరులు సరిచేసికొనఁ గోరుచున్నాను.

గ్రంథరచన యాత్మానందము కొఱకైనను సహృదయమానంద మును గూడఁ గోరుకొనుట మానవ స్వభావము గాన నేగీగీతిగ నాకొలఁది నెఱింగియు నిట్లు పేరాసతో నుంటిని. ఎట్లు ? నాయూ గ్రంథము :—

తే॥ గీ॥ హృద్యపద్యంబు శర్కరా - ఖాద్యముగనఁ.

సరస భావంబు తెలి పంచ - సారిముగను ।

శాస్త్రచర్చలు చందన - చర్చలుగను

విందుసేయుచు బుధుల కా - సంద మిహిత ॥

ఇట్లు, ఆంధ్రీకర్త.

ము ద్రా ప జా ద్య తి.

ఉ॥ కొందఱుపల్కురింప రికక - గొందఱుబెల్లముగాఁగనాల్కు వా
 కొందుగు కొందఱయ్యలు ఖ - గోళముఁజూతురు తారెబీదలం
 చెందఁగొ యొప్పుచుందు రిక-నెందఱొ మాన్పడియుందురౌర!మా
 కందఱలాశిశాయి రస - కందము సత్కవి యర్థియై చనన్ ॥

కం॥ ఇంగులగుహో సత్కవులకు

నెఱులగు నావంటివాని - కిల నాద్యతి యం ।

చెఱుపోక పెద్దప్రోద్దు న

కట ! యెటులో కడిపినాడె - గద ! యుమ్మలికన్ ॥

శా॥ ఐసన్ భూసతి గొడ్డువోవునె? రసా - హ్లాదై కతానాంతగా

నూన సాధన హేనభాన శతనం - న్దోహంచితాత్మానునం ।

ధానశ్రీ లలితాశ్రజన్ములు కసం - గాలేరె ? యందంద గా

గాసన్ మన్ననసేయ రమ్యకవితా - రాజ్యంబు సాజ్యంబుగాన్ ॥

కం॥ అని మసమున ధృతి నొందుచు

జని నాకృతిఁజూప సంత - సము పెంపెనఁగన్ ।

చను చెల్లి పెండ్లి రమ్మం

చసకను దగునర్థమిచ్చి - యీద్యతి మెలయన్ ॥

కం॥ పనిచిర సను ; ముద్రాణమున

కని యీసహృదయుల వితిర - గార్ధపు సుకృతం ।

బసయము వటబీజమువలె

గొనిశాఖలు వారికడుతె - గుంభిని జలువల్ ॥

II

—♦ ఆసహ్యదయుల నామ ధేయములు. ♦—

1. శ్రీ నడింపల్లి రామభద్రరాజుగారు, M. L. A.

Member of the Syndicate of the Andhra
University, కోడూరుపాడు.

2. శ్రీ కోరాడ రామకృష్ణయ్యగారు, M. A.

Retired Reader in Telugu of the Madras
University, మద్రాసు.

3. శ్రీ కూరెళ్ల హరిహరస్వామిగారు, M. B. B. S. A. I. M.

అమలాపురం.

4. శ్రీ కూచిమంచి వేంకటశాస్త్రిగారు, సరసకవి, అమలాపురం.

5. శ్రీ అప్పాద్వేదుల సీతారామయ్యగారు, B. A. L. T.

Retired Head Master, కొత్తపేట.

విషయ చూచిక

అలంకారనామము-	పుట.	అలంకారనామము-	పుట.
1. ఉపమ.	1	28. ప్రస్తుతాంకురము	99
2. అనన్వయము.	7	29. పర్యాయోక్తము	104
3. ఉపమేయోపమ.	8	30. వ్యాజస్తతి	111
4. ప్రతీసము	9	31. వ్యాజనిన్దో	115
5. గూఢకము	13	32. ఆక్షేపము	118
6. పరిణామము	18	33. విరోధాభాసము	120
7. ఉల్లేఖము	20	34. విభానన	121
8. భ్రాంతి	21	35. విశేషోక్తి	126
9. స్మృతి	21	36. అసంభవము	127
10. సంజేహము	21	37. అసంగతి	128
11. అపహ్నాతి	23	38. విషమము	131
12. ఉక్లేషము	29	39. సమము	137
13. అనిశయోక్తి	39	40. విచిత్రము	143
14. అల్పయోగిత	47	41. అధికము	143
15. దీపకము	51	42. అల్పము	145
16. ఆవృత్తిదీపకము	52	43. అన్వేష్యము	145
17. ప్రతిసంస్తాపము	53	44. విశేషము	146
18. దృష్టాంతము	56	45. వ్యాఖ్యాతము	148
19. నిదర్శనము	58	46. కారణమాల	150
20. వ్యతిరేకము	65	47. ఏకావళి	150
21. సహాంశము	66	48. మాలాదీపకము	152
22. వినోక్తి	67	49. సారము	153
23. సమాంశోక్తి	69	50. యథాసంఖ్యము	154
24. పరికరము	79	51. పర్యాయము	155
25. పరికరాంకురము	83	52. పరివృత్తి	158
26. శ్లేష	84	53. పరిసంఖ్య	159
27. అప్రస్తుతప్రశంస	91	54. వికల్పము	160

IV

అలంకారనామము-	పుట.	అలంకారనామము-	పుట.
55. సముచ్చయము	161	83. ఉత్తరము	219
56. కారకదీపకము	162	84. సూక్ష్మము	221
57. సమాధి	163	85. విహితము	221
58. ప్రత్యసేకము	164	86. వ్యాప్తి	222
59. కావ్యాధాపత్తి	166	87. గూఢోక్తి	224
60. కావ్యలింగము	167	88. వివృతోక్తి	225
61. అర్థాంతరన్యాసము	174	89. యుక్తి	228
62. వికస్మరము	181	90. లోకోక్తి	229
63. ప్రాప్తోక్తి	183	91. ఛేకోక్తి	230
64. సంభావన	184	92. వక్రోక్తి	231
65. మిథాధ్యవసిత	185	93. స్వభావోక్తి	232
66. లలితము	187	94. భావికము	233
67. ప్రహర్షణము	193	95. ఉదాత్తము	234
68. విషాదనము	195	96. అత్యుక్తి	235
69. ఉల్లాసము	195	97. నిరుక్తి	236
70. అవజ్ఞ	198	98. ప్రతిషేధము	237
71. అనుజ్ఞ	199	99. విధి	237
72. లేశము	201	100. హేతు	238
73. ముద్ర	205	రసవదాది ప్రకరణము	241
74. రత్నావళి	206	ప్రేయోలంకారము	243
75. తద్గుణము	209	ఊర్జస్విత్తు	244
76. పూర్వరూపము	209	సమాహితము	244
77. అతద్గుణము	211	భావోదయము	245
78. అనుగుణము	213	భావసంఘ	245
79. మూలనము	213	భావశబ్ద	246
80. సామాన్యము	214	ప్రత్యక్షము	246
81. ఉన్మీలితము	217	అనుమానము	247
82. విశేషము	217	ఉపమానము	248

అలంకారనామము-	పుట.	అలంకారనామము-	పుట.
శబ్దము	250	సంస్కృష్టి-సంకర	256
స్మృతి	251	శబ్దాలంకారసంస్కృష్టి	257
ఆచారము	251	అర్థాలంకారసంస్కృష్టి	257
ఆత్మతుష్టి	252	శబ్దార్థాలంకారసంస్కృష్టి	258
శృతి	252	సమప్రధాన్యసంకరము	261
లింగము	252	సందేహసంకరము	266
అర్థాప-స్థి	254	ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరము	269
అనుపలబ్ధి	254	సంకరసంకరము	273
సంధానము	255	తప్పు-ఒప్పుల పట్టిక	278
నిశాన్యము	256		

కలాప్రాశస్త్యము

కం॥ ఆరయ శిల్పియుగాయకుఁ

డారస సామ్రాజ్యనేత - యా సత్కవియున్ ।

నీరసభావమ్మునకును

సారస్యముహాసి హాయి - చాటుదురురసన్ ॥

శా॥ ఈజ్యాసీమ విహంగలోమ మిసుమం - తేన్వీంతయే కాదు ; ధీ

ప్రాజ్యశ్రీనిధి శిల్పి, శిల్పమునుదె - ల్పన్ గోరి సౌందర్యగా ।

మ్రాజ్యప్రాభవభాజనంబుగ నొన - ర్పన్ సర్వసర్వంసహ

రాజ్యాధిపతి రాజవల్లభుని మూ - ర్ధంబెక్కి సర్తింపదే ? ॥

ఉ॥ పుత్తుకగోయ సాధనమ - గున్ గడె ! యిద్ధర నుక్కుముక్కు సూ

డెత్తి నమోటుమానిసికి ; - నిద్రియె జంత్రపు తంత్రియశాచు రూ

పెత్తగ, వైచికుండు సరి - నెత్తుచు మెత్తని వేళ్లనొత్తి తాల్

చిత్తడిఁ జిందునట్టు సర - నీకృతనాదము వెల్పురింపడే ? ॥

ఉ॥ శుష్కములై న వర్ణముల - సుందరమాలగఁ గూర్చి నద్రా

విష్కరణంబొనర్చి సుర - భీకృత భావవిశేష సృష్టిచే ।

బుష్కలరూపు వెట్టి యుగ - ముల్ తుదిదాఁకఁబసండుచిందనా

యుష్కరణంబొనర్చు కవి - యుజ్జ నెఱుంగని సల్వకాఁకె? ॥

కం॥ ఏదేశంబేరాజ్యం

బాదేశంపకయె వీరి - యాదేశంబున్ ।

వాదోడుగాఁగఁ జేకొను

మోదశ్రీ శాంతిసౌఖ్య - ములునగుసచటన్ ॥

VII

—♦ సా హే తీ సౌ తు మా ర్య ము ♦—

చం॥ సలిమొల కేస్తు వెన్నెలల - నందురు మేన్నునుజూపు తూపుగా
సిలుగునఁబెట్టు ; లేజగురు - సెజ్జయు నొత్తును ; నీలమేఘ సం ।
చలనము మూర్ఛఁగూర్చు రతి - బాడయె జూర్చున్ నీవి సాహితీ
బ్రహ్మకలం నిలొన ముద - లా నునుమానత నంటి కాదనున్ ॥

ను॥ ఒకకంటన్ గురుణాశ్రువుల్ మఱొకచో - నుద్రిక్తకోపానల
పొకట బిల్వలలు చేతనొక్కట సుమ - స్రగ్భార మొండొక్కటన్ ।
గ్రకవాణీల కృపాణ మొక్కచేవి వీ - ణానాద మొండింట నా
సక భాంకారిము నూనువాడ కద! దా-నన్ జేయు సాంగత్యమున్

— ర స జ్ఞ ధ న్య త —

చం॥ పనముల నొత్తియొత్తిక ర - నంబెలు సేయక రాజసాధతిన్
జెనుగునుఁ నొక్కలాడక య - చింతిత వైఖరిఁ బక్షపాత దు ।
గృహహింసే నాజనుగు - రంగుల మాపక తేటివోలె లో
నొనువు రసంబుగోలి ముద- ముండురసజ్ఞుఁడు ధన్యుడొగదా ! ॥

—♦ అ ను వా ద న రీ తి ♦—

ఉ॥ నూనను గట్టునట్లనయ - మున్ గురుసన్నిధి వేదవాక్కు ల
భ్యాసముసేము బాలకుల - వల్లెల రీతినిఁగాక గాయకో ।
ద్యాసిని గీతముల్ మరలి - ఎన్నెల నీడెయుఁ బల్కులీల నా
బాసల తుక్కు బెక్కు లను - వాదములన్ బచరింపఁగా వలెన్ ॥

తే॥ గీ॥ పాఠగు నుణిచుల నుంపఁగ - బైడి బరణి
హృద్యభావంబు సొంపగు - బద్యసరణి ।
గాన నేనేర్చినంత శ్లో - కములఁ బలుఁగు
బాసఁ బెట్టెదఁ బద్యవి - కాస మొగఁగ ॥

గు రు ను తి

చం॥ గురువాక రక్షరజ్ఞతకు - గోమల సాహితీకొక్కరైరి వ్యా
కరణ మహాద్ధి నీదఁగ నొ - కండ్లొక రెంచఁగ గాన మాధురిన్
గఱపఁగ, వైద్యకంబున కొ - కల్లొక రాత్మరసానుభూతి కా
గురువుల సెల్లగన్ దలఁతుఁ-గోరి శుభంబుల బాల్యమాది కాక ॥

— ఒ క స వ ర ణ —

- 62 పేజీలో 23 పంక్తిలో. బింబప్రతిబింబభావముంటచే నిదర్శనాలం
కారము కలదని శంకింపవచ్చును. అని చదువనలెను.
- 62 పేజీలో 25 పంక్తిలో. వాని విశేషణములకు వేటుగనై క్యారోపము
చేయబడుచుండుటచే నిదర్శనాలంకారమనుటకు ఏలుకాదు. అని
చదువుకొనవలెను.
- 63 పేజీలో 9 పంక్తిలో. భస్మము మున్నగువానితోఁ గూడుకొనిన
యోగినికని విశిష్టరూపములతో నై క్యారోప రూపమగు రూపకము
కాదు. మఱియేమన? అవయవములగు వెన్నెలకును, భస్మము
నకును వేటుగ రూపకము. అట్లే నక్షత్రములకును సప్తఖండము
లకును వేటుగ రూపకము. ఈరీతిగఁ జదువుకొనఁదగు.
-

పీఠిక.

ఉ॥ శ్రీలలనామఁడీ సహజ - చిత్త పరిభ్రమణంబు శంకను
ద్యేల తదీయరూప పరి - వీక్షణమోదవిరామ భీతిఁద ।
త్పాలనయు క్తి నాకమల - బంధు హిమాంశులు కన్నుదోయిగా
మోలిన పన్నకేహ మర - మోడ్పుగఁజేసిన విష్ణుఁడోముతన్ ॥

చ॥ సరసిజశాలినుచ్చరన - సంగతిఁబల్కెడు నాధుమోముగ
హ్వరమునఁ గొల్పుఁగూర్చుకొని - నన్నెలవీణెను గోటమిటి వి ।
స్తరతిదుసాధకంబునగు - సాహితి సుశ్రుతి సద్రసంపు సాం
పరసంపుఁ గొల్లిపల్కులకు - నద్దెమ పల్కులరాణిఁ గొల్పెదన్ ॥

ఉ॥ పాలకుఁడైనవానికిఁ గృ - పారసముంట హుళిక్కి మాయలన్
సేలగఁజేసి దీనజన - హింసలొనర్చుట యాటగాన నె
ప్సేళినాధు చిత్తగతి - వీక్షణసేయుచు న్యాయరీతి భ
క్తాభిసంబోధివఁజేయ నుర - మందు వసించెడు శ్రీఁదలంచెదన్ ॥

ఉ॥ స్పృహ విశేషసంభ్రమము - నిండుకొనన్ బతిచిత్తమందు స్వా
యత్తదస్వఁ దీప్తిచర - ణాహతిఁగుంభిని దద్దరిల్లుచో ।
నెత్తినభీతిభూతతతి - కేర్పడు శూన్యతయంచు సత్కృపా
యత్తానర్థదేహమగు - సంబను మొక్కిద సర్వమంగళిన్ ॥

క॥ భూధగ కస్యకకరుణ మ

హీధగ నగశాస్త్రజన్మ - తెవ్వారని ము ।

క్తాధగ జన్మలునుగ నా

గాధా పురుషార్థులుగ ధ - రణిఁజేయఁదొలున్ ? ॥

క॥ ఓవాల్మీకి సుహాశయ

సీవాత్ములచవి నెఱుంగ - సండుగఁగవితా ।

హేవాకంబేసరు జ

హ్యవాటిన్ గాణనొంద - దయ్యా! సుకవి ! ॥

- కం॥ కాళీదాసుఁడు తన కవి
తాలీలను నభ్యసించు - తఱినే మనముల్ ।
దేలించుకతనరుచి; రత
లీలయదానండు) కవుల - లీకము దొఱగన్ ॥
- కం॥ పలుసులు మనమును జొన్నియుఁ
దెలియరొ! యేలలితగతులు - దీవ్యస్మృతులు ॥
తెలుపుదు వానిని లీలగఁ
గలరే? నీవంటికవులు - కాళీదాసా! ॥
- కం॥ కాళీయను పదము చెవిబడి
గాలమువలె మానసమును - గాసిన్ బెట్టున్ ।
కాళీదాసుండను పద
మాలించును వినినయంత - నారా! సుకవీ! ॥
- కం॥ చిత్తంబున గుప్తంబగు
మెత్తందన మింతదనుక - మీఁగడ రచనల్ ।
గుత్తగొని నిన్నువిడిచే
కెత్తిచెడు కవియుఁబుట్టు - కెత్తెడదేమో? ॥
- కం॥ భారతము పద్యమొకటి యు
దారతఁబఱియింప వాక్కు - ధారసభారా ।
పూరము విరియఁగఁగవితా
ధోరణి యెవ్వనికబ్బ - దుర? యీధరణిన్ ॥
- కం॥ నాకవితకు గురువెంచ మ
హాకవి యజనాథ్య తిక్క - నార్యుని పలుకే ।
నేకతనాతని పదైము
వాకొనఁదోడ్తొన నొదవుఁ - బది పదైంబుల్ ॥
- కం॥ పండితులుగలరు మఱియును
బండితకవు లెల్ల దెసలఁ - బఱఁగుదురు మహిన్ ।

చెండాడు తలఁపు వారికి

నుండిన నాచిన్నికయిత - యుగ్గునుగ్రక్కున్ ॥

కం॥ పెద్దలనామము తలఁచుట

తద్దయుఁ బుణ్యంబటండు) - తద్జ్ఞులు ధరలో ।

న్దాన నాదు పితరుల

నుద్దీపిత పుణ్యమతుల - నొగిడలఁతు మదిన్ ॥

కం॥ నాతండ్రి సత్యనిరతుఁడు

పూతాత్ముఁడు క్షపిత చిత్త - మోహుఁడు శ్రీవి ॥

ద్యాతంత్ర మంత్ర దీక్షో

పేతుండను భావదుర్ని - రీక్షవ్రతుఁడున్ ॥

సీ॥ అనిరీక్ష్య చతురంగ - మాడి విద్వత్సభ

నష్టావధాన వి - శిష్టిజూపె

ధారగాఁగవిత సు - ధారస మొలుకంగ

సంస్కృతాంధ్రంబులఁ - జక్కజెప్పె

ధారణాసతిమ కు - దాహరణంబుగ

సనువాకములనైన - నట్టెపల్కె

జికమకగాఁగూర్చు - దెలియంగరానట్టి

వ్యస్తాక్షరాళిఁ బ్ర - శస్తిజదివె

తే॥ గీ॥ మంథగాచల మంబుధి - మధ్యమమున

బ్రుంగువడి నేలనంటిన - పోల్క బుద్ధి ।

విశదభావంబుచే శాస్త్ర - విషమగతులఁ

గలఁక క్రీడగఁదెలియరా - వెలువరించె ॥

సీ॥ స్వర్ణమాల్యములవి - కీర్ణమా నురమునఁ

దులసిపూసలదండ - వెలసె నకట !

రత్నహాగమునఁజి - రత్నంబు భాసించు

మణికట్టు రుద్రాక్ష - మాలసమరె

అంగరాగంబుచే - సింగారమా మేను

భస్మచర్చలఁగొల్పె - విస్మయంబు

పట్టు పుట్టంబుల - గట్టిననుమేన

వల్కులాంబరముల - బుల్కులాడమె

తే॥ గీ॥ తరలిపోఁగాక సంపద - దైవగతిని

జ్ఞానదీపికఁగొంచు న - జ్ఞాన తిమిర

మణచి యాత్మైక్యకసుఖము తా - నలవరింప

మాన్యు నాతనిఁబట్టెను - మానినిష్ఠ ॥

సీ॥ తన కాళ్లఁబడిన పా - మునుగూడ హింసింప

కదెపోవునంచు దా - మదిఁదలంచు

లేమిచేఁగల్గు పెళ్ - బాములనైనను

జొరనీక సంతస - మరయు నెప్పుడు

పెఱవాఁడు కిన్నచే - జిఱచిఱలాఁడుఁబో

చిలిపిచేష్టలటంచు - దలఁచినిలుచు

తన సత్యవాక్య దీ - ట్ను బరీక్షించెడు

పట్టులనైన జే - పట్టఁడఘము

తే॥ గీ॥ జన్మశుద్ధినిఁగోరి నా - జ్యమును వేల్చి

భక్తిద్రోతాగ్నులర్చించి - భవ్యకర్మ

దీక్షితుండౌచు నాతఁడు - మోక్షపదవి

నొంద నాత్మాను సంధాన - మొందు నెప్పుడు ॥

కం॥ ఈవిధిఁ గృతార్థజన్ముని

బ్రాహ్మణ్యము గల్గువాని - బహు శాస్త్రములన్ ।

భావింతు నాదు జనకుని

శ్రీవేంకటరామశాస్త్రి - సిద్ధతపస్విన్ ॥

కం॥ కల్లయుఁ గపటము నెఱుంగక

యెల్లఁడదన విధుల ధర్మ - హీనతగాఁగా ।

నొల్లక యీమమ్మక శుభ

ముల్లలి సేవించుడల్లి - పొద్దుల నెల్లన్ ||

ఉ|| పేరువలేచి భర్తృపద - పీఠము నొడలనంటి గేహాకృ
త్యాకలనంబుసేసి శివు - సర్చనకై విధులెల్లగూర్చి మే ।
నూతొన పంటకమ్మలను - నొనన వండిభుజింపజేసి తా
శ్రీకర గౌరి కంజలుల - జెప్పక తల్లి భుజింపదెన్నెడున్ ||

కం|| అంబను శ్రీవేంకటచల

మాంబను బతిసేనయొకటె - యంచితగతియం ।

మం బరమావరలీలఁ ద

పంబుగ నొనరించు వంశ - పావనిఁగొలుతున్ ||

ఉ|| కుంకుము గందమున్ విరుల - గుర్వధివాసితవ ర్తి, దీపమే
ణాంకపుటారతిన్ విడము - సర్చనొసంగి కృపారసంబునన్ ।
బొంకముమీఱు శ్రీలలిత - మొక్కిక్కెడువేళల సర్వమంగళా
శంకరలీలఁబొల్పు పితృ - సంహితమూర్తులునిల్పు నాయెడన్ ||

చం|| హరితసగోత్రసంభవు డ - హర్నిశమున్ రఘురామనామ సం
స్మరణ పవిత్రజన్మండు ను - సర్లకులప్రభవుండు కంటఁదా
సరయకయంజియున్ మనుమ-లందెదరంచును వృత్తినిల్పె ను
స్థిరముగనాదు మాతృపిత - శ్రీయుత వేంకటరామశాస్త్రినాన్ ||

కం|| భౌంబున నాజననికి

నావేశించియు నతండు - నాత్మాభిఖ్యన్ ।

గావించుకొంట నందుఁగ

దా! వేంకటరామశాస్త్రి - యననాపేరన్ ||

కం|| పుట్టిన సుతండును గిట్టఁగ

నెట్టి మనోవేదనమున - నేగెనా! దివికన్ ।

నెట్లన నేనాతిని పే

రిట్టులు సద్భక్తదలఁప - హితమిర్వురకున్ ||

కం॥ పుత్రీకరణంబున నే

బుత్రుడనాతనికి జ్యేష్ఠ - పుత్రీనుతుడన్ ।

ధాతీన్ గొలిచెద నతనిని

మాత్రంబను సుబ్బమాంబ - మాన్యచరిత్రన్ ॥

—♦ కృ తి ప తి పృ శ ం స ♦—

ఉ॥ శ్రీపతి రామచంద్రుడట - శ్రీయును భూసుత సీతయంట వా

రావగిదిక మనుష్యజను - వందిసుఖంబుల దవ్వు వెట్టి లో ॥

కాపకృతిన్ జరించు దను - జాళినిద్రుంచి జగమ్ము బాములన్

బాపిరి వారిసీడి పెఱ - వారికి నాకృతినిగఁజెల్లునే ? ॥

చం॥ దినమణివంశరత్న ! యతి - దీనజనానన ! దూరనిర్జితా

రినివహ ! సద్యశఃసుమ ప - రీమళ భారవిశేషకృష్ట స ।

న్దునిజనచిత్తభృంగ ! తను - మోహితచేతనలోక ! శైవచా

పనమనమాన్యవీర్య సము - పార్జిత భూమిసుతామనోధనా ! ॥

ఉ॥ సత్యపుపల్కుదండికి బొ - సంగ నెవండును రాజ్యభోగ సాం

గత్యము దవ్వు నెట్టునటె ? - మాచ్చునె ? చుష్టుల లోకశాంతి సా ।

హిత్యమకోరి ? రాణిద్యజి - యించునె ధర్మనిరూఢి ? స్వార్థరా

హిత్యమెకా ? రఘుప్రవర ! - యెట్టటు సేసితి మానుషసిగ్గిన్ ॥

ఉ॥ కానలనుండుమంచు జర - కాలవరంబును దల్లికైక గొం

చానృపుచెంతఁబల్కు బిత్తు - నానతినొడలఁదాల్చి యేగి దు ।

గ్గానఁజరించు నాదనుజ - రాజు దశాననుభోరఁగెల్వఁబో

వానరులన్ బనింగొనితి - పట్టఁగఁబోవు పురంబువారలన్ ॥

కం॥ పురుషుడవునీవు రామా !

ధరణీసుత ప్రకృతి యాపె - దరిఁజేరింగా ।

ఖరమతి ఘృష్టమునీధరఁ

జెఱఁబాపితి చిత్రకృతుల - జెన్నుదలిర్పన్ ॥

కం॥ నీచరితము వల్లీక జు

వాచంయమేఁగూడఁజేసె - వాగ్మీశునిఁ గా ।

నాచాళలరసభరితము

నీ చారిత్రంగు రామ ! - నిరుపమధామా ! ॥

కం॥ నీకే పట్టముగట్టెద

నాకృతి నీకృపను రూపు - నన్ వెలయుటచే ।

వాకొందుగమ్ము నాయెడ

నీ కాగుశీకలనుజూపి - నిల్పుము రామా ! ॥

కం॥ నీవాసీతయు లక్ష్మణుఁ

ఙావిధి భరతుండు చిన్న - యగు శత్రుఘ్నుం ।

నా వాతాశ్శృజఁడొయ్యన

నేపురతో నచ్చినిలుము - హృత్పీఠమునన్ ॥

కం॥ నామొఱ చెవులంబెట్టితి

నామాననమందు నిల్వ - నన్వలమొగ మెం ।

తో ముద్దుగ మెఱయన్ నీ

గామంతలతోడవచ్చి - సాకితి రామా ! ॥

కం॥ వినిచెవఁ గొఁడొక గ్రంథము

పనిచెవలే వేగిరంబు - పఠింపుపఁగనే ।

యినకులభూషణ ! రామా !

వినుముమ్యూ ! చిత్తమొక్క - వీనులనుడన్ ॥

— గ్రంథ సాగరంభము —

కం॥ పొత్తిగంటి చెలులతులుముల

నొలుగును విరితేటిపెంటి - మించినరవళిన్ ।

ములు మోగు గగునకూతుని

నల్లలెఱు నాయుడగుడమ్మ - వాపుసాబాముల్ ॥

కం॥ అన్యోన్యసృతిపము శలమగు

నన్యోన్యతార మొంది - చుఱులగునకున్ ।

నూన్ముల మాతానపితృకుల

ధన్యాస్మృతలఁగొలుతు నాది - దంపతుల నెడన్ ॥

కం॥ వృత్తినిరోధమునన్ దమ
చిత్తము దీపింప ధన్య - చిత్తులునే ది ।
వ్యోత్తముఁదిలకింతురొ యా
సత్తముఁడిడుఁగాత శౌరి - సకలార్థంబుల్ ॥

కం॥ కావ్యాలంకృతులన్ సం
భావ్యార్థంబుప్పతిల్ల - భాసురమతి సం ।
సేవ్యంబుగ సమకూర్చెద
భవ్యాత్ములు వానిగతులు - భావింతుతగన్ ॥

కం॥ చంద్రాలోకమునన్ రుచి
సాంద్రంబగు లక్ష్మ్యలక్ష్మ - సంబంధము ని ।
స్తంద్రత సహృదయ హృదయము
లుండ్రుక్రమితిసాందనిట తె - లుప యత్నింతున్ ॥

కం॥ సంకరసంస్కృష్టాదు ల
లంకారములన్యములకు - లక్ష్మ్యములను ల ।
త్యైంకితముగనొనరింతు వి
శంకితముగ బుధులు వాని - చందముదెలియన్ ॥

కం ద వృత్త ప్రాశస్త్యము.

కం॥ కుందస్థములోహగణముల
మందారము పాదపముల - మహినుభములలో ।
సుందరి యానందంబుల
నందనుఁడౌ మిన్నకవిత - నడఁగందంబౌ ॥

అట్లగుటంజేసి

కం॥ తొలిసామున లక్షణముల
మలిసామున లక్ష్మ్యములను - మాన్యతఁగందం ।
బులఁజంద్రాలోకమునన్
గలకృతులకుఁ గూర్చినాడఁ - గాఁగలసరణిన్ ॥

కం. ఏకస్మిన్ శాస్త్రే సద్వృత్తే

సాకటముగ కలయునుపను-నజలును సచటన్

నీకీర్తి హాసితే నా

సాకాపగలీలజొచ్చి-యాడెడుగృహా ! ॥

ఏ కాన్యామున రెండు వస్తువులకు సాదృశ్యము ప్రాకటమున ననుగా స్వప్నముగను సుందరిముగను జెప్పబడునో యచ్చట నుపనూ లంకారముగను. ఉదాహరణము స్వప్నము.

ఉపమానము, ఉపమేయము, సాధారణ ధర్మము, ఉపమా వాచకము నీనాలుగు జెప్పబడు-వో పూర్ణోపమయగును. ఇట హాసి యుపమానము, కీర్తి యుపమేయము, గంగానదిజొచ్చి యాడుట సమానధర్మము. నలెనన్నది యుపమావాచకము. కాననిది పూర్ణోపమ.

కం. ఇల గుణదోషములు త్తముఁ

డల శశిగరశముల శంభు - నట్టులుగొనుచున్ ।

తొలిదానికొ దలఁగొని యా

నలిదానికొ గళతలమున - బలిమినిసిలుపున్ ॥

ఉత్తముఁడు పరుల మంచిచెడ్డలను, శంకరుఁడు శశి గరశముల నలె గ్రహించుచుఁ దొలిదియగు మంచిని శంకరుఁడు చంద్రునివలెఁ దలను దాల్చును. రెండవదియగు చెడ్డను గరశమునునలె గళమున నిలుపును. ఇట నుపమానోపమేయముల రెంటు సమానధర్మ మొక్కటి గాదు. ఎట్లన ? ఉపమానమగు నీశ్వరునియందుఁ జంద్రుని గరశమును

గొనుట యసంగబట్టి చేకొనుట. వానిలోఁ గొల్లింటి చంద్రకలను జేగొనుటయన శిరమునఁదాల్పుట. రెండవదియగు గిరిశమును గిరిమున బంధించుటయు సనునివి ధర్మములుగాఁ గైకొనఁజేసివి.

ఉప మేయముగు నుత్తమునియందు గుణదోషములఁ గైకొనుట యనఁదెలిసికొనుట. అసంగ శిరమునఁగైకొనుట, యచ దలనూపి యభినందించుట. పరుల తప్పును గిరిమున నియమించుట యనఁ గైకొని వాకొనకుండుట యనునవి ధర్మములుగా గ్రహింపఁబడినవి. ఈరీతిగ నుపమానోపమేయముల రెంటును ధర్మభేదము గలుగ నర్హమయ్యు బెట్లన నుపమానగతములగు చంద్రగిరిశములకును నుపమేయగతిములగు గుణదోషములకును బింబ ప్రతిబింబ భావముచే నభేదమును గల్పించుటచేతను నట్లే యుపమానమందలి స్వీకరించుటకును నుపమేయమందలి తెలిసికొనుటయను ధర్మమునకును 'కొనుచుకొ' అనునొక్క పదముచే గ్రహించి యభేదమునధ్యవసించుటచేతను నుపమానోపమేయముల రెంటు నొక్క సమానధర్మము సంభవించునటులుచేసి యుపమాలంకారము పొందుపఱుపఁపడినది.

ఈరీతిగ నభేదభావము నధ్యవసించి సమానధర్మము పొనగు నట్లు చేయుటను బింబ ప్రతిబింబ భావమందురు.

బింబ ప్రతిబింబభావమునకును నస్తు ప్రతివస్తు భావమునకును లక్షణ మెట్లన ?

కం. ఒక్కతఱి రెండు తడవలఁ

ఒక్కగఁగొనవచ్చు ధర్మ - సామ్యము రెంటుకా ।

లెక్కగొనుచోటులందుఁ బృ .

ధక్కరణం బర్ధశబ్ద - తత్పరతనగున్ ॥

కం. గ్రామీణాదుర్భాగం

ప్రతియగ్రహాదుకళ - ౬ వీరుగ బింబ ।

ప్రతిబింబభావ సస్తు

ప్రతిస్థితిము లసంగం - బహుగ్రహ సమకళ ॥

సమాన ధర్మమును నుపమానోపమేయ వాక్యముల రెంటును నొక్కమాటుగానే గ్రహించుట యొకరీతి. వాక్యద్వయమున రెండు మాటలు గై కొనుట మఱియొకరీతి. రెండుమాటలు గై కొనుచున్న యను సర్థభేదముచేతను శబ్దభేదముచేతనుగూడ గ్రహింపవచ్చును. అనగా నుపమాన వాక్యమున నొక ధర్మమును నుపమేయ వాక్యమున నొక ధర్మమును జెప్పవచ్చును. అట్లే ధర్మమొక్కటియే యైనను వేరువేరు పదములచే వాక్యద్వయమున గ్రహింపవచ్చును. ఉపమానోపమేయ వాక్యముల రెంటును వేరువేరు ధర్మములను గ్రహించినపుడు పృథగ్ధర్మములకుఁ బరస్పర సామ్యశ్యమునలన నభేదమును గ్రహింపవలయును. అనగా ధర్మములు వేరువేరుయైనను నొక్కధర్మముగానే తలచి యుపమానోపమేయ వాక్యముల రెంటును వేరుగా గ్రహింపవచ్చునని యర్థము. ఇట్లు గ్రహించుటను బింబ ప్రతిబింబ భావమందురు. “ఇల గుణదోషముల” నెడు నుపమాలంకారోపాహరణమున శివునియందును నుత్తమునియందును బైరీతిగఁ బృథగ్ధర్మములను నొక్కటిగాఁజేసి వేరువేరు వాక్యముల వేరుగా గ్రహించుటనలన బింబ ప్రతిబింబ భావముచే ధర్మ సామ్యము గ్రహింపఁబడినది.

ధర్మమొక్కటియైనను వేరువేరు పదములచే వాక్యద్వయమున గ్రహింపఁబడినచో నది నస్తు ప్రతివస్తుభావము. నస్తు ప్రతివస్తు భావముచే ధర్మసామ్యమును గ్రహించుట ప్రతివస్తూపమాలంకారములోఁ దెలయవలయును.

కం. ఉపమేయ ధర్మవాచక

ముపమానమునూదనాల్గు - నుపమ, చుఁబూర్ణం ।

బపకలన పూజపదనుకను

విపరీతంబదియుదచ్చి - విడితెక్కింపక ॥

ఉపమేయము, సమానధర్మము, ఉపమావాచకము, ఉపమానము నీనాల్గింటిని జెప్పినచో పూర్వోపమ. నానిలో నొకటిని లేక యే రెంటిని లేక యే మూడింటినిగాని విడిచిపుచ్చినచో లుప్తాపమయగును. అదియు నప్తవిధము. వానిపేర్లెన్నియన? 1 వాచకలు 2 ధర్మలు 3 ధర్మవాచకలు 4 వాచకోపమేయలు 5 వాచకోపమానలు 6 ఉపమానలు 7 ధర్మోపమానవాచకలు 8 ధర్మోపమానలు. ఎట్లన?

ఉ. కాయజనల్ల భాయిత స్వ - కాంతినిఁ బల్ల వకోమలకస్మరూ

ధాయినిఁగుండుకుట్టలర - దక హిమరశ్మిసమాస్య నొక్క తెన ॥

ఠాయుట శీర్ణచిత్తయగు - టక రతిఁదేలుట నాకుఁగాకతా

శీయము పుణ్యసంచయఫ - లీ భవదాత్మవిలాసమొక్కెడక ॥

ఒక యువకుఁడు దన రహస్య వృత్తాంతమును జెలికానితోఁ జెప్పుచున్నాడు. ఇట్టి కాంత నొక్కతె నొకచోఁగూడికొనుటయు నాపె శిథిలచిత్తకాఁగా నావెతో రమించుటయును నాకుఁ బూర్వపుణ్యఫలమగు కాకతాశీయమని, కాయజనల్ల భాయిత ననఁగాఁ దనను గాఁతించే రతీదేవినిగాఁ బ్రకటించుకొనుచున్నదానిని యర్థము. తనను రతీదేవిని గాననునపుడు కాయజనల్లభ యను నుపమానము కలదు. కాని తనను ననెడు నుపమేయము స్వీకరింపఁబడలేదు. అట్లే వలె మున్నగు వాచక పదముగూడ గ్రహింపఁబడలేదు. కాన కాయజనల్ల భాయిత ననుచోట వాచకోపమేయలు 2. పల్ల వకోమలక :- చివ్వురునలెఁ గోమలమైనదానిని ఇచ్చటఁ బల్లన ముపమానము. ఒక్కతె ననునది యుపమేయ

ము. కోమలత్వము సమానధర్మము. కానివలె మున్నగు వాచక పదము చెప్పబడలేదు. కాన వాచకలు స్త. కందకుట్టులరదక :- మల్లెమొగ్గలనంటి దంతములుకలదానిని. మల్లెమొగ్గలుపమానము. దంతములుపమేయము. ధానశ్యరూపమగు సమానధర్మము చెప్పబడలేదు. ౩౭ మున్నగు వాచకపదముగూడ చెప్పబడలేదు. కాన నిచ్చట ధర్మవాచకలు స్త. హిమరశ్మిసమాస్యక :- చంద్రానితో సరియగు మోముగలది. ముఖముపమేయము. చంద్రుడుపమానము. సమపద ముపమానవాచకము. కాని యానందకరత్వము మున్నగు సమాన ధర్మము చెప్పబడలేదు. కాన పద ధర్మము స్త.

కా క తా లీ య ప ద సి ధ్ధి ని గూర్చి కొంత తెలిసికొందము. సమానాచ్ఛతద్విషయా దనెడు జ్ఞాపకసూత్రము నలన కాకమువలె దాళమువలెనను సాదృశ్యార్థమునఁ గాకతాళశబ్దములు సమసించినవి. అట్టి సమాన పదమగు కాకతాళశబ్దముకంటె “ఇవేషోత్తికృతౌ” అను నధికారములోనున్న ‘సమానాచ్ఛతద్విషయాద’ను పాణిసూత్రముచే నివార్థమున ఛప్రత్యయముగాఁగా దానికి నీయ యని యాదేశము వచ్చి కాకతాళీయశబ్దము సిద్ధించినది. ఈ శబ్దనిష్పత్తివలనఁ గాకతాళ మనెడు సమానపదముచే నొక సాదృశ్యమును ఛప్రత్యయాంతమగు కాకతాళీయపదముచే నొక సాదృశ్యమును సంభవించుచున్నదని జేలినది.

పై పద్యమున నుపమేయములుగా రెండు విషయములు చెప్పబడినవి. పైని వర్ణింపబడిన స్త్రీని నొక యువకుడు కలిసికొనుట యొక విషయము. ఆపెతో నతనికి రతిగల్గుట మరియొక విషయము. ఈరెంటికిని నుపమానములుగఁ గాకతాళీయశబ్దార్థములు రెండు గ్రహింపబడినవి. ఎట్లనఁ గాకతాళీయశబ్దములోనున్న కాకతాళ శబ్దములు రెండును లక్షణావృత్తిచేఁ గాకియొక్కయుఁ దాటిపండు

యొక్కయుఁ గింజులను జెప్పెను. ఇట్లునుటచేఁ గాకాగమనమున తెను దాళిఫల పతనమువలెను ననునివార్ధమున సమానమున నుత్తము జ్ఞానకమునలనఁ కాకతాళిశబ్దములకు సమానము చేయఁ జేసితి.

ఇటు మొదటి ముపమేయమగు కాంతామునక సమాగమము నకుఁదగునట్లు కాకతాళిశబ్దమునకుఁ గాకాగమన తాళిపతనములను నర్థమేకాక కాకతాళిసమాగమ రూపార్థము చెప్పవలసియున్నది. ఇట్లే కాకతాళియమనెడు ఛప్రత్యయాంత స్థలమునఁగూడఁ గాకతాళి శబ్దమునకుఁగాక కృతతాళిఫలోపభోగమని యర్థము చెప్పవలయును. ఇట్టి యర్థములఁబట్టి కాంతామునక సమాగమము కాకతాల సమా గమునంటిదనియును, నాపెతో రతిసుఖము కాకకృతతాళిఫలోపభోగ సదృశమనియును నుపమానోపమేయభావ మన్వయింపవలయును. మొదటిది సమానార్థోపమయనియు రెండవది ప్రత్యయార్థోపమయనియు వ్యవహరింపబడును.

అలంకారసమస్వయ మెట్లన ? సమానార్థోపమలో నుపమేయము చెప్పబడినది. కాకాగమన తాళిసమాగమ మనెడు నుపమానార్థము వ్యాకరణసూత్రముచే నుపమేయాన్వయసిద్ధికై తీసికొనిరాఁబడినది. అనఁగా నుపమానమును నుపమావాచకమును లోపించినవి. పుణ్య సంచయఫలమనెడు సమానధర్మము చెప్పబడినది. ఇందుచే సమానో పమలో వాచకోపమానలు త్తయని తేలినది.

ప్రత్యయార్థోపమలో రతిఁదేలుట యనెడు నుపమేయముకలదు. ఇవార్థకమగు ఛప్రత్యయము కలదు. పుణ్యసంచయఫలమనెడు సమాన ధర్మమును గలదు. కాని కాకకృతతాళిఫలోపభోగమనెడు నుప మానము ఛప్రత్యయవిభాజకశాస్త్రముచే నచ్చినదికాని వాచ్యముగఁ జెప్పబడలేదు. పతనదళితమగు తాళిఫలము కాకిచే నుపభు కమగు నట్లు చాటుచోటునఁ గలియుటచే శీర్షచిత్తయగు నాపె త్తయనిచే

సనుభవింపఁజేసెనెను. సర్గము కాకతాళీయశబ్దమునకు ఫలితార్థము కాని వాఙ్మార్గముకాదు. కాన పత్రికచూర్ణోపమానో నుపమానలుప్తయని తెలియఁగను.

పద్యమును 'కాకతాళీయముగాఁ దలంపఁగవలెన్' బ్రయమిత్రమ! నిక్కమొక్కెడఁ' అని పూరించినచో సమాస్తధర్మముకూడ లోపించుటచే సమానార్థోపమలోధర్మోపమానవాచకలు ప్తయనియును బ్రత్యచూర్ణోపమలో ధర్మోపమానలు ప్తయనియు నెఱుంగవలయును. ఇట్లుపై పద్యమున నెనిమిది లుప్తోపమలును బొందుపఱుపఁబడినవి.

అ స ప్త మూ లు కా ర ము. 2.

కం. ఒండఁగనర్జ్య తనస్యతిఁ

బొందుగ నొక్కటి యవస్తు - వు గవుల కృతలం ।

సిందుండిందువునె నా

సందకరుండిట్టియెడ న - చన్దయమునగన్ ॥

ఒకవస్తువే వర్ణితిను ననఁగా నుపమేయభావమును, అన్యతను నుపమానభావము నొందినచో ననన్వయాలంకారము. ఉదాహరణము స్పష్టము. ఒక వస్తువునకు నుపమేయతయు నుపమానతయును సంధవింపవుగాన దానిలో బోల్పతిగిన వస్తువు మఱియొకటిలేదని తాత్పర్యమునఁ బర్యవసించుచున్నది.

తే॥ గీ॥ గాగరమునకునరి తోడు - సాగరంబు

గగనభాగంబు తుల్యంబు - గగనమునకు

రామరావణ భీకర - రణమువోలు

రామరావణ భీకర - రణమునకును ॥

వెనుకటి పద్యమున నానందకరుండని సమానధర్మము చెప్పఁబడినది. ఈపద్యమున మొదటి యుదాహరణమున వైపుల్యరూపమగు

సమానధర్మము చెప్పబడియుండలేదు. రెండవ యుదాహరణమున భీకరత్వరూపమగు సమానధర్మము చెప్పబడినది.

ఉ ప మే యో ప నూ లం కౌ రి ము. 3

కం. ఉపమింప నస్తుయుగళిని

నుపమేయోపమ, వినిమయ - మొప్పుగఁగొనుచున్ ।

నృప ! నీయర్థము ధర్మము

నుపమించును ధర్మమర్థ - యుక్తిని విరివిన్ ॥

వినిమయమనఁగా నిట్టటు మార్పుచేయుట, రెండు వస్తువులను బరస్పర ముపమానోపమేయములుగాఁ జేసినచో నుపమేయోపమాలంకారమగును. ఓ రాజా ! విరివిలో నీ యర్థము ధర్మమును బోలును. ధర్మమర్థమును బోలును. ధర్మార్థముల రెంటికిని బరస్పర ముపమానోపమేయభావము చెప్పబడినది. ఒక వస్తువునకు మఱొక వస్తువుతోఁ బోలిక చెప్పబడినపుడు రెండవ వస్తువునకు తొలివస్తుతోఁ బోలిక సిద్ధించుచుండఁ దిరిగి పోలిక చెప్పట వ్యర్థమగుచు నావస్తుద్వయికి సదృశమగు తృతీయ వస్తువులేదని బోధయగుచున్నది.

కం. జలమున్ వ్యోమము వ్యోమము

జలమును హంసయును జంద్రుఁ - జంద్రుఁడు హంసన్ ।

తెలిపముదంబులు తారలఁ

దెలి తారలు కుముదములను - దీరుగఁబోలున్ ॥

శరత్కాల వర్ణనము స్పష్టము. మైయుదాహరణంబుల రెంటును బ్రస్తుతార్థములకే పోలిక చెప్పబడినది. పృస్తుతాపృస్తుతిములకు నుపమేయోపమ యెట్లన ?

కం. క్షోదించెన్ గిరిజంబును

గిరిజము గిరిన లెన్ బ్ర - కాశింపన్ ని ।

గర్భమిథమదధారను దగఁ

గరిమదధారయును బోలు - గద నిర్భరమున్ ॥

కరిమదధారలు ప్రస్తుతములు. గిరినిర్భరము లప్రస్తుతములు.

ప్ర తీ పా లం కా ర ము 4

కం. సుధునోపమానమును సుగ

తి ధరణి నుప మేయనునఁ బ్ర - సేనచుచెలంగున్ ।

విసువునదిని ముఖంబున

సు ధినువునెన నీదుబొమల - కుక జలజాతీ ! ॥

లోకప్రసిద్ధమగుటచే మధురమగు సుపమాన నస్తువును నుప
మేయముగాఁ జేసినచోఁ బ్రతీవమగును. చంద్రునకు సరిముఖమని చెప్పు
టకు మాఱుగ ముఖమునకుసరి చంద్రుఁడని చెప్పఁబడెను. అట్లే
రెండవ యుదాహరణమునను దెలియనగు. మఱియు

శా. నీటమున్నె దృఢక్షితుల్యుచులీ - నీలోత్పలంబుల్, పయో

దాటోపాంతరితుండు నీదుముఖత - ల్య శ్రీ ప్రియుండిందు, వె ।

చోటక డాగెనొ త్వద్గతోపమగతిక - శోభిల్లు రాయంచలున్,

బాటెంపండిసుమంతయున్ విధిభవ - ధృవోపమామోదమున్ ॥

వర్షర్తువున సీతావియుక్తుడగు శ్రీరామఁని విలాపము. ఆక్షి
మున్నగువానికిని నీలోత్పలములు మున్నగువానికిని సుపమానోపమేయ
భానము విసరీతము చేయఁబడినది.

ప్ర తీ పా లం కా ర ము. II

కం. అనోపమేయలభి న

నన్యమునకుఁ దెలుపఁగా న - నాదర మదియో ।

హూస్యమె? గర్వము వైక్రమ !

ధన్యంబగు రుచిని విధుఁడు - దగునీ కెనగాన్ ||

అనోపమేయలబ్ధిచే ననఁగా నప్రస్తుతముగు చంద్రాదికమును నుపమేయముగాఁజేసి దాని లాభముచే నసన్యమునకు వర్ణ్యమాన మగు ముఖాదికమునకు ననాదరమును దెల్పినచో నది ప్రతీపము. ఉదాహరణము శృష్టము. ఇట నన్యుఁడగు చంద్రుని నుపమేయముగాఁ జేసి వర్ణ్యమగు ముఖమునకు ననాదరముఁ జూపఁబడినది. ఇట్లు తొలి భేదముకన్నఁ జమత్కృతి చూపఁబడెను. మఱియు,

గీ॥ లేమ ! కను సోయగముసాటి - లేనిదనుచు

గర్వ మొందెదవేల ? య - ఖర్వమతిని ।

లేవె ? నీలోత్పలములు న - త్తైసల నీదు

కనులఁబోలఁగ నరసులఁ - గాంతిఁదనరి ||

ప్రతీపము. III

కం. ఉపమేయలాభమునఁ ద

ద్వివరీతానాదృశమును - దెల్పుగనటు లౌ ।

నపదయతనుండ దర్పమె ?

చపలాక్షులుగలరు నీకు - సరియనమ్మత్వా ! ||

తానుత్కృష్ట వస్తువుగుటచే సరినొల్లని యుపమానవస్తువునకు నుపమేయ వస్తులాభమును జూపి యనాదరము దెల్పినను బ్రతీప మగును. ఇట స్త్రీల నుపమేయముగాఁజూపి తద్వివరీతమనఁగాఁ బ్రసిద్ధోపమానమగు మృత్యువునకు ననాదరము చూపఁబడెను. ఇది రెండవ ప్రతీపమునకు వ్యతిరేకము.

ఆ. మారకాభిప్రేక్షను - మారుగాననటంచు

నంతపొంగెదేల ? - హాలహలమ ! ।

నెల్ల కడల జగతి - నెల్ల కాలములందు
మండగిండ్రి పలుకు - లుండ జడతి॥

ప్ర తీ ప ము. IV

కం. అన్యమునకు వర్ణముతో

గూన్యము పోలికయుననుట - చొప్పడునట్టుల్ ।

గూన్యము నీమోమునకైన

నన్యము పంకజమటంట - పాటియె ? తరుణి ! ॥

ఉపమానవస్తువగు పద్మాదికమునకు వర్ణమగు ముఖాదిక
ముతోఁ గోలిక గూన్యమని చెప్పటయుఁ బ్రతీపము. పాటియె ? యను
టచేఁ గోలికలేదని భావము. ఇది నెనుకటి భేదముకన్నఁ జమత్కారి.
నుఱియు,

ఆ. వె. అనుపమాంగి ! వింటె - యజ్ఞులు నీమోము

తోడఁ జందురు సరి - చూడఁగనుట ।

అటులు చెప్పఁబోవు - టెటులును సరిగాదు

వేతె చెప్పనేల - దూటుగాక ॥

ప్ర తీ ప ము. V

కం. ఉపమేయమె ఫలమును నిజ

నుపమానంబేలయనుట - యొప్పును నట్టుల్ ।

ద్విపయాన ! నీదు మోమును

నిపుణతఁగనఁ జంద్రుండేల - నీరజమేలా ! ॥

ఉపమానవస్తుచేఁ గాఁదగినపని యుపమేయవస్తువుచే సిద్ధించి
నచో నాయుపమాన వస్తువేలయని తెల్పినచో నదియును బ్రతీ
పాలంకారమగును. ఉదాహరణము స్పష్టము.

తే. గీ. నలుని తేజంబు కీర్తియుఁ - గలుగ జగతి

నేలవీండ్రని తలపోయు - వేశలందు ।

భానుశీతాంశులకుఁబద్ధ - భవుఁడు పరిధి
నెపముచక్కఁజేయుఁగుండల - విపులరేఖ ॥

సృష్టా సలుని తేజమును గీర్తినిఁజూచి సూర్యచంద్రులేలయని
తలఁచునపుడు వారికి గుడియ నెడు నెపముచే సున్నలను జుట్టుచున్నాఁడు.

దండి మున్నగు నాలంకారికులు, అనన్యము, ఉపమేయోపమ,
ప్రతీపము, ఈ మూడలంకారములను నుపమాలంకార భేదములనుగాఁ
జెప్పిరి. మఱిగొందఱు పంచమ ప్రతీపమును నుపమానన స్తుప్తయొక్క
యాత్యేపమచ్చటఁ గచ్చుటచే నాత్యేపాలంకారమునుగాఁ జెప్పిరి.
కాని యట్లనరాదు. ఏలయన? ప్రతీపాలంకారము భేదములు నొలి
మూడింటను సామ్యము నర్జింపఁబడుటచే నవి యుపమాలంకారములో
సంతర్భూతములని యుడునఁచగినను జతుర్థ పంచమ భేదములలో నెట్టి
సామ్య నిష్ప్రతి లేకుంటచే నట్లనఁదగదు. తొల్లిటి మూడింటఁగూడ
సామ్యనిష్ప్రతికన్న సామ్యతిరస్కారమే చమత్కృతిహేతువుగాన
నుపమకన్న భేదము స్పష్టము. ఉపమాలంకారమున సామ్యనిష్ప్రతి
ప్రధానము. ప్రతీపాలంకారమున సామ్యతిరస్కృతి ప్రధానము. సామ్య
మున్నంతఃసూక్తిమున నుపమానములో సంతర్భూతముఁ జెప్పినచో
సామ్యసంపక్తిములేని యలంకారమేలేదుకాన సర్వాలంకారములను
నుపమాలంకారాంతర్భూతములే కావలసినచ్చును. కానఁ బ్రతీప
ముపమాంతర్భూతముకాదు. అటులే యుపమేయోపమ, అనన్యము
ములలోఁగూడఁ గేవల సాదృశ్యమునకే ప్రాధాన్యమును జెప్పక
సదృశములగు ద్వితీయ తృతీయ నస్తువులు లేవని చెప్పటయే తాత్ప
ర్యముగాఁ జెప్పఁబడెను. ఇదియే యాలంకారములఁ జమత్కారము.
కాన నివిగూడ నుపమాంతర్భూతములుకావు. వామనాదులు పంచమ
ప్రతీప భేదమును నాత్యేపాలంకారమునుగాఁ జెప్పిరికాని యది యుక్త
ముకాదు. ఎట్లన? ఆత్యేపాలంకారమున స్వయముక్తమగు విషయము

నకుఁ బ్రతిపేధము ప్రధానముగను జనుత్కార హేతువుగను బరిగఁ
ణింపఁబడును. మఱియు నచ్చట నుపమానవస్తువునకుఁ గైమర్థ్యముచే
సిరర్థకత చెప్పఁబడినను నది స్వయముక్తప్రతిపేధమును సమంధ్యిచు
టకే చెప్పఁబడునుగాన నప్రధానముగను. పంచమ ప్రతీపాలంకార
భేదముననో కైమర్థ్యముచే నుపమానవస్తువునకు నిరర్థకప్రధానము.
కానఁ బంచమ ప్రతీపభేదమును నాక్షేపాలంకారమనకాదు. ఈవిషయ
మాక్షేపాలంకారమున (32) చూడనగు.

రూపకాలంకారము. 5.

కం. స్తుతివిషయమునకును పరి

క్తత నన్యముతో నభేద - తాత్పర్యములన్ ।

నుతిఁగొండు రూపకంబని

తిత్రయంబది న్యూనతను న - ధికనోభయతిక ।

సీ. ఈతేఱు ధూర్జటి - యేకదా ! యేల తాఁ

బురములఁ దుఱిగొనఁ - బూరినెనె ।

ఈనామిపగవారి - వేసారఁజేయఁజే

జిచ్చకన్దొఱగిన - జింకతాల్పు ।

ఈదొరి విశ్వంబు - నాదరంబుగ నేల

సమదృష్టి రంజిల్లు - శంకరుండు ।

ఈనాధ్విక్షి రాబి - నానాదితయుఁగాని

వేటొండు లక్ష్మీయై - మీఱు జగతి ।

గీ. ఇంతి ముఖచంద్రుడొనంద - మీఁగఁగనుల

కేలమిన్నంటు చందురు - డీడు డెలియ ।

నెలత ముఖచంద్రుడేపారు - నింగి చంద్రు

వంకలెంచుచు నలేడు గ - శంకియగుట ॥

స్తుతివిషయమగు నుపమేయవస్తువునకు ననఁగా వర్ణ్యమాన
మగు ముఖాదికమునకు నన్యముతో నుపమానవస్తువునకు చరద్రాదిక

మూతొ సభేసతాగ్రూప్యములచే నుపరక్తతను సనఁగా నుపరాగమును నుపమానవస్తువుయొక్క రూపమును నుపమేయవస్తువునకుఁ గలుగఁ జేయుటను రూపకమందురు.

అభేదరూపకమన నుపమేయవస్తువునకు నుపమానవస్తువుతో భేదము భాసింపనిరీతిగ నుపమానవస్తురూపమును సంగ్రహింపఁజేయుట. తాదాగ్రూపకమన నుపమేయవస్తువునకు నుపమానవస్తువుతో భేదము భాసింపఁజేయుచు నుపమానవస్తురూపమును సంగ్రహింపఁజేయుట.

అట్టి రూపకము న్యూనతను, అధికతను, అనుభయత్వముచేతను మూసి తెఱంగులగుచున్నది. మూడువిధములును సభేదతాదాగ్రూప్యములచే గాఢునిధిములగుచున్నవి. వాని నామధేయములెట్లన?

1 అనుభి చూభేదరూపకము.	4 న్యూనతాదాగ్రూప్యము.
2 న్యూనాభేదరూపకము.	5 అనుభయతాదాగ్రూప్యము.
3 అధికాభేదరూపకము.	6 అధికతాదాగ్రూప్యము.

ఈచరణనే పై సీసవక్యమున నుదాహరణము లీయఁబడినవి. ఈతేఱుపూర్ణతియను మొదటి పాదమున వర్ణనీయుండగు రాజును నుపమానభూతఁడగు శంకరునిగా నిరూపించినాఁడు. మఱియు రాజశంకరులకు సభేదము యైన నెచ్చుతగ్గులు లేకుంటను దెల్పుటచే నిది అనుభయతాదాగ్రూపకము.

ఈనామివగవారినను ద్వితీయ పాదమునఁ బ్రభువునకును శంకరునకును సభేదమును దెల్పుచుఁ బ్రభువు చిచ్చుకన్నులేనివాఁడనుటచే రాజభావమున (శంకరునకు) న్యూనత చూపఁబడినదికాన నిచ్చట న్యూనాభేదరూపకము.

మూడవపాదమున నుపమానమగు శంకరరూపమున విషమదృష్టి కలదుకాని రాజరూపమున సమదృష్టి యధికముగా నర్ణింపఁబడుటచే సాధికాభేదరూపకము.

నాల్గవ పాదమున నర్జనీయమును సాధికిని నుపమానముగా
 లక్ష్యికిని భేదము చూపబడినది. అట్లు భేదముచూపుచు లక్ష్య దేవిగా
 సాధిని నిరూపించుటచే నిది తాద్రూప్యరూపకము. సాధి సముద్రమం
 దుంబుట్టని మఱియొక లక్ష్యయనుటచే న్యూనతాద్రూప్యరూపకము.

గీతమున సగభాగములో ముఖచంద్రునకుఁ బ్రసిద్ధ చంద్రుని
 కన్న నెచ్చుతగ్గులు చూపక తాద్రూప్యమును మాత్రమే చూపుటచే
 నిది యనుభయతాద్రూప్యరూపకము.

గీతముయొక్క ద్వితీయార్థమున ముఖచంద్రునకుఁ బ్రసిద్ధ
 చంద్రునికన్న నాధిక్యము చెప్పబడినది. కాన నధికతాద్రూప్యరూప
 కము. ఇట వంకలనఁగా లోపములనియు వంకరలనియు సర్వస్వము
 గ్రహించునది. ముఖచంద్రుఁడు సర్వకాలంబుల నేపుకల్గియుండుట
 యును బ్రసిద్ధ చంద్రుఁడు పున్నమినాఁడుదక్క తక్కిన తిథుల వంకరగ
 నుండుటయుఁ బ్రత్యక్షము. పైరూపక భేదములకు నుదాహరణాంతర
 ముల నిచ్చుచున్నాఁకు.

శా. శారదచంద్రికా విశద - సారనసై కతివాళి వాద దు

స్నాత, సిద్ధయోధులు వి - వాదమునొందిరి. తొల్లి కైటభుం ।

జోరియఁ జచ్చెఁగాదు దురి - తాంకుడు కంనుండటంచు నెంచ నీ
 వారణకర్తవేర్చి చెపు - మా ! తొలిఁ జంపితివెవ్వనికా బ్రభూ !

శారదచంద్రికవలె స్వచ్ఛముగు సరయానది పులినమున నిద్దఱు
 సిద్ధయోధులు కంసకైటభ సంహారముల ముందు వెస్కలను వివాదము
 నొందిరనియు రాజును సంబోధించి నీ వారణకర్తృత్వాన నెన్నని
 ముందు చంపితివో తెల్పుమని కవి ప్రశ్నించెను. నీ వారణకర్తృవనుటచే
 రాజునకుఁ గంసకైటభుల సంహరించిన మహావిష్ణువుతో నభేదము
 చెప్పబడెను. ఎచ్చుతగ్గులు చెప్పబడకుండుటచే నిది యనుభయభేద
 రూపకము. ఈతోడు ధూర్జటియను నుదాహరణమునఁ బురములఁ

బూడిచేముటయను సమానధర్మము చెప్పబడినది. ఇచ్చట జగత్పాల
నము మున్నగు సమానధర్మము చెప్పబడలేదు. గమ్యమానమగుచు
న్నది. ఇదియే భేదము.

ఆ. వె. కాంతలందుఁ గనక - కాంతల శతధృతి

చొక్కుకూర్చు సొగసు - నుడులనుంచె ।

భళిర ! వానిరెంటు - బడక నిల్చినవాడు

నరుని రూపుగొన్న - పరమశివుడు ॥

స్త్రీలయందును గనక కాంతలయందును విప్రహ్యమోహజనక
ములగు సొగసు నుడులనుంచినాడు. ఆ నుడులలోఁ బడినివాడు మానవ
రూపధారియగు శంకరుడు. ఇటు గీరునకుఁ శివా భేదము చెప్పబడినది.
నరుని రూపుగొన్న న్యూనము. కాననిది న్యూనాభేదరూపకము.

శా. ఏలా నీపొడగాంచి యాజలధి తా - నీలీలనూఁగొడుఁ గాఁ

బోలుకా భీతిలి సేతుమంధిన విధా - స్ఫూర్ణత్ప్రిభావుండె వం ।

చేలంకన్ బరికింప నీక-వశుఁడెం - దీనాఁడులేడయ్యె శ్రీ

లిలాసుందరియుకా భజించుదమిక - ల్మిక్ నిన్నునింటన్ నృపా ! ॥

సముద్రోత్థియును విహారమునకై చనిన నరవతినిగూర్చి
యొక కవి యిట్లు చతుర్తారముగఁ బ్రశ్నెను. ఓ ప్రభూ ! నీవు
సేతువును గట్టటను సముద్రమును మధించుటను జేసినాడనె. అందుచే
బోలు నిన్నుజూచి జలధి యారీతిగ భీతిగ ఎడకుచున్నదని. సేతు
మథనములను జేయవచ్చినావని భయము. ఆనాడువలెనే లంకను నీకు
శత్రువీనాడు లేకుంటును, లక్ష్మీ ప్రేమతో నీయింటనే నిలిచి నిన్ను
గొల్చుటచేతను సేతుమథనములకు నివ్వడు శ్రమింప నవసరములేదు.
ఇటు సేతుమథన విధానస్ఫూర్ణత్ప్రిభావుండెనెడు రాజవిశేషణముచే
రాజునకు రామాద్య భేదము చెప్పబడినది. కాని రాజరూపమున
శత్రువులులేకుంట మున్నగువానిచే రామాద్యవతారములకన్న రాజ
భావమున నాధిక్యము చెప్పబడినది. కాన నిది యధికాభేదరూపకము.

తాద్రూప్యరూపకముల కుదాహరణము తెల్లన ?

సీ॥ నాల్గుమోములు పూనని - నలినభవుడు

ద్విభుజుడై నట్టి యిమ్మడి - వెన్నుడరయ ।

ఫాలనేత్రముకొఱవడ్డ - నీలగళుడు

రమ్య విజ్ఞాననిధి బాద - రాయణుడు ॥

రెండవ పాదమందలి యిమ్మడి పదమునూ దక్కిన రెండింటి సన్వయించుకొననగు. వ్యాసుడు మఱియొక బ్రహ్మయనియు, మఱి యొక విష్ణుననియు, శంకరుడనియు సన్వయము. వ్యాసునికి బ్రహ్మాదుల కన్న భేదము స్పష్టముగాఁ జెప్పబడినను సతనికి బ్రహ్మాదుల రూపము సంభవింపఁజేయబడెను. మఱియు నాల్గుమోములు నాల్గు భుజములును ధరింపకుండుట ఫాలనేత్రము కొఱవడుటచే నిది న్యూనతాద్రూప్య రూపకము.

కాః ఘాతించున్ గదె? తమ్మినిగ్గుడనువు - గన్దోయిమదైతర

ద్యోతిస్సూర్తుల మీనకేతనుని దా - దూగించుజూపట్టు చో ।

నో తస్మి! యిటు నీముఖేన్దుడలరన్ - యు క్తంబె? మిన్నెక్కుటీ

శీతాంశుండమృతంబటన్న నదియు - సిద్ధంబు నీవాతెఱన్ ॥

పద్యకాంతులను గొట్టుటలోను, గండ్లకు జల్లతనము నిచ్చుట లోను గన్పట్టినంతనే మీనకేతనుని వృద్ధిపఱచుటలోను జంద్రోపక్ష మున మీనాది జలజంతువులకు స్థానమగు సముద్రమును నుప్పొంగి చుటలోను నీముఖమనెడ చంద్రుడు విరాజిల్లుచుండ నీచంద్రుడేల యిట్లు గర్వించుచున్నాడు. అమృతముకలదన్నచో నదియు నీవాతెఱను గలదుకదా! ఇట ముఖచంద్రునకు బ్రసిద్ధచంద్రునికన్న భేదమును జూపి చంద్రధర్మములుగూడఁ జూపబడినవి. ఎచ్చుతగ్గులు చూపబడ కుంటచే నిది యనుభవతాద్రూప్యరూపకము.

మ॥ మడియన్ భీమసుతామనంబురతి సం - భావ్యంబు నీసాత్తు గా

జడచందా! తలపోయుదేమొ యడియా - సల్ మానుమింకేల నా

యొడఁముండఁనలుడయ్యె మన్మథ బుధుం-ఁజ్ఞాక్కింతశ్రుత్యర్థమున్
దడవక సుందరనైషధాస్యవిధు తా - త్వర్ణంబునక దెల్పెఁగా ॥

దమయంతీకృతచంద్రోపాలంభనము. ఓ చంద్రుడా! నన్నిట్లు
పీడించి చంపినచోఁ బ్రేమపూజ్యంబగు నామనము నిన్ను బాండునని
తలఁచుచున్నావుకాబోలును. అట్టియాశలు పొందవలదు. నా భర్త
నలుడని నిశ్చయించితిని. నీబాధవలన నేను మరణించినను నామనస్సు
నీలోఁ జేరక సుందరమగు నలముఖచంద్రునిలోఁ గలయునుగాని నిన్న
జేరదునుమీ! మృతుని మనస్సు చంద్రుని బ్రవేశించునని శ్రుతి చెప్పు
చున్నది. కాని యాశ్రుతికి నిజమగు సర్థము నీవుకాదనియు రమ్య
మగు నలముఖచంద్రుడనియు బుధుడగు మన్మథుడు నాకుఁ దెల్పి
నాడు. 'మృతస్యమనః చంద్రమసంప్రవిశతి' యని శ్రుతి. ఇట ప్రసిద్ధ
చంద్రానికన్న నలముఖచంద్రునకు భేదమును జెప్పుచు సౌందర్యములో
నాధిక్యమును బ్రతిపాదించుటచే నిది యధికతాద్యూహకము.

ప రి నా మా లం కార ము. 6.

కం. పరిణామము ప్రకృతక్రియ

నెరపన్ విషయాత్మ, విషయి - నిండుగఁగొనినక ॥

చిరము ప్రసన్నంబగు దృ

క్ష్వరసిజమునఁగాంచె బియ్యని - జవరాల్లెమి ॥

ప్రకృతమగు నిరీక్షణాదిక్రియను నెరపుటకై విషయిపదార్థము
విషయపదార్థమగు ముఖనయనాదికముయొక్క రూపమును స్వీకరించు
నటులు దెల్పినచో నది పరిణామాలంకారము. ప్రసన్నమగు నయనార
విందముచే యువతి తన ప్రియునిజూచెను. ఇట దృక్ష్వరసిజమనుచోట
దృక్ష్వసరసిజమువంటిదని విగ్రహవాక్యమును జెప్పిన నుపమిత సమాస
మగును. లేక దృక్ష్వే సరసిజమనినచో రూపకసమాసమగును. ఉప.
మిత సమాసమనఁజూర్వ పదార్థమగు నయనమునకు బ్రాధాన్య

ముండును. రూపకసమ్మానమున నుత్తరపదార్థమగు పద్మమునకుఁ బ్రాధాన్యముండును. పై పద్మమున జవరాలు ప్రియుని జూచుటకు నయనముపకరించునుగాని పద్మముపకరింపదు. కానఁ బూర్వపదార్థ ప్రాధానమగు నుపమిత సమానము చెప్పవలసియున్నది. కాని యుపమిత సమానమును విధించు “ఉపమితం వ్యాస్త్రాదిభిః సామాన్యాప్రయోగే” అను పాణినీయసూత్రమున సమానధర్మమును గ్రహింపకూడద నెడు నియమముండుటచేఁ బై పద్మమునఁ బ్రసన్నంబగున నెడు విశేషణముచే శృంఖలసంజములనున్న పై రమ్యరూపమగు సమానధర్మము గ్రహింపఁ బనుటచేత దృశ్యసంజమునుచోట నుపమితసమానము సంభవింపదు. మఱి యుత్తరపదార్థ ప్రాధానమగు రూపకసమానమే శరణ్యము. అట్లైన సరసిజ ప్రాధాన్యముచే జవరాలు గాంచెనని దర్శనక్రియ సంభవింపదు. కాన పంకజమునకుఁ బూర్వపదార్థమగు నయనము యొక్క రూపమాపాదించవలెను. ఇట్లారోపింప దీనిని పరిణామమలంకారమందురు. దీనిచే నుపమానవస్తువునకుఁ బ్రకృతకార్యసిద్ధికై యుపమేయవస్తు రూప మాపాదించుట పరిణామమని తేలినది. మఱియు.

మ. తనతో మువ్వరుగాఁగ శంకర శిరో - దామంబు మందాకినిక

దనరకదాటి సుమిత్రపుత్రుఁ డెలిమిన్ - నౌవణ్యముం గాఁగె స ।

చ్చి నెటిన్ నావికుఁబోయి బాహువలయా - నేవ్వ న్ననుల్ బోయెతల్

కనుత్పక్ష్ణకౌవెత వెంటఁజూరానతఁడు వీ - కకౌబోయెఁ జిత్రాదికిక॥

అనర్థ రాఘవములోనిది. శ్రీరామచంద్రుఁడు శంకర శిరమునఁ బూలదండవోలెనున్న గంగనుదాటి గుహునకు సౌమిత్రి మైత్రిని నావ కూలిగానిచ్చి గురుతర కుచములుగల బోయెతలు తన దివ్యసౌందర్య మునుజూచి మురిసి వెంటఁబడినను గలఁతఁజెందక, వాడు వెతఁజెందు చుండ సీతాల్క్ష్మణులతో వేగముగఁ జిత్రకూటమునకుఁ బోయెను. ఇట సౌమిత్రి మైత్రియందు నావకూలియొక్క రూపమారోపించినాఁడు. గుహునకు శ్రీరామచంద్ర కరుణయే యపేక్షితముకాని నౌవకూలి

గాదు.. ఇట నారోప్యమానమగు నావకూల్ని సుమిత్రపుత్రుఁడెరిమి
యొక్క రూపమును స్వీకరించి ప్రకృతమగు గుహుని బ్రోచుటయనెడు
కార్యసిద్ధికి దోడ్పడుచున్నది. కానఁ బరిణామాలంకారము.

ఉల్లేఖా లంకారము. 7.

కం. అరయఁగఁ బలువురు పలువిధి

నురవడిఁగొన నొక్క వస్తు - నుల్లేఖమగున్ !

మరుడని చెలులద్దులు స్వ

స్తువుని యముడంచు నతనిదలఁతురు వైరుల్ !

పలువురు పలువిధముగ నొక్కవస్తువును గ్రహించినచో నుల్లేఖ
మగును. నృపతి నొక్కనినే చెలులు సాందర్యములో మన్మథుడనియు
యీచులు దానగుణముచే గల్పితరువనియు శత్రువులు పరాక్రమ
ముచే యముడనియు దలఁతురు.

ఆ. వె. వృద్ధవనితలందు - ద్వి పరక్షకుండని

ప్రేమదలెత్తు లక్ష్మీ - భాగ్యమంచు !

బాలికాగణంబు - భావించు గోపాలుఁ

డంచు శౌరిఁగాంచి - యాదరమున ॥

శ్రీకృష్ణుడు మధురాపురిని బ్రవేశింప వృద్ధవనితలు సంసార
భీతిని బాపుకొనఁదలఁచినవారై యతనిని గజరక్షకుండగు నాది పురుషుఁ
డనియు యువతులు కామతత్పరలగుటచే చపలయగు లక్ష్మీనిగూడఁ దన
కామోపచార వైదగ్ధ్యముచే వశపరచుకొనిన దివ్య యువకుడనియు
బాలికాగణమును నాటపాటల నాసక్తికలదగుటచే గొంతుకాడగు
గోపాలుడనియును దలంచిరి. మొదటి యుదాహరణమున స్మరాది
రూపములను రాజున కారోపించుటచే రూపకసంకీర్ణము. ఇది శుద్ధము.

ఉల్లేఖా లంకారము. II

కం. వెలయున్ గృహీతయొక్కఁడె

పలుతెఱుగుల వస్తువొకటి - భావింపనట్లుల్ !

పలుకుల గురుఁడితఁ డద్దనుఁ

డలరఁగఁ గీరితల భీష్ముఁ - డగుఁ జాపమునన్ ॥

ఒక్కఁడే యొకవస్తువునటు భావించినను నుల్లేఖమగును. ఒక వ్యక్తి యొక ప్రభువునే పలుకుల గురుఁడనియు ననఁగా సమర్థుఁడనియు బృహస్పతియనియును, కీర్తుల నష్టనుఁడనఁగా ధృవశ్శుఁడనియుఁ గిరిటియనియును, ధనుస్సున భీష్ముఁడనఁగా భయంకరుఁడనియు గాంగేయుఁడనియును దలంచెను. ఇది శ్లేషసంకీర్ణము. శ్లేషసంకీర్ణముకాని యదా హరణ మెట్లన ?

చం. స్తనయుగపాళియందున కృ - శంబవలగ్నమునకాగ్నశంబు లో
చనములనాయతంబరయఁ - జందము విస్తృతముకా నితంబసీ ॥
మను సధరంజునందరుణ - మాన్యముఁగారుణికత్వశాలి భా
వనమున భక్తిఁ గొల్పెదఁ గ - పాలిముదంచిత భాగధేయముకా ॥

శంకరాచార్యుల పార్వతీ స్తవము. స్తనపాళి గురుతరమున నడుమున సన్ననయును గన్నుల విశాలమును నితంబున వెడఁదయును సధరోష్ఠమున నెఱ్ఱనయును నగు శంకర భాగ్యమగు పార్వతిని గోచెదను. ఒక గృహీతయగు శంకరాచార్యులే పార్వతిని వివిధరీతులుగా భావించుటచే నిది యుల్లేఖము. ఇది శ్లేషములేకుంటుచే శుద్ధము.

భాగ్ని - స్మృతి - సద్దేహాలంకారములు. 8-9-10.

కం. భ్రాంతిస్మృతి సందేహ

క్రాంతి నలంకృతులుగల్గుఁ - గద పై పేర్లన్ ।

కాంతాలలామ ! మధుపము

భ్రాంతింగొను నీదుముఖము - పంకజమంచుకా.

కం. వింతగదలఁపును జేరును

గాంతామణి ముఖము సఖుఁడ ! - కంజముఁజూడన్ ।

సంతతముగన్న నిశ్చయ

మింతయు లేదంటుజంబా ! - హిమకిరణమండో ! ||

భ్రాన్తిస్మరణ సందేహములు చిత్తమునావరించినఁ గ్రమముగ
భ్రాన్తిమదలంకారమును స్మృతిమదలంకారమును సందేహాలంకార
మును నగును. పై పద్యములఁ గ్రమముగా నుదాహరణములీయఁ
బడినవి.

ఆ. వె. మోదమలరఁ దేటి - మోదుగపూవంచు

బ్రమసి చిల్కతోటి - వైసవాలె !

నార ! చిల్కగూడ - నేతెడు పండను

భ్రాంతిఁజెంది దానిఁ - బట్టనెంచె ||

ఇది పరస్పరభ్రాంతి.

ఆ. వె. అచ్చరలకుఁగూడ - నచ్చెరువొసఁగుచు

శ్రీనిబాలి తమ్మిఁ జేతఁబట్టి !

నీటనుండివచ్చు - బోటినిగని శౌరి

స్మరణమొందె జలధి - మంథనమును ||

మాఘకృత శిశుపాలవధ కావ్యమున జలకీడా వర్ణనము.
వెనుకటి స్మృతిమదుదాహరణమునఁ బద్యమునుజూడ సదృశవస్తువుగ
కాంతా ముఖముయొక్క స్మృతి వర్ణింపఁబడెను. ఈపద్యమునఁ దమ్మిఁ
జేతఁబట్టి నీటనుండివచ్చు బోటిని జూచిన శ్రీకృష్ణునకుఁ దొలుత
లక్ష్మీస్మృతియును బిదప సముద్రమథన స్మృతియును గల్గినది. ఇదియే
భేదము.

ఆ. వె. జీవనంబునొందఁ - జెందు నమ్రత్పంబు

మెల్ల మెల్లఁబట్టి - మీది కెగయుఁ !

దలఁప నలవియకానె - తమ్ములొ ! యన్నలొ !

తంత్రేదుష్టాలు ఘట - యంత్రమునకు ||

తంత్రీదుష్టులనఁగా నుపాయమును బన్నుటలో చెడ్డవారు. జీవనమనఁగా నీరును జీవనాధారమగు ధనాదికమును, ఘటయంత్ర మనఁగా ఘటములనొక దండఁగఁగట్టి నూతిలో వేలాడదీసి నీటిని దోడ్చి యంత్రవిశేషము. ఆయంత్రము నీటిని గ్రహించుటకు నూతిలోఁ బ్రవేశించునపుడు క్రిందకు వంగిదిగును. పిదప తలనెత్తి పైకినచ్చును. దుండగులుగూడ ధనమును వేడుకొనునపుడు వినయముచేఁ దలను నంచి పిదప గర్వముచే మిదికెగయుదురు. ఇట్టి దుండగులు ఘట యంత్రమునకు నన్నలగుదురా! తమ్ములగుదురా! యని సందేహిం చుచుఁ జమత్కరించినాఁడు. మొదటి యుదాహరణమున సందేహ విషయములగు సంబుజ హిమకరులు లోకప్రసిద్ధులు. ఇట ఘటయంత్ర మునకు నన్నలా! తమ్ములా! యను సందేహ విషయములు కవి కల్పితములు. ఇదియే భేదము.

అ ప హ్ను త్య ల ం కా ర ము. 11.

కం. శుద్ధా పహ్నుతియొందు ని

బద్ధముగా ధర్మమొకఁడ - పహ్నుతినొందన్ ।

శుద్ధాంశుఁడతఁడుకాఁడెక

నిద్ధాంబుజమగునువేల్పు - తేటినిదెలియన్ ॥

స్వతఃసిద్ధమైనట్టిదిలేక కవికల్పితమైనట్టిదియగు నొక ధర్మమును నొకవస్తువునఁ గప్పిపుచ్చి వేటొకధర్మమును సంబంధింపఁజేసినచో నది యపహ్నుతియగును. చంద్రునియందలి స్వతఃసిద్ధమగు చంద్రుఁడగుట యనెడు ధర్మమును గప్పిపుచ్చి యనఁగాఁ దొలంగించి యాకాశగంగ యందలి పద్మమని వర్ణించుటచేఁ బద్మత్వరూపధర్మ మారోపింపఁ బడినది.

మానిని. కాంతరు కొందఱు - కాలకలంకము

గా నొరులంబుధి - కర్దమమల

చెంతురు వేటాక - రిజ్జియటంచు మా
 హీస్థలి ఛాయగ - నెందటో మ
 న్నింతురు నీలమ - ణీ సమచంద్ర వి
 నీలిమంగన్మోన - నిక్కముగా
 సంతతిపీత ని - శాసమయోత్తిత
 నొండ్రతమంబని - చాటగనౌ ॥

చంద్రునిలోనినల్లచందనము నొక్క కవి యిట్లు వర్ణించెను. దీనిని గొందఱు కళంకముగాను మఱి కొందఱు సముద్రములోని బురదను గాను, ఇతరులు దుప్పినిగాను, వేటాకరు భూఛాయనుగాను వర్ణించిరి. నిజనూరయ నీలమణి సమమగు నీనైల్యమును చంద్రునిచే మ్రింగఁబడిన రాత్రి చీకటియని నేను చాటి చెప్పెదనని. చంద్రుని నైల్యమున నితరులచే నూహింపఁబడిన కళంకమగుట మున్నగు ధర్మములను గప్పి యతనిచే మ్రింగఁబడి గడ్డకట్టిన రాత్రి చీకటియొక్క ధర్మ మారోపింపఁబడినది. ఇది కవికల్పిత ధర్మము నపహ్నుతిచేయుట కుదాహరణము.

హే త్వ ప హ్ను తి. II

కం. తగనదియహేతువును జె

ప్పగ నొప్పును గృతుల హేత్వ - పహ్నుతియనగన్ ।

సెగరేచుట నెలగాదినుఁ

డగునేనిశ నభిగ్రక్తు - నార్వంబితఁడౌ ॥

శుద్ధాప్తహ్నుతియే హేతువుగూడ వచింపఁబడినచో హేత్వ పహ్నుతియగును. ఇట చంద్రునియందుఁ జంద్రధర్మమును గప్పటలో వేడిమిని పెద్దట్లుటను హేతువునుగాఁజెప్పి యట్లే సూర్యుడు కాదనుటలో రాత్రియగుటను గారణముగాఁజెప్పి ఒడబాసల ధర్మము నారోపించినాడు. విరహిణీవాక్యమిది.

ఉ. కవ్యపురగొండఁజిల్లుతఱి - గావనహస) విఘట్టనంబునన్
దవ్వగ వ్యాప్తమా వ్రణకి - ఇంబమరున్ హిమరశ్మినుండఁగన్ ।
చవ్వగ జింకచాయయుశ - శంబనుటెంతయు వెట్టినుద్దికా
కెవ్విధిఁ జంద్రునందు నుద - యించుదధావిధ వస్తుజాతముల్ ॥

ఇట చంద్రునందుఁ గన్పడు నైల్వము మంథన సమయంబున
మంధాదియొక్క రాళ్లదెబ్బచే గల్గిన నల్లని కాయగాని పరులు
వెట్టిగాఁదలంచినట్లు జింక మున్నగునవి కానని నిశేధింపబడెను. అట్టి
వస్తువులు చంద్రునందు పుట్ట వీలుకాదని హేతువుగూడఁ జూపబడినది.

ప ర్య స్తా ప హ్ను తి. III

కం. అగుఁ బర్యస్తాపహ్నుతి

తగనొండున మోపఁదలంచి - ధర్మముగప్పు .

తగునే యితఁడు సుధాకరుఁ .

డగుననుటట్లనుటసెల్లు - సంగన ముఖమున్ ॥

ఒక ధర్మమును వేటొకచో నారోపింపదలంచి యొకటఁ గప్పి
పుచ్చిన నది పర్యస్తాపహ్నుతియగును. చంద్రునియందుఁ జంద్రత్వ
ధర్మము నిశేధింపబడి యంగనాముఖమున నారోపింపబడినది.

ఆ. వె. హాలహలము విషమ - దేల ? లక్ష్య విషంబు

పలుక నెంతయు తడ - బాటు మెయిని

దానిఁదాని శివుడు - తద్దయు సుఖముండె

దీనిఁదాకి హామి - దేలివిదప్ప ॥

పూర్వోదాహరణములో నవిషమమునకు హేతువు దెల్పఁ
బడలేదు. ఇట హాలహలము విషముకాదనుటలోను లక్ష్య విషమనుట
లో నుత్తరార్థమున హేతువులు చూపబడినవి. హేతునను
దెల్పుట తెల్పకుండుటచే నిదియు రెండువిధములు.

భాగం తాపహ్నుతి. IV

కం. చేపడు భాగంతాపహ్నుతి

వాపంగను భాగ్నినొరుడు - వడి శంకింపన్ ||

వేపధునంతాపములన్

చాపిడు, జ్వరమానె? కాదు - రతిహిని సఖి! ||

వరుడు శంకింప నాతని భాగ్నిని చాపినచో భాగ్నితాపహ్నుతి
యగు. ఎఱకు, వేడిమి యీరెంటిచే బాధించుచుండెనని యొక కాంత
పలుక యోపెచేటివానిని జ్వరకార్యములనుగాఁ దలచి జ్వరమా?
యని శంకింప నాపె మన్మథుడని నిజముపలికి యాపె భాగ్నిని
బోగొట్టినది. మఱియు,

ఉత్సాహ || అన్నిసమలకన్న నెత్తె - సందుమిన్న వెన్క ము

న్నెన్ననాణెగాడ! తోక - లెట్టిజాతి దున్నయో? |

దున్నకాదుగున్న సౌరు - తోకకాదదెంతయన్

గన్నువిప్పి చూడుమబ్బ - సౌరుతొండమానురా! ||

ఏనుగుగున్నను జూచి దున్నయని భ్రమించిన పల్లెవాడు
నాగరికుని బ్రశ్నింప నతడు దున్నకాదనియు, ఏనుగుగున్నయనియును
నొకటి తొండముకాని తోకకాదనియును నతని సంశయమును వారిం
చెను. నాణెగాడన నాగరికుడనియును బనుల నాణెముచేయువాడ
నియును గూడ నర్థము. పై యుదాహరణముల భ్రాంతిసంభవము. కవి
కల్పిత భ్రాంతిలోగూడ నపహ్నుతము సంభవించును. ఎట్లన?

ఉ. కాదు జటాభరంబు జడ - గట్టిన కుంతలముల్ గళెంబునన్

గాదు విసంబు కస్తూరి సి - గన్నెలవంకయుఁగాదు పూవురే |

కూదిన బూదికాదు విర - హోదిత పాండిమయంగకంబులన్

మోదగనౌనె నన్నుదల - పోసి హరుండని పుష్పసాయకా! ||

ఒక విరహిణి మన్మథుడు తనను శంకరుడని భ్రమించి శర
ములచేఁ గొట్టుచున్నట్లు తెలంచి యతని భ్రాంతిని బోగొట్టుటకై

పై విధముగాఁ బట్కినది.' ఇది జటాభరంబు కాదనుటచే మస్మధునికెట్టి భ్రాంతి కలిగినట్టుఁబొందుకొనవచ్చును. ఈ భ్రాంతి కవికల్పితము. ఆచార్యదండి యిట్టివానిని దత్త్వాఖ్యానోపమగాఁ దలంచెను. ఎట్లన ?

కం. సరసిజముగాదు ముఖమిది

యిరుగడఁ దుమ్మెవలుగా వి - వెంచఁగ్గఁగన్నల్ ।

ధరఁ వత్త్వాఖ్యానోపమ

పరఁగును సాదృశ్య మిట్లు - స్పష్టముగాఁగన్ ॥

దండి తలంచినట్లు దీని నుపమయనరాదు. ఎలె మున్నగు వాచక పదము లేకుంటచే. అట్లుకానిచో రూపకముగూడ నుపమ కావలసి వచ్చును.

ఛే కా ప హ్ను తి. V

కం. ఛేకాపహ్నుతి పరశం

కాకృతిఁగని నేర్పిదభ్య - మర్థముగప్పన్ ।

వాకొంచుఁ గాల్గదగిలెను

మా ! కాంతుఁడె ? కాదు చెలియ ! - మణినూపురమే ! ॥

వాకొంచున్ :- ధ్వనిచేయుచు, వదరుచుననియు నర్థము. పరులు సత్కార్యమును శంకింప దానిని నేర్పుతోఁ గప్పిపుచ్చిన ఛేకా పహ్నుతియగును. కాంతుఁడె ? యను ప్రశ్నము సత్యమయ్యు దానిని మణినూపురమని నై పుణ్యముచేఁ గప్పెను.

తే. గీ. నేర్పసీతార్ జబ్బంబు - నెఱియలుంచు

బెదవియందునఁ దనువునఁ - బేర్చుగగురు ।

ముద్దిత ! నాగరికుఁడుదమి - గదిసెనేమొ ?

కాదుకాదమ్మ చెలి ! చలి - గాలినుమ్మ ! ॥

నాగరిక రతికార్యములను శీతవాతకార్యములనుగాఁదెలిపి తథ్య నిహ్నావముచేయఁబడెను. ఇవి యర్థసామ్యమునఁ దథ్యనిహ్నావమున కుదాహరణములు. శబ్దసామ్యముచేఁ దథ్యనిహ్నావ మెట్లన

చ. కొలిచెదఁ బద్మనేత్రములఁ - గూర్కొను భావము నీలకుంతల
 మ్ములవెలఁగొంటి నాదుమన - మున్ మహినీదు విలాససంపదన్ ।
 పలవర మొందనిట్లు విని - పైకొని రాధయదల్పఁదత్కథా
 కలితముగాఁగఁడెట్లు నన - కైతవజారుఁడు కృష్ణఁడేలుతన్ ॥

శ్రీకృష్ణుడు మఱియొక కాంతలను నిద్రలోఁ బలవరింప రాధవిని
 కినిసి యదల్పఁగా నదీ సత్యమయ్యు సతఁడు యుక్తిచే నాపెకు సంబం
 ధింపఁజేసినాఁడు. నిజముగా సతఁడు పద్మయనగా నోలక్ష్మీ! యని
 లక్ష్మీదేవిని సంబోధించి పలవరించెను. అట్లే నీల! యని నీలాదేవిని,
 మహి! యని భూదేవిని దాను విష్ణ్వవతారమగుటచే నట్లు పలవరించెను.
 కాని రాధ కోపము తీర్చుటకై పైపదముల కర్ధాంతరములను జెప్పి
 యతఁడు సత్యమును గన్పింపుచున్నాను. ఎట్లన? పద్మనేత్రములు నీలకుంతల
 ములనియు సమాసములనుగాఁజేసి పద్మములవంటి నేత్రములనియు
 నల్లని శిరోజములనియు మహిభూమియందు నామనస్సును వెల
 గొంటివనియు కర్ధాంతరములను జెప్పి యాపెకు సంబంధింపఁజేసినాఁడు.
 పై యుదాహరణముల విషయభేదముకలదు. విషయైక్యమున నుదా
 హరణ మెట్లన?

ఆ. వె. మాయలాడి యొకతె - మగనిని జెలియంచు

నెంచి వినినిచేత - లంచదొడఁగె ।

నిజముతెలిసి యట్టె - “నచ్చెలి! యంతలో

మేలుకొంటినంచు” - మేళవించె ॥

ఇట్ల విటవృత్తాంత మొక్కటియే జాగ్రత్తస్వప్నస్థలనెడు
 భేదముచే గ్రహించి యపహ్వానము నిర్వహింపఁబడెను.

కైతవాపహ్నుతి. VI

కం. వెలివడనిహ్నుతి వ్యాజా

ద్యలలిత పదములను కైత - వాపహ్నుతియకా ।

పొలఁతుకచూడ్కుల నెపమునఁ

దొలఁతుచునన వింటివాని - తూపులుచెదరెన్ ||

వ్యాజకపటచ్చద్దాది పదములచేతను నెపముమున్నగు పదముల చేతను నపహ్నవము వ్యక్తమైనచోఁ గైతవాపహ్నుతి యగును. పొలఁతుకచూడ్కులనెడు నెపముచే మన్మథబాణములు చెదరుచు న్నవి. ఇట నెపమనెడు పదముచే నివి పొలఁతుకచూడ్కులు కావని యు మారుని కరములనియు నపహ్నవము వ్యక్తమగుచున్నది.

తే. గీ. అవిదితోదకవార్త వ - నాంతరమున

భీకరాతపతాపితా - నోకహములు |

స్కంధమధ్యాగ్నికీలా మి - షంబువలన

జహ్వాలనుజాచె నీటికై - విహ్వలతను ||

నీటిసంపర్కమొకింతయునులేని పనమధ్యమున గ్రీష్మకాలమునఁ భయంకరాతపముచేఁ దపింపఁబడినట్టియు నొకటి నొకటి రాచుకొనుటచే నంటుకొనిన చెట్లమొదలులనుండి వెలువడుచున్న యగ్నిజ్వాలలను గవి యిట్లు వర్ణించియున్నాఁడు. ఇట మిషపదముచే నివి యగ్నిజ్వాలలు కావనియు నీటికై చాచఁబడిన చెట్ల నాలుకలవియు నపహ్నవము వ్యక్తముచేయఁబడెను.

ఉ త్రే తూ ల ం కా ర ము. 12;

కం. అలవస్తుహేతు ఫలమౌభి

పులఁదలఁపుత్రేక్ష కావ్య - ములనిలఁజెలఁగున్ |

అలినక్తాను క్తంబు మొ

దలసిద్ధాసిద్ధ మాస్ప - దము తుదిరెంటన్ ||

నస్తుహేతు ఫలరూపమున నొక విషయమును దలఁచుట యుత్రేక్షయనఁబడును. అస్పదమననూహతో ధర్మరూపమగు విషయము. హేతుఫలరూపముగ్గా విజ్ఞప్తింపఁబడినదానికన్న భిన్నమైనది

యిటువ స్తువని తెలియఁదగు. మొదటి వస్త్రాత్పేక్షలో నాస్పదము లక్ష్యములఁ జెప్పఁబడుటయుఁ జెప్పఁబడకుండుటయునను భేదములచే నుండును. తుది హేతుఫలోత్పేక్షలు రెండిటను నాస్పదము సిద్ధమనఁ గా స్వతస్సిద్ధమనియు నసిద్ధమనఁగా స్వతఃసిద్ధముగాక కవికల్పితమనియు భేదములచేనుండును. రెండింట నొక ధర్మము సంబంధించియున్నపుడు రెండింట నొకదానికి మఱియొకదాని తాదాత్మ్యముననఁగా నభేదమును జమత్కారముగ సంభావన చేయుటయనఁగా నూహచేయుట యుత్పేక్షయనఁబడును.

ఒక నస్తుప్రసందు మఱియొక వస్తుతాదాత్మ్యమును నూహింప నది వస్త్రాత్పేక్షయనఁబడును. వీనికే స్వరూపోత్పేక్షయనియుమఱియొక నామముకలదు. హేతువుకాని దానిని హేతువుగాను ఫలముగానిదానిని ఫలముగాను నూహఁజేయఁ గ్రమముగ హేతుాత్పేక్షయనియును ఫలోత్పేక్షయనియును వ్యవహారము. ఈరీతిగ నుత్పేక్షాలంకార మాటు తెఱంగులగుచున్నది. వానిపేర్లెవ్వియన?

1. ఉక్తవిషయస్వరూపోత్పేక్ష 2. అనుక్తవిషయస్వరూపోత్పేక్ష. 3 సిద్ధవిషయహేతుాత్పేక్ష. 4 అసిద్ధవిషయహేతుాత్పేక్ష. 5. సిద్ధవిషయఫలోత్పేక్ష. 6 అసిద్ధవిషయఫలోత్పేక్ష.

సీ. కోకిలియోగాన - లాక్ష్మీర్ణ ధూమాఘ

మంచు శంకింతు వ్యా - పించు తమము

అలఁదుచున్నదివోలె - నంధమంగంబులఁ

జల్లుచున్నదివోలె - జడలు మసిని

కాఁబోలునెఱ్ఱన - కమనీయగాత్రి! నీ

మృదులాంఘ్రియుగము భూ - మిని స్పృశింప

నెలఁత! నీమోము వ - న్నెలకోర్కెచేసె

జంకకందువు తమ్మిఁ - జేయుఁబగను

తే॥ గీ॥ పొలఁతి కుచముల యూతకుం - బోలెనలఁతి

కౌను బంగళతాళను - గట్టబడియె !

రమణి ! నీచరణైక్య సా - శ్రామాజ్యమొందఁ

గావలెన్ నీటబద్ధమ్ము - గౌరుచుదపము ॥

మొదటి పాదమున నుక్తవిషయముగ నుద్ఘాటించెను. సంధ్యా సమయమున దిక్కుల వ్యాపించుచున్న చీకటిని జగమున నెల్లడ నెడబాటు నొందుచున్న యాడుచక్రివాక పక్షులయొక్క ప్రజ్వలింపఁ బోవు విరహానలధూమముగాఁ గవి యూహించినాడు. ఇటు చీకటి, ధూమమున నెడు రెండు వస్తువులకు నల్లగనుండుట కండ్లనుగప్పట యనెడు ధర్మములు సమానములగుటచే జీకటిని ధూమమునుగానూ హించినాడు. అనఁగా వర్ణ్యమానముగ నున్న సమయమున నన్యపదార్థముగ నున్నట్టియు నప్పుడే ప్రియులతో వియోగమునొందుచున్న యాడు చక్రివాక పక్షులయొక్క విరహానలధూమముయొక్క తాదాత్మ్యముహించి పఱచినది. ఇటు నల్లగనుండుట కండ్లను గప్పట యను ధర్మములు పద్యమున వాచ్యముగఁ జెప్పఁబడకున్నను గమ్యమానములగుచున్నవి. పద్యమున విషయ పదార్థముగ నున్నట్లు చెప్పఁబడుటచే నిది ఉక్త విషయముగ నుద్ఘాటించెను.

రెండవ పాదమున ననుక్తవిషయముగ వస్తూత్తేక్ష చూపఁ బడినది. ఎట్లన ? చీకటి వ్యాపించునపుడు ఆకాశము మొదలు నేలవఱకు నన్నివస్తువులు మలినములగును. ఈ మలినములుగాఁ జేయుటయ నెడు ధర్మమును నిమిత్తముగాఁ దీసికొని చీకటియొక్క వ్యాప్తిని చీకటిచే జేయఁబడుచున్న పూతగను నభముచే జేయఁబడుచున్న కాటుక యొక్క జల్లులుగను నుత్పేక్షించినాడు. అనఁగా విషయముగ చీకటి యొక్క వ్యాప్తినివలెదచున్నది మనవిజల్లుచున్నదియనెడు పదములచే జేయఁబడిన పూయుట జల్లుట యనెడు విషయపదార్థములయొక్క తాదాత్మ్యమునఁగానభేదముత్పేక్షింపఁబడినదని భావము. ఇచ్చట

జీకటియొక్క వ్యాప్తియనెడు విషయము పద్యమునఁ జెప్పబడకుంటుచే నిది యను క్తవిషయయగు స్వరూపోత్పేక్ష.

కొందఱు ఏనినిగూడ ను క్తవిషయలగు స్వరూపోత్పేక్షలనుగాఁ జెప్పిరి. ఎట్లన? లింపతి విశిషతి మున్నగు సంస్కృత క్రియాపదము లందువలె నల్లదుచున్నది చల్లుచున్నది మున్నగు తెనుఁగు క్రియాపద ములయందును ధాతుభాగమును ప్రత్యయభాగమును గలవు. వానిలో ధాతుభాగమునకుఁ గ్రియ, యనఁగా వ్యాపారమర్థము. ప్రత్యయము నకుఁ గర్త యర్థము. అలదుచున్నది అను క్రియాపదమునకు దానిలో నున్న యలఁదు ధాతువునకుఁ బూయుట యనెడు వ్యాపారమును 'ది' అను ప్రత్యయమునకుఁ బూయుట యనెడు పనినికేయు కర్తయును నర్థము. ఈరీతిగఁ జల్లుచున్నది అనెడు క్రియాపదములోఁగూడ నర్థ విభాగమును దెలియవలెను. ఇట్లుకాఁగాఁ బద్యములోఁ జెప్పబడిన తమమునకును, నభమునకును, అలదుచున్నది చల్లుచున్నది అనెడు క్రియాపదములలోని ప్రత్యయార్థమగు కర్తతో నభేదమును నూహింప నివి ఉక్తవిషయలగు వస్తూత్పేక్షలే యగును. అనఁగాఁ బద్యములో నుక్తమగు తమమునకు వ్యాపించుట యనెడు నిమిత్తముచే లేవనకర్తతో నభేదమును అట్లే పద్యములో నుక్తమగు నభమునకు సంజనవర్షణ కర్తతో నభేదమును ముత్పేక్షింప రెండవ పాదములోని యుత్పేక్షలు రెండును ఉక్తవిషయలగు వస్తూత్పేక్షలేయగునని వారి యభిప్రాయము.

కాని యిట్లనుటకు ఏలుకాదు. ఏలయన? 'భావప్రధానమ్ ఆఖ్యాతమ్' అను చైయాకరణుల నియమము ననుసరించి ఆఖ్యాతమ నఁగాఁ బ్రత్యయార్థమగు కర్త, భావప్రధానమ్ అనగా ధాత్వార్థమగు క్రియయే ప్రధానముగాఁగలదియగుచున్నది. అనఁగాఁ గ్రియాపదము లలోని ధాత్వార్థమగు క్రియయనఁగా వ్యాపారము విశేష్యముగను ప్రత్యయార్థమగు కర్తయోవ్యాపారమునకు విశేషణముగను బరిగణిం.

వఁబడును. విశేషము శ్రుధానముగను విశేషము అప్రధానముగను బరిగణింపఁబడును. ఇట్లు ధాత్వర్థమగు వ్యాపారములో నప్రధానముగా నన్వయించిన ప్రత్యయార్థమగు కర్త సంభావనా విషయముగా నుత్పేక్షలో నన్వయింపదు.

ఇట్లు ధాత్వర్థవ్యాపారమునకు విశేషముగా నన్వయించిన కర్తకు మఱియొకదానిలో నన్వయము సంభవింపదు కాననే దండియను నాలంకారికుఁడుకూడ నిట్టి కర్తకు నుపమలో నుపమానముగ నన్వయము కూడదని నిరాకరించినాఁడు. ఎట్లన?

కం. అగునుగ్రియాపదమునఁ గ

ర్తః గుణము తత్కార్యసిద్ధి - తత్పరమగుచున్ ।

తగనొండుదానిఁగోరమిఁ

దగదుపమానముగ నుపమ - దానుండంగన్ ॥

క్రియాపదమునఁ గర్తయప్రధానమగును. అది ధాత్వర్థక్రియ యొక్క సిద్ధినిగూర్చి ప్రయత్నముకలదై యనఁగా నాపనిని సాధించుటలో నిమగ్నమైనదై మఱియొకదానితో నన్వయమును గోరకుండుటచే ననఁగా మఱియొకదానితో నన్వయింపవలెననెడు నపేక్షలేకుంటచే నుపమలో నుపమానముగ నుండనేరదని తాత్పర్యము. ఇందుమూలమునఁదేలిన సారాంశమేమనినఁ బద్యమందలి రెండవపాదమున నుత్పేక్షలు అను క్తవిషయలేకాని ఉక్తవిషయలు కానేరవని.

కొందఱు పద్యములో నుక్తమగు తమమునభములనెడు విషయములఁ దమము కర్తగాఁగల లేపనమును అనఁగాఁ దానిచే జేయఁబడిన పూయుటను, నభము కర్తగాఁగల వర్షణమును అనఁగా దానిచే జేయఁబడిన జల్లుటను అనెడు ధర్మముల నుత్పేక్షించుచున్నారు. వారి మతము ననుసరించి స్వరూపోత్పేక్షలో ధర్మినుత్పేక్షించుట ధర్మము నుత్పేక్షించుటయను భేదద్వయము కలదని తెలియవలెను.

మూఁడవపాదము సిద్ధవిషయముగా హేతుత్రేప్త్య కుదాహరణము. సహజముగా చరణరక్తిమకు భూమిని స్పృశించుట కారణముగాకున్నను గారణముగా నూహింపఁబడినది. విషయముగా భూస్పర్శమునకు సంభవము కలదుకాన నిది సిద్ధవిషయ.

నాల్గవ పాదమునఁ బ్రకృతిచే వచ్చిన పద్మమందలి చంద్ర విరోధమునకుఁ దరుణీముఖకాంతి నొందఁగోరుటను హేతువునుగా నూహించినాఁడు. చంద్రునకట్టి యిచ్చస్వతఃసిద్ధముకాదు. కాన నిది యసిద్ధవిషయముగా హేతుత్రేప్త్య.

గీతములోఁ బూర్వార్థమున వశులు బంగరుత్రాళ్లుగా నధ్యవసంపఁబడెను. బంగరు త్రాళ్లుగట్టుటకుఁ గుచభారణమును ఫలముగా మత్తేక్షించినాఁడు. కుచభారభారరూపఫలము సంభవింపఁదగిన విషయముగాన నిది సిద్ధవిషయముగా ఫలోత్తేప్త్య.

ఉత్తరార్థమునఁ బద్మమునకుఁ బ్రకృతిసిద్ధమగు జలవాసమును దపమునుగా నధ్యవసించి దానికిఁ దరుణీచరణముతో నైక్యమొందుటను ఫలముగా మత్తేక్షించినాఁడు. అట్టి ఫలము సంభవము కాదుకాన నిది యసిద్ధవిషయముగా ఫలోత్తేప్త్య.

ఈక్రమముననే యితరోదాహరణముల నిచ్చుచున్నాడు.

తే॥ 1॥ కేరి నెలవంకరూపును - గెంపువన్నె

నగ్గలించెడు మోదుగ - మొగ్గలమరు ।

తటినిఁదోడ్చిన మధువుతో - దమినిఁగూడు

కాన భూములకగునఖ - ఊతములువలె ॥

కుమారసంభవమున వసంతావిర్భావవర్ణనము. వంకరగనుండుట యెఱ్ఱగనుండుటయును నఖఊతములకును మోదుగ మొగ్గలకును సమానధర్మము. ఈధర్మమును నిమిత్తముగాఁ దీసికొని మోదుగ మొగ్గలను దత్కాలముననే వసంతునితోఁ గలిసిన వసభూములకగు

సఖిత్వములుగా నూహించినాడు. విషయమగు మోదుగ మొగ్గలు గ్రహింపబడుటచే నిది సిద్ధవిషయముగా వస్తూత్పేక్ష. వెనుకటి వస్తూత్పేక్ష యదాహరణమున సమానధర్మము గమ్యము. ఇచ్చట వాచ్యము. వలెనను పదముపమాలంకారముననే ప్రసిద్ధమగుటచే నిటనుపమయే కాదగియున్నదని శంకపాడముచున్నది.

మఱియు వెనుకటి యదాహరణమున నలదును జిమ్మున నెడు క్రియాపదములలోని ప్రత్యయార్థమగు కర్త వ్యాపారములలో నుపసర్జన మగుటచే దండిచేజెప్పబడినరీతిగ నుపమానముగ వేటొకదానితో సన్వయించుటకు వీలులేనటులిచ్చట వేటొండు బాధకమును లేకుంటుచే నుపమాలంకారమనవచ్చును.

దీనికి సమాధానమెట్లన? ఉపమానవస్తువు ప్రసిద్ధముగ నుండ వలెను. ఇట వసంతునితోఁగూడిన వనభూములయొక్క సఖిత్వము లప్రసిద్ధములు. కాన మోదుగ మొగ్గలకు లోకప్రసిద్ధములుకాని కానభూముల సఖిత్వములతోఁ బోలిక యెట్లు కుదురును? కాన మోదుగ మొగ్గలకుఁ దత్కాలాగత వసంతునితోఁగూడిన కానభూముల సఖిత్వములతో సఖేదము నూహింపవలయు. మఱియు నుపమ యందే కవికి దాత్పర్యమున్నచో నెచ్చటనైన మఱియొకచోనున్న సఖిములతోడనే సాదృశ్యముచెప్పియుండెడువాడు. అట్లుచెప్పక తత్కాలమున వసంతునితోఁగలిసిన వనభూముల సంబంధమును సఖిత్వములకుఁ జెప్పినాడు. సఖిత్వములకి సంబంధకథన ముత్పేక్షయందే కవి తాత్పర్యమును నూచించుటయేకాక చమత్కృతినిఁగూడఁ గలదియగును. కానఁగాన భూములకగు విశేషణము. 'వలె' అను పదమునకుఁ దాదాత్మ్యసంభావనయందే యభిప్రాయమును జోధించుచున్నది. అట్లు బోధించునపుడే యావిశేషణము సార్థకమగును. మఱియు 'వలె' శబ్దము దూరముననున్నవాడు గోవిందుడువలెనున్నాడు మున్నగు తావుల నూహించకముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. కాన నీపద్యమున నుత్పేక్షయేకాని యుపమానకాదని తేలినది.

అనుక్త విషయయగు వస్త్రాత్పేక్ష కుడాహరణము.

తే. గీ. కడలి తన తరంగాగ్ర భా - గముల ఫేన
చందనంబును నూరెడు - చందమ మరు !
దానిఁ దొగఁజేఁగు కరముల - దాల్చి దెసలు
బోటులకుఁ బూతలలఁదెడు - బోలెవఱలు ||

చంద్రోదయవర్ణనము. సముద్రతరంగముల సంచలనముచే బయలుపడుచున్న ఫేనమును గవి తొల్త చందనముగ రూపించినాఁడు ఆ ఫేనచంచనము సముద్రపుటాడ్డున రాశిగాఁగూడును. రాయఁబడుచున్న చందనముగూడ రాశిగాఁగూడుచుండునుగదా? ఈ రాశీభవనమనెడు ధర్మమును నిమిత్తముగాఁ దీసికొని ఫేనచందనముయొక్క ప్రేరణమును అనఁగా బయలుపడుచుటను సముద్రుఁడు ఫేనచందనమును రాచుటనుగా నుత్పేక్షించినాఁడు.

అట్లే చంద్రుఁడుదయించునపుడు కిరణములు సముద్రపూరమునఁ బడును. పిమ్మట దిక్కులన్నిట వ్యాపించును. దానిచే దిక్కులు తెల్లఁ బాటును. చందనము పూయఁబడిన తావును దెల్లఁపాటునుగదా! ఈధర్మమును నిమిత్తమునుగాఁదీసికొని చంద్రకిరణవ్యాప్తినిఁ జంద్రకృత ఫేనచందనలేపనముగా నుత్పేక్షించినాఁడు.

ఈయుత్పేక్షల రెండింటి ఫేనచందన ప్రేరణము అనఁగా ఫేనచందనమును బయటకు వెడలించుటయుఁ గిరణవ్యాప్తియు ననెడు విషయములు పద్యమునఁ జెప్పఁబడకుంటచే నివి యనుక్తవిషయలగు స్వరూపోత్పేక్షలు.

అలంకార సర్వకారుని మతము ననుసరించి యివి యుక్తవిషయలే యగును. ఎట్లన? పద్యమున నుక్తములగునట్టి యనఁగాఁ జెప్పఁబడినట్టి సముద్రుఁడు చంద్రుఁడునుననెడు ధర్మపదార్థములయందు ఫేనచందనమును దీయుట దానిని దిగంగనలకుఁ బూయుట యనెడు

ధర్మముల నుత్పేక్షించుటచేత. ఇట్లనుటచే వతని మతమున ధర్మియందు మఱియొక ధర్మియొక్కతాదాత్మ్యమును నుత్పేక్షించుటయు నట్లే యొక ధర్మియందు మఱియొక ధర్మసంబంధము నుత్పేక్షించుటయునను భేదములచే వస్తుత్పేక్ష రెండు విధములగును. ధర్మియందు ధర్మ్యంతర తాదాత్మ్యము నుత్పేక్షించుట, లోగడఁ జూపఁబడినది.

సిద్ధవిషయయగు హేతుత్పేక్ష యెట్లు ?

తే. గీ. దినము శీతాంశుడును రేయి - క్షీణభానుఁ

డరయలేకుంటు చేనలె - నబ్జసూతి ।

వీరరుద్రుని యశమును - బృథవి సతత

ద్భ్రష్టరూపము తేజమున్ - సృష్టిజేసె ॥

రేయి సూర్యుడు చవలు చంద్రుడును లేకుంట సిద్ధము. దానిని హేతువుగాఁ దీసికొని సతతము విరాజిల్లు వీరరుద్రుని ప్రతాపయశస్సులను బ్రహ్మ సృష్టించెనా ! యని కవి యుత్పేక్షించినాడు. కాన నిది సిద్ధవిషయయగు హేతుత్పేక్ష.

అసిద్ధవిషయయగు హేతుత్పేక్ష యెట్లు ?

తే. గీ. జనుల నేతాభిధాన గో - జాతమినుడు

తనదు గోసహస్రంబున - దగులఁగొనుచు ।

నింగివడుటను గాఁబోలు - నేత్రములకు

నగును నాంధ్యము చికటు - లలమఁగాదు ॥

సూర్యుడు తన గోసహస్రములనెక్కడ గ్రీర్ణసహస్రంబులతో జనుల కన్నులపై గోబృందమునుగూడఁ దగిల్చివుక్కొని యస్తమించుట చేతను గాఁబోలును నాంధ్యము నందలి ప్రకాశ యుత్పేక్షించినాడు. ఇట్లు తోడ్పడు నాంధ్యము ప్రభువుకు నుత్పేక్షించఁబడిన హేతువు కవి కల్పితము కాని స్వతస్సిద్ధము కాదు.

సిద్ధవిషయయగు ఫలోత్పేక్ష యెట్లన ?

శే. నీ. ఉదాహరణములచేపు నే - యుటకుఁబోలె

తెక్కు నెలరాల నీటిని - గొక్కజేయు !

జంటతప్పిన జక్కన - పెంటిగముల

కంటిసీటిని దొరంగించు - గడలిపట్టి ||

చంద్రుడు చంద్రకాంతముల ద్రవింపజేయుటకును, చక్రవాక్ నయనములనుండి కన్నీటిని స్రవింపజేయుటకును, సముద్రమును బొర లించుటయే ఫలముగాఁ గవి యూహించినాఁడు. చంద్రుడు సముద్ర మును జెప్పుచేయుట సిద్ధము. కాన నిది సిద్ధవిషయయగు ఫలోత్పేక్ష.

అసిద్ధవిషయయగు ఫలోత్పేక్ష యెట్లన ?

ఆ. నె. తొంటి వారునముల - దొలఁచి కొంగ్రొత్తలఁ

దేరుఁబూన్పవోలె - దీస మెఱయ !

నినుఁడు దివ్యతరగ - జనన దేశంబగు

నుత్తరాశకుఁ జన - నుద్యమించె ||

ఉత్తరాయణప్రవేశ వర్ణనము. సూర్యుడు ఉత్తరాశకుఁ బోవ నెంచుటకు ఫలము రథమునకుఁ గ్రొత్తగుఱ్ఱములను గట్టుటయే ఫల మునుగా నూహించినాఁడు. సూర్యుఁడట్లు రథమునకు గుఱ్ఱములను గట్టుట స్వతఃసిద్ధముగాదు. కాన నిది అసిద్ధవిషయయగు ఫలోత్పేక్ష.

కం. ఇలనుత్పేక్షావ్యంజక

ములు తఱచుగనట్ల నిక్క - మునుగాఁబోలున్ !

తలఁతును శంకింతునివి మొ

దలుగలశబ్దములువలె ప - దమువోలెనునా ||

తఱచుగన్, అట్ల, నిక్కము, కాఁబోలున్, తలఁతును, శంకిం తును, ఇవి మున్నగు శబ్దములును వలెన్ వోలె ననునవియు నుత్పేక్షావ్యంజకములు. వీనిని బ్రయోగింప నుత్పేక్షవాచ్యమగును. లేకున్న గమ్యము. ఎట్లన ?

కం. భ్రమణమున శ్రాన్తిజెందుట

విమలత్వత్కీర్తిసాచ్యే - విన్నేటిన్నపా ! ॥

శ్రాన్తిజెందుటచేతఁగాఁబోలునని ననెడు నుత్పేక్షగమ్య
మానమగుచున్నది.

అతిశయోక్త్యలంకారము. 13.

కం. భువివలయును నిగరణము

ధ్యవసానముఁగలుగ రూప - కాతిశయోక్త్యా !

ఖ్యసిగ్ధిగఁగను నల్లనితోగ

దువనలనన్ మెఱయువాడి - తూపులు చెదరున్ ॥

విషయపదార్థమును స్వవాచకపదముచే గ్రహింపక విషయ
వాచకపదముచే గ్రహించుట విషయనిగరణమనియును, విషయనిగర
ణముచేసి పిమ్మట నుపమేయనస్తుప్రసక్తు నుపమాననస్తుప్రయోక్తు రూప
మును సంబంధింపజేసి యభేదజ్ఞానమును గలుగజేయుట యధ్యవ
సానమనఁబడును. అధ్యవసానమనఁగా భ్రాన్త్యాదులచేఁగాక యిచ్చ
చేతనే కలిగిన జ్ఞానము. ఇట్లు నిగరణము నధ్యవసానమును నాశ్ర
యింప రూపకాతిశయోక్తియగును. అనఁగా విషయమును గ్రహింపక
కేవల విషయనే గ్రహించి విషయరూపమును విషయమునకు సంబం
ధింపజేయుట రూపకాతిశయోక్తియగునని తాత్పర్యము. ఓ చెలి
కాడా! నల్లకలువదువనలన వాడితూపులు చెదరుచున్నవి కనుము ;
ఇట నల్లకలువలనగా నేత్రములనియు వాడితూపులనఁగా దృష్టలనియు
తాత్పర్యము. ఇట విషయమగు కండ్లను గ్రహింపక విషయభూతమగు
కలువలు గ్రహింపఁబడి రెంటికిని నభేదము చెప్పఁబడినది. ఇట్లే వాడి
తూపులనుచోటను దెలియవలెను.

ఉ॥ వాసియొకండు మింటదగ - భాసిలునాపయి సన్నకప్పుతాల్

దాపిన బాటచూడఁగను - లంబడు బంగరు మెట్టమీదఁబై ।

బాపురె ! చందనాంచితము - భవ్యమునౌ గిరియుగ్మముండునా
దాప్రనుజేరజేతును ను - ధారసముంట సుధాంశుడాదతిన్ ॥

వాషియను పదముచే నాభియును సన్నకష్టతాల్ దాపిన
బొటయనగా నింద్రసిలములుచే దాపినబొటయనగా నూగారు.
యిగారు మెట్లువల్లులు. గిరియుగ్మము కుచయుగళి. సుధాంశుడు
ముఖము. ఈరితిగ విషయనిగరణమును సద్యవసాయమును నెఱుంగు
నది. ఈ యతిశయోక్తికి రూపక విశేషముచే రూపక భేదము
లన్నియుఁ గలవని తెలియునది ఎట్లన? అభేదాతిశయోక్తియును
తాదాప్రప్రతిశయోక్తియునని రెండు తెఱంగులు. తిరుగ న్యాయ-
అధిక-అనుభయభేదములచే నొక్కొక్కటి మూడు తెఱంగులగును.
ఈరితిగ రూపకాతిశయోక్తి యొకటిగా విధములు.

ఉ. వెన్నెల పుల్లపిండు సుధ - బేర్చిని గోలఁగఁగోరి పూలతో

టన్నున విడిరాదెనల - సచ్చపు వెన్నెలఁజాలుఁజిల్కుచున్. 1

కృన్ననఁగందుఁద్రోచి వర - నాంబునఁబై దెనఁదోచు నెచ్చెల్లి!

వెన్నెలతేడొకండు కను - విచ్చి కనుంగొన్నమది నై పుణిన్. 2

విధసాలభంజికయను నాటికలో స్ఫటికపాఠికార శిఖరమున
నున్న మృగాంకావళియను రాకుమారినిజూచి రాజు విదూషకునితో
నిట్లు పలుకుచున్నాడు. మృగాంకావళియొక్క ముఖము చంద్రుఁడుగా
సద్యవసింపఁబడినది. కృన్ననఁ గందుఁద్రోచి యనుటచే నాపై ముఖ
చంద్రునకుఁ బ్రసిద్ధచంద్రునికన్న నాధిక్యము చెప్పఁబడినది. కాన నిది
యధికాభేదరూపకాతిశయోక్తి. తక్కిన శ్లోకముల నూహించుకొన
వచ్చును.

సా ప హ్నా వా తి శ యో క్తి. II

కం. భువినదియ తలఁపఁగ నవ

హ్నావగర్భితమైనఁ జెలఁగు - సాపహ్నావయై ।

భువనవ ! నీసూక్తుల సుధ

యపు భగమునసేతు చంద్రుని సందన దాసన్

పై రూపకాతిశయోక్తియే యపహ్నవగర్భమైనచో సాపహ్న వాతిశయోక్తియగును. రాజసూక్తులయందలి మాధుర్యము సుధగా నధ్యవసింపబడినది. మఱియుఁ జంద్రునందునఁగాదని యపహ్నవింపఁ బడినది.

శా. ముక్తావిదుగ్రమమధ్యమందు మధుపౌఁ - బుష్పంబునంగాదు సం
పుక్తంబుల్ విధుబింబమందవియు న-బ్ధిన్ గౌనఁగావద్దియున్ ।
వ్యక్తంబౌగడె ! శంఖమూర్ధమునఁ బూ-ర్వాద్రిన్ దగన్ గాదు ధీ
వ్యక్తింబొందక భ్రాంతు లెతురటు లా-భామామణిన్ జూడమిన్ ॥

స్త్రీ వర్ణనము, తేనె పుష్పంబున లేదనియును ముత్తైము పవ
డముల రెంటిమధ్యమన నున్నదనియు వర్ణింపబడెను. ముత్తైమనఁగా
దంతమనియును బవడమనఁగా నోవ్థమనియు నధ్యవసించుటయేకాక
తేనె పుష్పమునఁ గాదనియు నిషేధింపబడినది. ఇట్లే చంద్రునింబ మన
ముఖముగాను, శంఖమన కంఠముగాను నధ్యవసానముగా నెఱుంగునది.

అలంకారసర్వస్వకారుఁడు, ఉత్పేక్షాలంకారములోఁగూడ సాప
హ్నవ భేదముల నుదాహరించెను. ఎట్లన ?

ఆ. వె. మీనఘట్టనమున - మేను కంపితముగాఁ

గాంతలంతఁజెదరి - గట్టుసేర ।

నెరయు నురువుగుంపు - నెవ్వననట శివ

చెలఁగెవీఁగినగవు - సేసెవోలె ॥

శివప్రసాదంలో స్త్రీలు జలక్రీడసేయునపుడు మీనము శరీరమును
గొట్టి రాచుకొనఁగా వారు భీతిలి గట్టుచేరిరి. అంత నదిలో ఫేనము
పుట్టెను. ఆనురువుగుంపు నెవముచే నది నవ్వెనా! యనునట్లు భాసిల్లెను.
ఇది శుద్ధాపహ్నతిగర్భితమగు నుత్పేక్షాలంకారము. నురువునందు
నురువుయొక్క ధర్మమునుగప్పి యానురువునందే నగవుయొక్క ధర్మ
మోపింపబడినది. పర్యస్తాపహ్నతిగర్భితయగు నుత్పేక్షగూడఁ
గలదు. ఎట్లన ?

తే॥ గీ॥ దీనినే బింబమని రాగ - దీప్తి నెంత
 బింబమధరము దీన రూ - పించి పోల్చు ।
 రెంటు వైశిష్ట్యబుద్ధి లే - కుంట నరులు
 నామమందున భ్రమియింతు - పామరతను ॥

రక్తిమచే దమయన్తియొక్క యధరమును బింబమని యూహింతును. ఈపె యధరముతోఁ బోల్చుచూచిన బింబఫలము దీసిపోవును. ఈ రెంటికిని భేదము తెలియక పామరులు భ్రాన్తి నొందుదురు. అనఁగా బింబఫలముకాని దానిని బింబఫలమని భ్రమింతురు. ఇట ప్రసిద్ధ బింబ ఫలముయొక్క ధర్మమునుగప్పి యాధర్మమును దమయన్తియొక్క యధరమున నారోపించుచు నాయధరోష్ఠమును బింబఫలమని యుత్పేక్షించినాఁడు, కాన నీయుత్పేక్ష, పర్యస్తాపహ్నుతిగర్భయగుచున్నది.

హేతుత్పేక్షయందు పర్యస్తాపహ్నుతిగర్భత్వ మెట్లన ?
 “జనుల నేత్రాభిధానగోజాతమినుఁడు” అను హేతుత్పేక్షయొక్క యుదాహరణమునఁ దెలియనగు. అచ్చట సంధకారమున నాంధ్య హేతుత్వమునుగప్పి సూర్యునిచేఁజేయఁబడిన నేత్రాభిధానగోనయన మున నారోపింపఁబడెను.

ఫలోత్పేక్షయందు పర్యస్తాపహ్నుతిగర్భత్వ మెట్లన ?

తే॥ గీ॥ సూర్యసంతప్తమా కరి - సాలసి వాని
 చుట్టలగు తమ్మిగములను - రట్టుబెట్టె ।
 గావలెన్ జొచ్చుమడుగును - గాదుమున్గ
 జలమునన్ మున్గ కరికి ని - ష్ఫలముగాదె ? ॥

ఇట కరి నీట దిగుటకు ఫలము స్నానము. అయినను, అట్లు కాదని నిషేధించి (ఇదియే యపహ్నావము) పద్మములను బాధించుట ఫలముగా నూహింపఁబడెను.

భేదకాతిశయోక్తి. III

కం॥ తనర సజాతియు నన్యం

బని మధురతఁజెప్ప భేద - కాతిశయోక్త్యా ।

ఖ్యన్తపతి ధైర్యంబన్యమ

మనసున గాంభీర్యమెన్న - మహినన్యంజే॥

ఏకజాతికిఁజెందిన వస్తువులనుగూడ విజాతీయములుగాఁ జెప్పినచో భేదకాతిశయోక్తియగును. వర్ణనీయుఁడగు రాజును సంబంధించిన ధైర్యగాంభీర్యములు లోకసామాన్యములయ్యు విజాతీయములుగా వర్ణింపఁబడినవి. మఱియును,

ఆ॥ వె॥ హావభావగరిమ - లావణ్యసంపద

చతురతయును గొత్త - చాయనుండు ।

ప్రాతస్మప్తియంట - పాటిగాదీతన్వి

గొత్తలెంచి ధాత - గోర్కెఁజేసె ॥

సంబంధాతిశయోక్తి. IV

కం॥ సంబంధాతిశయోక్తి; య

సంబంధమునందుఁజెప్ప - సంబంధంబున్ ।

డంబగు సీనగరులు విధు

బింబంబును గొనలఁదాకు - వింటన్ వీటన్ ॥

సంబంధము లేకున్నను సంబంధము గల్గినటులు వర్ణించినచో సంబంధాతిశయోక్తియగును. రాజభవనములయెక్క కొనలు మిన్నంటకున్నను మిన్నంటునటులు వర్ణించుటచే సంబంధాతిశయోక్తి. మఱియును,

తే॥ గీ॥ పగటివేళలకుఁగడఁగూర్చు - పైడికొండ

వేగఁదఱుగొందు నాకింక - వెతలుదీరు ।

ననుచు జక్కవ పెంటిలో - గొనును ముదము

వీర రుద్రుని వితరణ - పేళ్లలమ్మ ॥

వీరరుద్రమహారాజు దానముచేయుచుండఁ బై డికొండనుగూడ
బ్రద్దలుకొట్టి దానముచేయఁగలడనియును దానిచే సూర్యప్రకాశమునకు
నడ్డుతొలగిపోవునుగాన నింతటినుండి రాత్రిగలుగఁబోదు. నాకు వియోగ
దుఃఖము వాటిల్లదని చక్రవాకి తలంచుచున్నట్లు వర్ణింపబడెను. ఇట్టి
తలఁపు చక్రవాకికి సంబంధింపకున్నను సంబంధించినటులు వర్ణించుటచే
నిది సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము.

అ స ం బ ం ధా తి శ యో క్తి. V

కం॥ యుక్తమ సంబంధాతిశయ

యోక్తియయోగంబుసెప్ప - యోగము కలుగన్ ।

రక్తిగని నీదు దానా

సక్తిని స్వర్ద్రువులరక్తి - చనుమాకు నృపా ! ॥

సంబంధముండినను లేదనునట్లు చెప్పినచో నది యసంబంధాతిశయోక్తి. ఓరాజా! నీ దానాసక్తిని జూచినచో మాకు కల్పవృక్షమందలి యాసక్తి తొలఁగుచున్నది. ఇది యాచకవచనము. యాచకులకుఁ గల్పవృక్షమందు ప్రేమసంబంధమున్నను సంబంధము లేనటులు వర్ణించుటచే నిది యసంబంధాతిశయోక్తి.

ఆ॥ వె॥ అరయు సుందరాంగి ! - విరివినొందుచున్న

కొమరుగొల్పు నీదు - గుబ్బలకును ।

బాహులతల నడుమ - బరికింపఁబూఁబోడి !

చాలినంతచోటు - పాలుపడదు.

సుందరాంగియొక్క బాహులతలమధ్యమున గుచవ్యాప్తికిఁ దగినంత చోటుండినను లేనట్లు వర్ణింపబడెను.

అ క్ర మా. తి శ యో క్తి. VI

కం॥ కరణము కార్యము సాహితీ

నరయఁగ నిల వఱు నక్ర - మాతిశయోక్త్యా ।

ఖ్య, రణభువి-జిత్రమిది నీ

శరములు నరిగణములొకట - జ్యానంటు నృపా ! ॥

హేతుకార్యములకుఁ పౌర్వాపర్యము స్వతఃసిద్ధము. దానిని విడిచి సహభావమును వర్ణింప నక్రమాతిశయోక్తియగును. శరపాతమునకుఁబిమ్మట శత్రువులు నేలఁగూలుదురు. అట్టి పౌర్వాపర్యమును విడిచి రెండువనులకు నొక్కతఱి సంభవము చూపఁబడినది. జ్యా శబ్దమునకు విల్లుయొక్క యల్లెత్తొడినియు నేలయనియు ననెడు సర్థద్వయమును గ్రహముగ నన్వయించుకొనవలయును.

తే॥ గీ॥ విడువఁగోశంబుఁగోశము - విడుచుశత్రు

గణము, కంపింప రణమునఁ - గంపమొందు ।

చండహమ్మిర ఖడ్గంబు - ఊమనువీడ

నొక్క తడవనె విడుచుఁదా - సుక్కిఁజూమను.

గోశము :- కత్తియొర, ధనాగారమును. కంపము :- కదలుట, వణకుట యను. ఊమ :- ఓరిమి, నేలయును. ఈరెండర్థములును గ్రహముగ హమ్మిరఖడ్గమునకును నతని శత్రుగణమునకు నన్వయించుకొనవలయును.

ఇట నొక్కతడవనె యనుటచే ఖడ్గకార్యములకును శత్రుకార్యములకును గల పౌర్వాపర్యము విడువఁబడి సహభావము చూపఁబడినది.

చ ప లా తి శ యో క్తి. VII

కం॥ చపలాతిశయోక్తియు హే

తుపరిజ్ఞానమునఁ గార్య - ధురవోడమంగన్ ।

చపలాక్షి యుంగరంబు ద

లఁపఁ గంకణమాయెఁ బతి నె - లత ! చనెదననన్ ।

హేతుజ్ఞానము మాత్రముననే కార్యోత్పత్తి వర్ణింపఁ జపలాతిశయోక్తియగు. పతి దేశాంతరముఁజూకున్నను వెడలుచున్నానని

పక్ష్మినంతనే సతి యుంగరము చేతి కంకణమాయెను. మిక్కిలి కృశించినదని తాత్పర్యము. మరియు,

శా॥ కేలన్ బూవునుబట్ట నెంచంగ నె ర-క్తింజెందు హస్తాగ్ర మా
 లీలన్ లత్తుక పూతఁడెల్పనడుగుల్ - చిందించు లాహిత్యమాం ।
 దోలించున్ మెయి పూతలన్ దలఁచినన్ - నోవంగఁ జిత్తంబుపె
 క్కెలాముంగురులింపుతావియును వేఁగె-గెంచంగ నాతన్నికిన్ ॥

పూవు ముట్టకున్నను ముట్టఁదలఁచినంతనే చేయికందినట్టును. చెలులు కాళ్లకు లత్తుకను బూయుదుమని తెలిపినంతనే పాదములు కందినట్లును. మెయిపూతలను స్మరించినంతనే చిత్తమాందోళనము చెందునట్లును, కారణజ్ఞానము మాత్రముననే కార్యములు కలిగినట్లు వర్ణింపఁబడెను. ఇట్లు వర్ణించుటచేతను నాపెకు ముంగురుల సౌరభముకూడ భారముగ నుండెనని చెప్పటచేతను నాపె మిక్కిలి సుకుమారిగా నుండెనని కవి తాత్పర్యము. మరియును.

తే॥ గీ॥ వెడలుచున్నాను నెడలనం - చొడయఁడెడము
 గలుగకుండఁగ సతిమోలఁ - బలుక నోలి ।
 నాపె మున్నాజులెడఁబడి - యట్టె జాతె
 వెన్ననున్నవి వహ్వరే ! - బీటవాతె ॥

కారణజ్ఞానము మాత్రముననే కార్యము పుట్టినట్లు వర్ణింపఁబడెను.

అ త్యం తా తి శ యో క్తి. VIII

కం. అగునత్యంతాతిశయో

క్తిగఁ బౌర్వాపర్యమును వ్య - తిక్రమమొందన్ ।
 మగువకు మానము తొలుతఁ దొ

లఁగెనూఱుటఁబెట్టె వెండి - లఘుగతిఁ బ్రియుడున్ ॥

హేతుకార్యములకుఁబూర్వ పరభావమును దారుమారుగఁజేసి చెప్పినచో సంత్యంతాతిశయోక్తియగును. తొలుత సూఱుటఁబెట్టుట పిమ్మట

మానము దొలగెంట యుక్తమగుచుండ నట్టి హేతుకార్య పౌర్వా
పర్యము తారుమారుగఁ జెప్పబడినది.

మ॥ తొలుతన్ సత్కవి రాజరాజగృహ సం-దోహంగణవాతమున్
జలభృంగాకుల గంధవారణ మద-సావంబు వాసించునా ।

వల క్షీరోదధి మధ్యభాగమరుదు - ద్రౌపిత్తోత్తరంగప్రభా

కలితంబుల్ వరవీరరుదుని కటాక్ష-క్షంబుల్ పయిన్ వ్రాలెడున్ ॥

హేతుభూతమగు వీరరుదుని కటాక్ష ప్రసారణమునకుఁ బూర్వమే
కవీశ్వరులకు మహైశ్వర్యదానము వర్ణింపబడెను.

చివర మూడతిశయోక్తులకును గార్యసిద్ధి శీఘ్రముగ నాయె
నని తెల్పుటయే ప్రయోజనము.

తుల్య యోగి తాలంకారము. 14.

కం. ప్రకృతములకొ యన్యములకొ

యొక ధర్మంబబ్బదుల్య - యోగిత పఱగున్ ।

ముకుళించెడు సూ ! పంకజ

నికరము శశివొడమస్వైరి - ణీ వదనంబుల్ ॥

ప్రస్తుతములగు సర్థములకుఁగాని యప్రస్తుతములగు సర్థములకుఁగాని
గుణక్రియారూపమగు నొకధర్మము సంభవించినటులు వర్ణించిన దుల్య
యోగితయగును. చంద్రోదయ మగునంతనే పద్మములును స్వైరిణీ
వదనములును ముకుళించినవనునొక క్రియారూపధర్మము సంబంధింపఁ
జేయబడెను. ఇది కేవల ప్రకృతార్థములకు ధర్మాన్వయము. కేవలమ
ప్రకృతములకు నేకధర్మాన్వయ మెట్లన ?

కం॥ సుదత్తీ ! సీయంగకముల

మృదుభావముగన్న నరుడు - మేదిని నెవ్వఁ

డెడ లోహిమరుచిలేఖా

కదళీమాలతులంగనడు ? - కాశిన్యంబున్ ॥

నాయికా సౌకుమార్యము ప్రస్తుతము. అప్రస్తుతములగు చంద్రకళ,
కదళి, మాలతి, వీనికి కాఠిన్య రూపధర్మము చూపబడినది.

తే॥ గీ॥ రమ్యసంజాత నూత్న ప - త్రింబులగుచు
స్ఫుటమనోహరపాటల - స్ఫూర్తిగనుచు ।
భానుకరసంగమున విక - స్వరములగుచుఁ
బృధివి దినములునబ్జముల్ - పెంపునొందె ॥

గీష్మర్తువర్ణనము. దినములును నబ్జములును వృద్ధి నొందెను. చెట్లు
ప్రాతఃకాలమును రాలఁ గొత్తయాకులు దొడుగుచుండెను. పద్మ
ములును బ్రాతఃకేకులు రాలఁ గొత్తరేకులు దొడుగుచున్నవి. దిన
ములఁ బాటలపుష్పములు వికసించుచున్నవి. పద్మములు పాటలవర్ణము
కలిగియున్నవి. సూర్యకిరణ ప్రసారముచేఁబద్మములు వికసించుచున్నవి.
దానిచేతనే దినములును ప్రకాశించుచున్నవి. ఇచ్చటఁ బ్రస్తుతములగు
దినములకును పద్మములకును బెంపునొందుటయ నెడు నేకకీయా రూప
ధర్మము సంబంధింపఁజేయబడినది.

ఆ॥ వె॥ కఱకుతనముగలుగ - గజరాజ కరములు

సతతశ్చైత్యముంట సరసకదళు ।

లేపుమీఱియున్న - రూపునుగల్గియు

నుద్దిగావు గౌరి - యూరువులకు ॥

అప్రస్తుతములగు గజరాజ కరము కదళీకాండములకుఁ బార్వతీదేవి
యొక్క యూరువులతో సామ్యాభావమ నెడు నేకధర్మాన్వయము
చెప్పబడినది. గజకరములకుఁ గఱకుదనము గల్గుటయు సరసకదళులకు
నెల్లకాలములఁ జల్లదనము గల్గుటయు దోషముకాన పోలిక తగదని
భావము.

తుల్యయోగిత. II

కం॥ హితములనహితములను సమ

గతి వర్తింపగను దాని - గణియింతురటుల్ ॥

సతతమునీ సుహృదసుహృ

త్తతికిత్తువు స్వస్థితియును - దగురా ! భూపా ! ॥

హితాహితముల సమగతివర్తనమును దుల్యయోగితయగు. ఇటు మిత్రులకును నమిత్రులకును స్వస్థితిదానము చూపబడినది. మిత్రులకు స్వస్థితియన సుఖస్థితి, శత్రువులకు స్వస్థితియన స్వర్గస్థితియనియు నర్థము. ఈ రెండర్థములకు నభేదాధ్యవసాయముచే నైక్యమాపాదించి మిత్రామిత్రులకు నేకధర్మాన్వయము చూపబడినది.

కం॥ ఎవ్వఁడు నఱకుగొడ్డట ..

నెవ్వఁడాజ్యమునఁ దేనె - హితముగఁదనువున్ ।

పువ్వులుగందమునిఁడుఁ దా

నెవ్వఁడు వెగటుండు వేప యీమువ్వురకున్ ॥

పూర్వోదాహరణము స్తుతియందును, ఈ యుదాహరణము నిందయందును బర్యవసించును. ఇది సరస్వతీ కంఠాభరణమందు చెప్పబడిన తుల్యయోగితాలంకారము.

తుల్యయోగిత. III

కం॥ అరయఁగ గుణాధికులతో

సరిపడఁజేయుటయు నటులు - చనునొకదానిన్ ।

సురపతి, నిధిపతి, యముఁడును

వరుణుండును నీవు లోక - పాలురుగారే ! ॥

ఒక పదార్థమును గుణాధిక వస్తువులతో సరిపడఁజేయుటయును దుల్యయోగితాలంకారమగును. మనుజుఁడగు రాజును, ఇంద్రాది దిక్పతులతో సమానముగా వర్ణించినాఁడు.

ద్విపద ॥ సరసిజాతులు సూపు - సందడి చెలిమి

మెఱపుఁదీవగొలుపు - మెఱుగాఱు తళుకు ।

తఱిని ఘనార్జు - తను బొందియుండ్డి

మరగించి యంతలో - మటుమాయమాను ॥

చెలిమి పక్షమున ఘనారబ్ధతయనఁ దొలుత గొప్పగనుండుట; మెఱపుఁ దీవపక్షమున మేఘమున నారంభముకల్గియుండుట. సరసిజాత్యుల చెలి ఖికి మెఱపుఁదీవతోఁ దుల్యత చూపబడెను. మొదటి పద్యమున స్తుతియును, ఈ పద్యమున నిందయును జూపబడెను. దండి కృత కావ్యాదర్శములో సీతుల్యయోగిత చెప్పబడినది. జయదేవుడు సిద్ధి యను కావ్యగుణమని దీనిని నుడివెను. ఎట్లన ?

కం॥ తలకొనుసిద్ధి గుణప్రధాన

తులతోఁగీర్తింప నన్యఁ - దుల్యత గలుగన్ ।

బలముల నీవును జలముల

జలధియుఁదగ వాసిగొండు) - జనపతి! యుభయుల్॥

మతాంతరమున నిది దీపకము. దీపక తుల్యయోగితలకు భేదము దీప కాలంకారములోఁ దెలుపబడును.

దీ ప కా లం కా ర ము. 15.

కం॥ అలవర్ణ్యా వర్ణ్యములకుఁ

దెలియఁగ నొక ధర్మమలరఁ - దీపకమదియౌ ।

కలభము మదజలమున భౌ

సిలు భూనాయకుఁడు మహిని - శితతేజసునన్ ॥

ప్రస్తుతములకును నప్రస్తుతములకును గలిపి యొక ధర్మము నన్వయింపఁ జేసిన దీపకమగును, వర్ణనీయుఁడగుటచే భూనాయకుఁడు ప్రస్తుత పదార్థము. కలభ మప్రస్తుతము. ఈరెంటికిని గలిపి యేకక్రియా రూప మగు ధర్మమన్వయింపబడినది.

చం॥ ఒరబడు జాతిరత్నమని - ముక్కరియై తుతినొందుజేత దా

సరహిత వృద్ధద స్తిపులి - నబ్బులఁజూపెడు శారదాపగల్ ।

నెరసుననుండు చందురుఁడు - నెయ్యునికొగిటనల్లు బాల దా

సరతినిఁజేదలైన సర - నాయకులున్ హవళింతు సూక్ష్మతన్॥

ప్రస్తుతార్థములగు నధపతులకును నప్రస్తుతములగు తక్కినవానికిని హానించుట యేకక్రియారూపధర్మముగా నన్వయింపఁబడినది. ప్రస్తుతముతో నన్వయించిన ధర్మము ప్రసంగవశమున నప్రస్తుతముతోఁ గూడ నన్వయింపవచ్చును. హర్మ్యమును భాసింపనుంచిన దీపము హర్మ్యమునకును వీధికినిగూడ నుపకరించునటులు. ఈరీతిగ దీపసాదృశ్యముచే నీయలంకారమునకు దీపకమనెడు పేరువచ్చినది. దీపశబ్దమునకు సంజ్ఞయందు 'కన్' ప్రత్యయముచేయ దీపకశబ్దము సిద్ధించినది. మఱియును.

కం॥ బంగారు పూచెడు పుడమినిఁ

బొంగుచుఁబోగిడుదు రెంచ - మువ్వురు పురుషుల్ ।

రంగారు శూరుఁడును వా

సింగను బుఘుఁడొరులసేవ - సేయన్ గృతియున్ ॥

శూరుఁడును విద్వాంసుఁడును సేవానిపుఁడును నీమువ్వురు ధనసంగ్రహణముచేయ సమర్థులని భావము. ఇది ప్రాసంగిక పద్యము. ఈమువ్వురిలో నెవ్వఁడు ప్రసంగమునఁ బరింపఁబడిన వానికిఁ బ్రకృతత్వమును దక్కినవారి కప్రకృతత్వమును గలుగును. అట్టులొక వస్తువు ప్రకృతమయ్యుఁ బోగిడుదురను క్రియ బహువచనములో నుండుటచేఁ బ్రకృతమగు నొక్కదానితో నన్వయింపఁజాలక ప్రకృతాప్రకృతములు మూడింటితో నొక్కమాత్రే యన్వయింపవలసియున్నదికదా ?

'కలభముమదమున' నను నుదాహరణమున ధర్మాన్వయము తొలుత నప్రస్తుతమగు కలభములోను బిదపఁ బ్రస్తుతమగు భూనాయకునితోను గలిగెను. అంతమాత్రమునఁ బ్రస్తుతార్థమునకుఁ బ్రాధాన్యము తగ్గదు. ప్రాసాదమునకు వెలుగునకై యుంపఁబడిన దీపము ప్రాసాదమునకును వీధికిని నొక్కమాత్రే కాంతినిచ్చినను ప్రాసాదమునకుఁ బ్రాధాన్యము తగ్గదు. అట్లే యల్లుని విందుకై సిద్ధముచేయఁబడిన మధురపదార్థము తొలుత నతిథులకు వడ్డింపఁబడినను నల్లునకుఁ బ్రాధాన్యము తగ్గదు.

స్వము తగ్గదుకదా? దీని సారాంశమేమనివ దీపకాలంకారమునఁ గియారూపధర్మము ప్రకృతాప్రకృతముల రెంటితో నొక్కమాట స్వయించినను నొక్కటి ప్రకృతమును వేటొక్కటి ప్రకృతము ననెడు విభాగముకలదు.

తుల్యయోగితలో నట్లుకాక ప్రకృతాప్రకృత భేదములేకుంటచేఁ బ్రాధాన్యాప్రాధాన్యభావములేదు కాన సర్వవస్తువుల నుద్దేశించియే ధర్మము చెప్పబడును. మఱియు దీపకతుల్యయోగితలు రెంటిలోను నుపమాంకారము గమ్యమానమగుటలో విశేషములేకున్నను దీపక ములోఁ బ్రస్తుత ముపమేయముగను సప్రస్తుత ముపమానముగనుం డును. తుల్యయోగితలో నట్టి భేదము లేకుంటచే నుపమానోపమేయ భావమిచ్చా భీనము.

ఆ వృత్తి దీపకము. 16.

కం॥ ఆవృత్తిదీపకంబగు

నావృత్తిన్ దీపకమున - కది త్రివిధంబౌ ।

ఈవిన్నిట నెలమించును

నే వగవంగనీ త్రియామ - నెలమించుఁజెలీ ! ॥

ఆ॥ వె॥ కడిమిమొగ్గ విచ్చె - గా దంబినిజూచి

కొండమల్లె విరిసె - గోర్కెదీర ।

చాతకంబుకొదమ - చదలమత్తుకొనెను

నేలమత్తుకొనెను - నెమ్మిగమియు ॥

దీపమనేకోపకారకమగునట్లు దీపస్థానీయమగు ధర్మవాచకపదముగాని యర్థరూపమగు ధర్మముగాని పదపదార్థములు రెండునుగాని యావృత్తి నొందుచో నది యావృత్తిదీపకమగును. నెలమించుననుచోటఁ గేవల శబ్దములకావృత్తి. విన్ను నెలమించునన జంద్రునిచే విరాజిల్లుచున్న దని యర్థము. రేయి నెలమించునన వియోగభారముచే నెలకాల మును మించినదివలె నున్నదనియు సర్థభేదము కలదు. ఇది విరహిణీ వాక్యము.

రెండవ పద్యమున వర్షాకాల వర్ణనము. విచ్చెన్ విరిసెనను
పదములు వేటువేత్తెనను నర్థము రెంటికొక్కటియే యగుటచే నర్థ
ములకే వాక్యద్వయముననావృత్తిచూపబడెను. కాననిది యర్థావృత్తి
దీపకము. మత్తుకొ నెననుచోట రెండింట మత్తిలెనను నర్థము తుల్యము.
కాన నట యుభయావృత్తి.

సీ॥ ఉత్కంఠముగఁజేయు - హోయలమయూరాళి

మేదురంబగు నీల - మేఘమాల

ఉత్కంఠముగఁజేయు - యునమానసంబుల

ఏనానమిఘనకరుండు - సూనశరుండు

సమయించు యవచాత - కముల బంధురత్వమ్మ

కలితరసాధార - జలదధార

లొలగించుఁగాముక - కులదూరజిగ్మిష

నారీ శృంగారము - నయనజలము.

తే॥ గీ॥ నీదు సుందరముఖముచే - నిర్జితంబు

నైన విధుబింబమంబుద - మందునడఁగు ।

నట్టి సుకుమారతరమైన - యంబుజంబు

నీటి వెల్లువఁదెలియఁబో - బోటి ! యడఁగు ॥

వర్షాకాల వర్ణనము. ఉత్కంఠముగ నెత్తబడిన కంఠము కలదిగ ।
వేడుకకలదిగనను నర్థభేదముంటచే గేవల పదావృత్తి. అట్లే అర్థా
వృత్తిని నుభయావృత్తినిఁ దెలియనగు. దీపకమునఁ బ్రస్తుతాప్రస్తుత
ములకును నావృత్తిదీపకమునఁ గేవల ప్రస్తుతములకుఁగాని కేవల
మప్రస్తుతములకుఁగాని యేక ధర్మాన్వయ సామ్యముంటచే నీయలం
కారమునకు దీపక సాదృశ్యమున నావృత్తిదీపకమును పేరు సార్థకము.
ప్రతివస్తుపమాలంకారము. 17.

కం॥ చూపడుఁబ్రతివస్తుపమ

ప్రాపుగ నొక ధర్మమొదవ - బ్రతివాక్యమునన్ ।

తాపమునఁ జెలఁగు సూర్యుడు

చాపమునన్ శూరుఁడెంచ - జక్కగ వఱున్ ||

ఉపమానోపమేయపరమగు వాక్యద్వయమున వేఱువేఱుగ నొక్కధర్మము చెప్పఁబడుచో నది ప్రతివస్తువము.

ఒక ధర్మమును వాక్యద్వయమున వేఱుగ గ్రహింప నది వస్తు ప్రతివస్తు భావము. ప్రతివస్తువునను బ్రతివాక్యార్థమునను ఉపమయనఁగా సమానధర్మముకలదికాన దీనికీపేరు సార్థకము.

ఒక్క ధర్మమే చెలఁగున్ వఱున నెడు పదద్వయముచే వాక్యద్వయమున వేఱువేఱుగ గ్రహింపఁబడినది. మఱియు.

ఆ॥ వె॥ సచ్చరిత్రపరుల - సౌశీల్యసంపద

దుష్టమనుజుఁ చెలిమి - నష్టైకనదు ।

రమ్యకాంతిసీను - రత్నదీపకలిక

తీవ్రవాతహతినిఁ - దీటునడదు,

తే॥ గీ॥ అమృతము వ్రవించు నీచర - శాంబుజములఁ

జిత్తముంచిన నరుఁడు వాం - ఛింపఁడొండు ।

కలుగ మకరందనిర్భర - కమలమిక్షు

రకముఁజూడదుగా మధు - వ్రతము భువిని ||

ఇక్షురకము :- నీటిగొబ్బెపువ్వు. ఇట వాంఛింపఁడు చూడద నెడు ధర్మభేదము కలదుకాన నలంకారమెట్లు పొసఁగుననఁ గనులఁబడినచో నెట్టి పదార్థమునైనను జూడకుండుటకు వీలుకలుగదుకాన మధువ్రతము చూడదనునపుడు ఇచ్చాపూర్వకముగఁ జూడదను నర్థము చెప్పనలసి యున్నది. వాంఛింపఁడన్నను ఇచ్చయింపఁడని యర్థము. కాన వాక్యద్వయమునను నిచ్చాపూర్వక దర్శనాభావమే యనిచ్చయందుఁ బర్యవసించుటచే ధర్మైకము సంభవించును. కాన నలంకారము పొసఁగును.

అర్థావృత్తిదీపకము కేవలము ప్రకృతములకుఁగాని కేవల మప్రకృతములకుఁగాని యేకధర్మాన్వయమును గలిగియుండును. దాని

యదాహరణమున సీసభవ్యమున వర్షాకాలమును సంబంధించినవగుటచే విషయములన్నియును బ్రస్తుతములు. గీతమున ముఖవర్ణనము ప్రస్తుతము. అబ్జచంద్రులప్రస్తుతములు. ఆరెంటికిని నడచున నెడుపదముచే నేకక్రియాన్వయము చూపబడినది.

ప్రతివస్తూపమాలంకారము ప్రస్తుతాప్రస్తుత పదార్థములు
రెంటికిని గలిపి ధర్మకృత్యమును గలిగియుండును. ఇదియే యావృత్తి
దీపకమునకును బ్రతివస్తూపమునకును భేదము.

మఱియు నావృత్తిదీపకము వైధర్మ్యమున సంభవింపదు. ప్రతి వస్తూపమ సంభవించును. ఎట్లన?

కం॥ పెనుజదువరియే తెలియును

బెనుజదువరి చదువునలపు - పెలుచన్ వడిఁ గ్ర॥

మృగ బలుఁగానుపు నొగులులఁ

గన మనమునఁ దెలియఁజనదు - కద! వంజరసన్ ॥

విద్వాంసుని విద్యాభ్యాసక్లేశమును విద్వాంసుడే తెలిసికొనును. ఈ యుపమేయ వాక్యార్థమునకు, గొడ్డాయి కానుపు వేదనల నెఱుంగ దనెడు నుపమాన వాక్యార్థము వ్యతిరేకముగ నుంటుచే రెంటికి వైధర్మ్యము గలదుకదా? మఱియును.

కం॥ పుడమిని నరులకు సుగుణము

లడరినఁ దామంత నవియె - యడరును, దెసలన్ ।

బడు కస్తురి సౌరభమే

కడ నెఱుకంబడుచు లేదు - కద! శపథోక్తిన్ ॥

నరులకు సుగుణములుగలుగ నవి తామంతనే ప్రకటితము లగును. కస్తురితావి శపథోక్తిచేఁ దెలియఁబడుటలేదుకదా? ఈతావునఁగస్తురికలదు లేకున్న నీయానయ నెడు రీతిగ శపథము చేయనక్కఱ లేకయే సౌరభముచేఁ బ్రకటితమగుచున్నదని భావము. ఇచ్చటను

గూడ నుపమానవాక్యము వైధర్మ్యములోనున్నది. ఇట్టి తావు లనౌ పమ్యము గమ్యమగుట యెట్లన?

చదువరియే తెలియున నెడు నుపమేయవాక్యమందలి 'ఏ' యనెడు నిర్ధారణముచేఁ జదువరికానివాఁడు తెలియఁడనెడు వ్యతిరేకార్థ మాక్షిప్తమగుచున్నది. దానికిఁ బుట్టువంజ తెలియదనెడు వ్యతిరేకార్థముతో నౌపమ్యము పొసఁగును. శపథోక్తిచేతఁగాక స్వయము గనే కస్తూరికామోదము తెలియఁబడుచున్నది యనెడు నాక్షిప్తార్థముతోఁ బూర్వ వాక్యార్థమునకు సాదృశ్యము పొసఁగును.

దృష్టాంతాలంకారము. 18.

క॥ కృతి దృష్టాంతము బింబ

ప్రతిబింబత్వము చెలంగఁ - బరగున్ రసగీ

రితిగలవాఁడవు నీవే

క్షితిపాలక ! దృతికలాఁడు - శీతాంశుడే ॥

ఎచ్చట నుపమానోపమేయ వాక్యద్వయమందలి వేఱువేఱు ధర్మములు బింబ ప్రతిబింబ భావముచేఁ జెప్పఁబడునో యచ్చట దృష్టాంతాలంకారము. ఇట కీరితికిని దృతికిని బింబ ప్రతిబింబ భావముకలదు. బింబప్రతిబింబ భావస్వరూప ముపమాలంకారములో విశదీకరింపఁబడినది. మఱియును.

తే॥ గీ॥ వేలకొలదియు రాజులు - వెలయుదురిలఁ

జనును వీనిచేఁబుడమి రా - జన్వతియన ।

రిక్కలుగ్రహంబులొలసినం - బెక్కుతెక్కఁ

దీఱునెఱిసెలరేయి జ్యో - తిష్మతియన ॥

రాజన్వతి :- మంచిరాజుకలది. జ్యోతిష్మతి :- మంచి వెలుగుకలది. ఇట రాజన్వతి జ్యోతిష్మతియను పదములలోని రాజజ్యోతిస్సులు రెంటికిని బింబప్రతిబింబభావము. వెనుకటి యుదాహరణమునఁ గీర్తి

కాంతులు రెంటికిని బింబ ప్రతిబింబ భావములో మనోహరత్వము ప్రయోజకధర్మము. అది వాచ్యముగాక యర్థసిద్ధము. ఇట బింబ ప్రతి బింబభావములోఁ బ్రయోజకధర్మము ప్రాశస్త్యము. ఈప్రాశస్త్యము రాజన్వతి జ్యోతిష్కృతి పదములలోని మఱుప్ ప్రత్యయముచే వాచ్య మగుచున్నది. ఇట ప్రాశస్త్యార్థమున మఱుప్ ప్రత్యయము. మఱియును.

శా॥ వాణిన్ గొల్వరె ? వేలమంది గురుసే - వాక్కిష్టఁడొక్కండె త

ద్వాణీ సారమెఱుంగుగాదె ! కవితా-ప్రాణిన్ మురార్యుడు !

చేఱ్ఱణీభూతకపుల్ తరింతు జలరా - శిన్ దాని గాంభీర్యమున్ !

రాణన్ మంథమహీధరంబెఱిగెడున్ - ద్రాక్షగ్నపీనాత్మమై ॥

ఇట యుపమానోపమేయ వాక్యముల రెంటును నెఱుంగుట యనెడు నొక్క ధర్మమే గ్రహింపఁబడుటచేఁ బ్రతిపస్తూపమ యనరాదు. మంథర పర్వతమునకు నెఱుంగుట (జ్ఞానము) సంభవింపదు కాన నెఱుంగుటయనఁ బాతాళతలస్పర్శమని యర్థము చెప్పవలయును. కాన వస్తుప్రతివస్తు భావములేదు. మఱియేమనఁ సారస్వతజ్ఞానమునకును పాతాళతలస్పర్శమునకును దుష్కరత్వరూప సాధర్మ్యముచే బింబ ప్రతి బింబ భావమే కలదుకాన నిట దృష్టాంతాలంకారము స్పష్టము. ఒకటి ప్రస్తుతమును మఱియొకటి యప్రస్తుతమగుటచేఁ బదావృత్తిదీపకము నుగాదు. వైధర్మ్యముచేఁగూడ దృష్టాంతము సంభవించును, ఎట్లన?

తే॥ గీ॥ నీమనమహమింపఁదలఁప - బో మహీశ !

మనయరులు మడిసిరిగద - యని ననిశము !

ఎంతతడ వినుఁడుదయాది - కెగయఁడంత

తడవె చీకట్లు కడఁబడ - కడరిచెలఁగు ॥

రాజునుగూర్చి మంత్రి వచనము. ఓరాజా ! నీ వహంకారము పూనినంతనే మన శత్రువులు రణమునఁ జచ్చిరి. సూర్యుఁడుదయింపు నంతవఱకే చీకట్లు విజృంభించునుగదా ! ఇట మంత్రి అహమించుట కును సూర్యుఁడుదయాది కెగయకుండుటకును వైధర్మ్యముచే బింబ

ప్రతిబింబ భావము. శత్రువులు చచ్చుటకును శిక్షలు చెలరేగుటకును వైధర్యముచే బింబ ప్రతిబింబభావమును.

ని ద ర్శ నా లం కార ము. 19.

కం॥ తగు సమవాక్యార్థములకుఁ

దగనై క్యారోపమిడని - దశనమదియూ ।

జగతి నెది దౌత్య సౌమ్యత

యగునాయది పూర్ణచంద్రు - న కళంకితగాన్ ॥

వాక్యార్థములు రెంటికి నై క్య మారోపించినచో నది నిదశనాలంకార మగును. దాతకు సౌమ్యత యేదికలదో యది పూర్ణచంద్రునకుఁ గళం కము లేకుండుటయేయగును. రెండును సంభవింపనివని తాత్పర్యము. ఇట యేదియదియను శబ్దములచే సౌమ్యతకును నకళంకితకును నై క్య మారోపింపబడెను. మఱియును.

మ॥ వనివాపోవుటయద్ది పీనుఁగుమెయిన్ - వాసింపనల్లంచు టా

వనజాంకూరము మెట్టనాటుటదగన్ - వర్షించుటే చౌటఁదో ।

కనుసారించుట కుక్కకున్ జెవిటికిన్ - గర్జాంతికాలాప మం

ధనుకద్దంబును జూపుటజ్జుజను నెం - దున్ గొల్చుటెద్దిధర్మన్ ॥

ప్రస్తుతమగు మూర్ఖాశ్రయమునకును సప్రస్తుతములగు సరణ్యారోద నము మున్నగువానికిని 'ఎద్ది' 'అద్ది' యను సర్వనామములచే నై క్య మారోపింపబడెను.

ని ద ర్శ నా లం కార ము. II

కం॥ ఇతరులు పదార్థవృత్తియు

నితరంబు నిదర్శనముగ - నెంతరు జగతిన్ ।

సతగాత్రీ! నీదు కనుగవ

సతతము నీలాంజ్ఞలీల - జక్కగఁబూనున్ ॥

వాక్యార్థములకువలె బదార్థములకు నై క్యారోపము నిదర్శనమని కొండఱు తల్లంతరు. ఇట నేతద్వయము నీలాంజ్ఞలముల నీటును

బూనుట యసంభవము. ఒక వస్తువుయొక్క ధర్మము దానికేయగును గాని మఱియొకదానికేఁగాదుకాన, కనుక నీలోత్పలముల నీటువంటి నీటుపూనెనని చెప్పక తప్పదు. పదార్థవృత్తియనఁగాఁ బదార్థము యొక్క యారోపము. కనుగవయందు నీలాంబుజముల నీటారోపింపఁ బడెను.

తే॥ గీ॥ కాంత విరహోనుభవమున - గౌడయువతి

గండపాళినిఁబాండిమ - యుండునెద్ది ।

కానఁబడునెద్ది ఖడ్గూరి - కాపొవుల్ల

మంజరీగర్భగపరాగ - పుంజములను ॥

ఇట పాండిమమానముగు ఖడ్గూరమంజరీపరాగమందు నుపమేయమగు గౌడయువతీ గండపాండిమ మారోపింపఁబడెను. తొలి యుదాహరణ మున నుపమానధర్మమగు నీటు ఉపమేయమున నారోపింపఁబడె. అన్య ధర్మ మన్యవస్తువున నారోపింపఁబడినను సంభవము దుర్లభముగాన దానిని బోలిన ధర్మాంతరము కలదని చెప్పవలసియున్నది. కాన నిది యాపమ్యమునఁ బర్యవసితమగుచున్నది. పదార్థవృత్తి నిదశఁనాలంకారమును జయఁదేవుఁడు లలితోపమయని నుడివెను.

కాంత విరహోనుభవమున గౌడయువతియను పద్యమున నెద్ది యెద్దియను సర్వనామములచే గండతలపాండిమకును మంజరీ గర్భరేఖ పాండిమకును నైక్యారోపము చెప్పఁడుటచే నిది వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శనయని ప్రాచీనులనిరి. కాని వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శనయన నర్థ ద్వయమునకుఁగేవల మదియిది యను సర్వనామములచే నైక్యారోపము చెప్పటయేకాక బింబ ప్రతిబింబభావముగల వస్తుద్వయమునకు సంబంధించియున్న రెండువస్తువులకు నైక్యారోపము చేయుటయనియును బదార్థవృత్తి నిదర్శనయన నుపమానోపమేయ వస్తువులలో నొకదాని యందు మఱియొకదాని ధర్మమారోపించుట యనియును సిద్ధాంతికిరింప వలెను. ఇట్టి వ్యవస్థనాశ్రయించి మాచే నుదాహరణములీయఁ బడెను.

‘జగతి నెది దాతృసౌమ్యతయగునాయది పూర్ణచంద్రుని
కళంకితగాన్’ అను నుదాహరణమున నానందకరత్వరూపధర్మ సౌమ్య
ముచే బింబ ప్రతిబింబ భావమునొందిన దాతృ చంద్రులనెడు వస్తు
ద్వయమునకు సంబంధించిన సౌమ్యతయు నకలంకితయు ననెడు వస్తు
ద్వయమునకు నైక్యారోపము చూపఁబడినదికాన నచట వాక్యార్థ
వృత్తి నిదర్శనయనియు నట్లే ‘నని వాపోవుట యద్ది’ యను నుదాహర
ణమునఁగూడ మూర్ఖజనునకును పని మున్నగువానికిని సేవనానర్హత్వ
రూపధర్మసౌమ్యముచే బింబ ప్రతిబింబ భావముచూపి వానికి సంబం
ధించిన యాశ్రియము వాపోవుట మున్నగువానికిని నైక్యము చెప్పఁ
బడుటచే నదియును వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శనయని యెఱుంగునది.

‘కాంత విరహానుభవమున గౌడయువతి’ యను పద్యమునఁ
బదార్థద్వయమునకు నద్ది యెద్ది యను సర్వనామములచే నైక్య
రోపము చెప్పఁబడినను నుపమానవస్తువునందు నుపమేయవస్తుధర్మ
మారోపింపఁబడుటచేఁ బదార్థవృత్తి నిదర్శనయేకాని వాక్యార్థవృత్తి
నిదర్శన కాదని యెఱుంగునది. వాక్యార్థవృత్తి పదార్థవృత్తి నిదర్శన
లకుఁ బైరీతిగ లక్షణవ్యవస్థ చేయఁబడియుండుటచే నీకింది పద్యమున
వేఱువేఱు వాక్యములులేకున్నను వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శనయేకాని
పదార్థవృత్తి నిదర్శన కానేరదు. ఎట్లన?

చ॥ బిరబిర మాదుకోరికలఁ - బెల్లుగఁగూర్చును బేర్చిగన్న నీ
వరయఁగనుండ దీనతను - నంజలిగట్టుచు నన్యుజేరుమే ।
మరయక పాలఁదీయ దఱి - యన్ బెరకాళ్లను తొమ్ముదన్ను నా
కరభముఁజేరఁజూచెనము - గా ! శివ ! స్వర్గవిచేతనుండఁగన్ ॥

ఓశంకరా ! కోరికలఁదీర్చునట్టి నీవుండఁగ దైన్యముతో నన్యుని
జేరు మేము కామభేనువు దగ్గఱనుండ దానిని విడిచి పాలఁబిడుక దఱిఁ
జేరఁ దన్నునట్టి లొట్టిపిట్ట పిల్లను జేరఁదలఁచుకొనుచున్నాము. ఈపద్య
మంతయు నొక్కవాక్యముగ నేయున్నది. కాని రెండు వాక్యములుగా

లేదు. అద్దియెద్దియను శుర్వనామములచే వాక్యద్వయమునకు. నైక్యారోపములేకున్నను పైనఁజెప్పినరీతిగ వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శనాలక్షణము ననుసరించి యీపద్యమున వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శనాలంకారము కలదు. ఎట్లన? ఇట సమస్తమైన కోరికలనిచ్చు శంకరుఁడుండ యుద్రాన్తపతి నాశ్రయించు నరునకు, కామధేనువు వశమైయుండఁ బట్టరాని కరభ శిశువు నాశ్రయించు నరునితో నైక్యము చెప్పిఁబడినది. ఉపమాన కక్ష్యలోనున్న కామధేను కరభములకు నుపమేయ కక్ష్యలోనున్న శివ యుద్రాన్తనికులకు యథాక్రమముగ బింబ ప్రతిబింబ భావము గ్రహింపఁబడవలెను. అట్లే చేరుటయ నెడు కీయలకు బింబ ప్రతిబింబ భావము కలదు. మఱియు.

తే॥ గీ॥ కడలిసీతను దరియింపఁ - గడఁగు వార

తెంచ నీగుణజలధి ను - తించిరయ్యు ॥

సముద్రము నీడఁదలఁచిన నరులకును వర్ణనీయప్రభుగుణరాశిని నుతించిన నరులకు నైక్యమారోపింపఁబడెను. కడలికిని గుణరాశికిని బింబ ప్రతిబింబ భావము. ఇట వాక్యద్వయములేకున్నను బిరబిర మాదు కోరికల నెడు పద్యమందువలె నిచ్చటను వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శనాలంకారము నిశ్చయము. ఇట్లే

అ॥ ధరణి రాజసేవ - నరులకు నెల్లెడఁ

గత్తివాయినాకు - టొత్తియొత్తి ।

అరయఁ బంచవక్త్ర - పరిరంభణంబటుల్

భుజగతరుణి మోము - ముద్దుగొంట ॥

ఇట ప్రస్తుతమగు రాజసేవయు నప్రస్తుతములగు కత్తివాయి నాకుట మున్నగునవియుఁ బదసముదాయ రూపమగు నేకపదముచే గ్రహింపఁబడినను బింబ ప్రతిబింబ భావాపన్న వస్తువిశిష్టములగు ధర్మములకు నైక్యారోపము చేయఁబడుటచే వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శనయగుచున్నది. ఎట్లన? కత్తివాయి, రాజు, సింహము, భుజగతరుణి మోము, ఈవదా

ర్థములకు హానికరత్వరూపధర్మసామ్యముచే బింబ ప్రతిబింబభావము. అట్టి బింబ ప్రతిబింబభావముగల రాజు మున్నగువానికి సంబంధించిన సేవ మున్నగు క్రియారూప ధర్మములకు నైక్యము చెప్పబడినదికానఁ దూషకముకన్న నిదర్శనమునకు భేదమేమనిన రూపకమున నుక్తలక్షణ లక్షితమగు బింబ ప్రతిబింబభావముండదు.

రూపకస్థలమున బింబ ప్రతిబింబభావశంకయును లేదు. ఎట్లన?

తే॥ ౧॥ బలిని నిగ్రహింపఁగల - బైకినిగూడు

చక్రధరు పాదదండము - నక్రలీల ।

నళినభవు విష్ణురాంభుజ - నాళదండ

మాయె నదిమీకు మోదసా - ఖ్యములనిడుత ॥

బలిచక్రవర్తిని నిగ్రహింపఁ బైకినిగూడిన చక్రధరు పాదదండము బ్రహ్మ సనమగు పద్మమునకు నాళదండమయినది. ఇది విశిష్టరూపకము. బలి నిగ్రహింపఁగల పైకి నిగూడుటయను ధర్మముతోఁగూడిన చక్రధరు పాదమునకు బ్రహ్మసనీభూతపద్మ సంబంధము కలుగుటయైనను ధర్మ ముతోఁగూడిన నాళదండముతో రూపకముగాన నిది విశిష్టరూపకము. పైకి నిగిడినయను నుపమయ విశేషమునకును నళినభవు విష్ణురాంభుజ సంబంధియగున నెడు నుపమాన విశేషణమునకును బింబ ప్రతిబింబ భావములేదు. పద్మనాళమునకు బ్రహ్మసన పద్మసంబంధము కల్గిన రీతి గనే యట్టి పాదదండమునకుఁగూడ విష్ణునాళీగత పద్మనాళసంసర్గము కలదని సూచించుటకే యావిశేషణములు గ్రహింపఁబడినవి. కాన నిది నిదర్శనకాదు.

ఇత సావయవరూపకస్థలమందు విషయ విషయ విశేషణములకుఁ బరస్పరసాదృశ్యమువలన బింబ ప్రతిబింబభావము శంకింపవచ్చును. అయినను నట్టి తావుల విషయ విషయములకు వేరుగ నై క్యారోప మును వాని విశేషణములకు వేరుగ నై క్యారోపముఁజేయఁబడినందుటచే నిదర్శనాలంకారమనుటకు వీలుకాదు. సావయ రూపకమున కుదాహరణమెట్లు ?

ఉ॥ వెన్నెల బూదిపూతలను - వెల్లయి, పూనుచు రిక్కులెమ్మలన్
 గన్నులఁగప్ప మాయలను - గాంచిన యీనిసిజోగురాలు దాఁ ।
 దిన్నన ద్వీపమున్ విడిచి - ద్వీపమువట్టెడుఁ జంద్రపుష్ట్రలోఁ
 జిన్నె నెపంబునన్ వెలయు - సిద్ధవరాంజన మోలిఁబట్టుచున్ ॥

రాత్రియ నెడు యోగిని వెన్నెలయ నెడు బూదిని బూసికొని
 రిక్కుల నెడు నెముకలను ధరించి చంద్రుఁడనెడు పుష్ట్రలో మచ్చయ నెడు
 నెపముచే సిద్ధాంజనమును దాల్చి ద్వీపమునుండి మఱియొక ద్వీపము
 నకు సంచరించుచుండెను. ఇచ్చట వెన్నెల మున్నగువానితోఁగూడిన
 రాత్రికిని భస్మము మున్నగువానితోఁగూడుకొనిన యోగికిని రూప
 కము, కాన నిది సావయోరూపకము. ఇట యవయవములగు వెన్నెలకును
 భస్మమునకును రూపకము. నక్షత్రములకు సస్థిఖండములకును రూప
 కము. అవయవి పదార్థమగు రాత్రికిని యోగిని రూపకము. ఇట్లు
వేటువేటుగ నవయవవయవులకు రూపకమగుటచే నవయవ పదార్థ
ములకు బింబ ప్రితిబింబ భావావేక్షలేదు. కాన నిదర్శనయనరాదు.
 నిదర్శనాలంకార లక్షణమందలి వాక్యార్థపదమునకు యథాశుత్రమగు
 నర్థమునేచెప్పి వాక్యార్థద్వయమునకు నైక్యారోపమేనిదర్శనయనినచో
 ధరణి రాజసేవయనుచోట వాక్యద్వయము లేకుంటచేఁ బదార్థవృత్తి
 నిదర్శనయనియె తెలియనలెను. ఈమతమునఁ బదార్థవృత్తియనఁ బదా
 ర్థముయొక్కఁగాని పదార్థధర్మముయొక్కఁగాని యారోపణము ద్వివిధము.
 కన్నుగవ సీలాంభుజములనీటుననుచోట ధర్మారోపమనియు ధరణి రాజ
 సేవ యనుచోటఁ బదార్థారోపమనియు భేదము నెఱుఁగవలయును.

ని ద ర్శ నా లంకా ర ము. III

క॥ సదనత్పదార్థ బోధన

మదియు నిదర్శనయటందు - రస్యములక్రియక ।

తొదఁబడు రాజవిరోధి య

నిదెసల్ విడి తమముకుందు - నిశవిధుఁడెగయన్ ॥

కం॥ తెలుపుచు ధనచయముల ఫల

మిలనుహృదభిమతములరసి - యిడుటయయనిత ।

మ్ములగమికినుఁ డుదయమునను

వెలయుచు వడినలరు సిరుల - పెనుపులనునిడున్ ॥

అన్యుల వ్యాపారములచే మంచిచెడుగులను బోధించుటయు నిదర్శన
యని కొందఱనిరి. రాజవిరోధి నశించునని తెల్పుచు చీకటి చందో
దయమున నశించుచున్నది. ఇది యసత్పదార్థబోధనము. రెండవ
పద్యమున సంపదలకు ఫలము స్నేహితుల కోర్కెలను దీర్చుటయని
తెల్పుచు సూర్యుఁడు పద్మములకు నుదయమునఁ గాంతులనిచ్చుచు
న్నాడు. ఇది సత్పదార్థ బోధనము. మఱియు.

తే॥ గీ॥ సారరహితపదార్థము - వైచికిషదంబు

నొందియును వేగ పతనంబు - నొందుననుచు ।

గిరిశిరంబునఁబడిన శీ - కరగణంబు

వాతపోతవిధూతమై - పాతమొందు ॥

ఇట గిరినుండిపడెడు నీటిబిందువులతినత్పదార్థమును బోధించుచున్నవి.

తే॥ గీ॥ ఆగతుండగు రవి నుద - యాది తనదు

ను త్రమాంగమునందున - నెత్తుకొనియె ।

పూజ్యలేతెంచ వారికి - బూజనల్పు

టుచితమని తెల్పుచు గృహాల - కుచితవిధిని ॥

ఇట ఘోరయాది దన క్రియచే సత్పదార్థ బోధనముచేయుచున్నట్లు
వర్ణింపఁబడెను.

కొందఱీ నిదర్శనాత్రయమున మొదటిదియు రెండవదియు
నసంభవద్వస్తుసంబంధము కలవియనియు మూడవది సంభవద్వస్తు
సంబంధము కలదనియు నుడివిరి. ప్రథమద్వితీయ భేదముల వాక్యార్థ
పదార్థములకు నైక్యము సంభవింపకున్నను సంభవించునటులు చెప్పఁ
బడినది. అది ప్రస్తుతాప్రస్తుతములకు సామ్యకథనమునఁ బర్యవసం

చును. మూడవ నిడర్కనములో సట్టి బోధ సంభవింపవచ్చును. ఉదయభానుని నెత్తిగొనిన యుదయాద్రివలె సతిథుల నాదరించుట యుక్తమనెడు బోధ చూచువారికి స్తంభవింపవచ్చును. కాన నిది సంభవించెడు వస్తుసంబంధము కలదని నుడివిరి.

వ్యతిరేకాలంకారము. 20.

కం॥ బెరయును వ్యతిరేకమురుచి

భరముపమానోపమేయ - వైశిష్ట్యమునన్ ।

గిరులవలె నున్నతులు స

త్పరుషులు మణికనఁ బ్రకృతి మృ - దువులిలఁదలఁపన్ ॥

ఉపమానోపమేయములకు నెచ్చుతగ్గులు చూపింప వ్యతిరేకమగును. సత్పరుషులు గిరులవలె నున్నతులనిచెప్పి మెత్తని హృదయము కల వారని యాధిక్యము చూపఁబడినది.

తే॥ గీ॥ కల్పశాఖప్రవాళంబు - కంటె నీదు

కరమునకు వీర ! వైశిష్ట్య - మరయనిదియె ।

తొల్లిటిది కర్ణభూషణ - మల్లఁజేయు

నావలిది కర్ణదూషణ - మడరఁజేయు ॥

రాజకరమునకుఁ బ్రవాళముకన్న నాధిక్యము చెప్పబడినది. కర్ణభూషణము కర్ణాలంకారము. కర్ణదూషణము దానములోఁ గర్ణని దిరస్కరించుచున్నదియని యర్థము.

ఉపమేయమునకు న్యూనత యెట్లనిన ?

శా॥ రక్తింగూర్చును గ్రొన్ననల్ నినుబ్రియా-రాజద్గుణంబుల్ ననున్

సక్తింజేరు శిలీముఖంబులు నినున్ - మాఠా స్తముల్ నన్ను నా ।

రక్తాంఘ్రిన్ సతితాపునీకుముదమా - రా ! నాకునున్ సామ్యము

త్సిక్తంబెన్ననశోక ! కానివిధిసే - సెన్ గౌసశోకున్ ననున్ ॥

అశోకవృక్షమునుగూర్చి విరహివచనము. అశోకవృక్షముతో సామ్యమును జూపి శోకములేని యశోకముకన్నదనకు న్యూనత నాపాదించుకొనియున్నాడు. ఇది శ్లేషయుక్తము.

ఎచ్చుతగ్గులు తెల్పని వ్యతిరేకముగూడఁగలదు. ఎట్లన ?

క॥ చిరతరనిబద్ధముష్టితఁ

జరకోశనిషణ్ణత సహ - జమలినతను నీ ।

ధరఁ గృపణకృపాణములకు .

సరయఁగనగు సమత, భేద - మాకారమునన్ ॥

కృష్ణకృపాణములకు గుణములలోఁ బోలికగలదు. కేవలము 'ఆ' యను నక్షరముచేతనే భేదముకలదు. గుణములలోఁ బోలికయెట్లన ? లోభి పిడికిలినున్న ధనమును విడువఁడు. కత్తి గట్టిగా నతుకఁబడిన పిడికలది. లోభి నశ్వరమగు ధనాగారమునందే నివసించియుండును. కత్తి యొరయందుండును. లోభి సహజమగు వంచనాబుద్ధి కలవాఁడు. కత్తియు నల్లగనుండును. ఈధర్మములచే సామ్యముకలదు. ఈభేదమునఁగూడ వ్యతిరేకమునఁ జమత్కారముగలదు.

సహాయాక్తి - యలంకారము. 21.

క॥ కమనీయంబగు సహభా

వము చెలఁగ సహోక్తియనఁగఁ - బఱఁగున్ గృతులం ।

దు, మహీపతి కీర్తి దిగం

తముదాఁకె దదీయ రిపుగ - ణముతోఁగూడన్ ॥

అందమగు సహచరభావము సహోక్తియగును. మహీపతి కీర్తి దిగంతమువఱకు వ్యాపించెననియు నతని శత్రువులంతవఱకుఁ బాటిరనియు. మఱియును.

✓చ॥ బడలిన భాతినీడచనఁ - బాంధులతోడనె చెట్లక్రిందకున్

జడతయుఁజేరెగ్గానివ వె - సారసనీరతలంబు మీలతోన్ ।

వడవతె నీటిచీల్చును బ్ర - భాకరురశ్మి జనంబుతోడుతన్ ।

బడలికచేవలెన్నిదుర - భామలతో గృహమధ్య మొందెడున్ ॥

గ్రీష్మవర్ణనము. మధ్యాహ్నసమయమునఁ జెల్లనీడలు చెట్లక్రిందకుఁ జేరును. బాటసారులుగూడ నచ్చటకుఁజేరుదురు. బాటసారులు బడలికచేఁ జేరునటులు నీడకూడ బడలికచేఁ జేరెనా ! యని కవి చమత్కరించినాఁడు. జడతయనఁగాఁ జల్లతనము. అది బడలినదియా ! యనునట్లు చేపలతోఁగూడ సరస్సుల నీటి యడుగుభాగమునకుఁజేరెను. వడగొట్టుటచేతనా ! యనునటులు సూర్యరశ్మిగూడ జనంబులతో నీటిని ద్రావెను. నిద్రకూడ బడలికచేతనువతె స్త్రీలతో గృహమధ్యముఁజేరినటులు కవి చమత్కరించినాఁడు. ఇట పాంథులతోఁగూడ మిఱలతోఁగూడ నీరీతిగ సహభావముంటచే సహాక్షి. కమనీయమగు సహభావమునుటచే సాగసులేని సహభావమున నలంకారము పొసఁగదు. ఎట్లన ?

తే॥ గీ॥ పఱగిడ్చిపాంతరీయ ల - వంగపుష్ప

సురభివాయువు చెమ్మట - చూఱలాడఁ ।

బాసఁగ శ్రీతాలమర్మరాం - భోధి తీర

భూమి విహరింపుమీతని - తో మృగాక్షి ! ॥

ఇందుమతీ స్వయంవరములోని సునందావచనము. ఓ యిందుమతీ ! లవంగపుష్ప సురభియగు వాయువు చెమ్మటనార్ప శ్రీతాలవృక్షములతోఁగూడియున్న సముద్రతీరమున నీరాజుతోఁగూడ విహరింపుము. ఇచ్చట సహభావములో యథార్థకథనమేకాని సాగసులేదు.

వి నో క్తి - య లంకారము. 22.

కం॥ కుందొందఁగ వర్ణ్యమువిడు

పొందుటచే నొకటదగ వి - నో క్తి చెలంగున్ ।

సుందర మైననుదుష్టము

చందమునన్ విద్య విషయ - సంపదదొలఁగన్ ॥

ఒక వస్తువుతో వర్ణ్యమాన పదార్థము విడువొందుటచే సాగను లేకున్న నది వినోక్తియగును. విద్య వినయ సంపద లేకున్నచో స్వయముగ హృద్యమయ్యు దుష్టమగును.

కం॥ ఎవ్వఁడు రాముఁజూడఁడొ

యెవ్వఁనింగనఁడొ రాముఁ - డేర్పఱచి నిజం ।

బవ్వఁడు ఒనవినిందితుఁ

డవ్వఁనిని స్వాత్మగూడ - నవమతిసేయున్ ॥

రామదర్శనములేకున్నచో మానవునకు న్యూనత చెప్పబడియె. వినార్థకమగు పదము లేకున్నను వినార్థము స్ఫురించినచో వినోక్తియగును. ఇట్ల వినాశబ్దములేదు. వినార్థము తోచుచున్నది.

వి నో క్తి - య ల ం కా ర ము. II

కం. అందముగన వర్ణ్యంబౌకఁ

డొందఁగవిడుమరయు నిల వి - నోక్తియయగు రా ।

జేందుడ ! నీ సభసాగనుం

బొందుర ! ఖలసంగతంబుఁ - బొందమిదగురా ! ॥

ఒక వస్తువు తొలఁగుటచే వర్ణ్యవస్తువు సాగను నొందినను వినోక్తియగును. ఉదాహరణము స్వప్నము. మఱియును.

ను॥ పొడువంగన్ దొగతేడు చీకటిచెఱన్ - బోనాడు రేయిన్ వలెన్

విడువన్ ధూమ్రతగన్ నిశాసమయ వ - హ్నిజ్వాలనున్ బోలె లోఁ

బడఁదీరంబు కలంతఁజెంది యది పో - వన్ దేరుగంగన్ వలెన్

విడ మోహంబు పగిలన్నయానటులు త-స్త్వి! యీపెఁజూతుంగదే!॥

విక్రమోర్వశీయములో రాక్షసునినుండి యూర్వశిని విడిపించి యీపె మూర్ఛనుండి తెలివొందుచున్నటులు చూచి విక్రముఁడొపె చెలితో నిట్లనియె. చంద్రుడుదయింపఁ జేగటిని బాయుచున్న రాత్రినివలెను, పొగనుండి బయలుపడుచున్న వహ్నిజ్వాలను వలెను, గట్టు విఱిగిపడుటచే గలకఁజెంది తేరుచున్న గంగానదినివలె నీపెను జూచుచున్నా

నని. చీకటి మున్నగునవి, లేకుంటచే రాత్రి మున్నగువానికి రమ్యత వర్ణింపబడినది.

స మా సో క్తి - అ ల ం కా ర మః. 23

కం॥ స్ఫురణం బప్రిస్తుతమున

కరయ సమాసో క్తి ప్రిస్తు - తార్థంబెన్నన్ !

కర మైందీర్ముఖమును హిమ

కరుడదె ! చుంబించుచునుము - కడుర క్తుండై ॥

ప్రిస్తుతార్థము వర్ణింపబడ విశేషణసామ్య బలమున నప్రిస్తుతార్థ స్ఫూర్తియయినచో నది సమాసో క్తియనబడును. ప్రిస్తుతా ప్రస్తుతములగు వృత్తాంతముల రెంటిని సమాసముగ ననఁగా సంక్షేపముగఁ దెల్పుటచే నిది సమాసో క్తియైనది. ఓ చెలికాడా ! తూర్పుదిక్కు ముఖభాగమునుఁ జంద్రుఁడు రక్తవర్ణుడై స్పృశించుచున్నాఁడు చూడము. ఇది ప్రిస్తుతార్థము. ఇంద్రసంబంధినియగు నొక స్త్రీని రక్తుడగు నొక పురుషుఁడు చుంబించుచున్నాఁడు. ఇది యప్రిస్తుతార్థము. ఇట రక్తవర్ణము కలిగి తూర్పుదిక్కుయొక్క యారంభభాగమును స్పృశించుచున్న చంద్రుని యుదయము వర్ణింపబడుచుండ రక్త-విందీ-ముఖశబ్దములచే శ్లేషవశమున ననురాగముకలవాడు, ఇంద్రసంబంధినియగు స్త్రీ, వదనము ననెడు నగ్ధాంతరములు బోధింపబడుటచేతను, చుంబించున నెడు క్రియాపదమునకు వదనస్పర్శమే ముఖ్యార్థమగుట చేతను హిమకరుడను పుంలింగము, విందీశబ్దగతమగు స్త్రీలింగము చేతను బరవనితాసక్తుడగు జారపురుష వృత్తాంత మప్రిస్తుతమగునది గోచరించుచున్నది.

శ్లిష్టవిశేషణములచేతఁగాక కేవల సాధారణ విశేషణములచేతనే యప్రిస్తుతార్థస్ఫూర్తి యెట్లన ?

శా॥ చిందాడన్ గుచముల్ కరుల్ చెదరి భా-సింపన్ సరుల్ తూఁగ నొ

ప్పందాటంకములాడఁ జెక్కులఁ జెమ-ర్పన్ ముద్దుమోమెంతో నేనా !

లంబట్టన్ నునుఁగేల నూర్పుల తెరల్ - గ్రాంగసీతన్ని నీ

యందే కూర్చునునాడు పెంతయును బు - ణ్యశ్రీగదే! కందుకా! ||

కందుకక్రీడనున్న యొక యువతినిఁజూచి యొక యువకుఁడిట్లు తలఁచుచున్నాడు. ఇట చిందాడన్ మున్నగు క్రియావిశేషణ సామ్యముచేఁబురుషాయితమున నాసక్తురాలగు నాయికా వృత్తాంతము స్ఫురించుచున్నది. వెనుకటి పద్యమున విశేషణములు శ్లేషించినవి. ఇట శ్లేషింపక ప్రస్తుతా ప్రస్తుతార్థములు రెంటికిని సాధారణముగ సంబంధించి యున్నవి.

శ్లిష్టవిశేషణములయొక్కగాని సాధారణ విశేషణములయొక్కగాని సంబంధములేక కేవల సాదృశ్యమువలననే సమాసోక్తిగలదు. ఎట్లన?

శా|| ఏఱుల్ వాఱడిచోటఁ దిన్నెలివిగో-యిస్సీ! యవేచూపుచాల్

చూతాడంగల చెల్లుగుంపులు బయ-ల్లన్ దాటుమాఱయ్యెనే! |

వేఱుంచెంతువనిన్ గడుంగడు నెడన్ - వీక్షింప స్వసానమున్

మోఱన్ లేని ధరాధరంబులదిగా - నిండాఁర దోపించెడున్ ||

ఉత్తర రామచరితమున శంబూకవధానంతరము రాముఁడా తావు దండకయని యెఱిగి యిట్లనుకొనుచున్నాడు.

ఇట ప్రస్తుతమగు వనవృత్తాంతముచే సాదృశ్యవశమునఁ బూర్వ పరిస్థితులు తారుమారయియున్న గ్రామనగర వృత్తాంత మప్రస్తుతము స్ఫురించుచున్నది.

పై రీతిగ సమాసోక్తి మూడు విధములు. (1) శ్లిష్టవిశేషణ నిబంధన (2) సాధారణవిశేషణ నిబంధన (3) సారూప్య నిబంధన యని. పై మూడింటికిని వరుసగ నుదాహరణములీయఁబడెను.

సమాసోక్త్యలంకారమున శ్లిష్టసాధారణ విశేషణముల బలముచేతఁగాని సారూప్యబలముచేతఁగాని స్ఫురించిన యప్రస్తుత వృత్తాంతమును బ్రస్తుత విశేష్యమున నాఱోపించుట కవి కభిమతమును జమత్కారి

యునై యున్నది. ప్రస్తుతముతో సంబంధింపని యప్రస్తుత వృత్తాంత స్ఫూర్తి యసంబద్ధ ప్రలాపముగునుగదా ?

పైయుదాహరణములఁ గ్రహముగాఁ బ్రస్తుతమగు చంద్రుని యందు నప్రస్తుత జారవృత్తాంతమును, ప్రస్తుతమగు కందుకమున నాయికావినోదిత నాయక వృత్తాంతమును, ప్రస్తుత దండకాటవిని నప్రస్తుతమగు గ్రామనగరాది వృత్తాంతమును సారోపింపవలెను.

రూపకాలంకారమునఁ బ్రస్తుతధర్మియందున నప్రస్తుతధర్మి యొక్క రూపమారోపింపఁబడును. సమాసోక్తిలోఁ బ్రస్తుత ధర్మియందున నప్రస్తుత ధర్మిరూపముగాక యప్రస్తుత వ్యవహార మారోపింపఁ బడును.

రూపకాలంకారమునఁ బ్రస్తుత ధర్మియందున్న నప్రస్తుత ధర్మి యొక్క రూపమారోపింపవలసినచ్చుటకు రెండు హేతువులు గలవు. ఎట్లన ?

మొదటి హేతువు. ముఖచంద్రికనెడు రూపకస్థలమున ముఖ మందుఁ జంద్రరూప మారోపింపవలసినచ్చుటకు ముఖశబ్దమునకు దగ్గఱగఁ జంద్ర శబ్దము ప్రయోగింపఁబడుటయే హేతువు.

రెండవ హేతువు. పైరీతిగ నప్రస్తుత ధర్మివాచకపదము ప్రయోగింపఁబడకున్నను నప్రస్తుతమగు నసాధారణ వ్యాపారము చెప్పఁ బడుట. ఆది యెట్లన ?

తే॥ గీ॥ కాంతిమంతంబు నభిసారి - కా ముఖంబు

నంబుదుఁడునిశఁదన విద్యు - దక్షిణజూచి ।

దళితకుతలధారానిపా - తములతోడ

నుర్విబడెనేమొ ! విధుఁడంచు - నార్వదొడఁగె ॥

వర్నాకాలమున రాత్రి నొక యభిసారిక ప్రియుని యింటి కేగుచుండఁగా నాపె మోమును మేఘుఁడు తన మెఱప నెడు కంటితోఁజూచి భూమిని బ్రద్రలుచేయునట్లు క్రిందఁబడు నుదక ధారలతోఁగలిసి యాకాశమందలి చంద్రికు భూమిపైఁబడెనా ! యని యఱచెను. గర్జించెనని యర్థము.

ఈపద్యమున నేకదేశవివర్తిరూపకము. అవయవముల రూపకమును జూపి యవయవిని దానిని జూపకుండుట యేకదేశవివర్తిరూపకము. అచ్చట నవయవియందు రూపకము తోపింపబడును. పై పద్యమునఁ జూచి యను దర్శనక్రియకు ననుకూలముగ విద్యుదక్షియనుచోట నక్షికిప్రాధాన్యము కలుగునటులు ‘మయూరన్యంసకాదయశ్చ’ అను పాణిని సూత్రముచే రూపకసమాసము చేయవలయును. ఇట్టి యవయవరూపకముచే నవయవియగు మేఘునియందు ద్రష్టయగు పురుషునియొక్క రూప మారోపింపకతప్పదు.

ఇట ద్రష్టృపదములేకున్నను ‘జూచి’ యనెడు పదముచేఁ జెప్పబడిన దర్శనరూపమగు నసాధారణ వ్యాపారము సిద్ధించుట కొఱకట్లారోపింపక తప్పదుకదా ?

అట్లే “ఏలానీపొడఁగాంచి” యనెడు రూపకోదాహరణమునఁ గూడ నప్రస్తుత ధర్మివాచకమగు విష్ణుపదము పద్యమునఁ బ్రయోగింపబడుతున్నను సేతుమంథన క్రియాకర్తృత్వరూపమగు నసాధారణ ధర్మము చెప్పబడుటచేఁ బ్రస్తుతుండగు ప్రభువునందు నప్రస్తుతధర్మియగు విష్ణువుయొక్క రూపమారోపింపబడినది.

పై రీతిగ సమాసోక్తియొక్క యదాహరణముల నప్రస్తుత ధర్మివాచకపదముగాని లేక యప్రస్తుత ధర్మియొక్క యసాధారణ వ్యాపారముగాని చెప్పబడుటచేఁ బ్రస్తుత ధర్మియందు నప్రస్తుత ధర్మియొక్క రూపమారోపింప నవసరములేదు. కాన నప్రస్తుత వ్యవహారసమారోపమే తగును.

కాని సమాసోక్తిలోఁగూడ నప్రస్తుత ధర్మియొక్క రూపము ప్రస్తుత ధర్మియందారోపింపక తప్పదనుటకు మఱియొకరీతిగ శంకింపవచ్చును. ఎట్లన ?

భిన్నభిన్న పదములచే విశేషణములను గ్రహించినచోట నా విభిన్నవిశేషణములు తమ విశేష్యములతో నన్వయించునటులు

సమాసోక్తిలోఁగూడ శ్లిష్టవిశేషణములచేతఁగాని సాధారణ విశేషణములచేతఁగాని గ్రహింపఁబడిన ప్రస్తుతాప్రస్తుత వ్యాపారములు తమతమ విశేష్యములతో ననఁగా ధర్మపదార్థములతో నన్వయించును. ఇట్లు ప్రస్తుత వ్యాపారము ప్రస్తుత ధర్మయగు చంద్రునితో నన్వయించునటులు, అప్రస్తుతమగు వ్యాపారము కాముకునితో నన్వయించుటకుఁ గాముకునియొక్క స్ఫురణము తప్పదుకదా? ఇట్లగుచో “కాంతి మంతంబు నభినాసికా ముఖంబు” ననెడు నేకదేశవివర్తిరూపకోదాహరణమందువలె నిచ్చటను గమ్యమానమగు కాముకునకుఁ బ్రస్తుత ధర్మయగు చంద్రునియందు నారోపము తిప్పదుకదా? పై యేకదేశవర్తిరూపకమున దృష్ట్యపురుషుఁడు ‘చూచి’ యనెడు శబ్దముచే గమ్యమానుఁడగుటచే నట ధర్మస్ఫూర్తి శబ్దతఃప్రాప్తమగుచున్నది. ఈ సమాసోక్తియందు నప్రస్తుత ధర్మస్ఫూర్తి యర్థతఃప్రాప్తమగుచున్నది. ఇంతయే భేదముకదా? యని.

దీనికి సమాధాన మెట్లన? సమాసోక్తియందుఁ బ్రస్తుత ధర్మతో నన్వయించిన ప్రస్తుత వృత్తాంతమునకువలె నప్రస్తుత ధర్మతో నన్వయించిన యప్రస్తుత వృత్తాంతమునకును బాధాన్యముకలదు. అట్లే యప్రస్తుత వృత్తాంతాన్వయమునకై యప్రస్తుత జారాది ధర్మస్ఫూర్తియును గలదు. కాని పై యేకదేశవర్తిరూపకోదాహరణమున దశక్షణక్రియ సిద్ధించుటకై మేఘునియందు దృష్ట్యపురుషునియొక్క రూప మారోపింపక తిప్పదు. ఆరీతిగ సమాసోక్తిలోఁ బ్రస్తుత ధర్మయందు నప్రస్తుత ధర్మయగు కాముకాదులయొక్క రూప మారోపింపఁ దప్ప దనుటకుఁ దగినంత యసాధారణ కారణము గన్పట్టదు. ఇదియే సమాధానము.

ఎంతమాత్రమును బ్రస్తుతముతో నన్వయింపని యప్రస్తుత స్ఫూర్తి యనుచితముగాన నా శ్లిష్టసాధారణ విశేషణములచే స్ఫురించిన యప్రస్తుత వృత్తాంతము ప్రస్తుత ధర్మయందారోపింపఁబడుచున్నది.

ఆ యప్రస్తుత వృత్తాంతముగూడ నప్రస్తుత ధర్మని సంబంధించినదిగనే యారోపింపబడును.

అదియెట్లన? ప్రభువును సంబంధించిన యశ్వము కంటబడి నంతనే యది ప్రభువును స్ఫురింపజేయును. పిమ్మట సీయశ్వము ప్రభువును సంబంధించినదన్ని బోధకలుగును. అట్లే సమాసోక్తిలోగూడ శ్లిష్టసాధారణ విశేషణములచే నప్రస్తుతమగు పరవనితా ముఖచుంబ నాది రూపముగ వృత్తాంతము తొలుత స్ఫురించును. పిమ్మట నప్రస్తుతమగు కాముకాది ధర్మని స్ఫురింపజేసి తత్సంబంధిగా బోధవిషయ మగును. అట్టి యప్రస్తుత వ్యాపారమునకుఁ బ్రస్తుత ధర్మయందు సమారోపముగును. ఇట్లుగుటే కవిసమ్మతమును జమత్కరియునగును. దీనిచే సమాసోక్తియందు వ్యవహార సమారోపమేకాని రూపసమారోపము కాదని తేలినది. ఇట్ల యొక శంకకలదు. ప్రస్తుతాప్రస్తుతములు స్వస్వధర్మపదార్థములతో నన్వయించునపుడు వానికి సమప్రాధాన్య ముండుటచే నప్రస్తుతమగు కాముకవృత్తాంతమునకు ధర్మయగు కాము కునియందే ప్రస్తుతమగు చంద్రవృత్తాంతమేల యారోపింపరాదని. దీనికి సమాధాన మెట్లనిన?

గమ్యమానముగు జారరూపధర్మయందుకన్న వాచ్యముగు చంద్ర రూపధర్మయందు నప్రస్తుతవ్యవహార సమారోపమే యుచితమగునని.

అప్రస్తుత ధర్మరూప సమారోప మంగీకరించనిచో నప్రస్తుత ధర్మగమ్యుడగున నెడు ప్రాచీనాలంకారికుల లక్షణ మెట్లు సంగతమగును? ప్రాచీనుడగు విద్యానాథుని సమాసోక్తి లక్షణమెట్లన?

కం॥ ప్రకృత విశేషణసామ్యం

బకలంకతంగలుగుకతన - నప్రకృత ధర్మ ।

ప్రకటితవనము మతి సక

లక్ష్మతి సమాసోక్తియన ని - లాసలింజెలగున్ ॥

ప్రస్తుత విశేషణములచే నప్రస్తుతధర్మ స్ఫురింపజేయబడినచో నది సమాసోక్తియగును. అప్రస్తుత వ్యవహారము గమ్యమగునని చెప్పక యప్రస్తుత ధర్మగమ్యుడని చెప్పిన ప్రాచీనుల లక్షణ మెట్లు సంగతమగును? ఈ ప్రాచీన లక్షణమును జూచినచో ప్రస్తుత ధర్మయందు గమ్యమానమగు నప్రస్తుత ధర్మయొక్క రూపమే సమాసోపింపబడవలెనని ప్రాచీనుల యభిప్రాయముగా, దోచుచున్నది. లేకున్న నప్రకృతధర్మగమ్యమానమగునని వారేల స్పష్టముగఁజెప్పెదరు?

సమాధానము. చంద్రిడు కడురక్తుండై యనెడు పై యుదాహరణమున శ్లిష్టములగు ముఖరక్తపదములచేతను జూబించు మున్నగు పదములచే వ్యక్తమగు నప్రస్తుత వృత్తాంతమునకు నప్రస్తుత ధర్మయగు కాముక సంబంధము లేకుండఁగఁ బ్రస్తుత ధర్మయగు చంద్రునందు నారోపించుట చారుత్వమును గూర్చుడు కానఁ దత్సంబంధిగనే యారోపము చేయవలయునని లోఁగడఁ జెప్పియున్నాము. కేవలము శ్లిష్టవిశేషణములచేఁ గాముకుడు వాచ్యరీతిగఁ జెప్పబడడు. కాన నప్రస్తుత ధర్మకి వ్యంగ్యరీతిచే నభివ్యక్తి తప్పదుకానఁ బ్రాచీనులట్లు తమ లక్షణమున నప్రస్తుత ధర్మవ్యంగ్యమగునని చెప్పుట యసంగతము కాదు.

ఇచ్చట నొక సంశయము కలుగుచున్నది. ఎట్లనిన? ప్రకృతార్థముతో సంబంధింపని యధ్ధాంతరాభివ్యక్తి యసందర్భప్రలాపమగును గాన నట్టి యప్రస్తుత వృత్తాంతమును ధర్మ సంబంధము లేకుండగనే చమత్కారమునకై ప్రస్తుత విశేష్యమున నారోపింపవచ్చును. ఇట్లు చేసినచో నసందర్భార్థాభిధానదోషము తొలంగును. కాన నప్రస్తుత ధర్మయగు కాముకునియొక్క (జూరునియొక్క) యభివ్యక్తి లేకుండఁగనే శ్లిష్టపదములచే వచ్చిన పరవనితా ముఖచుంబన రూపమగు నప్రస్తుత వ్యవహారముమాత్రమే ప్రస్తుత ధర్మయగు చంద్రినియందారోపింపవచ్చునుగానఁ బ్రాచీనలక్షణమున నప్రస్తుతధర్మ వ్యంజనమును జెప్పుటెట్లు సంగతమగునని. దీనికి సమాధాన మెట్లన?

శ్లిష్టవిశేషణస్థములనాదోష నివృత్తికై యారీతిగ నన్వయ మంగీకరింపక తప్పదు. లేకున్న శ్లేషచే నచ్చిన యద్ధాంతరస్ఫూర్తి నిరర్థకమగునుగాన. అట్లయ్యు సాధారణ విశేషణస్థలముల విశేషణ పదములకు శ్లేషలేకుంటచేఁ బ్రకృతాప్రకృత వ్యవహారములకు సంబంధించినయర్థ మొక్కదీర్ఘిగ నేయుండును. అట్టి యర్థము ప్రకృత ధర్మితో నన్వయించినచోఁ జరితార్థమగునుగాన ససంబంధార్థదోషముండదు. కానఁ జనుత్కారమునకై కవిచే నభిలషింపఁబడిన యప్రస్తుతమగు నట్టి “చిందాడన్” మున్నగు సాధారణ విశేషణములచేనచ్చిన పురుషాయితా సక్తననితా వ్యాపారము అప్రకృత ధర్మియగు నాయకుని సంబంధించినదిగనే ప్రకృత ధర్మియగు కందుకమున నారోపింపక తప్పదు. కానఁ బ్రాచీనుల యప్రస్తుత ధర్మివ్యంజనము సంగతమగుచున్నది.

ఇచ్చట మఱియొకరీతిగ శంకచేయవచ్చును. ఎట్లన ? శ్లిష్టవిశేషణస్థలమందునలె సాధారణ విశేషణస్థలమందునను నప్రస్తుతమగు పురుషాయితాసక్త నాయకా వ్యవహారము ప్రస్తుతముతో సంబంధింపకున్నచోఁ బైదోషము తప్పదుకాన నప్రస్తుత ధర్మియగు నాయకుని స్ఫూర్తి లేకుండగనే ప్రస్తుత ధర్మియగు కందుకమున నారోపింపవచ్చునుగానఁ బ్రాచీనలక్షణమెట్లు సంగతమగునవి. దీనికి సమాధాన మెట్లన ?

సాధారణ స్థలమందట్లు చెప్పిన చెప్పవచ్చునుగాని సారూప్యనిబంధనయగు సమాసోక్తియొక్క భేదమున శ్లిష్టసాధారణ విశేషణ శబ్దములు లేకుంటచే శబ్దములచేతఁగాక కేవల మర్థసారూప్యముచేతనే యప్రకృత వ్యవహారము వ్యక్తమగుచున్నది. అదియును అప్రస్తుత ధర్మిసంబంధిగనే వ్యక్తముకాకతప్పదు. అట్లగుటచేఁ బ్రకృత ధర్మియగు వనమందు గామనగరాది సంబంధియగు నప్రస్తుత వృత్తాంత మారోపింపఁబడుచున్నది.

దీని ఫలితార్థ మేమనిన ? సారూప్య నిబంధనయగు సమాసోక్త్యుదాహరణమునఁ బ్రస్తుతార్థముయొక్క సారూప్యముచే వ్యక్తమగు

నప్రస్తుత వృత్తాంతము వాచ్యమగు ప్రస్తుత ధర్మసంబంధముకల ప్రస్తుత వృత్తాంతమునలె నప్రస్తుత ధర్మసంబంధముగనే సారూప్యముచే న్యక్తమగుననియు నట్టి యప్రస్తుత సంబంధియగు వ్యాపారమునకు నప్రస్తుత సంబంధిగనే ప్రస్తుత ధర్మయందు నారోపము చేయవలయు ననియును దెలియవలయును. కాన సారూప్య నిబంధనయగు సమాసోక్తిలోఁ దప్పక యప్రకృత ధర్మవ్యంగ్యము కాకతప్పదు. ఈ సారూప్య నిబంధనయగు సమాసోక్తిని బ్రాచీనులుకూడ నంగీకరించిరి. “ఏఱుల్ వాతెడుచోట” యను పద్యము సారూప్య నిబంధనయగు సమాసోక్తి కుచాహరణమియ్యబడెనుగాన నచ్చట నీపై విషయమంతయు సమన్వయించుకొనఁదగు.

ఈరీతిగ సారూప్యస్థలమున నవశ్య మంగీకరింపవలసిన నప్రస్తుత ధర్మవ్యంజనము శ్లిష్టసాధారణ విశేషణ నిబంధనలగు సమాసోక్త్యుదాహరణములఁగూడ నంగీకరించుట యుక్తముకానఁ బ్రాచీనుల లక్షణము సంగతమగుచున్నది.

ఈరీతిగ నప్రస్తుతధర్మతో సంబంధించిన యప్రస్తుత వ్యవహారమునకుఁ బ్రస్తుత వ్యాపారాశ్రయుండగు ప్రస్తుత ధర్మయందారోపము సిద్ధాంతీకృతమైనది.

ఓయీ !

క॥ కరమైందీముఖమును హిమ

కరుండదె ! చుంబించుగనుము - కడురక్తుండె ॥

ఈ శ్లిష్టవిశేషణ నిబంధనయగు సమాసోక్త్యుదాహరణమున ముఖపదమాది భాగమునను వదనమునను శ్లేషించుటచేతను, రక్తశబ్దము రక్తవర్ణుడు, అనురక్తుడు అను నర్థద్వయమునను చుంబనమునసంబంధము వక్రసంయోగమును నర్థములను శ్లేషించుటచేతను నప్రస్తుత కాముక వ్యవహారస్ఫూర్తి కలుగుచున్నది. ఈరీతిగనే శ్లేషాలంకారములో నీయబడు

కం॥ ఉదయంబున వెలయుచు రతి

మదవతులకునిడుచు రక్త - మండలుండగుచున్ ।

మృదుకరములఁగొనుఁ గువలయ

హృదయమునీరాజుకను మ - హిమ మిలబర్చన్ ॥

అను సుదాహరణంబునఁగూడ శ్లిష్టవిశేషణములచే నప్రిస్తుత రాజ
వ్యవహారము వ్యక్తమగుచుండుటచే నీపద్యమున సమాసోక్తియని
యెలయనరాదు ? ఇట్లనినచో దీనికి సమాధాన మెట్లన ?

కేవలము విశేషణములే శ్లేషించి విశేష్యము శ్లేషింపక యప్రి
స్తుత వృత్తాంతము గమ్యమానమగునపుడు సమాసోక్తియని యెఱుంగ
వలయును. ఇట్లనుటచే బై శ్లేషోదాహరణమున విశేషణపదములేకాక
విశేష్యమగు నృపతిని దెల్పు రాజపదముగూడ శ్లేషించి యప్రికృత
మగు రాజవృత్తాంతమును బోధించుచున్నదికాన నిట సమాసోక్తి
లక్షణమునకుఁ బ్రసక్తి లేదు.

పై సమాసోక్త్యుదాహరణమున రక్త పదమును ముఖపదమును
శ్లేషించుటచే నర్థాంతరములు వాచ్యములగుచున్నవి. చుంబించునను
పదము శ్లేషింపకున్నను నర్థద్వయమును బోధించునంతమాత్రముననే
శ్లిష్టమని వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. చంద్రశబ్దగతమగు పుంలింగముచేఁ
గాముకాభివ్యక్తియగుచున్నది. విందీశబ్దగత స్త్రీలింగముచే నాయి
కాభివ్యక్తియగుచున్నది. ఇంద్రసంబంధిత్వ రూపధర్మముచే నాయికకుఁ
బరకీయత్వము వ్యజ్యమానమగుచున్నది. ఈరీతిగఁ గాముక కర్తృక
పరననితా ముఖచుంబన రూపమగు సప్రిస్తుత వ్యవహారము స్ఫురించు
చున్నది. అట్టి యప్రిస్తుతవృత్తాంతమునకుఁ బ్రిస్తుత విశేష్యమున
నారోపముచేయఁబడవలెనని యలంకార సమన్వయము తెలియనగు.

పై పద్యమున వాక్యార్థబోధమెట్లన ? శబ్దశక్తిచే సంప్రాప్త
మగు ప్రాచీ ప్రారంభ సంబంధముగల చంద్రునకును వ్యంజనా
వ్యాపారముచే వచ్చినట్టియు కాముక సంబంధియగు సానురాగ పరనా

యికా ముఖచుంబన రూపమగు నప్రస్తుత వ్యాపారమునకును నాశ్రయి
యాశ్రయి భావసంబంధముచే నన్వయము. దీనిచేఁ బ్రాచీ ప్రారంభ
సంబంధాశ్రయఁడగు చంద్రుఁడు కాముక సంబంధియగునట్టియు సాను
రాగ పరనాయికా ముఖచుంబన రూపమగు వ్యాపారమునకాశ్రయఁ
డని వాక్యార్థబోధము. ప్రస్తుతవృత్తాంతమునకు నప్రస్తుత వృత్తాంత
ముతో నభేదాధ్యవసాయము చేయవలయుననియు నట్లే ప్రస్తుత ధర్మి
యందున నప్రస్తుత ధర్మిరూపమును దాదాత్మ్యముచే నారోపించి
యట్టి ప్రస్తుత ధర్మియందే యట్టి ప్రస్తుత వృత్తాంతమునకు నారోపము
చేయవలయునను మతము నాశ్రయించినచోఁ గాముకా భిన్నుఁడగు
చంద్రుఁడు సానురాగ పరనాయికా ముఖచుంబనాభిన్నమగు ప్రాచీ
ప్రారంభ సంయోగరూప వ్యాపారమున కాశ్రయభూతుఁడని వాక్యార్థ
బోధము.

ప రి క రా ల ం కా ర ము. 24.

కం॥ బెరయును విశేషణంబది

ధర సాభిప్రాయమైనఁ - దగఁ బరికరమై ।

హరుఁడు హిమాంశూత్తంసుఁడు

కరమాశ్రిత తాపమణచి - కాచుతఁగ్నపతోన్ ॥

విశేషణ మభిప్రాయగర్భితమగుచో పరికరాలంకారమగును.
హిమాంశూత్తంసుఁడను హరవిశేషణము తాపమణచుటలో హరు
నకు సామర్థ్యమును బోధించుచున్నది.

ఉ॥ నీకృప నాపయిన్ బరఁగ - నేనొక పూవిలుకాఁడనైననుం

గాక ! వసంతునొక్కనినె - గాదిలి దోడుగఁగొంచుఁజూపి నా

టీకుఁబినాకపాణి హరు - డిల్లవడంగనొనర్తు నజ్జరే !

నాకపతీ ! కనుంగొనఁద - దన్య ధనుర్ధరులొక్క తెక్కయే ? ॥

కుమారసంభవ కావ్యమున మన్మథుఁ డింద్రునిగూర్చి పల్కిన వాక్యము.
నేను పూవిలుకాఁడనను విశేషణము మన్మథుఁడు సారహీనమగు

నాయుధము కలవాడనియుఁ బినాకపాణియను హరవిశేషణము హరుఁడు సారసహితమగు నాయుధము కలవాడనియు నభిప్రాయగర్భితములుగానున్నవి.

తే॥ గీ॥ హేయతరవస్తు నిలయము - నీడ్య సముప

కృతి వినాశమును జీర్ణ - గతియైనై న ।

తుచ్చదేహంబు పోషింప - నిచ్చయింతు

దుష్టకర్మముసేసియు భ్రష్టమతులు ॥

శరీరమును సంబంధించిన విశేషణములన్నియు శరీరము హేయమగుటచే బోషింపఁదగినది కాదని యభిప్రాయగర్భితములు.

చం॥ శ్రుతులను వేర్పరింపఁగద ! - రూపు ధరింపను బుట్టపొట్ట నే

గతి హరిహరికిన్ దనువు - గాంచను బల్కను భాష్యభాషితం ।

బతి రమణీయ సత్కథ బృ - హత్కథనల్లను నొజ్జగాను స్వ

ర్పతికిధరాధినాథ ! యెటు - పల్కఁగలాఁడను నీగుఁజౌఘముల్ ॥

ప్రభుస్తుతి. శ్రుతులను వేరుపరుప ననఁగా వేదవిభాగము చేయఁజాల నని యర్థము. ఇది మున్నగు విశేషణములు (గుణవిశేషభోధకములు) వ్యాసాదులచుందలి యసాధారణ కార్యకరణ సామర్థ్యమును బోధించుచున్నవి. అట్టి సామర్థ్యము కవికి లేకుంటచే దాను వ్యాసుఁడును, వాల్మీకియును, బ్రహ్మయును, గుణాఘ్నఁడును, బృహస్పతియునుగా ననెడు నభిప్రాయమును బోధించుచున్నవి. మొదట నుదాహరణములుగా నీయఁబడిన పద్యముల రెంటును నొక్కొక్క విశేషణమును బిమ్మట నీయఁబడిన పద్యముల రెంటును బహు విశేషణములును గలవు. “హేయతరవస్తు నిలయము” అను నుదాహరణమున విశేషణములన్నియు నొక్క యభిప్రాయమునే సూచించునవిగను బదార్థరూపములుగను నున్నవి. “శ్రుతులను వేర్పరింప” నను పద్యమున విశేషణములు భిన్నాభిప్రాయములను సూచించునవిగను వాక్యార్థములుగ నున్నవి.

పరికరాలంకారమున వ్యంగ్యార్థము భాసించుచున్నను ధ్వనియని తలంపరాదు. ఆ వ్యంగ్యార్థము వాచ్యార్థమునకు శోభనుగూర్చుచు గుణీభూతమగుచున్నది. కాన దానికిఁ బ్రాధాన్యములేదు. వాచ్యార్థమునకే ప్రాధాన్యము కలదుకాన. అదెట్లునిన? మొదటి యుదాహరణమున హిమాంశూత్తంసుఁడనెడు హరవిశేషణము హరునకుఁ దాప హరణసామర్థ్యమును వ్యక్తముచేయుచున్నది. శౌని యావ్యంగ్యార్థము హరకర్తృకమగు నాశిత తాపహరణ రూపమగు వాచ్యార్థక్రియకు సాధకమగుచున్నది. కాన నప్రధానము.

రెండవ యుదాహరణమున (సీకృపనాపయన్ బరఁగ నను పద్యమున) బూవిలుకాఁడు పినాకపాణి యనెడు విశేషణములు మన్మథుఁడు హరుఁడును వరుసగ నసారమగునట్టియు ససారమగునట్టి యాయుధములు కలవారనెడు వ్యంగ్యార్థములను బోధించునవియైనను వానికిఁ బ్రాధాన్యములేదు. మఱియేమనిన? ఇతర ధృన్వలు నాకొక తెక్కయే యను కైముతికన్యాయముచే నితర ధనుర్ధరుల ధైర్యమును బోగుట్టుటకు మన్మథునకు శక్తిగలదనెడు వాచ్యార్థమునకు సాధకములగుచున్నవి కాన నప్రధానములగుచున్నవి.

మూడవ యుదాహరణమునగు హేయతరవస్తునిలయమనెడు పద్యమున విశేషణములు శరీరము పోషింపఁదగినది కాదనెడు వ్యంగ్యార్థమును బోధించుచున్నను నట్టి శరీరమును బోషించుటకై పాపకర్మము నాచరించు జనులు మఱిహీనులగుచున్నారనెడు వాచ్యార్థమునకు సాధకమగుచున్నదికాన నప్రధానము.

నాల్గవ యుదాహరణమగు శుశ్రూలను వేర్పరింపననెడు పద్యమున వ్యాసుఁడు వాల్మీకి మున్నగువారికి నసాధారణ కార్యకారణ సామర్థ్యమును విశేషణములు వ్యక్తముచేయుచున్నవై నను దానట్టి వాఁడు కాకుంటచే రాజగుణములను వర్ణించుటలోఁ గవికి సామర్థ్యములేదనెడు వాచ్యార్థమును సాధించుచుంటచే వ్యంగ్యార్థమునకుఁ బ్రాధాన్యములేదు.

పై రీతిగఁ బరికరాలంకారమున వ్యంగ్యార్థము, వాచ్యార్థమునకు శోభనుగూర్చుచుదానప్రధానమగుటచేనట ధ్వనియనుటకువీలుగాదు.

ఈరీతిగ వ్యంగ్యార్థము వాచ్యార్థమునకుఁ బరికరమగుటచేననఁగా నంగమగుటచేతనే యీ యలంకారమునకుఁ బరికరమనెడు నామము సార్థకమగుచున్నది.

ఈయలంకార విషయమునఁ గొందఱీవిధముగఁబట్కిరి. ఎట్లన ? ఎట్టి ప్రయోజనమును బొందని విశేషణము పద్యమునఁ బ్రయోగింపఁ బడినచో నపుష్టార్థమనెడు కావ్యదోషము సంభవించునుగాన నొక్క సాభిప్రాయ విశేషణముగల పద్యముల నాయపుష్టార్థ దోషములేదని చెప్పవలెనేగాని దానినొక కావ్యాలంకారముగాఁ బరిగణింప వీలుకాదనియు సాభిప్రాయములగు బహు విశేషణములుగల తావుల వానిలో నొక్క విశేషణముచే నాదోషము నివృత్తికాగాఁ దక్కిన విశేషణములు కావ్యాలంకారములుగాఁ బరిగణింపఁబడవచ్చుననియుఁ బట్కిరి. కాని యీరీతిగ ననేక సాభిప్రాయ విశేషణములున్న తావులఁ బరికరాలంకారమనియును సాభిప్రాయమగు నొక్క విశేషణమేయున్న తావుల దోషము లేకుంటయే ప్రయోజనముకాన నలంకారము కాదనియును జెప్పవీలుకాదు. ఏలయన ? శ్లేషయమకాదులున్నచోట శబ్దాలంకార నిర్వహణమే చమత్కృతి హేతునగుటచే నట్టితావుల శ్లేషశబ్దాలంకారాది నిర్వహణమునకై నిర్దేశక విశేషణము నొకదానిని జెప్పినను నపుష్టార్థత్వదోషము కలుగదు, అట్టిచోట నొక్క విశేషణమైనను సాభిప్రాయమగుచోఁ జమత్కృతి కలుగునుగాన నచ్చట నలంకారము సంభవింపవచ్చును. ఎట్లన ?

కం॥ కలశన వేలుపుఁగొలువక .

వెలివేలుపుఁగొలువ నరుల - వెతలలమునిలన్ ।

లలి వనవదనవదగనగ

దలనులఁ దొలిదలరుఁగొలువఁదల్లకుడు పరుశీన్ ॥

శిశుపాలవధ కాన్యమౌన నిందునిఁ బూజింపదలఁచిన నందులఁగూర్చి శ్రీకృష్ణుఁడు పల్కిన వాక్యమిది. మానవులు దమ వేలుపును గొలువక యితరుఁడగు వేలుపును గొలిచినచో వారికిఁ గీడుదప్పదు. కాననో నందులారా ! వనవత్ :- సమృద్ధిగ నీరును బచ్చికబైళ్లునుగల యడవులతోఁ గూడియున్న 'అగ' పర్వతమును, అనవత్ :- మనలను రక్షింప నట్టి నగదలనుఁడు :- పర్వతముల రెక్కలను నఱికిన యిందుఁడు నీ యిరువులలోఁ దొలిదియగు పర్వతమునే కొల్చుట యుక్తము. పరుఁడగు నిందుని గొలువదలఁపకుడని కృష్ణుఁడు చెప్పెను. ఈ పద్యము నలకారము చాలమారులాన్వృత్తి యగుటచేతను మూడవపాదమున 'నవదనవద' యనుచో 'నవద' యను పదమావృత్తి నొందుటచేతను వృత్త్యనుప్రాస ఛేదానుప్రాసలనెడు శబ్దాలంకారములను గవి కూర్చుటలోఁ బ్రయత్నము సఫలమగుటచేతను నొక్క యభిప్రాయయుక్త విశేషణమున్నను శోభగల్గుటచే నలంకారము పొసగును. అది యెట్లన? వనవత్ :- నీరును నడవులును గలయనెడు నగవిశేషణము సాభిప్రాయముగాఁ బ్రయోగింపఁబడి శోభాధాయకమగుచున్నది. ఈ విశేషణము గోవుల పోషణమునకు నీరును పచ్చికబయళ్లును ఫలప్రష్పాదులునుగల యీపర్వతముమనకును మన గోవులకును రక్షకమగుటచే మనకారాధ్యమైనదనెడు సభిప్రాయమును గలిగియున్నది. ఈరీతిగనే యమకశ్లేషాదులులేనిచోటఁగూడ నొక్క విశేషణము సాభిప్రాయమైనను నలంకారము సంభవించునని చెప్పినను జెప్పవచ్చునుగదా ?

పరిక రాంకురాలంకారము. 25.

క॥ ఇల సాభిప్రాయముగా

నలర విశేష్యంబు పరిక - రాంకురమదియౌ ।

నలుఁగేల్వేలుపు శ్రితులకుఁ

బొలుపుగ్గనిడుఁగాత నాల్లు - పుకుమార్దంబుల్ ॥

విశేషము సాధిప్రాయమైనచో బరికరాంకురమాగును. చతుర్భుజుడగు విష్ణువు భక్తులకు నాల్గు పురుషార్థముల నిడుఁగాత. నలుఁగేల్వేలుప నెడు విశేషము నాలుగు పురుషార్థము లను నాల్గు చేతులతో నిడుటకు సమర్థుడనెడు సభిప్రాయమును సూచించుచున్నది.

ఆ॥ వె॥ చయ్యన ఫణిరాజు - శక్తుండు పలుకంగ

రాణమైహేమాయుండు - వ్రాయుటకును ।

అక్షులన్ గనుటకు - నాఖండలుఁడు దగు

నాకుఁదగునె ? నీ గు - ణంబులెన్న ॥

రాజునుగూర్చి కవిస్తుతి. ఫణిరాజు, మైహాయుండు, అఖండలుఁడను విశేషములు సహస్రముఖుఁడు సహస్రబాహువు, సహస్రాక్షుఁడను సర్థములను స్ఫురింపఁజేయుచున్నవి.

శ్లేషాలంకారము. 26.

క॥ పృక్తతాపృక్తతోభయగతి

నకలుష నానార్థకలన - మగు శ్లేషమునాన్ ।

సకలము మాధవుడెవఁడూ

నికగలగంగమలనెత్తి - నెమ్మిక్కఁబూనెన్ ॥

క॥ సతిమోమఙ్గాకృతిఁగనుఁ

దతరవికిరణావలంబి - తారుణ్యరుచిన్ ।

ధృతిఁబేర్చె వాహినీపతి

కృతఘాతోత్క్షిప్తభూరి - కీలాలములన్ ॥

పృక్తతము, అపృక్తతము, పృక్తతాపృక్తతముననెడు మూడుగతులచే నానార్థములను గూర్చుట శ్లేషాలంకారమనఁబడును. సకలము మాధవుఁడను బద్ధార్థము పృక్తతశ్లేష కుదాహరణము. మాధవుఁడు మాకు సకలమునగుచున్నాఁడు. మాధవుఁడెట్టివాఁడన ? ఊచిక :- గోపాలు రధైర్యము, కలఁగంగన్ :- కలఁగిపోగా నింద్రునిచేఁ గురిపింపఁబడిన వర్షముచే గోపాలురధైర్యము చెదరిపోగానని యర్థము. మలన్ :- పర్వతము

నువత్తి నెమ్మికధరించినవాడు. రెండవ యర్థము. ఉమాధవుడు :- శంకరుడు మాకు సకలమును నగుచున్నాడు. ఉమాధవుఁడెట్టివాడన? ఊనికగల :- వేగముగల, గంగను :- గంగానదిని, మలన్ :- హిమవత్పర్వతమున, నెమ్మికతో నెత్తిధరించినవాడు. హరియు హరుడును స్తుతి విషయ భూతులగుటచే బ్రకృతులగుటచే నిది ప్రకృతశ్లేషము.

రెండవ పద్యమునఁ బూర్వార్థము, అప్రకృతశ్లేషమున కుదాహరణము. ఎట్లన? సతిమోము తతరవికిరణావలంబితారుణ్య రుచిగల యబ్జాకృతినిొందుచున్నది. అబ్జపదమునకుఁ బద్మమనియును జండుఁడనియు నర్థము. ముఖవర్ణనము ప్రస్తుతమగుటచే నబ్జపదముచే జెప్పఁబడు పద్మచంద్ర రూపార్థములు రెండును సప్రకృతములు. అందునఁ బద్మము రవికిరణ సంపర్కముచే బొందఁబడిన యారుణ్య రుచిగలది యనఁగా నెఱ్ఱని రంగుగలది. చంద్రపక్షమున చంద్రాకృతిగూడ రవికిరణముల నవలంబించుటచే వచ్చిన తారుణ్యరుచికలది యనఁగాఁ బూర్ణ భావముకలదియని యర్థము. చంద్రునకు సకలకలా పరిపూర్ణత సూర్యకిరణ సంపర్కముచే గలుగుచున్నదని జ్యోతిశ్శాస్త్రసిద్ధాంతము. కిరణావలంబిత + ఆరుణ్యము. కిరణావలంబి + తారుణ్యము. అని రెండింటఁ బదవిభాగము.

ఉత్తరార్థము ప్రకృతా ప్రకృతములు రెంటికిని సంబంధించిన శ్లేషకుదాహరణము. ఎట్లన? ఇట సేనాపతి వర్ణనము ప్రస్తుతము. వాహినీపతియన సేనాపతియనియు సముద్రాడనియును నర్థద్వయము. సేనాపతి దనచే జేయఁబడిన ఖడ్గఘాతములచే జిమ్మఁబడిన మిక్కుట మగు కీలాలమనఁగా రక్తముకలవాడు, సముద్రార్థమప్రస్తుతము. సముద్రాడు తరంగముల పరస్పరాఘాతములచే బై కెగురఁగొట్టఁబడిన కీలాలమనఁగా నీరుకలవాడు. అట్టి రక్తముచేతను సేనాపతియు నట్టి నీటిచేసముద్రమును విజృంభించుచున్నారని యర్థము.

క॥ అపకృతుఁడయ్యెను నెవ్వఁడు

కృపఁగాకొదరవిదళన - ఖేలనముడిగెన్ ।

న్యూపసుతుడు పూతనా మర

రాపటిమ విదితుండతం డ - సర్థములడంచున్ ||

ఇది కేవలప్రకృతశ్లేషము. ఇట రామకృష్ణులు స్తుతివిషయములగుటచేఁ బ్రకృతభూతులు. ఏరాముడు కాకానురునిచే నప్రకృతుండయ్య నతని యుదరవిదళనమును జేయలేదో. అట్లే కృష్ణుడు కాకోదరునియొక్క యనఁగాఁ గాలీయునియొక్క విఘననకేళిని విడిచినాఁడో యీ యిద్దఱును బాపములను బోఁగొట్టుదురుకాత. మఱియు శ్రీరాముడు పూతనామ :- పవిత్రమగు పేరుచేతను రణపటిమ :- యుద్ధపాటవము చేతను ప్రసిద్ధికెక్కినవాఁడు. కృష్ణుడైనచోఁ బూతన యనెడు రక్కసి యొక్క మరణ :- చంపుట యందలి పటిమచేఁ దెలియఁబడినవాఁడు. ఇట మరణశబ్ద మంతర్భావితన్యార్థముగాఁ బ్రయోగింపఁబడినది. అప్రకృతశ్లేషకు మఱియొక యుదాహరణము.

తే|| గీ|| నీలవసజన్మమునఁ గమ - నీయమగుచుఁ

బరఁగి లుబ్ధశిలీముఖ - పాత చలన |

భావమొందుచు వఱలెడు - భవ్యకమల

ములను బోలును నీ కన్ను - లెలమిఁజెలియ ! ||

ఇట తరుణీ నయన వర్ణనము ప్రకృతము. వానికుపమానములగు పద్మములును హరిణములును సప్రకృతములు. అట్టి పద్మ హరిణములకు శ్లేషముంటచే నిది యప్రకృతశ్లేషము. ఓ చెలీ! నీ కన్నులు భవ్యములగు కమలములను బోలును. కమలములెట్టివన? నీలవసజన్మమున :- నల్లని నీటిలోఁ బుట్టుచే మనోహరమైనవి. మఱియు లుబ్ధశిలీముఖపాతముచే ననఁగా మకరందలోభముగల తుమ్మెదలు వ్రాలుటచేఁ జలనభావముకలవి. రెండవయర్థ మెట్లన? నీకండ్లు భవ్యకమలములను బోలును. కమలములనఁగా హరిణములు. హరిణములెట్టివి యన? నీలవసజన్మమునన్ :- పచ్చికబయల్లు మున్నగువానిచే నల్లనివి యగు నడవులలోఁ బుట్టుటచే నందమైనవి. మఱియు లుబ్ధశిలీముఖ

పాతముచే ననఁగాఁ గిఠాతకులయొక్క బాణపాతములచేఁ జలనభావ మొందుచున్నవి యనఁగా బెదరుచున్నవని యర్థము.

ప్రకృతా.ప్రకృతశ్లేషకుదాహరణ మెట్లన?

క॥ ఉదయంబున వెలయుచు రతి

మదవతులకు నిడుచు రక్త - మండలుడగుచున్ ।

మృదుకరములఁగొనుఁ గువలయ

హృదయము నీరాజుకను మ - హిమ మిలఁ బర్వన్ ॥

ఇట నవాభిషిక్తుడగు ప్రభు వర్ణనము ప్రకృతము. చంద్రవర్ణన మప్రకృతము. ప్రభుపక్షమునఁ గరములనఁగాఁ బన్నులు. కువలయ హృదయము భూవలయమందలి ప్రజల చిత్తము. మహిమము పర్వను గొప్పతనము వ్యాపించునట్లు. రెండవ యర్థము రాజనఁగాఁ జంద్రుడు. రక్తమండలుడు, ఉదయకాలమున రక్తిమగలవాడు. మదవతులకు రత్నద్వీపమును జేయుచున్నాడు. కరములు కిరణములు. కువలయము. కలువ. హిమము. చల్లదనము. కనుము చూడుము. అర్థద్వయమును నమన్వయించుకొనఁదగు.

ప్రాచీనులు ప్రకృతాప్రకృత శ్లేషోదాహరణముల శబ్దశక్తి మూలధ్వనియని చెప్పుచున్నారు. కాని వారి యభిప్రాయము ప్రకృతాప్రకృతార్థములచే సిద్ధించిన యుపమాంకారము వ్యంగముకాని యప్రకృతార్థము వ్యంగముకాదని నిశ్చయింపవలయును. ఏలయన? ప్రకరణ బలమువలనఁ బ్రకృతార్థము నభిధాశక్తిచే దొల్ల బుద్ధివిషయమైనను బిమ్మటఁ బరస్పర సంబంధముకల యర్థములన్తు బోధించు రాజకరాది పదముల సాన్నిధ్య బలమువలన స్తుపతి తద్ద్రావ్యాధ్యమము మున్నగు వానిని బోధించుటకై మఱియొక్క యభిధాశక్తి యుద్బుద్ధమై యప్రకృతార్థమును బోధించును. ఈరీతిగఁ జంద్రుని సంబంధించిన యప్రకృతార్థమును నభిధాశక్తియే బోధింప వీలగుచుండ వ్యంజనావృత్తి వఱకుఁ బోనవసరములేదుకాన. దీని సారాంశ మేమనఁ బ్రకరణ బల

మున నభిధాశక్తిచే బ్రహ్మతార్థము బోధవిషయమగునట్లు అన్యోన్య సన్నిధాన బలమున నుద్బుద్ధమగు మఱియొక యభిధావ్యాపారముచేతనే యప్రకృతార్థము బోధవిషయమగుచున్నది కాన వ్యంజనావ్యాపారము వఱకుఁ బఱుగై త్తవలసిన యవసరములేదు. కానఁ బ్రాచీనులచేఁ జేయబడిన వ్యంజనావ్యాపారకల్పన నిరర్థకమని.

ప్రకృతార్థము బోధవిషయమైనపిమ్మటఁగాని యప్రకృతార్థము బోధవిషయము కాకున్నదనినచో విలంబనముగ బోధవిషయమగుటచే నీ ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషము గూఢశ్లేషయని పిలిచినను బిలువవచ్చును.

ఈ గూఢశ్లేష యితరస్థలములఁగూడఁ గన్పట్టుచున్నది. ఎట్లన ?

తే॥ గీ॥ గాఢజరతలు తలఁపని - కామగురులు

దూరలంబి పయోధర - లారయఁగ, న ।

గమ్య రూపపరిణత ది - క్కరికలైన

తటులకాకర మిరైన - తకనగంబు ॥

తే॥ గీ॥ అగ్ని మందంబుగారేచె - సర్వమోప

లంబుశ్వయధువుఁజూపెఁ ద- మంబు మిగుల ।

దృష్టి తిమిరజదోష సం - దప్తమాయె

నోషధీశుఁడు దటిలేని - దోషమునను ॥

మాఘకావ్యమున రై వతకగిరి వర్ణనము. ఈ పర్వతము తటులకాకర మైనది. తటిశబ్దము స్త్రీలింగమగుటచే వాని విశేషణములు స్త్రీలింగ ముగాఁ బ్రయోగింపఁబడినవి. తటులనఁగాఁ గొండచఱియలు. ఆచఱియ లెట్టివన ? గాఢజరతలు :- మిక్కిలి కఠినములు. నికామగురులు :- మిక్కిలి విశాలములు. దూరలంబిపయోధరలు:- దూరముగ వ్యాపించిన మేఘములుకలవి. అగమ్యరూప పరిణతదిక్కరికలు :- అగమ్యరూప :- తెలియశక్యముగాని రూపముకలవియును; పరిణతదిక్కరికలు:- తిర్యగ్దం తప్రహారులగు దిగ్గజములుకలవియును. అట్టి తటులకాకరము. ఇది ప్రకృతార్థము.

ఈవిశేషణములన్నియు శిష్టములు. ఎట్లన?

గాఢజరలు :- మిక్కిలి ముదుసలివారు. దూరలంబిపయోధరలు :- మిక్కిలి వేలొడుగుచుములుకలవారు. అగమ్యరూప పరిణత దిక్కరికలు :- అగమ్యరూప :- సంగమానర్థమగు రూపముకలవారు; పరిణతదిక్కరికలు :- బాగుగఁగనప్పట్టు దిక్కులనఁగా దంతక్షతములును, కరికలనఁగా నఖిక్షతములును గలవారు. ఈయర్థముచే నృద్ధవేశ్యలు స్ఫురించుచున్నారు.

ఇచ్చటఁ బ్రకరణవశమునఁ బ్రస్తుతార్థము శీఘ్రముగ బోధ విషయముకాఁగాఁ బిమ్మట విశేషణ సామ్యముచే నప్రస్తుతార్థమగు నృద్ధవేశ్యా వృత్తాంతము ప్రతీయమానమగుచున్నది. ఇచ్చట నభంగ శ్లేషయని యాలంకారికులందఱకు నభిమతమే.

ఇట్లే రెండవ పద్యమునఁగూడఁ జంద్రిండు లేకుంటచే సూర్య కాంతములు మందాగ్ని రేగఁజేయుచున్నవి. తమస్సు ప్రబలమై యున్నది. చీకటిపీడదృష్టిని జెందుచున్నది. ఈయర్థము ప్రకృతార్థము. ఇది ప్రసంగవశమున శీఘ్రముగ స్ఫూర్తికిరాఁగాఁ బిమ్మట శ్లేషవశమున రెండవ యర్థము స్ఫురించుచున్నది. ఎట్లన?

ఓషధీశుఁడనఁగా వైద్యుఁడు, అతఁడు దగ్గఱలేకుంటచే జఠరాగ్ని మందమాయెను. శ్వయధువనఁగా నుబ్బురోగము పొడమెను. దృష్టికిఁ దిమిరవ్యాధి పొడఁజూపెను. ఇటఁగూడ నభంగ శ్లేషయగు సమాసోక్తియని సర్వాలంకారిక మతము.

పైరెండు చోట్ల నప్రస్తుతార్థము స్ఫురించుటకై వ్యంజనా వృత్తినాశ్రయించినచో నిది ధ్వనియగునుగాని శ్లేషకానేరదుకదా? ఇట్లే గూఢశ్లేషకల తావుల ధ్వనియని చెప్పరాదు. ఎట్లన?

తే॥ గీ॥ కాంతతాటను ధృతపతా - కలు వివిక్త

తాట వర్ధితరాగలు - నటునమద్వ!

లీకలును వలభులమార - లీల యువకు

లెలమి సేవింతురెవ్విటఁ - జెలులతోడ ॥

మాఘకాన్యమున ద్వారకావర్ణనము. ఏవీట యువకులు మన్మథలీలచేఁ
దమ చెలులతోఁగూడ వలభులను సేవించుకొని. వలభులనఁగా మేడల
మీది గృహములు. వలభీశబ్దము స్త్రీలింగమాటచే దాని విశేషణ
ములును స్త్రీలింగములుగాఁ బ్రయోగింపఁబడినవి. వలభులెట్టివన ?
కాంతలొటచేసనఁగా నందమైనవగుటచే, ధృతపతాకలు :- జండాలును
ధరించుచున్నవి. సమద్వలీకలు :- వంగిన చూరులుగలవి. ఇట్టి వలభు
లను జెలులతోఁగూడ సేవించుచున్నారు. ఈ వలభీ విశేషణములు
చెలులకుఁగూడ నన్వయించును, ఎట్లన ? కాంతలొటన్ :- సౌందర్యము
కలవారగుటచే ధృతపతాకలు :- సౌభాగ్యమును బొందియున్నారు.
పతాకాశబ్దమునకు సౌభాగ్యమనియు నర్థము. వివిక్తలొటన్ :- పతి
భక్తి కలవారగుటచే, వర్ధితరాగలు :- పవిత్రులు. సమద్వలీకలు :-
వంగియున్న వళులుగలవారు. ఈపదములకీయర్థములున్నను ద్వితీయాం
తములగు సీవలభీ విశేషణములు తృతీయాంత పదవాచ్యములగు చెలు
లతో నెట్లన్వయించును ? కాన శబ్దసామర్థ్యముచే రెండవ యర్థము
బోధవిషయముకాదు, కాని యర్థసౌందర్యము ననుసరించి గ్రహింపక
తప్పదు. కాన దీనిని గూఢశ్లేషయనవలెను.

విభక్తి భేదమున్నను బ్రస్తుతాప్రస్తుతార్థములకు సాధర్మ్యము
చెప్పఁబడినచో శ్లేషయాక్షిప్తమగుచున్నది. అట్టి సాధర్మ్యముగూడ
నిచ్చటఁ జెప్పఁబడలేదు. కాననిది యాక్షిప్తశ్లేషమనఁబడదు.

ఆక్షిప్తశ్లేషకుదాహరణ మెట్లన ?

కం॥ అధికాపేయరసములిట

విధుతములనిలజరయమునఁ - బెనుఁగొలఁకులు పో !

ల్కిధరించుబుట్టనుతు సం

కథితములసరామలక్ష్మ - ణాలగిరములతోన్ ॥

రై వతగిరి వర్ణనము. సరస్సులకు వాల్మీకి వాక్కులతోఁ బోల్కిచెప్పఁ
బడినది. ఈ సాధర్మ్య కథనముచే నిట శ్లేషయాక్షిప్తమగుచున్నది.

అధికమైనట్టియు నెక్కువగఁ ద్రావఁదగిన నీరుగలవియును వాయువేగముచేఁ గంపితములును భర్తలతోఁగూడిన యాడ లక్ష్యణపక్షులు కలవియును సరస్సులు. అధికమగు కపిచేష్టలు వర్ణింపఁబడినవియును హనుమంతుని చేష్టలు వర్ణింపఁబడు తావుల సరభసములును. రామలక్ష్యణలతో కూడుకొనినవియును వాల్మీకి గిరములని తెలియవలెను. ఈరీతిగ నర్థద్యయమును గ్రహించుటకుఁ బద్యమునఁ బోల్కె ధరించుననెడు పదమాక్షేపకమగునట్లు కాంతలగుటను ననెడు పద్యమున నెట్టి యాక్షేపకమును లేకుంటచే నట భిన్న విభక్త్యంత పదములచేఁ జెప్పఁబడెడు నర్థద్యయమును జమత్కృతికై గ్రహింపవలెను. గాన నది యాక్షిప్తశ్లేషకాదనియు గూఢశ్లేషయే యనియుఁ జెప్పకతప్పదు. పైరీతిగ గూఢశ్లేష యొకటి కలదని తేలినది. ఈరీతిగఁ బ్రాచీనుల మతమునఁ బ్రకృతప్రకృతశ్లేష గూఢశ్లేషయని చెప్పినను చెప్పవచ్చునుగాని ధ్వనియని మాత్రము చెప్పవీలుగాదు.

ఈ ప్రకృతప్రకృతోభయశ్లేషము మూడును సభంగాభంగ భేదములచేఁదిరిగి రెండువిధములగును.

అబ్బ, కీలాల, వాహినీపతిశబ్దములఁ బదముల విఱుపులేదుకాన నిది యభంగ శ్లేషము. సకలము మాధవుడనుచోట మాధవుడనియును, ఉమాధవుడనియును బదభంగము కలదుకాన నిది సభంగ శ్లేషము. సభంగ శ్లేషము శబ్దాలంకారమనియు సభంగ శ్లేష మర్థాలంకారమనియును గొందఱిమతము. ఉభయమును శబ్దాలంకారమని మఱిగొందఱి మతము. రెండును సర్థాలంకారమని దీక్షితమతము. ఈరీతిగ శ్లేషాలంకార మైదురీతులగుచున్నది.

అప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము. 27.

కం॥ కృతిఃప్రస్తుతపరమప్ర

స్తుతప్రశంసచేలఁగ నది - చొప్పడునట్టుల్ ।

కృతియొక్కఁడె పక్షుల గుమి

శతకృతువుగ్గో వీడి యన్యుఁ - జనదెదియడుగన్ ॥

అప్రస్తుతార్థమును బ్రస్తుతార్థపరముగాఁజెప్పనది యప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారమగును

దప్పికగొన్నను నిందునిదక్క పరుని యాచింపని చాతకము పక్షులన్నిటను సుకృతి. ఇది యప్రస్తుతార్థము. దీనిచే తుద్రీయాచనా విముఖుడగు నభిమానియొక్క వృత్తాంతము ప్రస్తుతము స్ఫురించుచున్నది.

ప్రస్తుతాప్రస్తుత వృత్తాంతములకు నేదియో యొక సంబంధముండినగాని యప్రస్తుతముచే బ్రస్తుతము స్ఫురింపనేరదు. ఆ సంబంధము మూడు విధములు. 1 సారూప్యసంబంధము. 2 సామాన్య విశేష భావసంబంధము. 3 కార్యకారణ భావసంబంధము. సామాన్యముచే విశేషస్ఫూర్తి యును విశేషముచే సామాన్యస్ఫూర్తియునని సామాన్య విశేషభావ సంబంధము రెండు విధములు. కార్యముచే గారణస్ఫూర్తి యును గారణముచే గార్యస్ఫూర్తియునని కార్యకారణ భావసంబంధముగూడ రెండు తెఱంగులు. సారూప్యసంబంధ మొక్కవిధము. ఈరీతిగ నప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము పంచవిధము. పై పద్యమున సారూప్య నిబంధనయగు నప్రస్తుత ప్రశంసకుదాహరణమియ్యబడినది. ఇది స్తుతివిషయము. నిందావిషయమెట్లన ?

ఉ॥ మోహవిశేషబంధమున - మూపున బల్బుగ జూలుమోపి ని

ర్వాహిత గౌరవంబలర - శ్వాసము సింగముగాఁ దలంపఁబో ।

సాహసవృత్తిమై సమద - సామజకుంభవిపాటనోద్యమో

త్సాహముసేయు కేసరి వి - ధంబుననుబ్బుచు బొబ్బరించునే ? ॥

అభిమానముచే సింగముయొక్క జూలునుమోపి సింగముగా గౌరవింపఁబడిన కుక్క యేనుఁగుయొక్క కుంభస్థలమును భేదించుట కుత్సాహముసేయు కేసరివలె గర్జింపనేరదు. ఇట శునకనిందచే గృత్రిమ వేషమునుదాల్చి పండితస్థానమును బొందింపఁబడిన పండితమ్మన్యని నింద స్ఫురించుచున్నది. మఱియును

తే॥ గీ॥ ఎంచలోపల ఛిద్రంబు - తెన్నొగలపు

కాంచ వెలుపల బహుకంట - కంబులుండు ।

పద్మనాశపు గుణములు - భంగపడక

యేలవ ర్తిల్లు సీగతి - నెంచిచూడ ॥

పద్మనాశములలోపల రంధ్రములుండును. నాశములకు బైట ముండ్లుండును. ఛిద్రములలోనున్న తెల్లని కాడలు విఱుగునట్టి స్వభావము కలవి. ఇది సాభిప్రాయ వచనము. బైట శత్రువులుంటచే గుటుంబము లోని రహస్యముల వెల్లిపుచ్చిన గులమర్యాదలడుగంటున నెడు ప్రస్తుత వృత్తాంతమును దెలుపవలయునని యొకఁడొకనితోఁ బై యప్రస్తుత వృత్తాంతమును బల్కెను. ఇట స్తుతినిందలు గోచరింపక కేవల విషయ స్వరూపము మాత్రమే తెలుపబడెను. దీనినిబట్టిచూడ నలంకారలక్షణములోని ప్రశంసాశబ్దము స్తుతివాచకము కాదనియును కేవలము కథనమాత్రపరమనియు నెఱుంగవలెను. దీనిచే స్తుతికథనము నిందా కథనము స్వరూపకథనము నీ మూడును బ్రశంసా శబ్దవాచ్యములే యగుచున్నవి.

సామాన్య నిబంధనయగు నప్రస్తుత ప్రశంస యెట్లన ?

ఆ॥ వె॥ పగనుబట్టియున్న - పగవానికెంతయు

నెగొనర్చి యెవ్వఁ - డేమఱిలానా ।

పొదను నిప్పువెట్టి - కదలెడు గాలికి

నెదుటి చక్కివాఁడు - నిదురఁజెందు ॥

మాఘకావ్యమున బలరాముండు శ్రీకృష్ణునితో నిట్లు పల్కెను.

పద్మములోని విషయము సామాన్యము. దీనిచే లోఁగడనే పగను గల్గియున్న శిశుపాలునకు రుక్మిణీ పరిణయముచేఁ దిరిగి యెగ్గు చేసి వానిని వధింపకుండుట యాత్మవిनाశకమగున నెడు ప్రస్తుతార్థము బోధింపబడుచున్నది. మఱియును.

తే॥ గీ॥ పలు తెఱంగుల వఱలెడు - చెలిమి య నెడు

పసిడిగీతల రంగుల - పాళ్లుదెలియఁ ।

జాటుమాటయనందగు - సహజనైల్య

కలితమా గీటురాయొక - టిలను గలదు ॥

స్నేహముయొక్క తారతమ్యమును దెలియవలెనన్నఁ బరోక్ష భాషణముననే తెలిసికొనవచ్చును. ప్రత్యక్షమునఁ బ్రియముగను బరోక్షమున నప్రియముగను బల్కుట మానవస్వభావము. ఇది సామాన్యవచనము. తన చెలికానితో నొకఁడిట్లనెను. పరోక్షమునఁగూడ నీవిట్లు నావిషయమై ప్రియమును బల్కినచో నీవు నాకు సరియగు చెలికాఁడవనెడు విశేషార్థము బోధింపఁబడుచున్నది. సహజనైల్య కలితమనుపదము గీటురాతికిని జాటుమాటకునుగూడ నన్వయించును.

విశేషనిబంధన యెట్లన ?

✓ తే॥ గీ॥ సాఁకిమృగమును నొడిఁజేర్చు - చంద్రుఁడరయఁ

బృథివి మృగలాంఛనుండని - పిలువఁబడియె ।

చెనకి మృగములఁ జెండాడు - సింహమెంచఁ

గాంచెగీరితి మృగరాజ - టంచు మిగుల ॥

శ్రీకృష్ణునితో బలరామ వాక్యము. మార్దవమపయశస్కరము. కాఠిన్యము యశస్కరము. ఇట్టి సామాన్యమును బోధించుటకై విశేషవిషయము చెప్పఁబడినది. ఈరీతిగ బ్రహ్మత్కథాదులయందు సామాన్యముగ నొక యర్థమును బ్రస్తావించి దానిని వివరించుటకై యవగ్రస్తుత కథా విశేషము నుదహరించిన తావుల నీయలంకారమే యగునని తెలియవలయును.

కారణ నిబంధన యెట్లన ?

తే॥ గీ॥ సృష్టదమయంతి ముఖమును - రహినిఁజేయ

నిందుమండలసారంబు - నెంచికొంటఁ ।

బోలె బొల్చిన బిలమునఁ - గ్రాలు చదల

నీలిమంబదె కన్పట్టు - నేర్చిచూడఁ ॥

దమయంతీ వదన నిర్మాణమునకై చంద్రమండల మధ్యగతసారమును బ్రహ్మ గ్రహించినాడు. దానఁగల్గిన రంధ్రమునఁ గన్పట్టు నాకాశము యొక్క నైల్యమే యామచ్చ. ఇట యప్రస్తుతమగు చంద్రమండల మున దమయంతీ ముఖనిర్మాణముకొఱకై యుత్తేషింపఁబడిన సారాంశగ్రహణముచేఁ దత్కార్యమైనట్టియుఁ బ్రస్తుతమగు దమయంతీముఖ ముయొక్క లోకోత్తర సౌందర్యాతిశయము తోపింపఁబడినది.

మఱియు దీక్షితకృత వరదరాజ స్తవమందు :-

మ॥ తనరన్ నీపదమాశ్రయించుచు సుధా-ధాముల్ స్వదేహక్షయో
పసతంబై మహనీయమైన సుగతిన్ - బట్టంగనాయుక్తులై ।

ఘనలావణ్యమయాత్మపుణ్యమును స - ఖ్యంబెంచినుమ్మీ ! త్వదా
ననమందుంచి భజింతురర్యముహరీ ! - నవ్యాత్ములై యే నెలన్ ॥

ఓ హరీ ! వరదుఁడా ! ప్రతి మాసమునఁ జందుగిలు 'నవోనవోభవతి' మున్నగు శుక్తి సనుసరించి కొంగొత్తలగుదురు. వారు, నీ పదమన విష్ణుపదము (విష్ణుపాదమునకును నాకాశమునకును నభేదాధ్యవసాయము) అట్టి విష్ణుపద మాశ్రయించి తమ దేహావసానమందు ననఁగా నమా వాస్యలయందు నుత్తమపదవి నొందఁబోవువారై సఖ్యమెంచి నీ మోమునందుఁ దమ లావణ్య పుణ్యమునుంచి సూర్యునిలోఁ గలియు చున్నారుకాఁబోలు.

అనంతకాలమునుండి చంద్రులీరితిగఁ దమ లావణ్యమును భగవన్ముఖమున నుంచుచున్నార కాఁబోలుననెడు సుత్రేష్వర్యమాణమగు నప్రస్తుతకారణముచేఁ బ్రస్తుతమగు భగవంతుని ముఖసౌందర్యాతిశయ రూపమగు కార్యము తెలుపుడు చేయఁబడుచున్నది. భగవంతునిముఖ మనంతకోటి చంద్రప్రకాశమానమని తాత్పర్యము. పుణ్యాత్ములు దేహావసానమున నుత్తమగతి నొందఁబోవువారై తమ పుణ్యమును సన్నిహితులయందుంచి సూర్యునిలోఁగలిసి పిమ్మట నుత్తమగతి నొందుదురని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది. మిత్రబాహుళ్యములేక యొక్క

భగవన్ముఖముననే లావణ్యద్రవ్య ముంపబడినట్లు చెప్పటచే భగవన్ముఖమే చంద్రసదృశమైనదనియును దదితర ముఖములు వేనికిని చంద్రసాదృశ్యలేశముకూడ లేదని వ్యతిరేకముగూడఁ దోపింపబడుచున్నది.

కార్యనిబంధన యెట్లన?

తే॥ గీ॥ నీదుకాళ్లనుగడుగ నా - నీటఁదగులు

గోటిఁదాల్చెరనులు దొలి - యేటిఁజేరి ।

దానిఁజిల్చెడుతఱిఁ జిక్క - దనముగల్గి

కడలి వెన్నగ రూపును - బడసెనేము ? ॥

వరదరాజస్తుతి. మహావిష్ణుపాదభావనతోయము గంగానదిగానాయెను. ఇట నుత్పేక్షింపఁబడిన చంద్రరూపకార్యముచే దానికిఁ గారణభూతమగు భగవంతుని గోళ్లయొక్క కాంతి రేఖవుల యుత్కర్షము ప్రతీతమగుచున్నది.

శా॥ ఆపూఁబోడినడల్ బెడంగుఁగన రా - యేంచెంతో సిగ్గులు సం

లాపంబున్ వినినంతఁ గోయిలగముల్ - మహానవ్రతంబొందెడున్ ।

చూపట్టన్ మెయిగోము మాలతియుఁబూ-నున్ గ్రావసారూప్యమున్

గైపున్ గొల్చెడు కాంతిఁజూచి రమయున్ - దాఁగట్టుఁగాపాయమున్

కాంతయొక్క నడలసొంపు మున్నగునవి ప్రస్తుతములు. సంభవింపఁదగినవిగా నూహింపఁబడిన యంచలకుఁగల్గెడు సిగ్గు మున్నగునవి యప్రస్తుతములగు కార్యములుగా వర్ణింపఁబడినవి.

వెనుకటి కార్యనిబంధనోదాహరణమునఁ జంద్రుఁడు వరదరాజస్వామియొక్క పాదసఖికాంతిలేశములకార్యముగాఁ జెప్పఁబడినాడు. అనఁగా వస్తుకార్యముగాఁ జెప్పఁబడినాడు. ఈపద్యమున నప్రస్తుతములగు నంచలకుఁగల్గెడు సిగ్గు మున్నగునవి కాంతయొక్క నడలసొంపు మున్నగువానియొక్క కార్యములుగా గాక తన్నిరీక్షణ కార్యములుగాఁ జెప్పఁబడినవి. ఇదియే భేదము. ఇట్టి నిరీక్షణకార్యము మఱి కొన్ని యుదాహరణములఁగూడఁ గన్పడుచున్నది. ఎట్లన?

తే॥ గీ॥ లజ్జయుండినే పశువుల - కిజ్జగమునఁ
 జమరులానగపుత్రికై - శృంబుగనుచు ।
 నెడలఁదమవాల సంప్రీతి - నడలఁజేయుఁ
 గాదె ? వేవేగనిద్దాన - లేదువాదు ॥

ఇట చమరీమృగములకుఁ దమవాలసంప్రీతి శిథిలీకరణము శారీరకేళపాశ నిరీక్షణకార్యముగాఁ వర్ణింపఁబడినది.

మఱియు మూడవపాదమున గ్రాససారూప్యముచే నర్థతృప్తిపాప్త మగు మాలతియందలి కాశిన్యము నాయొకయొక్క యంగసౌకుమార్య నిరీక్షణకార్యమునుగాదు, ఏలయన ? ఆయాయినస్తువులయందలి కాశిన్య సౌకుమార్యములు స్వతస్సిద్ధములుకాని యన్యనస్తు నిరీక్షణములచే సంభవించునవి కాకుంటుచే. మఱియేమన ? మాలతి సుకుమారమ య్యను సుకుమారతరమగు నాయొకా శరీరమును జూచుటచే దాని యందుఁ గాశిన్యబుద్ధి పొడముచున్నది. దీనిచే మాలతియందుఁ గాశిన్య బుద్ధియే నాయొకా సౌకుమార్య నిరీక్షణకార్యముకాని కాశిన్యము కాదని తేలినది. ఈరీతిగ బుద్ధికి గార్యత్వము 'నుదతీ నీయంగకముల' న నెడు తుల్యయోగితాలంకారముయొక్క యుదాహరణములోఁగూడఁ గన్పట్టుచున్నది.

దీనినిఁబట్టిచూడ నర్థములకు సాక్షాత్తుగఁ గారణతగాని కార్యత గాని లేకున్నను జ్ఞానవిషయములగు నర్థములకు నవి కలుగుచో వాని జ్ఞానములకుఁగూడఁ గార్యతాకారణతలు సంభవింపవచ్చునుగాన 'నా పూఁబోడినడల్ బెండంగుఁగన' మున్నగునవిగూడఁ గార్యనిబంధనయగు నప్రస్తుత ప్రశంసకుదాహరణములు కావచ్చునని తలఁచి ప్రాచీనులిట్టి యుదాహరణముల నిచ్చియుందురని చెప్పవచ్చును.

ఒకవేళ, జ్ఞాయమానమగు గతిసాందర్యాదికము లజ్ఞాపేతువు కాదనియును గతిసాందర్యాదిజ్ఞానమే పేతుననియు పదార్థములేకున్నను గేవల జ్ఞానమువలననే కార్యోత్పత్తి కలుగుటంజేసి, ఇట్లుగూడ

బై యుదాహరణమున నలంకారమెట్లు పోనగునని శంకించినచో దీనికి సమాధానమెట్లనిన ?

అపవ్రిస్తత పవ్రశంసాలంకారమునఁ బవ్రిస్తతా ప్రస్తుతములకుఁ బైనఁ జెప్పబడిన రీతిగ నైదువిధములగు సంబంధములేయని నియమింపఁదగదు. కాన నీ ప్రాచీనోదాహరణము సంబంధాంతర విషయము కావచ్చునని చెప్పవచ్చును. సంబంధాంతరములఁగూడ నపవ్రిస్తత పవ్రశంస కానంబడుటచే. అది యెట్లన ?

మ॥ భవతాపత్రయశామకంబగు భవ - ధృవ్యస్మితంబెంచ మా

ధవ ! దివ్యోద్భావ్యరాశియది మం - దశ్వాస సంపర్క సం ।

భవవై తుష్యమునొందున త్తటిదెసల్ - వ్యాపించునాపొల్లువో

తెవదాతద్విజరాజసుందరఘ్నణల్ - నిండున్ జగంబంతయున్ ॥

వరదగాజస్తవము. భగవంతునియొక్క స్మితము దివ్యమగు నోషణీ ధాన్యరాశి. అది యతని నిశ్శాన్యసంపర్కముచేఁ బైకి నెగురఁగొట్టఁబడునపుడు పై కెగసిన పొల్లుగా విశ్వవ్యాప్తమగు చంద్రకిరణములను గవి యుత్త్రేక్షించినాఁడు. దీనిచే భగవత్స్మితము చంద్రకిరణములకు సారభూతమగుటచే మిక్కిలి ధావశ్యము కలదని యుత్కర్షముతోచుచున్నది. ఇటు చంద్రకిరణము లపవ్రిస్తతము, స్మితము పవ్రిస్తతము. ధాన్యమునకును బొల్లునకును గార్యకారణ భావములేదు. సహోత్పత్తి భావముగలదు. కానది సహోత్పత్తి రూపసంబంధ నిబంధనయగు నపవ్రిస్తత పవ్రశంస. ఇట్లే “సృష్ట దమయంతిముఖమును” అను పద్యమందు చంద్రుఁడు ముఖము ననెడు నుపమానోపమేయ పదార్థముల నాశ్రయించి చంద్ర సారాంశ హరణమును గారణమునుగాఁ దన ప్రాప్తితో క్రితఁ గవి కల్పించినాఁడు. మఱియొకరీతిగను గన్పట్టుచున్నది :-

సగ్ధ ॥ కాళిందీ ! కుంభజాతా ! - కలదె పలుకునే - గంధినావై రిసేలా
క్రాలన్ బేర్కొందునే న-ర్మదను సవతిపే-రన్ ననున్ బిల్చుటొప్పే
మాలిన్యంబెల్లునీకున్ - మగువ ! తెలియుమా- మాలవీసాంజనాశ్రూ
క్షులప్రాతస్సులన్, హే- తు వెది? కినిసెద- త్తుంతలేంద్రుండువీకన్ ॥

సర్మదాసముద్రిల సరివాదము. సముద్రిడు భ్రాంతిచే సర్మదను గాళింది! యని పిలిచెను. ఆపె కొంటితనమున నతనిని నగస్తునిగా సంబోధించెను. తక్కిన సంభాషణమును భద్యమున నన్వయించుకొన వచ్చును.

ఇట సర్మదానది తనకు నైల్యసంప్రాప్తికి మాలనదేశపు రాజ భార్యల కన్నీరును గారణముగాఁజెప్పి యా కంటినిటికిఁ గారణమును వారి భర్త మరణముగాఁ జెప్పక దానికిఁగారణమగు కుంతలేశ్వరుని కోపమును జెప్పెను. కాననిది కారణముచేఁ గారణాంతరము గమ్య మావమగుటయే స్వరూపముగాఁగల కారణనిబంధనయగు నప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము.

లేక కుంతలేశ్వరుడు మాలవరాజును జయించెనా? యని యొకఁడొకని ప్రశ్నింప నాతఁడతనికి సర్మదాసముద్రి సంవాదరూప మగు కార్యము వర్ణించెనని యన్నచో నిది కార్యనిబంధనయును గావచ్చును.

కారణనిబంధన యనినచోఁ బ్రశ్నము 'హేతువేది' యని శబ్ద ముచేఁ జెప్పఁబడెను. కార్యనిబంధనయన్నచోఁ బ్రశ్నమూహించుకొన వలయును.

ప్రస్తుతాంకురాలంకారము. 28.

కం॥ కృతిఁబ్రస్తుతాంకురము ప్ర

స్తుతమునఁ బ్రస్తుతము దనర - ద్యోతితమైనన్ ।

రతిభృంగమ! వెలయఁగ మా

లతి, కంటకి కేతకినిగ - లయుటిటు తగునే? ॥

ప్రస్తుత వృత్తాంతముచేఁ బ్రస్తుతవృత్తాంతమే స్ఫురింపఁజేయఁబడినచో నది ప్రస్తుతాంకురాలంకారమగును.

ప్రియుఁ డన్యాసక్తుఁడగుచుండఁగా నుద్యానవనమున నతనితో ఛిహరించుచున్న నాయిక యాపని ప్రమాదకరమని యాతనికిఁ బోధిం పఁదలఁచి మాలతిని. వదలి ముండ్లుగల కేతకి కనుమముపై వ్రాలఁబోవు.

తుమ్మెద నుద్దేశించి యీరీతిగఁ బల్కుచున్నది. ఇట భృంగ వృత్తాంతమును గాముకవృత్తాంతమును బస్తుతములు, భృంగవృత్తాంతముచే గాముక వృత్తాంతము స్ఫురింపఁజేయఁబడుచున్నది.

పశుపత్న్యాయులను సంబోధించుట యసంభవముగాన భృంగ వృత్తాంతము పశుస్తుతముగాదనియు మఱియొకదానిని బోధించుటకై చెప్పఁబడిన యపశుస్తుతమనియుఁ దలంపరాదు. మాధ్యముచేతఁగాని పెంచిన పేమ మున్నగువానిచేతఁగాని భృంగము చిలుక మున్నగు వానిని సంబోధించుట లోకములోఁ జూడఁబడుచున్నది. మఱియును గవితాలోకమున నిట్టి సంబోధనములు చమత్కారావహములు. ఎట్లన ?

ఉ॥ ఎవ్వడవీవు, దైవబల - హీనుడనన్ ధవవృక్షమందున్ నీ

కెవ్విధి నీవిరక్తి, తగ - నెంచితి, తెల్పుము, తెల్పెదన్ గడున్ ।

దవ్వదె మఱియధ్వగజ - నంబటు దానినిగొల్చు నెంతయున్

జువ్వె ? పరాదృతింగనను - నుంతయు బాటను నీడగల్గియున్ ॥

ధవవృక్షమునకును బాటసారికిని సంవాదము. ధవవృక్షమందుఁ బిశాచ ములుండుననెడ భీతిచే బాటసారులు దానినీడనాశ్రయింపరు. దూరముగానున్నను మఱిినీడ నాశ్రయింతురు. సంవాదానుసారముగఁ బద్యమందలి పదముల నన్వయించుకొనఁదగు. ఈరీతిగఁ జేతనాచేతనములకు వలెఁ బశుపత్న్యాయులను సంబోధించుటలో దోషములేదు.

మఱియును :-

చ॥ తమివడియెంతయొత్తినను - దాలెడు పుష్పసుగంధివల్లరుల్

భ్రమర ! చెలంగుఁగాదె ? యట - వ్రాలి మనంబలరింపుమింపునన్ ।

సమరుచిలేని బాలను న - జాతరజస్కను మూఢమల్లికా

సుమకలికన్ వితావితగఁ - జొచ్చుచు బల్కిగలంచెదేలకో ? ॥

ఉద్యానవనఃకున భృంగమునుగూర్చిచేసిన యుపాలంభనమగుటచే నిట వాఙ్మార్గము పశుస్తుతము. ప్రాధవనితలుండ బాలికను బల్కిగవియు

కాముకుని మందలించుట యనెడు గమ్యమానార్థముగూడఁ బ్రస్తుత మగుచున్నది.

మ॥ చెలి! యీపద్మిని కోశయుగ్మమునుదా-ల్చెన్ హంసచంచుక్షతం

బులలిన్ జూతకవల్లియున్ జివురదే - పుంస్కాకిలాస్వాదితం,

బలరన్ నెచ్చెలులిట్టు దీర్ఘి కదరిన్ - హాసించి పల్కంగఁ దొ

య్యలిగప్పెన్ జనుదోయిఁబైటఁ బెదవిన్ - హస్తానప్రీణాత్మయై॥

ఈ పద్మినియనుటచేతను దీర్ఘి కదరిననుటచేతను వాచ్యార్థము ప్రస్తుత మని స్పష్టము. గమ్యమానార్థముగూడఁ బ్రస్తుమేయని యుత్తరార్థమునఁ గవి స్వయముగనే సూచించెను.

ఇట తొలియుదాహరణముల రెండింటను లోచనకారుఁ డన్యూ పదేశ ధ్వనియని వక్కాణించెను. అతని యభిప్రాయమేమన? అప్రస్తుతాలంకారమున వాచ్యార్థము ప్రస్తుతము గాకుంటచే వర్ణనీయము కాదు. కాన వాచ్యార్థమున శబ్దములయొక్క యభిధాశక్తి సమాప్తము గాకుంటచేత నావాచ్యార్థముచే నప్రస్తుతార్థస్ఫూర్తి యలంకారము గావచ్చును. కాని ప్రస్తుతాలంకారమున వాచ్యార్థము ప్రస్తుత మగుటచే నచ్చట నభిధాశక్తి పర్యవసానము నొందును. పిమ్మట నర్థసాందర్యబలముచే నభిమతమైన మఱియొక యర్థము స్ఫురించుట యనునది ధ్వనియగును గాని యలంకారము కానేరదని.

దీనికి సమాధానమేమనిన? ప్రస్తుతాలంకారమున వాచ్యార్థము ప్రస్తుతమే యైనను నదియే ముఖ్యము గాకుంటచేతను నర్థాంతరము గూడఁ బ్రస్తుతమని కవికభిమతమగుటచేతను నభిధావ్యాపారము తొలి యర్థమును దొలుత బోధించినంత మాత్రమునఁ బూర్తి నొందక యర్థాంతరమును గూడ బోధించును. కాన నర్థాంతరము ధ్వని కానక్కఱ లేదని.

తృతీయోదాహరణమునఁ గవియే తొయ్యలి గప్పెన్ జను దోయిఁ బైటనని స్వవచనముచేతనే మఱియొక ప్రస్తుతార్థమును

గూడఁ దెలియఁజేసెను గాన నట నలంకారమగుటకు నెవ్వరికిని వివాదములేదు.

ధ్వనికారుఁడు గూడ నీరీతిగఁ జెప్పినాడు. ఎట్లన ?

కం॥ ఇల శబ్దార్థంబుల శ

క్తుల వ్యంగ్యార్థంబు గృతులఁ - దోఁతెంచెడుఁబో ।

వెలిఁబడఁ గపి నిజ వచనము

ల, లలిన్ గాదద్ది ధ్వని య - లంకృతియ యగున్ ॥

శబ్దార్థ శక్తులచే వ్యంగ్యార్థము స్ఫురించినను నది కవి వచనముచే స్పష్టమైనచో నలంకారమనిపించుకొనును గాని ధ్వని యనిపించు కొనదని యర్థము.

ఇవి సారూప్య నిబంధనములగు నుదాహరణములు. ఇతర సంబంధము గల్గిన వానిని గూడ వాచ్యమగు నర్థమునకును వ్యంగ్యమగు నర్థమునకును నేవిధముగ నైనను బ్రస్తుతత్వము లభించినచో సీయలంకారమునకు నుదాహరణము సీయవచ్చును. ఎట్లన ?

తే॥ గీ॥ నయన యుగ్మము ! జాగర - ణమును జేయ

నేమరిలకుండు శివరాత్రి - యేగుదెంచె ।

నీకు నీడైన చెలికాఁడు - పాకటముగ

నీదు చెంతనె నెనరున - నిల్వ నబ్బు ॥

శివరాత్రి జాగరణమునకు శివ సారూప్య ప్రాప్తి ఫలము. దానిలో నేకదేశమైన తృతీయ లోచన లాభము పైపద్యమున జాగరణఫలముగ వర్ణింపఁబడినది. దానిచే శివసారూప్యము ద్యోతితమగుచున్నది. ఈరెండును బ్రస్తుతములే. ఇట వాచ్యమగు తృతీయలోచనప్రాప్తికిని గమ్యమగు శివసారూప్యప్రాప్తికిని ఏకదేశి - ఏకదేశ భావ సంబంధము కలదు. మఱియును :-

శా॥ శ్యామంబౌ కచభారమన్తిమిరము - ద్యద్భాను ఘృషీన్ నిజ

శ్రీమీఱన్ జెఱుబట్టెనో యనునటుల్ - సిందూరమున్ దాల్చి శో ।

భామాన్యానన కాంతిపూరపు పరీ - వాహంబు నాఁజెల్లు నీ
సీమంతంబదె పోవుచుఁగాత జననీ! - తేమంబు సంధించుచున్ ॥

శంకర భగవత్పాదుల భవానీస్తుతి. ఓతల్లీ ! నీకచభారమనెడు
చీకటి బాలసూర్యుని కిరణమును జెఱఁబట్టెనా? యనునట్లు సిందూర
మును దాల్చి ముఖకాంతి పూరమునకు బోదె. కాలువా? యనునట్లు
ప్రకాశించు నీపాపట మమ్ములను రక్షించుఁగాత. ఇట పార్వతీ దేవి
పాపట తటాకము వలె నిండియున్న వదన సౌందర్యమునకు నీరు
పాతెడు చిన్ని బోదె-కాలువ వలె నున్నదనుటచే వాచ్యమగు పరీవా
హంబు నాననెడు నుత్తేక్షచేఁ బరీవాహమునకుఁ గారణ భూతమై
నట్టియు స్వస్థానమున నిముడక బైటకుఁ బ్రసరించుచున్న వదనసౌందర్య
సమృద్ధి ద్యోతితమగుచున్నది. ఈ వదనసౌందర్య సమృద్ధియును
బ్రస్తుతమే.

ఉ॥ అంగములందుఁ జుట్టఁబడు - నంబుజనాళము తేంట్ల బారు రూ
పుం గన్చునావిచేఁ బఱుఁగు - ముక్కఱ ముత్తైము గప్పఱతాయి వో !
తెం, గుచపాళిఁ గప్పరపు - లిబ్బియు నంతన మండు, నీటి చా
లుం గయిదొప్పలందివురుఁ-బుష్పకటాహము నొందు కై వడిన్ ॥

నాయిక విరహ తాపము సహింప నలవి కాచని తెలుపుటకై సంతాప
కార్యములగు మృణాల కాండము నల్ల బడుట మున్నగు నవి వర్ణ్య
ములుగాఁ జెప్పఁ బడినవి. దీనిచే సంతాపాతిశయ మనెడు కారణము
ద్యోతిత మగుచున్నది. ఈ రెండును బ్రస్తుతములే.

ఎచ్చట కార్యము ద్వారా కారణము పద్యము నందే వాచ్య
మగునో యచ్చట ప్రస్తుతాంతుర మనరాదు. అది యనుమానమే
యగును. ఎట్లన?

శా॥ మైనన్ గ్రింద నురోజు భార జఘన - స్పర్శంబు చే వాడి యా
కొనున్ దాకని తావునందు హరితో - త్కర్షంబునున్ గల్గి బా ।

హానూనార్తి విసార వేష్టనములన్ - వ్యత్తస్త విన్యాసమై
తా నీపద్మ పలాశ శయ్య దెలుపున్ - దన్వంగి సంతాపమున్ ॥

రత్నావళి నాటికలో స్వ విరహాతుర యగు సాగరిక యొక్క పాన్పును జూచిన రాజు వాక్యమిది. శయ్యకు బై భాగమున నురోజు భార స్పర్శము చేతను గింది భాగమున జఘన స్పర్శము చేతను వాడి నట్టియు నడుము తాకని చోట నాకు పచ్చగ నున్నట్టియు, సంతాప భారముచే బాహువుల నిటునటు కదల్పుటచేత రేగినట్టి సాగరికయొక్క తామరాకుల పాన్పు సంతాపాతిశయమును సూచించు చున్నది. సంతాపాతిశయ కార్యములును గారణ భూతమగు సంతాప మును గూడఁ బద్యమందు వాచ్యములగుటచే నీ యలంకారమున కుదాహరణము గాదు. మఱి యేమనఁ గార్యముచేఁ గారణానుమాన మనియే చెప్పవలెను.

ప ర్యా యో క్తా లం కార ము. 29.

కం॥ అగుఁ బర్యా యో క్తము వే

అగు రహిఁ జెప్పంగ గమ్య - మర్థము, వానికా ।

బొగడెద నెవ్వఁడు రాహువు

ముగుద కుచంబులను వ్యర్థ - ముగఁ దాఁజేసెన్ ॥

గమ్యార్థము నన్య రీతిగ సాగనుగఁ జెప్పినచో నది పర్యా యో క్త మగును. చెప్పఁదలంచిన వ్యంగ్యార్థము వేఱు భంగినిఁ జెప్పఁ బడినపుడు వ్యంగ్యతావస్థ కన్న సుందరముగా నుండవలెను.

ఉదాహరణమున భగవంతుఁడగు వాసుదేవుఁడు తనయొక్క యసాధారణమగు వాసుదేవత్వ రూపముచే గమ్యుఁడగుచున్నాఁడు. అతఁడే రాహు వధూ కుచ వైయర్థ్యమును జేసిన వాఁడని ప్రకారాంతరముచేఁ జెప్పఁబడినాఁడు. ఈ వాచ్యార్థము గమ్యార్థముకన్నఁ జమత్కారముగ నున్నది. అట్లు చమత్కారముగ లేకున్న సలంకారము కాదు ఎట్లన ?

కం॥ వానిన్ బొగడెద రాహువు శిరమును

దెగ నటికె నెవండు దేవ - దీనత యడంగన్ ॥

ఇటు ప్రకారాంత రాభిధానమునఁ జమత్కారము లేదు.

ఓయీ! రాహు వధూకుచ వైయర్థ్య కారి యను వాక్యార్థమునకు రాహు శిర శ్చేద కారి యను నర్థమును గమ్యార్థమునుగాఁ దీసికొని యలంకారము సమన్వయింప వచ్చును. అసాధారణ మగు వాసు దేవత్వ రూపము వజ్రకుఁ బో నక్కఱ లేదు కదా? యని శంకింప రాదు. ఏలయన ?

రాహు శిర శ్చేద కారిత్వ రూపార్థము గమ్య మైనను వాచ్యార్థమును బోపించుచు దానికి గుణీభూత మగు చున్నది. ఈ గుణీభూత మగు వ్యంగ్యార్థముచేఁ దోపింపఁ జేయఁ బడు నసాధారణ రూప మగు వాసు దేవత్వమే ప్రధాన వ్యంగ్యము గాన దానిని దీసికొని యలంకార సమన్వయము యుక్తము గాన. లేక

కం॥ ఈకలి వాపఁగ రాహు

స్త్రీకుచ విఫలత్వ కారి - శ్రీహరిఁ గొలుతున్ ॥

అని యుదాహరించిన చో రాహు స్త్రీకుచ విఫలత్వ కారి యనెడు పదము శ్రీ హరికి సామాన్య విశేషణముగఁ గూర్పఁ బడుటచే నిటు రాహు శిరశ్చేద కారిత్వము ప్రధాన వ్యంగ్య మగును గాన నా యర్థమును దీసికొని యలంకారము సమన్వయింప వచ్చును.

అట్లు గాక ప్రకృత్సౌహృదమున విశేషణవాక్యార్థము 'ఎవ్వఁడు' అను విశేష్యమునకు విధేయతా భంగిచే నన్వయింపఁ బడుటచే దాని కొక ప్రాధాన్యము కలదు కాన కేవలము రాహు శిరశ్చేద కారిత్వ రూపార్థమే కాక భగవంతుని యొక్క యసాధారణ రూప మగు వాసు దేవత్వ మే గమ్య మని కవి కభిప్రాయము గాన దానిని దీసికొని యే యలంకారము సమన్వయింపఁ బడినది.

మఱి కొందఱి సంశయ మేమన ? పద్యమందలి 'ఎవ్వఁడ' నెడు సర్వ నామ మునకుఁ బ్రసంగ వశమున వాసు దేవుఁడు వాఙ్మార్గమే యనియు నతనిని వ్యంగ్యార్థమును గా గ్రహించి యలంకార మెట్లు చెప్పవచ్చునని.

దీనికి సమాధాన మేమనిన ? ఆ సర్వ నామమునకు సాధారణ ముగ భగవద్రూపుఁడగు వాసు దేవుఁడు వాఙ్మార్గమనియు విధేయ విశేషణ రూపమున నున్న వాఙ్మార్థమునకు నసాధారణ రూపముగు వాసు దేవత్వము వ్యంగ్యార్థ మనియు నట్టి గమ్య మగు సర్థమును దీసి కొని యలంకారము సమన్వయింప వచ్చునని. మఱి యొక యుదాహరణ మెట్లన ?

తే॥ గీ॥ ఎవని పాదంబు లోకంబు - నెంచి చూడు

లోక మెవ్వని పాదంబు - నాకలింప

లేదొ ! వారలు నీవిద్య - లీల నెఱుంగ

వేడ్కనేసియుఁ దెలియరు - విశ్వ గురుఁడ ! ॥

ఒకండు తన గురువు నిట్లు స్తుతించు చున్నాఁడు. గౌతముఁ డతఁ పాదుఁ డగుటచే నతని పాదము లోకమును జూడఁగలదు, పతంజలి శేషావతార మగుటచే నురగుఁడు గాన నతని పాదముల నెవ్వరు నెఱుంగఁ జాలరు. ఇట గౌతముఁడును పతంజలియును దమ యసాధారణ రూపములచే గమ్యులగుచు భంగ్యంతరముచే జెప్పఁబడిరి. మఱియును.

తే॥ గీ॥ తలఁప దిరిసెన మొగ్గమా - ర్థవముఁ గేరు

నంఘ్రి యుగళిని నీ కఱ - కొ మనంబ

దెంత దప్పులఁ గారింప - నిచ్చ గించె

దెలియ నాకది చెప్పంగ - వలయు నతిభే ! ॥

రాయ బారిగా వచ్చిన నలుని గూర్చి దమయంతి పల్కిన వాక్యము. నీ ప్రయాణ మెంతవఱకుని గమ్యార్థము. అది భంగ్యంతరముచే జెప్పఁబడినది. గమ్యము కన్న రమ్యముగఁ గూడ నున్నది. మఱియును.

శా॥ ఏ సర్వేశ్వరున కంబు రాశి దొనయా, - నెవ్వని వాహంబులన్
వ్యాసాద్భుల్ సవరింతు, భూషణ కరం - డంబెంచు బాతాళమా ।
ద్యో సీమంబదె పూల తోట, మఘవా - ద్యుల్ శాటికా పాలుర్,
ష్వాసత్సానుడు చందనంబవు, నమ - స్సావేల్పు రాజేనికిన్ ॥

సర్వేశ్వరునకు వేదములు గుఱ్ఱములు. భుజంగంబు లాభరణంబులు.
చంద్రుడు భూషణము. దిక్కులు వస్త్రము. ఇష్వాసత్సానుడు :-
పుష్పములు ధనుస్సు గాఁ గల మన్మథుడు చందనము. శంకరుడు
మన్మథుని భస్మ మొనర్చి యొడలికిఁ బూసికొనెనని పురాణ ప్రసిద్ధము.
ఈ పై వాక్యార్థములు వివక్షా భీనము లగుచుండ వేదత్వా ద్యాకార
ముచే గమ్యము లగుచున్నవి. ఈ గమ్యములగు వేదాదులే భంగ్యం
తరముచే వాచ్యముగఁ జమత్కారముగఁ జెప్పఁ బడినవి,

మఱియు సర్వేశ్వరునకు దేవతా సార్వ భౌమత్వమును బోధిం
చుటకై యిట్లు చెప్పఁ బడినది.

ఈ యలంకార లక్ష్య లక్షణ సమన్వయముల నలంకార సర్వస్వ
కారుని రీతి భిన్నముగఁ గన్పట్టు చున్నది. ఎట్లనిన ?

అతఁడు “గమ్య మానార్థమును భంగ్యంతరముచేఁ జెప్పట
పర్యా యో క్తమ”ని సంప్రదాయాగతమగు నీలక్షణమునే గ్రహించి
నాఁడు. కాని యీక్రింద నీయఁబడిన పాశ్చిన్యోహరణమును వేరు
రీతిగ సమన్వయించినాఁడు.

తే॥ గీ॥ ఎచ్చరించి య చక్రింబు - నెవఁడు గాహు

కాంతల రతోత్సవంబును - గౌగలెంత ।

చొక్కు కులుకులు దొఱిగించి - చుంబనంబు

నొక్క దానినె మిగులు గా - సుక్కుజేసె ॥

ఏభగవంతుఁడు తన చక్రమును నటకుమని యాజ్ఞాపించి నంత మాత్ర
ముననే రాహు కాంతల రతికిట్టి లోపము కలుగఁజేసెనో యతనికి
సమస్కారమని వాక్యార్థము.

ఈ పాచీనోదాహరణము నతఁడెట్లు సమన్వయించెనన? రాహు వధూగత రతోత్సవ విశేషముచే దానికిఁ గారణ భూతమగు రాహు శిరశ్చేదము గమ్యమగుచున్నది. గమ్యమున కభిధాన మనంభవము కానఁ గార్యాది రూపముననే చెప్పక తప్పదు. ఈరీతిగ గమ్యమగు నర్థమునకు నన్యరీతి నభిధానము గల్గుటచే నిట యలంకారము గలదని సమన్వయించినాఁడు. ధర్మియగు వాసుదేవుఁడుఎవ్వఁడనెడు సర్వ నామ ముచేఁ జెప్పఁబడుటచే నాయర్థము వ్యంగ్యము కా పీలులేకుంటుందే నిట్లు సమన్వయింపక తప్పదని యతని యాశయము.

అతని యను యాయి యగు లోచన కారుఁడు గూడ

క॥ అది పర్యాయోక్తం బె

య్యది వేఱు విధంబు చేత - నభిహిత మగుడున్ ।

అను లక్షణమునే గ్రహించి దాని యుదాహరణమునఁ గార్యమును వాచ్యము గను గారణమును వ్యంగ్యముగను జూపి లక్షణమును బర్యాయోక్తమనెడు లక్ష్యనామమును క్లేశముతో నన్వయించినాఁడు. ఎట్లన?

ఏయర్థము వేఱు విధముచేత ననగా వాచ్యము కన్న వేఱగు వ్యంగ్యార్థముతోఁ గూడినది గా నభిహితమగు చో నని లక్షణమున కర్థమును జెప్పినాఁడు. పర్యాయోక్తమనెడు లక్ష్య నామమునకుఁ బర్యాయముతో ననఁగాఁ బ్రకారాంతరమగు వ్యంగ్యార్థముతోఁ గూడుకొని ఉక్తమనఁగా నభిహిత మగునది యని.

ఇట్టి క్లేశము వారికేలనో తెలియ రాకున్నది. మేము గమ్యార్థమునకుఁ బ్రకారాంతరముచే నభిధానములోఁ గొన్ని సరసమగు నుదాహరణముల నిచ్చి యున్నాము కదా?

‘ఏచ్ఛరించుచుకొంటు’ అనెడు పాచీనోదాహరణమునఁ గూడ నెవఁడనెడు సర్వ నామమునకు మేము లోఁగడఁ జెప్పిన రీతిగ సాధారణమగు భగవత్స్వరూపమే వాచ్యార్థ మనియు విధేయమగు విశేషణ

వాఛ్యార్థమునకు సాధారణ రూపమగు వాసుదేవత్వము గమ్యమనియు ననెడు భేదమును గ్రహించి యలంకారము చక్కగ సమన్వయింప వచ్చును గాన సలంకార సర్వస్వ కాదుని యొక్కయు లోచన కాదుని యొక్కయు సమన్వయ రీతి క్షేత్రభూయిష్టమని చెప్పక తప్పదు.

మఱియు సలంకార సర్వస్వ కారుడు చెప్పినట్లు రాహు శిర శ్చేదమే గమ్య మగుచో నదియును బ్రస్తుతమేకొన, ప్రస్తుతాంకురమే కాఁగలదుకాని పర్యాయోక్తము కానేరదు. మేము చెప్పిన రీతిగ సమన్వయ మెట్లన? భగవంతుఁడగు వాసుదేవుఁడు చక్రము నాజ్ఞాపించినంతమాత్రముననే రాహు శిరమును చక్రము ఖండించినది. ఇదియును బ్రస్తుతార్థమే. ఇట్లు ఖండించుటచే నాతని స్త్రీరతికట్టిలోపమాప్రాప్తించినది. ఈ వాఛ్యార్థముచే నాభగవంతుని యసాధారణ రూపమగు వాసుదేవత్వము గమ్యమగుచున్నది. అని

దీని ఫలితార్థమేమనిన? పై పద్యమున నట్టి రాహుస్త్రీ రతి వైకల్యముచే దానికిఁగారణ భూతమగు రాహు శిరశ్చేద రూపమగు కారణము గమ్యమాన మగుచున్నను నాయుర్థము ప్రకృతమై వాఛ్యార్థ సిద్ధికి సాధన భూత మగుటచే గుణీభూత మగుచు సప్రధాన మగుచున్నది. కాన దానినిఁ బ్రధాన వ్యంగ్య మనరాదు. మఱేమన? ఈ గుణీభూత వ్యంగ్యార్థముచేఁ బరిపుష్టఁ జెందిన రాహుస్త్రీ రతివైకల్య కారిత్య రూపమగు వాఛ్యార్థముచేనిట్టి యసాధారణ కార్యకర్త యగు వాసుదేవుఁ డసాధారణ మహిమ కలవాఁడనెడు వ్యంగ్యార్థము స్ఫురించుచున్నది. పద్యమందలి యెవ్వఁడనెడు సర్వ నామముచే వాసుదేవుఁడు కేవలము భగవద్రూపముచే సాధారణముగ వాచ్యమగుచున్నాఁడు. పై రాహుస్త్రీరతి వైకల్య కారిత్య రూపమగు వాఛ్యార్థముచే మహిమాత్తిశయముగల తనయొక్క వాసుదేవత్వమనెడు సాధారణ రూపముచే వ్యంగ్య మగుచున్నాఁడు. ఇట్టి వ్యంగ్యార్థము పద్యమున భంగ్య తరముచే వాచ్యమగుచున్నది. కాన సలంకారము సమన్వితమగు

చున్నది. మఱియు గమ్యమగునది వాచ్యము. కావీలులేదు కానఁ బర్యాయముచే ననఁగాఁ గార్యాది ద్వారముచే నుక్తమగుచున్నది. అనఁగా నాక్షిప్తమగుచున్నదనియును బర్యాయోక్తమను పదమునకుఁ బర్యాయముచే ననఁగాఁ గార్యాది రూపమగు ప్రకారాంతరముచే నుక్తమనఁగా నాక్షిప్తమగునది యని యర్థమును జెప్పి పై పద్యమున రాహు శిరశ్చేద రూపమగు కారణము రాహుస్త్రీ రతివైకల్య రూపకార్యముచే నాక్షిప్తమగుచున్నదని యలంకార సర్వస్వ కారుని యన్వయ క్లేశము వ్యర్థమని తెలియపఱెను. అని.

కొందఱీపద్యమును వేఱువిధముగఁ బర్యాయోక్తమునకు విషయమని సమన్వయించిరి. ఎట్లన?

వాసుదేవుడు భగవద్రూపముచేఁ దెలియఁబడుట విష్ణుణ్ణే మర్యాదచే లభ్యమగుటయే సుందరముగానఁ బర్యాయోక్తమునకు విషయమగుచున్నదని.

కాని యిట్లనుట పొసఁగదు. ఏలఁచున? పర్యాయోక్తములో వ్యంగ్యముయొక్క సౌందర్యమే శోభావహము కాదు. మఱియేమన? వ్యంగ్యార్థము భంగ్యంతరముచేఁ వాచ్యమగుటయే శోభాభాయకము. ఆలోచింప వ్యంగ్యము భంగ్యంతరాభిధానము కన్నఁ బర్యాయోక్తములో సుందరమును గాదుకదా? ఇటు రమ్మను సర్థమును వ్యంగ్యముగా నెంచి యీ దేశమలంకరింపఁ బడుగాక యని కాని సఫలత నొందింపఁబడు గాక యని కాని వాచ్య రీతిగఁ జెప్పటయే సుందరము కదా? అందుచేఁ బర్యాయోక్తమున వ్యంగ్యమసుందరము గాకుండఁగఁ జేయుటకెట్లైనఁ బ్రయత్నింప నవసరములేదు. పర్యాయోక్తమున వ్యంగ్యార్థము తఱచుగ వాచ్యార్థముకన్న సుందరమగుట తప్పదు కాన.

ప ర్యాయోక్తము. II

కం॥ అదియును బర్యాయోక్తం

బెదనొక నెపమెంచఁ దనదు - హితమొదపుటకై ।

కదలకమీరిరువురు నీ

పొదనుండుడు చూతలతిక - పొడగవఁబోదున్ ||

ఈ కోరికను గూర్చుకొనుటకు నొకనెపమును నవలంబించినచో నదియుఁ బర్యాయోక్తమగును. ఒకచేటి తననాయకతో నిట్లుపలికెను. ఓచెలీ! నీవును నీచెలికాఁడును నీ లతాగృహముననుండుడు. నేను జూతలతను జూడఁబోవుచున్నానని. వారి స్వేచ్ఛావిహారమును మన మునఁదలంచి యీ నెపముతో బయటకుఁ బోయినది. మఱియును,

ఆ॥ వె॥ రాధ! నాదుబంతి - రాకేందువదన! నీ

యెడిని దాచనగునె? వడిగ నిమ్మి ।

టంచుదరిని జేరి - యాపె నీవిని సడ

లించు కృష్ణుఁడు వెల - యించు ముదము ||

వెనుకటి పద్యమున నితరుల యిష్టము సాధింపఁబడినది. ఈపద్యమునఁ దనయిష్టము సాధించుకొనఁబడినది.

వ్యాజస్తుత్య లంకారము. 30.

క॥ కృతులన్ వ్యాజస్తుతి యది

స్తుతి నిందనుడెల్పు నింద - స్తుతినిన్ దెలుపన్ ।

ద్యుతటిని! నీకు వివేకము

పతితము పాపులను స్వర్గ - భాగులఁజేయన్ ||

నిందచే స్తుతినిగాని స్తుతిచే నిందనుగాని తెలిసినచో వ్యాజస్తుతి యగును. ఇట పుణ్యవంతులను వలె బాపులనుగూడ స్వర్గమును బొందించుటచే గంగకు వివేకము శూన్యమను నిందచే గంగాప్రభావము స్తుతింపఁబడినది.

స్తుతిచే నిందాభివ్యక్తి యెట్లన?

తే॥ గీ॥ బాగుబాగోసి దూతికా! - క్రాంగనేల?

యింతకంటెను నాకు మే - లేమి సేయ ।

వలయు నెంచఁగ నాకయి - పంటనొక్కు

లకట! తాల్మిని గోళ్ల చీ - రిక్కలు గొంటి ||

ప్రియుని దోడ్కొని వచ్చుటకై పంపబడిన దూతికను గూర్చి నాయక యిట్లు పలుకుచున్నది. నీవతని దోడ్కొని రాలేకపోతివని వగవకుము. నాకై పంటనొక్కులు గోళ్ల చీరికలుగూడ ననుభవించితివి. ఈ స్తుతిచే నాకై పోలేదనియు నాతనితోఁ గ్రీడించుటకుఁబోతివి గాననిది దూతికా ధర్మవిరుద్ధమనెడు నింద వ్యక్తమగుచున్నది.

నిందచే స్తుతికి మఱియొక యుదాహరణమెట్లు ?

తే॥ గీ॥ శౌర్యగర్వము రాజేంద్ర - శౌర్యమగునె ?

పొంగి నీవటు పోరు స - ల్పంగనొక్క

తురగ మెక్కిన మాత్రానఁ దొడరి సప్త

తురగములు గారె ! నీ - యరులు సరగ ॥

రాజస్తుతి. ఓరాజా ! శౌర్యమును గూర్చి నీవు గర్వపడవలదు. రణమున నీవొక గుఱ్ఱమునెక్కినంతనే నీయరులు సప్త తురగములచే నడుతురు. మిక్కిలి బలాఘ్నులగుదురని భావము. ఇది నింద. సప్త తురగుండన సూర్యుండనియు నతని జేరుదురనియు నర్థాంతరమును దీసికొనినచో రాజస్తుతి వ్యక్తమగుచున్నది. యుద్ధములోఁ జచ్చిన యోధులు సూర్యమండలమును బొందుదురని శాస్త్రము.

స్తుతిచే నిందాభివ్యక్తికి మఱియొక యుదాహరణము.

శా॥ సాఁబాలేను మురారి హైమవతియున్ - సాఁబాలు గై కొంట నో

హో ! బాహుఢ్య ! పురారిరూపునడ నా-ద్యోగం గ రత్నాకరున్ !

జాబిల్లంటెను మింటి శేషుండహివా - సంభార ! సర్వజ్ఞతా

ప్రాబల్యంబధినాయకత్వము నినున్ - భైక్షంబు వత్సెన్ ననున్ ॥

శంకరకవికృతము. ఓప్రభూ ! విష్ణువు సగబాలును బార్వతి సగబాలును వరములచే గ్రహింప నంత శివునిరూపము లేకుండఁబోయినది. ఆతని నాశ్రయించిన వస్తువులు తమతమ తావులకుఁ బోయినవి. సర్వజ్ఞత్వము నశీశ్వరత్వమనెడు నీశ్వరుని యుత్కృష్టగుణములు నిన్నాశ్రయించినవి. బిచ్చమెత్తుట యనునది నన్ను జేరినది. ఇటు స్తుతిచే నింద వ్యక్తమగు

చున్నది. ఎట్లన? ఓరాజా! నాపాండిత్య మెఱిగియు నాదారిద్ర్యము దీర్పకుంటినని.

పై యుదాహరణములన్నిటను నిందాస్తుతులు రెండును నొక వ్యక్తికే సంభవించి యున్నవి. భిన్నవ్యక్తి విషయకములెట్లన? శా॥ నీవెవ్వండవు? కోతి! రామవిభు సం - దేశార్థవాహుండ న చ్చీవ ర్తిలైడు? గండఁడా హనుమ, చి-చ్చీన్ బెట్టెనీలంక కా రా! వాడాసురబాలబద్ధుడనుచున్ - హాసించి తిట్టాడి మే న్నోవంగం గపులెల్ల మోద నడగెన్ - బో! యేడనో సిగ్గునన్ ॥ హనుమన్నాటకములో సంగదునకును నొక రక్కసునికిని సంవాదము. ఇట హనుమంతుని నిందచే నితర వానరులతనికన్న శక్తిమంతులని స్తుతి వ్యక్తమగుచున్నది.

అన్యస్తుతిచే నన్యనిందాభివ్యక్తి యెట్లనిన? మ॥ నిగుడన్ జూడవుమోముమెచ్చులనుబూన్కింబల్కువాఘ్యాలిమో లగడున్ గర్వపుబుల్కులన్ వినవు, వ్రా - లన్ బోవు పేరాసచే, చిగురుంబూరి తఱిన్ గ్రసెంతు, నిదురన్ - సేవెంతువెవ్వేళ నై నగరుంగంబ! వచింపుమేతపము రా - ణంజేసితో యేదెనన్ ॥ రాజసేవాక్లిష్టఁడొకఁడు హరిణమునుద్దేశించి పల్కుచున్నాఁడు. ఉదాహరణము స్పష్టము. ఇట హరిణమును స్తుతించుటచే రాజసేవకుని యాత్మనింద వ్యక్తమగుచున్నది.

అలంకార సర్వస్వకారుఁడు దీని నప్రస్తుత ప్రశంసాభేదమునుగా వక్కాణించెను. అతఁడు సారూప్య నిబంధనయగు నప్రస్తుత ప్రశంస వైధర్మ్యముచేతఁగూడ సంభవించునని చెప్పి -

తే॥ గీ॥ వికచకల్పారసంగతి - పౌకటసురభి
శీతలంబులు వనసీమ - వాతములును ।
రామునిదీవర శ్యాముఁ - బౌకటముగఁ
దాడి సౌఖ్యంబు చేకూర్చి - ధన్యమాయె ॥

ఈపద్యము నుదాహరించినాడు. కల్హరపుష్పముల సంబంధముచేఁ బరిమళించుచుఁ జల్లగనున్న వనవాయువులు ఇందీవరశ్యాముడగు రామునిఁ దాకి సౌఖ్యమిచ్చి ధన్యమాయెను. ఇట వాతస్తుతిచే నేను ధన్యుడనుగాన నెడు వక్త్రునింద వైధత్యముచే స్ఫరించుచున్నది. యని సమన్వయించినాడు.

ఆచార్యదండియు నిదియే యప్రస్తుతప్రశంస యనియును గార్యకారణ నిబంధనయగు నప్రస్తుతప్రశంస లేదనియుఁ జెప్పినాడు. ఎట్లన?

క॥ స్తుతి, సంగతి విడనప్ర

స్తుతప్రశంస యనఁగనిల - జొప్పడుఁ గృతులం ।

దితరుల సేవింపక సుల

భత్సణాంబువుల హరిణములు - వని మను వేడ్కన్ ॥

క॥ రాజానువృత్తి దుఃఖతుఁ

డౌజనుఁడొకఁడాత్మనిట్లు - హరిణమువృత్తిన్ ।

రాజన్నతిఁ బొగడుటచే

నౌజననిద్దియును దలఁప - నప్రస్తుతమై ॥

సందర్భములేనిస్తుతి యప్రస్తుత ప్రశంసయగును. ఎట్లన? ఇతరులను సేవింపక దొరకిన తృణములచేతను నీరములచేతను హరిణములు వేడ్కతో జీవించుచున్నవి. ఈ హరిణస్తుతికి సందర్భములేదు. రాజసేవచే విసిగిన సేవకుఁడొకఁడు హరిణవృత్తినిఁ బొగడుచున్నాఁడు. ఇది నిజమగు స్తుతికాదు. 'కాననిది' యప్రస్తుతము. 'నిగుడన్ జూడ' వనెడు పద్యములోఁగూడ నప్రస్తుతప్రశంస యనియే దండిమతము. కాని యట్లనుటకు వీలుకాదు. స్తుతిచే నింద యభివ్యక్తమగుటచే నిట వైచిత్ర్యము కలదుకాన దీనిని వ్యాజస్తుతి యనుటయే చెల్లును. లేకున్న వ్యాజస్తుత్యుదాహరణముల నన్నిట నప్రస్తుత ప్రశంసయే కావలసి వచ్చును. వ్యాజస్తుతి కుదాహరణము లేకయే పోవలసి వచ్చును.

వ్యాజస్తుతి య నెడు పదమునకు నన్యస్తుతివ్యాజముచే నన్యస్తుతి
య నెడు సర్థమును గ్రహించినచో నన్యులను స్తుతింపవలయు ననెడు
తలంపుతో నన్యస్తుతి యొనరించిన తావులఁగూడ వ్యాజస్తుతి యగును.
ఎట్లన?

తే॥ గీ॥ తరుణి ! నీమోవికెంజాయ - లురలఁజమ్ము
దొండపండును దమిపేర్కి - దోటిసోక్కు ।
కొదమచిల్క యడెట్టి పె - స్తుట్టనుండి
యెట్టి తపమును జేసెనో ! - యెంత తడవు ॥

ఇట చిల్కకొదమయొక్క స్తుతిచే నాయొకయొక్క యధరసౌభాగ్యా
తిశయము యొక్క స్తుతి వ్యక్తమగుచున్నది.

వ్యాజనిందాలంకారము. 31.

కం॥ నిందన్ నిందయ వ్యక్తిం

బొందగఁ గృతి వ్యాజనింద - పొల్చును గువిధి ! ।

నిందింపవలదె? వానిని

జిందన్ నీయొకశిరంబె - చిదిమె నెవంజో ॥

నిందచే నిందాభివ్యక్తి వ్యాజనిందయగును. ఓబ్రహ్మా ! నీయొక
సిరస్సునే నీటినివానిని నిందింపవలెను. ఇట బ్రహ్మ శిరమును నీటిని
హరుని నిందచే దుఃఖమయ సంసారమును సృజించిన బ్రహ్మయొక్క
నింద వ్యక్తమగుచున్నది. మఱియును.

తే॥ గీ॥ నీదుతప్పేమి కాకమా ! - నీల్లియార్వ

ధాత నొక్కనె తిట్టంగ - దగు నెవండు ।

నీకు సహకారతరువున - నేకవసతి

మధురకూజితక్రమంతో - మహినిజేసె ॥

ఇట కాకియొక్క నిందచే బ్రహ్మయొక్క నింద వ్యక్తమగుచున్నది.

ఈ వ్యాజనిందాలంకారమును నితరాలంకారికలెవ్వరును జెప్పి
యుండక పోయినను నన్యస్తుతిచే నన్యస్తుతి వ్యక్తమగుననెడు నైదవ

వ్యాజస్తుతికిఁ బ్రతిగాఁగన్పట్టుటచే నిదియొక యలంకారముగాఁ జెప్పంబడినది.

ఇచ్చట నొకశంక కలుచున్నది. అన్యస్తుతిచే నన్యస్తుతియును నన్యనిందచే నన్యనిందయు వ్యక్తములగు తావులఁగ్రమముగ వ్యాజస్తుతి వ్యాజనిందాలంకారముల నంగీకరించినచో స్తుతినిందారూపముగు నప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారముయొక్క యుదాహరణములలోఁగూడ ననఁగా ‘కృతియొక్కఁడె పక్షులగుమి’ ‘మోహవిశేషబంధమున’ ననెడు నప్రస్తుత ప్రశంసోదాహరణములలోఁగూడ నన్యస్తుతిచే నన్యస్తుతియు నన్యనిందచే నన్యనిందయు ద్యోతితములగుటచే వ్యాజస్తుతి వ్యాజనిందలే కృమముగఁ గావలసినవచ్చునుగాని యప్రస్తుతప్రశంస కారాదు గదా? యని.

దీనికి సమాధానమెట్లన? వేఱువేఱుగు నుదాహరణములలో నన్యోన్యప్రసక్తికి నవకాశములేకుండఁగ స్వతంత్రముగఁ బ్రవర్తించు రెండలంకారములు మఱియొక యుదాహరణమున నెచ్చటనైనను సంభవించిన సంభవింపవచ్చును. వ్యాజస్తుతి వ్యాజనిందలయొక్క ప్రసక్తి యెంతమాత్రమును లేనట్టి “ఏంచలోపల ఛిద్రంబులెన్నొగలవు” అనెడు నుదాహరణమునఁ గేవలము సమానరూపముగల ప్రస్తుతవృత్తాంతమును స్ఫురింపఁజేయుటకు మాత్రమే యప్రస్తుత వృత్తాంతము వర్ణింపఁబడినది. కాననిచ్చట సారూప్యవిబంధనయగు నప్రస్తుతప్రశంసకుఁ జోటుకలదు. అట్లే యప్రస్తుతప్రశంసకుఁ బ్రసక్తి లేనిచోటుల వ్యాజస్తుతి వ్యాజనిందలకును చోటుకలదు. ఇట్లు ప్రత్యేకముగ స్వతంత్రములగు రెండలంకారము లొకపద్యమున నెచ్చటననుగల్గిసియుండినను దోషములేదు. కాన ‘కృతియొక్కఁడె పక్షులగుమి’ ‘మోహవిశేషబంధమున’ యనెడు పద్యముల వ్యాజస్తుతి వ్యాజనిందాలంకారములుండినను నుండవచ్చును. అంతమాత్రముచే నప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారముండఁగూడదని చెప్పనక్కరలేదని.

అలోచింప “నీదు తప్పేమికాకమా నీల్లియార్వ” ననెడు వ్యాజ నిందోదాహరణమున నప్రస్తుత ప్రశంసయును గన్పట్టుచున్నది. ఎట్లన ? ఇట విధి నిందచేతను దన్ములకమగు కాకనిందచేతను గ్రమముగఁ దార తమ్యము దెలియని రాజయొక్కయు నతనిచే గౌరవింపఁబడిన మూర్ఖుని యొక్కయు నిందస్ఫురించుటచే సారూప్యనిబంధనయగు నప్రస్తుత ప్రశంసయును గలదు. ఆయప్రస్తుతప్రశంసకు వ్యాజనిందయే మూలము. కాన వ్యాజనిందయును గలదు. ఇట్లుగుటచే నీపద్యమున వ్యాజనిందా మూలకమగునట్టియు వ్యాజనిందారూపమగు నప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము కలదనినచో మిక్కిలి చమత్కారము గోచరించుచున్నది.

ఈరీతిగనే వ్యాజస్తుతిమూలకమగునట్టియు వ్యాజస్తుతి రూపక మగు నప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము గూడఁగన్పట్టు చున్నది. ఎట్లన ? శా॥ వెచ్చింపండె ? విరించి సొంపు పెనుపుల్ - వేసారఁడే యట్టు ! తా

నిచ్చంబోయెడు వానికిన్ మదనవ - హ్నింబెట్టు డెందాన నీ !

మెచ్చున్నన్ సరిసంగడినిఁ గనలే - మిన్ గవ్వకున్ జాలి రా

దిచ్చంద్రానన యీపెజేయ నతఁడిం - కే యర్థమీక్షించెనో ? ॥

బ్రహ్మ యీతరుణిని సృష్టించుటలో మిక్కిలి శ్రమము నొందెననియు నీపెను జూచినంతనే తోవఁబోవువానికిని మదనహ్ని పుట్టుచున్నదని యును గాని యీపెకుఁదగిన వరుఁడు లేకుంటచే గవ్వంత విలువగూడ నీపెకు లేకపోయెననియు నీపెసృష్టించు నతనికికెట్టితలఁపు కలదో కదా ? యని పద్యార్థము. ఒకకవి తనకవితకుఁ దగిన పోషకుఁడు లేమింజేసి విసిగి యొకకన్యకను నప్రస్తుతవిషయమునుగాఁ దీసికొని యిట్లు తలఁచినాఁడు. ఇట తరుణీసృష్టిని నిందించునెపముచేఁ దరుణీనిందయు నా నిందచేఁ దరుణీ సౌందర్యప్రశంస చేయఁబడినది. ఆప్రశంస, స్వకవితా నిందా వ్యాజముచేతను దద్వారా కవితాసృష్టి నిందావ్యాజముచేఁ దన కావ్యమందలి శబ్దార్థములయొక్క చమత్కారాతిశయము యొక్క ప్రశంసలోఁ బర్యవసించుచున్నది.

ఆలోచింప నీపద్యముయొక్క వాక్యార్థము సమంజసముగఁ గన్పట్టదు. ఏలయన? ఈపద్యమందలి యూహా వీతరాగునకుఁ గల్గదు కదా? సరాగునకుఁ గల్గినదనియుఁ దలఁప వీలుకాదు. సరాగుఁడు దానే తగిన వరుఁడనని తలఁచునుగాని వరుఁడులేడని తలఁపఁడుకదా? ఈరీతిగ నప్రస్తుతమగు వనితారూపార్థమునకు సామంజస్యము లేకున్నను బ్రస్తుతమగు కవితారూపార్థమునకు సామంజస్యము కలుగును గాన నలంకారము పొసఁగును. మఱియు వాచ్యార్థమున సామంజస్యము లేకుంటచేతనే యీపద్యమును బ్రాచీను లప్రస్తుత ప్రశంసాపరముగఁ జెప్పిరి. అప్రస్తుతార్థమందలి యసామంజస్యమే ప్రస్తుతార్థమందుఁ దాత్పర్యమును దోషింపఁ జేయుచున్నది. అప్రస్తుత ప్రశంసలో వాచ్యార్థము సమంజసముగా నుండఁబనిలేదు. గమ్యమగు ప్రస్తుతార్థము సమంజసముగ నున్నజాలును.

ఆ ట్లే పా లం కార ము. 32.

కం॥ స్వయముక్తప్రతిషేధ ము

నయమాక్షేపము విచార - ణముసేయ, సుధా ।

లయ ! సూపుము నీరూపుఁడే

లియఁ బ్రేయసి మోముగలదు - లే! వలదింకన్ ॥

వక్త తానొక విషయమును బలికి తిరిగి యూహసేసి దానిని బ్రతిషేధించినచో నది యాక్షేపాలంకారమగును.

ఒకఁడు నేత్రానందముకొఱకై తనరూపుజూపుమని చంద్రుని వేడుకొని పిదపఁ బ్రేయసిముఖము కలదని తెలిసికొని వలదని నిషేధించెను. మఱియును.

తే॥ గీ॥ సరససాహిత్య జలధిద్రా - చ్చంగఁబాడము

కర్ణపీయూషము కవిప్ర - కాండులార ! ।

దాఁచుఁ డనురులువోలె ద - త్కావ్యవస్తు

చోరులెల్లెడ వేచియు - న్నారు దోప ॥

తే॥ గీ॥ దొంగిలించినఁబో ! కవి - దుఃఖిణులకును

గొడువ గాదది యెంతయు - మదిఁదలంప !

వేల్పులవ్విధి రత్నాలు - వెలికిఁగొనిన

నబ్బి యీనాటఁగూడ ర - త్నాకరంబె ! ॥

తొలిపద్యమునఁ గావ్యార్థచోరులవలనఁ గావ్యవస్తువును దాఁచఁగలందు
లకుఁ గవీశ్వరులను గోరి మలిపద్యమున సముద్రమున రత్నములకు
వలఁ గవీశ్వరుల కల్పనలకు క్షయము లేకుండుటను దెలిసికొని ప్రతి
పేధించినాఁడు.

ఆ త్నే పా లం కా ర ము. II.

కం॥ ఈసాహితీని నిషేధా

భాసంబాక్షేపమంచుఁ - బల్కుదురొండుల్ !

దాసిని నేఁగాను సుమా !

యానతి తనుతాపమటు ల - యానల నిభవూ ॥

అలంకారసర్వస్వకారాదులు నిషేధము మాత్రమే యాక్షేపము
కాదనియు నిషేధము బాధితమగుచు నర్థాంతరమును బోధించినచో
నదియు నాక్షేపమని నుడివిరి. నాయికచేఁ బంపఁబడినదూతి నాయకు
చెంతకుఁబోయి నేను దూతినికాననియు నాయికాతాపము ప్రళయానల
కల్పమనియును బల్కినది. దూతి తాను దూతినికాననుట యాభాసము.
అట్లాభాసమై తనవాక్యములు దూతీ వాక్యములుగా నసత్యములని
తలంపరాదనియు నాయికా సంతాపము దుర్భరముగాన వేగ రావల
యున నెడు సర్థవిశేషమును బోధించుచున్నది. ఆక్షేపమనఁగా వేటొక
యర్థమును దీసికొనివచ్చుట యని యర్థము. మఱియును.

తే॥ గీ॥ రాజశేఖర ! మేమటు - రాజవాచి

కముల మోసెడువారము - గాము వినుము !

విశ్వ బంధుఁడ వగునీకు - విశ్వమందుఁ

బగతుఁడొక్కండు నీనాట - నగపడండు ॥

వార్తాహరులొక ప్రభువు వద్దనిట్లు పలికిరి. వారిట్లుపలుకుట పొసంగదు. అది సంధికాలమందుఁ బల్కెడురీతిగాఁ దమమాట లసత్యములు కావని యుఁ దమరాజును మిత్రునిగాఁ దలచి రక్షింపవలయు ననెడు విశేషార్థమును దీసికొని వచ్చుచున్నది.

ఆ ట్లే పా లం కార ము. III.

కం॥ స్ఫుటముగ విధియు నిషేధం

బటుగర్భితమైన నన్య - మాక్షేపమగున్ ।

చటులమతి ! పొమ్ము పోయిన

నటనే నాపుట్టు వీవు - నరయుదు కాదే ! ॥

విధిస్ఫుటముగను నిషేధము గూఢముగనున్న నదియు నాక్షేపమగును. దేశాంతరము పోదలచిన భర్తనుగూర్చి భార్య పల్కినది. నీవు పోయిన నామరణము తథ్యముగానఁ బోవలదని నిషేధము లోఁగన్పుట్టుచున్నది.

ఆ॥ వె॥ నీదుయాత్ర రమణ ! - కాదు కాటియపెట్టఁ

జరము నన్నునమ్ము - మరసి యరసి ।

పోవ నిచ్చయున్న - బోవచ్చు వడిబడి

సందియంబు డెండ - మందు వలదు ॥

చిరము బాధింపదనుటచేఁ దనమరణము నిశ్చయము కాన వెడలవలదని నిషేధము గర్భితమగుచున్నది.

వి రో ధా భా సా లం కార ము. (33)

కం॥ హరి విరోధాభాసం

బారయఁగ విరోధమునకు - నాభాసతచే ।

హారము దాల్చక యున్నను

హారులు నీకుచములంచ - యానరో ! తెలియన్ ॥

విరోధములేకున్నను విరోధమున్నటులు కన్నట్టినచో నది విరోధాభాసము. అది మనోహరమగు నలంకారము. హారములేకున్నను హారు

లనఁగా హోరముకలవి యను సర్థమున విరోధము. హోరులన మనస్సు నాకర్షించునవి యను సర్థమున విరోధము లేదు.

చ॥ నలునిఁ గనంగఁ దదిప్రసృత - నాధులువోలె విరుద్ధధర్మముల్

విలవిల భీతినొంది తమ - భేదకతన్ విడనాడెఁజమ్ము! స ।

మృతి తదీయతేజమున - మిత్రవిజేత యమిత్ర జేతయై

మెలగుటఁ జారదృక్పక్వయు-మించి యతండు విచారదృక్పక్వగాన్.

నలునిఁజూచి యతని శత్రురాజులు తమలోని విరోధమును విడిచి నటులు లోకములోని పరస్పరవిరుద్ధ ధర్మములు గూడఁ దమలోని భేదభావమును విడిచినవి కాఁబోలును. ఎట్లన? అతఁడు తన తేజముచే మిత్రవిజేతయును, అమిత్రవిజేతయును గూడ నాయెను. ఒక వ్యక్తియే యట్లగుట విరోధము. మిత్రశబ్దమునకు సూర్యుడును స్నేహితుఁడు ననెడు సర్థద్వయమును గ్రహించిన విరోధము తొలఁగును. అట్లే చారదృక్పక్వ విచారదృక్పక్వనఁగాఁ జారదృక్పక్వ కాడను సర్థములో విరోధము గలదు. కాని చారులే కన్నులుగాఁ గలవాఁడు, విచారముచే ననఁగా నాలోచనచేఁ బ్రతిపస్తువును జూచువాఁడనెడు సర్థమున విరోధములేదు. పైరీతిగ మిత్రజేతృత్వము, అమిత్రజేతృత్వమునెడు విరుద్ధధర్మములును చారదృక్త్వము చారదృక్త్వాభావము ననెడు విరుద్ధధర్మములును నలునియందుఁ గన్పడుటచే నట్టి ధర్మములుగూడఁ దమలోని విరోధమును వీడినవా! యని కవి యుత్పేక్షించినాఁడు. ఇట విరోధాభాసము శ్లేషమూలకము.

ఇట విరోధత్యాగమును మొదటనుత్పేక్షించి దానినిఁ బ్రధానమునుగాఁ జేసికొని యుత్తరార్థమున విరోధాభాసాలంకారము చూపఁ బడినది.

వి భా వ నా లంకా ర ము. 34.

క॥ ముక్తమువో కారణమిల

వ్యక్తముకార్యంబుగా వి - భావన చెలఁగున్ ।

రక్తము తత్పదయుగళమ

లక్తక రససిక్తమగుచు - లక్ష్మింపమియున్ ॥

కారణము లేకున్నను గార్యము పొడమినచో విభావన యగును. ఆపె పదద్వంద్వము లత్తుక పూయబడకున్నను నెఱ్ఱగ నున్నది. పాదముల యెఱ్ఱదనమునకు లత్తుకపూతను గారణమునుగాఁ దీసికొని యది లేకున్నను నెఱ్ఱదనమనెడు కార్యమును జూపినాడు. స్వభావము చేతనే రక్తిమ కల్గియుండుటచే విరోధము లేదు.

.తే॥ గీ॥ త్రాగకున్నను మత్తిల్లు - రాజహంస

తుడువకున్నను నమలత - బడయు నభము ।

తేర్చకున్నను నీరంబు - తేటపడును

విశ్వమీరీతిఁ దల్కొత్తి - వేడ్క సేయు ॥ .

శరదృతు వర్ణనము. త్రాగుడు మున్నగు ప్రసిద్ధకారణములు లేకున్నను మత్తిల్లుట మున్నగు కార్యములు వర్ణింపబడినవి. ఋతుధర్మము లగుచే విరోధము పరిహృతము.

తే॥ గీ॥ కుటిలకుంతలతురుమును - గోర్కెముడువఁ

దావిగల్గిన గోళ్లహ - స్తాన నృపతి ॥

పూలఁద్రుంపినఁ గూడ నా - పూలతీవ

తొడిమ లొత్తుచు నుండెఁబూ - దోటఁదేంట్లు ॥

కారణ భూతమగు పూలు లేకున్నను దేంట్లు వ్రాలుట యనెడు కార్యము వర్ణింపబడెను. తురుమును ముడుచుటచే రాజు చేతిగోళ్లకుఁ దావి కల్గుటయనెడు కారణమును జూపుటచేఁ గారణవిరోధము తొలఁచినది.

వి భా వ నా ల ం కా ర ము. II.

కం॥ హేతువు బలముగ లేకయు

నాతతకార్యంబు వుట్ట - నట్టులె చెల్లున్ ।

చేతోజుఁ డవిశితాదృఢ

హేతితతిన్ జగము నెల్ల - హేల జయించున్ ॥

కారణము దుర్బలముగ నున్నను బలవత్కార్యము పుట్టినట్లు వర్ణింపఁ బడినచో నదియు విభావన యగును.

వాడీలేనట్టియును గట్టివికానట్టి యాయుధములచే ననఁగాఁ బూలచే మన్మథుఁడు జగమును హేలగ జయించుచున్నాఁడు.

తే॥ గీ॥ తెమ్మెరలచేత వడి విర - జిమ్మబడిన

బాణ చూతక చంపక - రేణువులును ।

పథిక లోచనములలోనఁ - బడకయునును

బోరలఁ గన్నీటిఁదొఱఁగించు - బూలతోట ॥

కన్నీటిని స్రవింపఁజేయుటలో రేణువులు కంటఁబడుట కారణము. పుష్ప రేణువులను జూచుటచే గన్నీరు పొరలునట్లు వర్ణించుటచే గారణమును బలముగఁ జూపలేదు.

వియోగము కలవారికి సంతమాత్రముచేతనే కన్నీరు రాలును. గాన విరోధములేదు. బాణమనగా గోరింటపూవు. ఇట కారణమునకు బలము చాలకుండుట యనఁగా రేణువులకుఁ గంటితో స్పర్శనక్రియ లేకుండుట.

శ్లో

ఆచార్యదండి విభావనాలంకారమును విశేషోక్తియని నక్కాక్షింపెను. తొలియుదాహరణమున మన్మథుని మహిమాతిశయమును మలియుదాహరణమునఁ బుష్పములకు నుద్దీపకత్వాతిశయము ననెడు విశేషము దెల్పుడుచేయఁబడుటచే నిది విశేషోక్తియని యతని యభిప్రాయము.

వాడితనము గట్టితనము కంటఁబడుట యనెడు విశేషధర్మములు కారణముల లేకుంటయే కారణ దౌర్బల్యమని తలఁచి మాచే నీ భేదముగూడ విభావనఁగాఁ జెప్పఁబడినది.

వి భా వ నా లంకా ర ము. III.

కం॥ అవరోధమునను గారోధ్య

ధ్వవమైనఁ దృతీయమగు వి - భావన చెలఁగున్ ।

నృపరా ! నీ యసి భుజగం

బవని నరేంద్రులను గూడ - నద్దర ! కఱచున్ ॥

నరేంద్రశబ్దమునకు రాజులును విషవైద్యులును గూడ సర్థము.
ఓరాజా ! నీ కత్తియనెడు పాము మణిమంత్రోషధాదులు కలనరేంద్రు
లను గూడఁ గఱచుచున్నది. శ్లేషవశమున వచ్చిన విషవైద్యులనెడు
సర్థమున మణిమంత్రాదికమగు బలవత్ప్రతిబంధమున్నను ఖడ్గమనెడు
భుజంగము కఱచుట యనెడు కార్యము పుట్టినట్లు వర్ణింపఁబడినది.

కం॥ చిత్రమిది నీదు తేజో

మిత్రుఁడు రాజేంద్ర ! వేటి - మిని భువిఁజెలఁగున్

ఛత్ర విరహితుని వదలి వి

చిత్రముగా ఛత్రసహితుఁ - జిచ్చునఁ బెట్టున్ ॥

ఛత్రరూపమగు నవరోధమున్నను రాజయొక్క ప్రతాపమనెడు
స్తూర్యుఁడు తపించునట్లు వర్ణింపఁబడియె.

ఆరాజు ఛత్రమును దీసివైచి నమ్మిలగు వారిని బాధింపక
ఛత్రధరులయి గర్వితులగు శత్రువులను బాధించుచున్నాడని భావము.

వి భా వ న. IV.

కం॥ కారణ భిన్నమునను గా

ర్యారంభము దెల్పఁ దుర్య - మయి యటులగు న ।

య్యారే ! శంఖమునను వీ

ణారవ ముదయించు శ్రవణ - నందన మగుచున్ ॥

కారణముకాని వస్తువునుండికూడఁ గార్యము పుట్టినట్లు వర్ణింపఁబడినచో
నదియు నాల్పవ భేదమగును. (స్త్రీ)యొక్క కంఠము శంఖముగాను
గీతము తంత్రీనాదముగాను సద్యవసంపఁబడెను.

వి భా వ న. V.

కం॥ రీతిని విభావనయ వివ

రీతమునను గార్యమాధ్య - రీతినిఁ బాడమన్ ।

శీతాంశు కిరణములును బ

రీతావము గూర్చు నుండ - రీమణికకటా ! ॥

విపరీత కారణమునుండి కార్యసంపత్తిలసిన నదియు విభావన. తాపమును జల్లార్చు చంద్రకిరణములవలనఁ దాపము పుట్టినట్లు వర్ణింపఁ బడెను. మఱియును.

తే॥ గీ॥ రాజులఁ గుమార సూర్యుఁడు - రహినిఁ గువల

యంబు వికసించె నక్షత్ర - మవతరించె ।

భళిర ! పరరాజ యువకుల - పాణిపద్మ

ములును మొగిడెను గాంతులు - మొఱక వడఁగ ॥

ఒక రాజకుమారుని వర్ణనము. రాజకుమారుడనెడు సూర్యుఁడు దయింపఁగాఁ గువలయము వికసించెను. నక్షత్ర మవతరించెను. పరరాజయువకుల పాణిపద్మములు వికసించెను. చంద్రునివలనఁ గలుగవలసిన కార్యములు సూర్యునివలనఁ గల్గినట్లు చెప్పబడెను. కువలయము :- కలువ, భూవలయము. నక్షత్రము :- రిక్క, తుత్తియజాతి యొక్క యభావము. పాణిపద్మములు :- హస్తములనెడు పద్మములు, పద్మములవంటి హస్తములు. తొలియర్థమున విభావనాలంకారము. మలి యర్థమున విరోధములేదు. మఱియు -

ఆ॥ వె॥ అల వివేకలవము - కలుగని చనుదోయి

నొగులఁబెట్టుఁ గాక - జగము నెల్ల ।

శ్రుతులఁ దవిలి మిగుల - నుతిఁగొను నక్షులు

జనుల నొవ్వజేయు - టనుచితంబు ॥

కొలఁదియును వివేకములేని చనుదోయి జగమును బాధించినను శ్రుతులననఁగా వేదముల నభ్యసించి పేరుగన్న కండ్లు అట్లుచేయుట తగదు. వివేకమనఁగా జ్ఞానము, మధ్యమున నవకాశమనియు సర్థము. శ్రుతులనఁగా వేదములు, చెవులునని యర్థము. అర్థభేదముచే సలంకార సమన్వయము చేసికొనవలెను.

వెనుకటి యదాహరణములలోఁ గార్యకారణ విరోధము స్వాభావికము. ఈపద్యమున శ్రుతి పరిచయము కలుగుటయ నెడు కారణ మాగతుకము. ఇట్టి యాగతుక కారణముతో నొరుల నొప్పుజేయుట యనెడు కార్యమునకు విరోధము చూపఁబడినది. ఇదియే భేదము.

వి భా వ న. VI.

కం॥ ఆరయ నదియు విభావన

కారణమే కార్యమునను - గరగరఁబుట్టన్ ।

కీరితి సంద్రము వొడమెను

ధారుణి నీహస్తకల్ప - తరువున నృపతీ ! ॥

కార్యమగు వస్తువు కారణవస్తువునుండి పుట్టినట్లు వర్ణించినచో నదియు విభావన యగును. సముద్రమునుండి కల్పతరువు పుట్టుట ప్రసిద్ధము కాఁగా నిట సముద్రము కల్పతరువునుండి పుట్టినట్లు వర్ణింపఁబడినది.

ఆ॥ వె॥ పుడమి నెల్ల లతలు - పుట్టును గిరులందు

గిరులు లతలఁ బుట్టు - టరయ మెందు ।

ఎంచఁ జిత్రమిదియ - కాంచుడు విటులార !

కనకలతను గిరియు - గంబు పుట్టె ॥

గిరుల లతలు పుట్టుట ప్రసిద్ధము. ఇట లతయందే గిరులు పుట్టినట్లు చెప్పఁబడుటచే నిది విభావన. కనక లతయనఁగాఁ గనకలతవలె నున్న యొక కామిని యని యర్థము. ఆపె యందు గిరియుగమనఁగాఁ గుచ యుగము పుట్టెనని భావము.

వి శే షో క్తి - అ ల ం కా ర ము. 35.

కం॥ కారణ సౌప్తవ మొలసియుఁ

జేరమి కార్యంబు దగవి - శేషోక్తి యగున్ ।

మారుడను దీపమేధిత

మై రంజిల్లినను స్నేహ - మంటదు కొఱుతన్ ॥

సమగ్రకారణమున్నను గార్యము పుట్టుకున్నచో విశేషోక్తియగును. మన్మథుడనెడు దీపము వృద్ధియగుచు బ్రజ్వలిల్లుచున్నను స్నేహము తలుగుటలేదు. స్నేహమునఁగాఁ దైలమనియుఁ బ్రేమయనియు నర్థ ద్వయము. మొదటి యర్థమున నలంకారము సమన్వితమగుచున్నది. అర్థాంతరమునఁ జేమి యతిశయించుచున్నదని భావము.

కం॥ అనురాగవతియ సంధ్యయు

మొనకడ దివసంబు నిలిచి - ముచ్చటనుండున్ ।

కన దైవగతి యదేమియొ !

తను పారఁగ సంగమమునఁ - దవుల వయారే ! ॥

అనురాగవతి :- ప్రేమకలది, ఎఱుపురంగు గలదియును నర్థద్వయము. తొలియర్థమునఁ గారణసమగ్రత యున్నను సంగమరూపకార్యము పుట్టనట్లు వర్ణించుటచే నలంకారము సమన్వయించుచున్నది. కార్య విశేషము పుట్టనట్లు వర్ణించుటచే నీయలంకారమునకు విశేషోక్తి యనెడు పేరువచ్చినది. ఇటు కార్యానుత్పత్తికి దైవగతి రూపమగు నిమిత్తము చెప్పబడుటచే నిది యుక్తవిషయయగు విశేషోక్తి యనియు వెనుకటి పద్యమున నిమిత్తము చెప్పబడకుండుటచే నటననుక్తవిషయయగు విశేషోక్తియనియును భేదము నెఱుంగునది.

అ స ం భ వా ల ం కా ర ము. 36.

కం॥ తెలుప నసంభవనీయత

నలిపిన కార్యంబునకు న - సంభవము మహిన్ ।

దెలియఁ గలఁ డెవ్వఁడెల గో

కుల బాలుఁడు కొండనెత్తి - కొనఁ గలఁడనుచున్ ॥

జరిగిన వీకార్యమునైన నూహితీతముగాఁ దెల్పినచో నది యసంభవాలంకారమగును. గొల్లపిల్లఁడు కొండనెత్తుట యూహితీత విషయమని చెప్పబడెను.

చం॥ ఇది తొలిపట్టు నీటికి, వ - హించును సన్నతరత్నరాశి నం
 చుదలచి యీపయోధిద గఁజొచ్చితిమిడ్వగఁ దృష్టవేల్పిడిన్ ।
 చెదరక దాని మాని తన - చేరను బట్టి జలీయజీవి బె
 ట్టిదముగ నొంచి పీల్చుట ఘ - టించునటంచుఁ దలంచుటెట్టుతొ ॥
 అగస్త్యుడు సముద్రమును దన పురిసిటఁబట్టి పీల్చుట యూహింపరాని
 విషయమునుగాఁ జెప్పినాడు.

అ స ం గ తి - అ ల ం కౌ ర ము. 37.

కం॥ అల హేతు కార్యములకుం

దలఁపని భిన్నాధికరణ - త యసంగతియకా ।

జలదములు విషము ద్రావఁ గు

తలమున మూర్ఛిలిరి పథిక - తరుణులు సూడన్ ॥

కార్యకారణములకు వేరువేరుగ స్థానములు చెప్పఁబడుచో ససంగతి
 యగును. విషముద్రావిన వ్యక్తి మూర్ఛిలుట సహజము. ఇట మేఘ
 ములు విషముద్రావఁ బథికాంగనలు మూర్ఛిలినటులు వర్ణింపఁబడినది.
 విషమనఁగా విషపదార్థమనియు నీరనియును సర్వద్వయము. మొదటి
 యర్థమున నలంకారము సమన్వయించు కొనవలెను. మేఘోదయ
 మును జూచి వియోగదుఃఖముచేఁ బథికాంగనలు మూర్ఛిలినని
 భావము.

ఆ॥ వె॥ తలఁపఁ జిత్రమిదియె - ఖలభుజంగమ వధ

కృమము వేరుభంగి - గానఁబడును ।

చెంతఁజేరి యన్య - చెవిని ముట్టిన నంత

నొండు నరుని యసువు - లుండ వకట ! ॥

సర్పదంశ మొకనికిఁ గాఁగా మఱియొకని పాణములు పోవుట
 యసంగతి. కొన్నితావుల ససంగతికిఁ దగిన కారణమును గూడఁదెల్పి
 నచో మిక్కిలి సాగనుగ నుండును. ఎట్లన ?

తే॥ గీ॥ మానినీ ! నీవు వేమాఱు - లానియాని

మెట్ట నాతని కోర్కెల - మెట్ల చాలు ।

నాతడూర్పుల నిగుడించు - నక్కజముగ

ధ్యాన మహిమను ద్వన్మయ - త్వమును నొంద ॥

దమయంతితో హంస యిట్లనెను. నీవు నలుని కోర్కెలనెడు మెట్లపై
నడువ నాతనికి నిట్టూర్పు లొడమెనని. నడిచినపాని కలసటచే నిట్టూ
ర్పులు పుట్టుట యుక్తముకాని యితరునకుఁ బుట్టవు. ఇది యలంకారము.
నాలుగవ పాదమున నట్లగుటకుఁ గారణముగూడఁ జూపఁబడినది.
లక్షణమునఁ దలఁపని భిన్నాధికరణత యనఁగా సంభవములేని భిన్నాధి
కరణత యని యర్థము. కాన నది సంభవ యోగ్యమైనచో నలంకా
రము కాదు. ఎట్లన ?

ఆ॥ వె॥ ఎంతతడవు సుభుగ్గ - వెడఁ దమినడి నొంది

యంటియంటి బొమల - వింటి నొంచె । ?

నంతతడవు నాదు - నంతరంగము నాపె

వాలు చూపుటమ్ము - లోలి జీల్చె ॥

వింటి నొంచుటకును దత్కార్యమగు చీల్చుటకును భిన్నాధికరణత్వమే
ప్రసిద్ధము.

అసంగతి - అలంకారము. II - III.

కం॥ ఒకచోఁ దలఁచిన పని మఱి

యొకచోఁ జేయుటయు నట్టు - లొప్పును గృతులం ।

దొకపనిఁ దలకొని మాఱగు

నొకపనిఁ జేయుటయుఁగూడ - నొనరంగ నటులౌ ॥

కం॥ ధాత్రిని నపారిజాతముఁ

జిత్రింపఁగఁ దలఁచి దివము - సేయవె యట్టుల్ ।

గోత్రోద్ధారముఁ దలకొని

గోత్రోద్భేదంబు సేసి - కులుకవె ? కృష్ణా ! ॥

కృష్ణునిఁగూర్చి యిందుని సోపాలంభ వచనము. భూమినిఁ జేయఁదలఁచిన పని స్వర్గమునఁ జేయఁబడినటులు వర్ణింపఁబడెను. భూమిని నపారిజాతము ననఁగా అప + అరిజాతము = శత్రురహితముగాఁ జేయుట. స్వర్గమును అ + పారిజాతము = పారిజాతవృక్షములేని దానినిగా పని యర్థము. రెండవ పద్యమున గోత్రోద్ధారము :- గోత్ర + ఉద్ధారము = భూమి నెత్తుటను దలఁచి గోత్ర + ఉద్ధారము = పర్వతములను నలుగఁ గొట్టుటను జేసితివి. వరాహావతారమున భూమి నెత్తునపుడు తన డెక్కలచే నచ్చటి పర్వతములు నలుగఁగొట్టఁబడినవి. పై యర్థభేదములచే నలంకారమును సమన్వయించు కొననగు. ఇది స్లేషమూలకము. మఱియును.

తే॥ గీ॥ ఆజి నీఖడ్గ ఖండిత - రాజసతుల

కగును జోలేంద్ర! కొంగ్రొత్త - నగల తీరు ।

కంకణము కంట నమరును - గాదె! పత్ర

లతిక లూరులఁ దిలకంబు - లలిత పాణి ॥

చోలభూపతీ! నీచేఁ జంపఁబడిన రాజులయొక్క స్త్రీలకుఁ గొంగ్రొత్త నగలతీరు గల్గినది. చేతుల ధరింపవలసిన కంకణము కంటియందును, చెక్కిళ్ల ధరింపవలసిన పత్రాలతికలు తొడలయందును, నొసటఁ బెట్టుకొనవలసిన తిలకమును జేతియందును ధరించుచున్నారు. ఇట్లు లోక చోటఁ జేయవలసిన పని మఱియొకచోఁ జేయఁబడినటులు వర్ణింపఁబడినది. కంకణము వలయము - నీటిబొట్టు. పత్రాలతికలు ॥ - మకరికాది పత్రికలు - ఆకులతోఁగూడిన తీవలు. తిలకము :- బొట్టు - తిలలతోఁగూడిన నీరు. అని యర్థద్వయము. మొదటి యర్థమున నలంకారమును సమన్వయించుకొనఁదగు. భర్తలు యుద్ధమునఁ జచ్చుటచేఁ గంట నీరు బెట్టుచున్నారనియు, అడవులలోఁ దిరుగుటచే వారి యూరువులకు నాకులతోఁగూడిన తీవలడ్డుకొనుచున్నవనియు భర్తలకుఁ దిలోదకముల నిచ్చుచున్నారనియు సన్వయమున సత్కార్యమును నెఱుంగవలయును. ఇదియును స్లేషమూలకమే. శుద్ధమెట్లన?

తే॥ గీ॥ ముజ్జగంబుల దేహుల - మోహకలిక
 ద్రింప నిటు కాంతినీరధి - రూపుఁ దాల్చి ।
 దాననే ముగ్ధకాంతల - మానసముల
 మోహముంచెదు కనుత్పల్ల - ముద్దుకృష్ణ ! ॥

మోహకలికఁ ద్రింపఁదలఁచి మోహముచేయుట యనునది యొకపనినిఁ
 జేయఁదలఁచి మఱియొకపనిని జేయుటచే నలంకారము స్పష్టము.

విషమాలంకారము, 38.

కం॥ పొందొందని వస్తువులకుఁ
 బొందును గూర్పంగ విషమ - ముగఁ జెలఁగును మె ।
 త్తందనమున దిరిసెపుఁబూఁ
 జందపుఁ జెలియేడ ! మదను - జ్వరమది యేడా ! ॥

పొందులేని వస్తువులకుఁ బొందును గూర్చినచో విషమమగును. దిరిసెన
 పూపువలె మెత్తని కాంతకును దీప్తిమగు మన్మథతాపమునకును
 సంఘటన తగినదికాదు. మఱియును.

ఉ॥ ఆ యెలనాగ మోముసిరు - లందఁ దలంచితి వేని చంద్ర ! య
 త్రోయధి నొక్కమాటు తగ - దూకొని కందును ద్రోవరుద్ది శో ।
 భాయుత దివ్యపుష్ప పరి - వాసిత రూపుఁడవౌచు రమ్మ కా
 కేయెడ ? నీవు నాపె ముఖ - మేడ ? వచింపుము సత్య మీయెడన్ ॥
 తొలిపద్యమున సతీతత్తాపములకు సంఘటనలో వస్తుసద్భావము
 కలదు. ఈపద్యమునఁ జంద్రునికును దస్వీముఖశోభకును సంఘటన
 స్పృతస్సిద్ధముకాదు. ఊహావిషయము మాత్రమే యగుచున్నది.

విషమాలంకారము, II

కం॥ కారణము కంటఁ గార్యం
 బారయ నైరూప్యమొంద - నట్టులె చెల్లన్ ।
 భూరమణ ! నీదు శితి తర
 వారి ; సితంబైన కీర్తి - ప్తనవించు నిలన్ ॥

కారణగుణములు కార్యమందు సంక్రమించున నేడు న్యాయము కలదు. అట్లుకాక విరుద్ధముగఁ జెప్పినచో విషమాలంకారమగును. నల్లని ఖడ్గమునుండి దెల్లనికీర్తి పుట్టినట్లు వర్ణింపఁబడెను. విరుద్ధకారణముకన్న విరుద్ధకార్యము పుట్టుటయ నేడు విభావనాలంకారము యొక్క పంచమ భేదముకన్న నీవిషయమునకు భేదమేమనిన? విభావనాలంకారములోఁ గార్యకారణములకు నివర్త్య నివర్తక భావము గలదు. తాపనివృత్తికిఁ గారణమగు చంద్రకిరణములు తాపమునకుఁ గారణమగుట విభావన. ఈ విషయ భేదములోఁ గార్యకారణములు విలక్షణగుణము కలవి యగును. ఖడ్గమునకు నీలగుణము లోకప్రసిద్ధము. కీర్తికి ధవళగుణము కవిలోక ప్రసిద్ధము.

వి ష మాలంకారము. III

కం॥ సుహితార్థోద్యోగంబున

నహితార్థము గూడఁబుట్టు - నటులగుఁ గృతులం ।

దహహా! భక్ష్యపుఁగోరిక

నహి షేటిని దుగ్గించు నెలుక - నహి వడిఁ బట్టెన్ ॥

మిక్కిలి హితముగు గోరికఁగోరి ప్రయత్నింపఁ గోరిక సిద్ధింపక పోవుటయే కాక యనిష్టముగూడ నొదవిన విషమాలంకారమగును. ఉదాహరణము స్వప్నము. ఇట తినుబండము నొందెడు నాశచే నెలుక పాము పెట్టెను గొరుక దానికది లభింపకపోవుటయే కాక పామువాతఁ బడుట యనేడు ననిష్టముకూడ సంభవించినది.

ఆ॥ వె॥ గోరినన్ని పాలు - గోపాలుఁ డితఁడీడె ?

యంచుఁ దలఁచి నీదు - నండఁ జేర ।

తల్లి పాలఁగూడఁ - ద్రావంగ దూరంబు

చేసెదేల ? కృష్ణ ! - చిత్రమొదవ ॥

మోక్షమిచ్చుటచే నట్లాయె నని భావము. ఈ యుదాహరణములు రెండును, ఇష్టార్థము పొందకపోవుటకును, అనిష్టార్థము నొందుటకును నుదాహరణములు.

అనర్థపరిహారమునకై ప్రయత్నించి తానట్టి యభిలషితమును బొందక పోవుటయేకాక మఱియొకనికి ననర్థమును గూర్చుటయు విషమాలంకారమగును. ఎట్లన?

ఆ॥ వె॥ వెలది! సైంహికేయు - వెఱవన నిలబాసి

మింటఁ జంద్రుఁడేరి - మిగుకుచున్నది ।

శశమునకును దాని - సంగతిఁ గొన్నట్టి

యాతనినిఁ దద్ద - యము ఘట్టిలై ॥

ఒకఁడు తనచెలితో నిట్లు పలుకుచున్నాఁడు. సైంహికేయుమఁదా సింహీపుత్రుఁడు. అనఁగా సింహపు పిల్లయనియు గాఢాననియు సర్వధ్వయము. సింహపుపిల్లవలని భయముచే శశమాకసమంవల చంద్రుని నాశ్రయింప దానికిఁగై సిద్ధింపక పోవుటయేకాక దానినిఁ జేరఁదీసిన యతనికిఁగూడ సైంహికేయునిచే ననర్థము వాటిల్లినది.

పరులకు ననర్థమును జేయనెంచి యదిచేయలేకపోవుటయే కాక తాననర్థమును బొందుటగూడ విషమమగును. ఎట్లన?

ఆ॥ వె॥ గాలిమూలి తోక - గాల్పంగ నెఱవంచు

రావఁబండు దాని - రగులజేసె ।

దివ్య హర్మ్యపంక్తి - దేజరిల్లెడు నాత్మ

నగరియందె మంట - లెగయఁజూచె ॥

ఆత్మనగరియందె యను నిధారణచే హనుమంతునకు ననర్థము వాటిల్ల లేదని స్పష్టమగుచున్నది.

మూడవ విశేషభేదమున “అహితార్థముగూడఁబుట్టినను లక్షణములోని ‘కూడ’ ననెడు సముచ్చయముచే గేవల మిష్టానవాప్తియు విషమాలంకారమగునని సమన్వయింపవచ్చును. అందుచే గేవలమిష్టప్రాప్తియును గేవల మిష్టానవాప్తియును నీరెండును విషమాలంకారభేదములు కావచ్చును. అనఁగా మూడవ విషమాలంకారము మూడు భేదములగుచున్నది. ఎట్లన? ఇష్టానవాప్తితోఁ గూడిన యనిష్టప్రాప్తి

యొక భేదము. కేవల మనిష్టప్రాప్తి రెండవ భేదము. కేవల మిష్టాన వాప్తి మూడవ భేదము.

తొలి భేదమున కుదాహరణములీయఁబడెను. కేవలమనిష్టప్రాప్తి యనెడు రెండవ భేదమున కుదాహరణ మెట్లన ?

తే॥ గీ॥ తమ్మి గొడుగుగఁ దాల్పంగఁ - దలఁచి దాని

బీజ ముంపంగ వానిని - బేల ! తలఁతు ।

కాలమిది కలి లోకంబు - కనదు మేలు

పెరిగి బలిమిని నీమోము - సిరులఁ గొనును ॥

ఒక స్త్రీ సహస్రవత్సరములమును గొడుగుగఁ జేసికొనఁ దలఁచి వానిలో నాపద్మబీజమును నాటదలంచుకొన నాపెచ్చెలి యిట్లనినది. ఇట యిష్టమగు పద్మసంప్రాప్తి కలుగవచ్చునుగాన ననిష్టమగు ముఖ కాంతి హరణ మొక్కటియే చూపఁబడినది.

కేవలమిష్టానవాప్తి యనెడు మూడవ భేదమున కుదాహరణము.

తే॥ గీ॥ అలసినాడవు విడు కొండఁ - గలిసి మేము

మోయువార మటంటచే - మోపు నడలఁ ।

బట్ట భరవక్రభుజులు గో - పాలురై నఁ ।

జూచి హసియించు కృష్ణుఁడు పోచుఁగాత ॥

శ్రీకృష్ణుఁడు కొండ నెత్తఁ గొంతతడవైన పిమ్మట గోపాలురఁజనితొ నిట్లనిరి. కృష్ణా ! నీవలసితివి. మేమందఱము కలిసి మోయువారము నీవు కొంత సేద దీర్చుకొనుమని. అంత నతడట్లుచేయుటకుఁ గొంత సడలఁబట్ట వారి చేతులు క్రుంగఁదొడఁగినవి. దానిని జూచి యాతఁడు నవ్వుదొడంగెను. ఇట గోవులకుఁ గొండ మీదఁబడవలసిన ప్రమాదము కృష్ణకరస్పర్శముచేఁ దొలఁగినను శైలధారణరూపమగు నభీష్టము వారికి సిద్ధింపలేదు. మఱియును.

తే॥ గీ॥ ఇలఁ గలంకము వాయ నీ - యిట్టితాలు

పతివ ! నీముఖమాయె నీ - వచులఁ గూడ ।

తీలకమిషమున లాంఛన - మొలయఁ జూతు

చెలులు గూర్పరె ! మచ్చ నా - శ్రితల కిలను ॥

చందుడగు గోరిన యనిష్ట పరిహారరూపమగు నభీష్టము లభింపలేదు.
మఱియును.

ఆ॥ వె॥ సుతుని ముద్దుమోము - జూడ నేర్వని నాకు

వకాని శాపమెంచ - మహిత వరము ।

సాగుఁబెట్టు నేల - గ్రాగఁగాల్పెడు మంట

మొలకలెలమి మొలున - మొదటి యెరువు ॥

గజమని భ్రమించి మునికుమారునిఁ జంపిన దశరథుని నీకుఁ బుత్రశోక
మగుఁగాత నని మునిశపింపఁ బుత్రులులేని దశరథుఁడైట్లనుకొనెను.
పుత్రులులేని దశరథునకు మునిశాప మిష్టమగుటచేఁ బరున కనిష్టము
గూర్పవలెననెడు స్వేష్టము మునికి లభింపలేదు.

ఒక వ్యక్తి తన యిష్టసిద్ధికోఱకు మఱియొక వ్యక్తినిఁ బనుప
నాతఁడావ్యక్తి యభీష్టము నెఱవేర్చక తనకార్యమును నెఱవేర్చుకొను
టగూడ నిష్టానవాప్తిరూపమగు విషమభేదమే యగును. ఎట్లన ?

ఆ॥ వె॥ ఎవనిఁబిల్వ దూతి - నేనంపితిన్ యాపె

యతని యంకమందె - యత్తమిల్లె ।

నాదుమోఱకంబా ! - యాదైవగతి యానా !

తెలియఁజెప్పుడు దీని - జెలియలార ! ॥

నాయకునిచెంత దూతికి స్వేచ్ఛాప్రవృత్తి “అతనియంకమందె యత్త
మిల్లె” ననుటచే సూచింపఁబడెను. మఱియు.

తే॥ గీ॥ కీ॥ బమాటను మోసంబు - లేదటంచు

నాపె చెంతకు మానసం - బల్లఁబనుప ।

అదియు నావన్నెలాడిని - వదలి రాదె ?

మోసమాయెను బాణిని మునినినమ్మ ॥

పై యుదాహరణములన్నియుఁ గేవలమిష్టానవాప్తికి నుదాహరణములు. ఇష్టావాప్తి గల్గియును బిమ్మట శ్రనిష్టావాప్తి సంభవించినపుడుకూడ నీయలంకారము కానచ్చును. ఎట్లన ?

ఉ॥ నీ చరణాంశుదీధితుల - నీరజబంధువు వొందఁగోరి రే

లేచిన వహ్నిఁజొన్ని తన - యిద్ధకరంబులఁ దొల్లిసంజలం ।

దాచితరక్తిమం గని ము - దాత్మత శామితతాపుండ్రౌచు వే

దోచుట గాగలుప్తి వగ - తో విరియింపడె ? తూలి వెట్టలన్ ॥

అప్పయ్యదీక్షితులువారి వరదరాజస్తువము. ఓహరీ! సూర్యుడు నీ చరణకిరణములయొక్క యెఱ్ఱని కాంతినిఁ బొందఁదలచి తన కిరణములను రాత్రివేళలఁ బ్రజ్వలించెడు నగ్నిలోఁజొన్ని ప్రొద్దుట నాయగ్ని నుండి బైటకుఁదీసిచూడ నవి యెఱ్ఱఁగనుటచేఁ గోర్కె ఫలించినదని తాపమును శమింపఁజేసికొనినాడు. ఆరక్తిమ ఊణికమగుటచే దుఃఖముతో మగుడఁదాపము నొందుచున్నాడు.

సూర్యుడు రాత్రివేళల నగ్నిలోఁ ప్రవేశించునని శ్రుతి చెప్పఁచున్నది. సూర్యుడుదయమున నెఱ్ఱగనుండుటయు వేడిమి లేకుండుటయుఁ బ్రత్యక్షము. దానిని బైరీతిగఁ జమత్కరించినాడు.

సూర్యునకుఁ దొల్లఁ దన కిరణములకు భగవంతుని చరణరక్తిమ సంభవించుట యనెడు నిష్ఠము సంభవించుటయుఁ బిమ్మట నారక్తిమ ఊణికమగుటచే నిష్టానవాప్తియు వర్ణింపఁబడెను. మఱియును ఉ॥ నీముఖ సామ్యమున్, వరద ! - నీరజతోశపు ముద్రొడుల్చి చే

తోముచమొప్పఁ దత్పుషమ - దోచిన మిత్రకరంబులాని యీ

సోముఁడు పున్నమన్ గొనియు - సోలుచు నోలినిఁ గ్రుంకుచుండి శ్రీ
లీమొగి నీతిదక్కి గడి - యింప నశించునటంచు దెల్పెడిన్ ॥

వరదరాజస్తుతి. ఓహరీ! చంద్రుడు నీ ముఖసామ్యమును గోరినాడు. ఆసామ్యసంపద పద్మమందుఁగలదు. కాన మిత్రుని కరములచేఁ బద్మకోశమును విడఁగొట్టించి సామ్యమనుషమను దోపించి తీసికొనినాడు.

ఈరీతిగ సామ్యసంపదను గొనియు నొక్కపున్నమనాడే నీముఖముతో సరిగనుండి పిమ్మట క్షీణించుచు నీతిదక్కి గడియించిన శ్రీలు సశించు నని బోధించుచున్నాడు.

కోశము :- పద్యక్షుశము, ధనాగారమనియు నర్థములు. మిత్ర కరములు :- సూర్యకిరణములు, స్నేహితుని హస్తములు. సుషమ :- శోభ, శ్రీయు నర్థములు. ఈయర్థ భేదమును గ్రహించి యలంకారము నమన్వయించుకొనవలెను.

ఇట చంద్రునికుఁ దొల్ల నిష్టావాప్తిగల్గినను బిదపనిష్టానవాప్తి చూపఁబడెను. నీక్షణసామ్యమున అను పదమునకు మూడవపాదమందలి 'కొని' యను పదముతో నన్వయము.

అభీప్సితము నొందకున్నను దానిని బొందినటులు భ్రాంతి గల్గుటకూడ విషమాలంకారమగును. ఎట్లన?

శా॥ అల్లాలక్షితిపాల ! నీ యరిపురిన్ - వ్యస్తంబుతొ కెంపులన్

భిల్ల ప్రీతిగొని చంద్రనిష్పకల భ్రా - న్తింబొంది గంధంపుడు ।

స్కల్లాల్యంబున వానిఁజేర్చి యరగాన్ - గన్మాసి యూదంగఁ దేం

ట్లుల్లంబొడఁగ నూర్పుతావులను రా - నూహించె ధూమంబుగాన్ ॥

నిష్పాను రగుల్పదలచిన బోయెత యల్లాలక్షితీందుని శత్రురాజుల యొక్క పట్టణములు దిబ్బలుకాఁగా నచ్చటఁ జెదరియున్న రత్నములను నిష్పకణములనుగా భావించి వానియందు నచ్చటి మంచిగంధపు ముక్కలను జూనిపి కండ్లు సగముమూసికొని యూదఁగా నాపెయూర్పుతావులకుఁజేరిన తుమ్మెదలను ధూమమునుగా భ్రమించెను. రగుల్చుట యనెడు నాపె యభీప్సము సిద్ధింపకపోయినను సిద్ధించినట్లు భ్రాంతిని నర్థించుటచే నిది విషమము.

స మా లం కా ర ము. 39.

క॥ పొందికగల వస్తువులకుఁ

బొందును గూర్పంగ సమము - పొల్చును గృతులన్ ।

చిందాడు గుబ్బచస్తవ

పొందుంగొని బలుపుముత్తై - పుం బేరడరున్ ||

పొందికగల రెండు వస్తువులకుఁ బొందు సమాలంకార మగును. ఇట యను రూపములగు కుచతటే ముక్తాహారములకుఁ జక్కగ సంబంధము కూర్పబడినది. ఈ సమాలంకారము విషమాలంకారముయొక్క మొదటి భేదమునకుఁబ్రతి.

ఆ॥ వె॥ హిమ మరీచిమండ - లమును గొముదివోలె

సోమచూడు జహ్ను - సుతయు వోలె ।

తగిన నిన్నుజేరి - తద్దయుఁ గీరితి

చెన్నుమీతెను నర - సింహభూప ! ||

చంద్రమండలమునకు వెన్నెలకును, శంకరునకును జాహ్నువికిని, నరస రాజునకును గీర్తిని, జక్కని సంబంధము వర్ణింపఁబడినది. మఱియును.

ఆ॥ వె॥ తలఁపఁ జిత్రమగు వి - ధాత్య సంఘటనా వి

లాస పాటవము సె - బాసు ! భళిర ! ।

వేపచెట్లపండ్ల - తీపుతీరును దానిఁ

గోళి యుబుకు కాక - కులముజూడ ||

వేపపండ్ల తీపునకును దానిఁగోళి యుబుకు కాకకులమునకును సంఘటన హాస్యముగ వర్ణింపఁబడినది. వెనుకటి యదాహరణము స్తుతి రూపము. ఇది నిందారూపము.

స మాలంకారము. II .

కం॥ కారియము సొగసు మీఱఁగఁ

గారణ గుణమొందినట్లు - కల్పన యదియా ।

నీరజవగుటను నీకిటు

లారయ నీచానుసరణ - మర్హము లక్ష్య ! ||

కార్యమునకుఁ గారణగుణ మబ్బినట్లు చెప్పిన నదియు సమమగు. నీరు నిమ్మగామి యగును దానఁబుట్టిన లక్ష్యికిని నీచానుసరణము

యుక్తమని చెప్పబడినది. ఈసమాలంకార భేదము ద్వితీయ విషమాలంకార భేదమునకుఁ బ్రతిగనున్నది. మఱియును.

కం॥ వనదహన జాత ధూమము

వనదాతృను బొంది వర్ష - పాతముచే నా ।

వనవహ్ని నె యడచుట దగు

వనజంబై వనము గాల్పు - బఱగుట నదియున్ ॥

దవాగ్నివలనఁబుట్టిన పొగ మేఘరూపమునుబొంది వర్షించి తనకుఁ గారణమగు వనవహ్నినే యార్పుచున్నది. అది యుక్తమే. ఏలయన ? ఆవనాగ్నియు వనములోఁబుట్టి వనమును గాల్పుచున్నదికాన.

మఱియును.

మ॥ తొలుదొత్తన్ గరలానలంబు కొనచే - తుల్ వట్టినట్టాడి యా

వల బెల్లంబున శంభుపాల శిఖసా - వాసంబునన్ బెద్దయై ।

యెలపొయంబున రాహుదంష్ట్రుల విషం - బేపారి జీర్ణింప నీ

చలివెల్లిట్టు కరంబులన్ దగు ననున్ - సంతాపితన్ కేయఁగాన్ ॥

విరహిణీ చంద్రోపాలంభనము. పుట్టుకనుండి విషముమున్నగు వస్తువులతో సంబంధముకల చంద్రునకు సంతాపించుట యుక్తమని కారణగుణానుగుణముగ వర్ణింపబడినది.

తొలి యుదాహరణముల రెంటిలో మొదటిదానియందు లక్ష్మీకి సీచానుసరణరూప కార్యము కారణమగు జలముయొక్క స్వభావమునకుఁ దగియున్నది. ఈవద్యమందుఁ జంద్రునిచేఁ జేయఁబడిన తాపరూపకార్యము చంద్రునియందలి దుష్టసంస్థల రూపకారణమునకు ననురూపముగ నున్నది.

స మాలంకారము. III

కం॥ ధారుణి సమమది యేఘల

మారయ నాఘమనిష్ఠ - మరయక బెరయన్ ।

వారణముగోరు నీకిటు

వారణలాభంబు తలఁప - భవ్యము గాదే ? ॥

అనిష్టమును బొందకయే కోరిన ఫలమును బొందుట సమము. గజమును గోరి ప్రభువు నాశ్రయింపఁబోవు పండితుని నడ్డగించి ద్వారపాలకు లిట్లనిరి. వారణ పదమునకు గజమనియు నడ్డగొనుటయనియు సర్థద్వయము నాశ్రయించి యలంకారము సమన్వయించుకొనఁదగు. ఇది శ్లేషమూలకము. ఇప్టావాప్తి శ్లేషనశమున సిద్ధించినది.

రాజదర్శనార్థికి ద్వారమం దడ్డగొనఁబడుట యనిష్టముగదా ? యనినచో రాజద్వారమందు దావారికులు రాజదర్శనార్థినిఁ గొంత తడవు వారించుట తప్పదుగాన నిది విషమాలంకారమువలె నుత్కటమగు ననిష్టముకాదు. ఈసమాలంకార భేదము తృతీయ విషమ భేదము లోని 'కూడన్' అను పదముచే గ్రహింపఁబడిన విషమభేదత్రయము నకును బ్రతిద్వంద్వియని తెలియఁదగు. ఎందుచేతనన ? ఉత్కటమగు ననిష్టములేకుంటచేతను గోరఁబడిన యిష్టము లభించుటచేతనును.

ఉత్కటమగు ననిష్టమును బొందియున్నను శ్లేషవశమున నభిప్రీతము సిద్ధించినట్లు వర్ణించినచో నదియు సమాలంకారమే యగును. ఎట్లన ?

క॥ ఉచ్చ కరి నెక్కి యటనము

నిచ్చగఁగొని దేవ నిన్ను - నిటుకొలిచెడు నా ।

కుచ్చాటనంబె వరముగ

నిచ్చితి వధిగుణులసేవ - యెటు విఫలంబౌ ॥

ఉచ్చ గజారోహణమునుగోరి ప్రభువునాశ్రయింపఁ గారణాంతరముచే నాస్థాముననుండి వెడలఁగొట్టఁబడిన పండితుఁడు రాజునుగూర్చి యిట్లనెను.

ఉచ్చాటన మనఁగా నున్నతకరి నెక్కి తిరుగుటయనియు లేవఁగొట్టుట యనియును రెండర్థములు, రెండవ యర్థమును గ్రహించినచో నుత్కటమగు ననిష్టము కల్గినది. ఈయర్థమున సధిగుణులసేవ యెటువిఫలంబౌననునది ముఖస్తుతి మాత్రమే. మొదటియర్థమును గ్రహించి యిష్టార్థలాభమును జెప్పటచే సమాలంకారము సిద్ధించుచున్నది.

ఈస్తుతి వ్యాజముగాఁ జేయఁబడినదిగాన దీనిచే నింద వ్యక్తమగుచున్నది యనినచో నప్పడుత్కటమగు ననిష్టమే సంభవించినది కాన విషమాలంకారమే యగుచున్నది. కాని మొదట వాచ్యమగు స్తుతిని స్తుతినిగానే గ్రహించినచో సమాలంకారమగుటకు నడ్డులేదు. ఇచ్చటగూడ సమము శ్లేషమూలకము.

శ్లేషవశమున నొకయర్థమును గ్రహించి యసత్యమగు ననిష్టార్థ ప్రతీతి చూపఁబడినను సర్థాంతరమున సత్యమగు నిష్టావాప్తి యున్నచో నదియు సమాలంకారమగును. ఎట్లన?

తే॥ గీ॥ తండ్రి కొమరుని “నఖలుశ - శ్రుంవిధార్య”

మంచుఁబేముడి సూపిశా - సింఁచు వేళ ।

అట్టిశశ్రుమ్మునే సమ - కట్టి తాల్చి

ముద్దుకొమరుఁడు తనతండ్రి - సుద్దునడిపె ॥

‘నఖలుశశ్రుంవిధార్యమ్’ ఈసంస్కృతవాక్యమున నున్న ‘నఖలు’ అను పదము నేకపదముగా గ్రహించినచో నఖలులు అనఁగా గోళ్లను గోయునట్టి యని యర్థము వచ్చును. దీనికి మిక్కిలి వాడిగలది యని తాత్పర్యము. తండ్రి కొమరుని వాడిగల శశ్రుమ్మును ధరింపుమని శాసించినాఁడు.

కాని ‘నఖలు’ అనునవి ‘న, ఖలు’ అని భిన్నపదములుగా గ్రహించినచో ‘శశ్రుంనవిధార్యమ్ఖలు’ అని వాక్యమగుచున్నది. అనఁగా శశ్రుమ్మును ధరింపవలదని నిషేధరూపార్థము వచ్చుచున్నది. ఈయర్థము తండ్రికభీష్మితముకాదు.

‘ముద్దుకొమరుఁడు తన తండ్రి సుద్దునడిపె’ సనుటచేఁ దండ్రి శాసనవాక్యముతోఁ దండ్రి యభీష్టమును జేయకుండుటకు వీలగు సర్థాంతరముగూడ నున్నట్లు స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లు విరోధార్థమునుగూడఁ జెప్పవలెనన్నచో ‘శశ్రుంనవిధార్యంఖలు’ అనఁగా శశ్రుమ్ము ధరింపవలదనెడు వ్యతిరేకార్థమును జెప్పవలెను.

ఈయర్థమును గ్రహించినచోఁ దండి యభీష్టము నెరవేరదు. ఈయర్థము సత్యముగాకున్నను శ్లేషవశమున సంపాప్తమగుటచేఁ దండి కనిష్టార్థము ప్రతీయమానమగుచున్నది. ఇట్లనిష్టార్థప్రతీతి యున్నను దొలియర్థము సత్యమగుటచే నాయర్థమునఁ దండికిష్టావాప్తి యున్నదికాన సమాలంకారము కలదు.

ఇట వక్తవ్యాంశ మేమనిన? సత్యమగు నర్థమున అనిష్టావాప్తియే జూపఁబడినను శ్లేషవశమున వచ్చిన యసత్యార్థములోనైనను ఇష్టావాప్తి చూడఁబడినచో సమాలంకారము కలుగుననియు నది చమత్కృతినిఁ జూపుననియును.

ఇట్లే యసత్యార్థమున అనిష్టావాప్తి వ్యక్తమగుచున్నను సత్యార్థమున నిష్టావాప్తి యున్నచో సమాలంకారము కలుగుననియు నది చమత్కృతినిఁజూపుననియును సిద్ధాంతము,

మొదటి భేదమునకుఁ దొలుత నుదాహరణ మియఁబడెను, రెండవ భేదమున కీపై పద్య ముదాహరణమని తెలియవలయును.

“వారణముగోరునీకిటు” అను నుదాహరణమున స్వల్పమగు నట్టి యనిష్టమును, “ఉచ్చకరినెక్కి” యను నుదాహరణమున నుత్కటమగునట్టి యనిష్టమును ప్రతీయమానమగుటచే అనిష్టప్రతీతి యెంత మాత్రమును లేని సమాలంకారోదాహరణమెట్టన?

అ॥ వె॥ తపము సుగతి నిడదె? - తమ్మి నీటనునిచ్చి

తపనుఁ జూచిచూచి - తపముసేసి ।

త్యత్పదముగఁ బుట్టి - తనరి యన్నిటికన్న

సుగతి ననుభవించు - చుండె సుదతి ! ॥

సుగతిశబ్దమునకు నుత్తమ లోకప్రాప్తి యనియు సోగనగు నడకయు పని యర్థద్వయము.

పద్యమునకుఁ దపము చేయుటచే నుత్తమలోకప్రాప్తి గలుగఁ కున్నను బాదజన్మయందు విలాసగమనమనెడు నిష్టము సంపాప్త

మాయెను. ఇట యనిష్టసంప్రాప్తి సంభవములేకయే యిష్టసంప్రాప్తి శ్లేషచే జూపబడెను.

వి చి త్రా ల ం కార ము. 40.

కం॥ యతన స్వరూప మిల వాం

ఛిత విపరీతంబుగా వి - చిత్రంబది యా ।

నతులగుదురు సుజనులు త్రిజ

గతిసమధిక పదవి నొందఁ - గాఁ దలఁచుచిలన్ ॥

కోరికకు విరుద్ధమగు ప్రయత్నము విచిత్రాలంకారము. సుజనులు నున్నతస్థానము నొందఁగోరి వినయముచే నంగుచున్నారు. మఱియును.

తే॥ గీ॥ ఖలుల ముఖముల మలినంబు - గా నొనర్చు

విమలమును జేయు నీకీర్తి - విశ్వమంత ।

మిత్రసంతృప్తి నెడ నెంచి - మిత్రునకును

దోహ మొనరించు నీతేజ - మోహతారి ! ॥

మిత్రశబ్దమునకుఁ జెలికాఁడు సూర్యుఁడును నర్థములు.

అ ధి కా ల ం కార ము. 41

కం॥ అట నధికమ్యాధారం

బెటఁ బృథు వాధేయమునును - బృథుల తరంబౌ ।

నెట బుడగలా ! బ్రహ్మాండము

లట నీటను నీగుణమ్ము - లడఁగవు దేవా ! ॥

పెద్దది యగు నాధారముకన్న నాధేయము మిక్కిలి పెద్దదిగఁ జెప్పఁ బడుచో నధికాలంకారమగును. ఏమహాజలరాశిని ననంతబ్రహ్మాండములు బుడగలుగ నుండునో యచ్చటఁగూడ నీదుగుణము లిముడవు. విపులమగు మహాజలరాశియనెడు నాధారముకన్న : నాధేయమగు ప్రభుగుణములు విపులతరముగాఁ జెప్పబడెను. మఱియును.

ఆ॥ వె॥ విలయ వేల నెటను - కల జగంబులు సాచ్చి

యెడము గల్గి మనునొ - యేవుమిఱి ।

అట్టి కృష్ణునొడల - నమర సంయమి రాకఁ

బుట్టు ముదములిముడ - కుట్టిపడెను ||

మాఘకావ్యమున నారదాగమన వర్ణనము. ప్రళయ కాలమున నిమిడి జగములు భద్రముగనున్న కృష్ణుని యుదరమున నారదుని రాకచేఁ గలిగిన ముదము లిముడలేదు.

అ ధి కా లం కా ర ము. II.

కం॥ విపులాధేయము కంటెఁ ద

లవ నాధారాధికతయు - లలి నటులగుఁ దా ।

నవరిమితము వాగ్రహ్యమ్

బపబాధము సీగుశౌఘ మమరునొ యేడన్ ||

ప్రభుగుణము లనంతములు, అవిగూడ వాగ్రహ్యమున నిముడుచున్నవి. స్వతస్సిద్ధముగ విపులమగు నాధేయముకంటె నాధారము విపులతరముగఁ జెప్పఁబడుటచే నిది యధికాలంకారము. మఱియును,

ఆ॥ వె॥ ఔర ! భూప ! త్రిభువ - నాంతర మది యెంత

విరివి యకానా ? యేరి - కరయ నగును ।

కొలువ నలవి గాక - వెలయు సీశుభకీర్తి

గరిమ యెచట నిముడు - నొరయకుండ ||

ఆధేయమగు రాజకీర్తి కాధిక్యమును దానికాధారమగు త్రిభువన మధ్యభాగమునకు దానికన్న నాధిక్యమును జూపఁబడినది.

ఇట్ల యప్రస్తుతమగు త్రిభువన మధ్యభాగము యొక్క విరివిని 'ఔర !' అను పదముచే స్తుతించుటచేఁ బ్రస్తుతమగు రాజకీర్తి యొక్క యాధిక్యమునకు న్యూనత భాసించుచున్నదని తలంపరాదు. ప్రస్తుతమగునట్టియు నాధేయమగు రాజకీర్తికన్న నాధారమగు త్రిభువనాంతరముయొక్క వైశాల్యమునకుఁ దక్కువతనము నంగీకరించియే యధికాధేయమునుగూడ నిముడ్చుకొనిన యల్పాధార మెంత పొగడ్త నొందఁదగునో యని స్తుతించినాఁడుకాన స్తుతి యనుచిత మనఁదగదు.

అధికాలంకారముయొక్క యీరెండు భేదములకును సామాన్య
లక్షణ మెద్దియన? ఆధారాధేయములు రెంటిలోను జన్మదియైనను
నొకదానికి సాధిక్యము వర్తించుటయే యని తెలియవలెను.

అ ల్పా లం కార ము. 42.

క॥ బగి నాధేయము కన్నన్

దగ నాధారంబు సూక్ష్మ - తరమే నల్పం ।

బగు నీమణి మాలోర్మిక

మగువా ! నీచేత జపపు - మాలగఁ దిరుగున్ ॥

ఆధేయము సూక్ష్మముకాఁగా దానికన్న నాధారము సూక్ష్మమగుచో
నది యల్పాలంకారమగును. చిన్నచిన్న మణులను గుచ్చి మాలగఁ
జేసి దానిని నంగుళీయముగ నొనరింప నది మణిమాలోర్మికయని
తెలియవలెను. అంగుళీయకమే సూక్ష్మమగుచుండ నది చేత జపమాల
గాఁ దిరుగుటచే నాధారమగు చేయి మిక్కిలిసూక్ష్మ మగుచున్నది.
ఆపె విరహముచే మిక్కిలి కృశించినదని భావము.

ఆ॥ వె॥ నీదు నడుము కన్న - నీరేజ పత్యాక్షి !

సూక్ష్మ మబ్జనాళ - సూత్ర మెంచ ।

అదియుఁ జెలియ ! నీస్త - నాంతరంబునఁ జాలి

నంత చోటు నొంద - దెంత తడవ ॥

పద్యార్థమును నలంకారమును స్పష్టము.

అ న్యో న్యా లం కార ము. 43.

క॥ ఒండొరు వొందఁగను పకృతి

దండిగ నన్యోన్య మగును - దత్తవృక్ష మతిన్ ।

మండనము నిశకు శీతాం

శుండటు లానిశయు నతని - శోభకుఁ గతమా ॥

రెండు వస్తువులు పరస్పరము తమయొక్క శోభకుఁగారణము లగుచో
నన్యోన్యమగును. రాత్రికిఁ జంద్రుఁడును జంద్రునకు రాత్రియును
శోభను గూర్చుకొనుచున్నవి.

ఆ॥ వె॥ చేతివేళ్ల సడలఁ - శేసి పైఁజూచుచు

బాటసారి యొకఁడు - నీటిఁద్రావ ।

పానశాలనున్న - పడఁతియు నతని దో

సిలిని నీరు వోసెఁ - జిన్ని దార ॥

ఒక చలివెందలి వద్దనున్న యొక పడఁతి యొక యువకుని దోసిలిని నీరుపోయచుండ నాతఁడాపె మోమును గొంత తడవు చూడ నెంచి వేళ్లను సడలించి నీళ్లు త్రాగుచుండెను. ఆమెయు నతని మోమును గొంతతడవు చూడఁదలచి దోసిలి నిండకుండునట్లు చిన్నిదారగా నీరు పోయఁదొడఁగెను. వీరి చేష్టలు స్వోపకారకములయ్యును బరోపకారకములునుగాన నలంకారము సిద్ధించుచున్నది.

వి శే మా ల ం కా ర ము. 44

కం॥ విదితంబగు నాథారం

బొదిఁగియు నాధేయముండ - నొప్పు విశేషం ।

బొదిఁగినను నినుఁడు దీపము

నఁ దగుల్కొని వానిఘృణుల - ణంచెడు నిరులన్ ॥

ప్రసిద్ధమగు నాథారము తొలఁగినను నాధేయము నిల్చియున్నచో నది విశేషము. సూర్యుడెత్తమించినను వాని కిరణములు చీకటినిఁ బోగొట్టు చున్నవి. రాత్రి సూర్యకిరణములు వహ్నినిఁజూచ్చునని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది. ఈరీతిగ దీపమును జేరి చీకటినిఁ బోగొట్టు చున్నవని సమన్వయము.

ఆ॥ వె॥ నీరులేని చోట - నీరేజు మద్దానఁ

గలువలమరు నవియుఁ - గనక లతిక ।

నుండు మెత్తఁదనము - నొంది యద్ది. చెలంగు

నార ! కీడుదొంతి - యగు నిదంత ॥

ప్రసిద్ధాథారమగు నీరులేకున్నను బద్ధము కలువల స్థితి వర్ణింపఁబడెను. ఇదంతయుఁ గాలవిపరీతమని చమత్కరించినాఁడు. పద్ధమన మొగమని

యును గలువలనఁ గొన్నులనియు నధ్యవసానము, కనక-లతయన
బంగారు తీవయనియు నాపేరుగల యొక సుందరి యనియును సర్థము.

ప్రసిద్ధాధారము తొలఁగుటయే కాక మఱియొక యాధార
మేదియును లేకుండఁ బ్రశయాంతము వఱకు నొక వస్తువునకు స్థితిఁ
దెల్పినను విశేషమగును. ఎట్లన?

ఆ॥ వె॥ స్వర్గ సీమఁజేరి - నఱుచున్నను నేరి

సరస కల్పనాఢ్య - గిరము తొర ! ।

జగము నలరఁజేయు - యుగముల తుదిదాక

నట్టి కవులు వంద్యు - లెట్టు కారు ? ॥

సరస కల్పనల కాధారభూతులగు వాల్మీకి మున్నగు మహాకవులు
మృతిఁజెందినను వారి వాక్కులకు మఱియొక యాధారము చూపకయే
ప్రశయావధి స్థితి వర్ణింపఁబడెను.

వి శే షా లం కా ర ము. II

కం॥ తలఁప విశేషం బదియును

బలుదిక్కుల వస్తువొకటి - వర్ణితమైనన్ ।

వెలుపల లో వెనుకను ముం

గల నలుదెసలందు నాపె - గన్పడు నాకున్ ॥

ఒకవస్తువే పలుదిక్కులఁ గన్పట్టునట్లు వర్ణించినచో నదియు విశేష
మగును. విరహియొక్క వాక్యమిది.

తే॥ గీ॥ హృదయసీమను విడనాడి - యేగవెల్ల

దెసలఁ గన్పట్టు దణకువ - యెనక మెసఁగ ।

తనయ ! కానకుఁ బోయినా - వ నెడు వార్త

రవులు తనుతాపమున నెంత - రామభద్ర ! ॥

దశరథుని విలాపము. శ్రీరాముఁడు వనమునకుఁబోయినను దశరథుఁడు
చిత్తభ్రామముచే నలుదిక్కుల నతనిఁ జూచుచు శరీరతాపముచే
నాతని వనవాసమును నిశ్చయించు కొనుచున్నాఁడు.

వి శే షా ల ం కా ర ము. -III

కం॥ అల్ప పదార్థారంభము

సల్పి యశక్యార్థకృతియుఁ - జనన సటులగు దృ ।

క్కుల్పిత శుభ ! నినుఁ గని యా

కల్ప మహిరుహముఁ గనులఁ - గాంచితి సృవతీ ! ॥

అల్పారంభముచే నశక్యమగు నర్థమును నిర్వహించుటయును విశేషమగును. అల్పమగు రాజదర్శనముచే దుర్లభమగు కల్పవృక్షదర్శనము సిద్ధించినట్లు వర్ణింపఁబడినది. మఱియును.

ఆ॥ వె॥ మరులు గొల్పురూపు - మాయించు తేజంబు

మహిత విద్యగన్న మాన్య నిన్ను ।

సృష్టిసేయు సృష్ట - సృజియించె గొంగొత్త

మరునిఁ దిగ్మతేజ - మఘవ గురుని ॥

విజాతీయములగు సౌందర్యము తేజము విద్యను బొందిన యొక్క రాజును సృష్టించినంతమాత్రమునఁ గొంగొత్తవారగు మన్మథుఁడు సూర్యుఁడు బృహస్పతి యీమువ్వరను వేటువేటుగా సృష్టింప నక్కఱ లేకుండుట యనెడు కార్య సౌకర్యము బ్రహ్మకుఁ గల్గినది.

వ్యా ఘా తా ల ం కా ర ము. 45.

కం॥ అగు వ్యాఘాతం బొకపని

కగు హేతువు తద్విరుద్ధ - మగు పనిసేయన్ ।

జగములఁ గులికించెడు నెవి

వగఁబెట్టును వానిఁగొంచు - వలరాజు రసన్ ॥

ఒకపనిని నెరవేర్చు వస్తువులు దానికి విపరీతపు పని చేయుచో నది వ్యాఘాతము. జగదానందకరమగు పుష్ప మలయ మారుత చంద్రికా దులచే మన్మథుఁడు జగమును బాధించుచున్నాఁడు. ఆనందకరములగు పుష్పాదులు బాధాకరములాయెను.

ఒక సాధనముచే నొకఁడొక పనినిజేయ నాసాధనముచేతనే మఱియొకఁడాపనిని విపరీతముగఁ జేసినచో నదియును వ్యాఘాత మగును.

తే॥ గీ॥ చూపుచే దగ్గుడగు భావ - సూతి నెవరు
చూపుచేతనే వెలయింతు - చోద్య మొప్పు ।
నిటల నేతుని గేలిసే - యుటకు దగిన
వామ లోచనులను గొల్తు - వారి నాత్మ ॥

ఈశ్వరుఁడు చూపుచే మన్మథునిఁ దగులఁబెట్టెను. ఆచూపుచేతనే స్త్రీలు మన్మథుని జీవింపఁ జేయుచున్నారు.

వ్యా ఘా త ము. II

క॥ అనువుగఁ గొను కారణమే

యనను-గుణంబుగనుఁ జెప్ప - నట్టులు చెల్లున్ ।

జనకా ! నాపై బాలుం

డను కృప గలదేని వదలు - టనుచితము ననున్ ॥

ఒక పని కనుకూలమని గ్రహింపఁడిన కారణమును దానికనుకూలము కాదని తెల్పినచో నదియు వ్యాఘాతమగును. ఒకరాజు జైత్రయాత్రకుఁ బోవుచుఁ దన కుమారుని బాలుఁడనెడు కారణముచే నింట వదలఁ దలఁచుకొనుచుండ నాబాలుఁ డాకారణము నే చూపి యింట వదలు టనుచితమని చెప్పెను, మఱియును.

తే॥ గీ॥ కలుగ నోవును లేమి నా - కిల నటంచు

భీతి నొందుచు లోభి యీ - వినిఁ ద్యజించు ।

దాసశాలియు నాభీతి - తోనె యాత్మ

వి త్త మీడె ? సుపాతుల - కె త్తరమున ॥

లోభి దాసము చేయకుండుటకు దారిద్ర్యభయమును గారణముగా నొకఁడు చెప్ప దాత దాసముచేయుటకుఁ గూడ జన్మాంతరమున నా భయమునే మఱియొకఁడు కారణముగాఁ జూపెను.

కా ర ణ మా లా ల ం కా ర్థ ము. 46.

కం॥ కారణ మాలా లంకృతి

కారణముల మున్ను వెన్న - గతులను దెల్పన్ ।

ధారుణి నయమున సిరి సిరి

నారయఁగా నీవి యీవి - సధిక యశంబౌ ॥

ఉత్తరోత్తరములకుఁ బూర్వపూర్వములును నట్లే వీని కవియును
గారణములుగాఁ జెప్పఁబడుచోఁ గారణమాల యగును. ఇటు యుత్త
రోత్తరమగు సిరి యీవి యశము నీమూడింటికిని బూర్వపూర్వమగు
నీతి సిరి యీవి యీ మూడింటినిఁ గారణములుగాఁ జూపినాఁడు రెండ
వది యెట్లన ?

తే॥ గీ॥ నిరయములు పాపముల నగు - నిశ్చయంబు

పాపమెంచఁగ దారిద్ర్య - భవము సుమ్ము ।

నమ్ము దారిద్ర్య మప్రదా - నమునఁ గల్గుఁ

గాన దానపరుండగుఁ - గాత నరుడు ॥

పూర్వపూర్వములగు నిరయములు మున్నగువానికి నుత్తరోత్తరము
లగు పాపములు మున్నగునవి కారణములుగాఁ జెప్పఁబడినవి.

ఏ కా వ లి - అ ల ం కా ర ము. 47.

కం॥ సముపాత్త ముక్తరీతి మ

హిమ నర్ధశ్రేణిఁ గూర్ప - నేకావలి ; నే ।

త్రము లాకర్ణ గములు క

ర్ణములు భుజ స్తంభలంబ - న రుచిరములునౌ ॥

కం॥ కనఁగ భుజ స్తంభంబులు

ననుపమ జాన్వంతలంబ - నానందదముల్ ।

తనరెడు జానువులును మో

హన రత్నాదర్శ నిభము - లాన్మపతి కగున్ ॥

సముపాత్త ముక్తరీతి యన నొక వస్తువును గ్రహించి తిరి విడిచి
పెట్టెడు పద్ధతి. ఈపద్ధతిచే వస్తు పరంపరను గూర్చినచో నేకావలి

యగును. ఈసముపాత్త ము క్తరీతిలోఁ బూర్వపూర్వ పదార్థమునకు నుత్తరోత్తర పదార్థమును నుత్తరోత్తర పదార్థమునకుఁ బూర్వపూర్వ పదార్థమును విశేషణభావము నొందును. అనఁగా నప్రధానములగు నని యర్థము. మొదటి పద్ధతికిఁ బై పద్ధతము లుదాహరణములు. ఎట్లన?

ఈప్రభువునకు నేత్రములు కర్ణాంతమును బొందినవి. ఇట పూర్వపదార్థమగు నేత్రములకు నాకర్ణగముల నెడు పదార్థము విశేషణ మగుచున్నది. అనఁగా గుణవిశేషమును గూర్చుచు సప్రధానమగు చున్నది. అట్లే తక్కిన విశేషణముల నన్వయించుకొనఁదగు.

ఇట కర్ణ భుజస్తంభ జాను పదములు తొలుత గ్రహింపఁబడి తిరిగి ముక్తము లగుటను దెలిసి కొనవలెను.

ఉత్తరోత్తరమునకుఁ బూర్వపూర్వము విశేషణమగుట యెట్లన?

ఉ॥ ఏది దిగాత్మ కాల విభు - యెవ్వఁడు దానఁ జెలంగు నేనియం

దూఁడు సుధోర్మి వానిఘృణ - లుత్థితుఁడౌ నెటనుండి యాతఁడ
క్షేదగు వానిపిత్త మిడు - నేడట వేలిమి వానిజీవితం

బేది వహించు యద్గణము - నిద్దియు నాహరుమూర్తులేలుతన్ ॥

ఈశ్వరునియొక్క యెనిమిది మూర్తులను జెప్పచున్నాఁడు. ఏది దిక్కు, ఆత్మ, కాలమునలె వ్యాపకమైనదో యనఁగా నాకాశమని యర్థము. ఎవ్వఁడు దానఁజెలంగు ననఁగా సూర్యుఁడు. ఏనియందు నాసూర్యుని ఘృణలు సుధాతరంగము నుత్పత్తిచేయునో యనఁగాఁ జంద్రుఁడు. ఆతఁడెటనుండి యుత్థితుఁడౌనో యనఁగా సముద్రము. అనఁగా జల భూతము. దాని పిత్తమేదో యనఁగా బడబాసలము. అనఁగాఁ దేజో భూతము. ఏడట వహించునందు హోమము నిడునో యనఁగా సోమ యాజి. వాని జీవితంబేది వహించునో యనఁగాఁ బ్రాణవాయువు. అనఁగా వాయుభూతము. ఇద్ది యనఁగా నీవాయువు యద్గణము వహించునో యనఁగాఁ బృథివి. పృథివియొక్క గుణమగు గంధమును వాయువు వహించుచున్నదికాన.

ఇట పూర్వపూర్వ పదార్థములగు నాకాశాదు లు త్తరో త్తరములగు సూర్యుడు మున్నగు పదార్థములకు నాధారములుగా పర్ణింపఁబడుటచే నప్రధానములుగాన విశేషణము లగుచున్నవి. ఆధారాధేయ వస్తువులలో నాధారవస్తు వప్రధానమును నాధేయవస్తువు ప్రధానమనియు నెఱుంగునది.

మా లా దీ ప క ము. 48.

కం॥ మాలాదీపకమది యెట

హేలన్ దీపకము గలియు - నేకావళితోన్ ।

వాలుచు మారుడు నెలకొనె

నాలలనా చిత్తమందు - నది నీయందున్ ॥

ఏకావళియు దీపకమును గలిసినచో నది మాలాదీపక మగును. మారుఁడాలలనా చిత్తమందు నెలకొనెను. ఓనుందరుఁడా! యీ లలనా చిత్తము నీయందు నెలకొనెను. అనఁగా నాపెనిన్ను బేర్పించుచున్నదని తాత్పర్యము. నెలకొనెన నెడు క్రియాపదము రెండు వాక్యముల నన్వయించుటచే నిట దీపకముకలదు. ఇట చిత్తమొక మారు గ్రహింపఁబడి ముక్తమగుటచే నేకావళియుఁ గన్పట్టుచున్నది.

శా॥ కంటన్ గంటిని దేవ ! నీవటులు సం - గ్రాహంగణంబ్బిదు వి

ల్లంటన్ మోపఁగ దేనిదేని నెదియే - దంటెన్ వడిన్ దెల్పదన్ ।

వింటిన్ గోలు కోలెలన్ రిపుతలల్ - వే వాని భూమండలం

బొంటిన్ దానిని నీవు నిన్ను యశమో-హో! దాని ముల్లోకముల్ ॥

‘ఏదియేదంటెన్’ అను వాక్యములోని యంటెనను క్రియాపద మొక్కటియే కోలు వింటినంటెనను రీతి నన్ని వాక్యముల నన్వయించు కొనఁదగు. ఇదియే దీపకము. కోలు మున్నగు పదములు గృహీతములై ముక్తములగుచున్నవి కాన నేకావళియును గలదు. కాన మాలాదీపకము.

సా రా లం కార ము. 49.

కం॥ అధికత నొందఁగఁ బైపై

నధికృత వస్తువులు గృతుల - నగు సారంబై ।

మధువగు మధురము దానన్

సుధ దానన్ సుకవిగిరము - చొప్పుడునట్టుల్ ॥

ఉత్తరోత్తర పదార్థములకు నాధిక్యమనఁగా నుత్కృష్టత చెప్పబడినచో సారాలంకారమగును. తేనె మధురము దానికన్న నమృతము మధురము. దానికన్నఁ గవివాక్కు మధురము. మాధుర్యములో నుత్తరోత్తర వస్తువులకు నుత్కర్షణము చెప్పబడినది. మఱియును :—
శా॥ శ్రీవిష్ణూదరమృందు నుండు జగముల్ - శేషాహి నాతండు పా

రావారోర్ముల నాతఁడుండు, మునిచే - రన్ బట్టె నద్దాని, నీ ।

ద్యోవీధిన్ మినుకొ నతండు నరసిం - హార్యే! త్వత్కీర్తి లీ

లా వామాక్షికి నది కర్ణమున హే - లక దాల్చు నీలాబ్జమా ॥

విష్ణూదరములో జగములుంటచే నది చాలపెద్దది. ఆవిష్ణువు శేషుని యందుంటచే నతండాతనికంటె పెద్దవాఁడు 'కావలసియున్నాఁడుకదా? శేషునికన్న సముద్రము. ఆసముద్రమును జాలుకమునఁ బట్టుటచే నగస్త్వండు. అతఁడు సక్షత్రముగ నుంటచే నాకాశము. ఆయాకాశము నరసింహరాజయొక్క కీర్తి కాంతకుఁ జెవిలోని నల్లకల్వగ నుంటచే నతని కీర్తియును గ్రామముగఁ బెద్దవిగ వర్ణింపబడినవి.

పైయుదాహరణములు శ్లాఘ్యవస్తువులకు గుణోత్కర్షణమును దెల్పుచున్నవి. అశ్లాఘ్యవస్తువులకు నుత్తరోత్తరోత్కర్షణమును సారాలంకారమగును. ఎట్లన?

అ॥ వె॥ పూరికన్న బెండు - పుడమిని నూలుపో

చరయ దానికన్న - యాచకుండు ।

గాలి వానినేల - కై కొంచు నెగయదు ?

తిరిపె మడుగునంచు - వెఱచి యేమొ ! ॥

ంకన్న నూలుపోచ తేలికైనది. ఈరెంటికన్న యాచకుడు తేలిక
యనగా బరువులేనివాడనియును జలకన చేయదగినవాడనియు
నర్థము. యాచకుడు తృణము నూలుపోచలకన్న తేలికయైనచో గాలి
పూరి నూలు పోచలనువలె నెందుచే బై కెగురఁ గొట్టుట లేదని
శంకించి వానినిఁ దాకనెంచినచో, దననుగూడ బిచ్చమడుగునని భయ
ముచేతఁ గాఁబోలునని కవి చమత్కరించినాడు.

ఉభయరూపమెట్లన ?

ఆ॥ వె॥ కొండ పెద్ద దాని - యండ నబ్ధియుఁ బెద్ద
యభికన్న మిన్న - దార ! పెద్ద ।

మిన్నుకన్నఁ బెద్ద - మేటి బ్రహ్మము దాని
కన్న నాశపెద్ద - కాంచఁ గలిని ॥

కొండ మొదలు బ్రహ్మమువఱకును పెద్దతనము శ్లాఘ్యగుణము. వర్ణ్య
మగు నాశయందుఁ బెద్దతనము శ్లాఘ్యగుణముకాదు.

యథా స ం ఖ్యా ల ం కా ర ము. 50.

కం॥ ఒగిఁబెట్టిన యర్థములకుఁ

దగనొగి సంబంధమిడ య - థాసంఖ్యమగున్ ।

వగతుని నెచ్చెలి నిడుమను

దెగటార్పుము తనుపుమయ్య - తెగదోయు మిలన్ ॥

రెండు వరుసలలో నుంచిన యనేక వస్తువులకుఁ గ్రమమగు సంబంధ
మును జూపినచో నది యథాసంఖ్యమగును. వగతుని నెచ్చెలిని ఇబ్బం
దిని యను సీమూడింటికినిఁ దెగటార్పుము తనుపుము తెగదోయు
మనెడు క్రియలతోఁ గ్రమముగ సంబంధమును గూర్చుకొనవలెను.
మఱియును.

ఆ॥ వె॥ శరణుఁ జొచ్చెనేమొ ? - గరవిషంబును బోలి

యుదరమందుఁ జేరి - చదువునేమొ ?

విడువఁ డాత్మధనము - దొడరుచు భోగింపఁ

దలఁప నై ననోర్వ - డిలను లోభి ॥

గరవిష మనఁ బెట్టుమరుదు. ఇట పూర్వార్థమందలి రెండు విషయము లకును నుత్తరార్థమందలి విషయములు రెంటితోఁ గ్రహీతము.

ప ర్వా యా లంకా ర ము. 51.

కం॥ ధర నొక్కటి పెక్కింటిని

వరుసగఁ దగ నండగొనఁగఁ - బర్యాయంబౌ ।

సరసిజమును విడిచింద్రుని

బరిగొనె మదిరాక్షి రుచిర - వదన ప్రభయున్ ॥

ఒక వస్తువు పెక్కింటిని వరుసగ నాశ్రయింపఁ బర్యాయమగు. ఉదాహరణము స్పష్టము. వదనప్రభ తొలుతఁ బద్మమును బిమ్మటఁ జంద్రుని నాశ్రయించినది. సరసిజమును నాశ్రయించినటులు చెప్పకున్నను గమ్యమానమగుచున్నది. ఇట పూర్వార్థారాశ్రయము గమ్యము. ఉత్తరార్థారాశ్రయము వాచ్యముగనున్నది. కనుకనే కావ్యప్రకాశ పర్యాయలక్ష్యము సంగతమగును. ఎట్లన?

మ॥ కటిబంధంబు తనుత్వమున్ విడిచె వే - గన్ దాత్మ మధ్యంబు, సంఘటనాంచత్పదముల్ విడెన్ జలగతుల్ - కన్నుల్ గొనెన్ దామురస్తట ముత్తుంగ కుచద్వితీయత శుభా - స్త్యం బద్వితీయత్వమున్ బొటమించెన్ గద ! యీపె యంగకగుణం - బుల్ మాతృబ్రాహ్మణ్యం

బునన్ ॥

బాలభారత నాటకములో స్వయంవర సమయమున జాగ్రహదించి జూచి భీముఁడిట్లనుకొనెను. బాల్యమున నొక యవయవమును నాశ్రయించిన గుణము యౌవనమున మఱొక యవయవము నాశ్రయించెను. ఎట్లన? కటిబంధము సూక్ష్మతను బాదములు చలగతులను బాల్యముననొంది యౌవనమున విడువ వానినిఁ గ్రహముగ నడుమును గన్నులును బొందినవి. మూడవ పాదమున సమన్వయమెట్లన? చిన్నదనమున వక్షస్థలము అద్వితీయముగ నుండెను. ఇప్పుడది కుచములతోఁ గూడి యుండుటచే నాయద్వితీయతను విడిచెనని తాత్పర్యము. అద్వితీయ

మనఁగా రెండవ వస్తువుతోఁ గూడికొననిది యని యర్థము. కుచద్వితీయత ననఁగాఁ గుచములనెడు ద్వితీయవస్తువు కలది యాయెనని యర్థము. దీనిచే వక్షము చిన్నదనమందలి తన యద్వితీయత్వమును విడిచెనని వ్యక్తమగుచున్నది. ఈ యద్వితీయత్వమును ముఖము గ్రహించినది. ఇచ్చట నద్వితీయత్వమన సాటిలేనిదగుట యని యర్థము. యౌవనమున సంపూర్ణకలలతో నుండుటచే ముఖము నిరుపమాన మాయెనని తాత్పర్యము. ఇట ద్వితీయ రహితత్వము అనుపమత్వ మనెడు రెండర్థములకు నైక్యమధ్యవసించి యాయర్థద్వయ బోధకముగ నద్వితీయపదము ప్రయోగింపఁబడెను. ఈపద్యమున మూడుపాదము లను బూర్వావయవము విడిచినగుణము పరావయవము నాశ్రయించి నట్లుచెప్పఁబడెను. మఱియుఁ బూర్వావయవాశ్రయణము గమ్యమగు చున్నది. కాన నిది పర్యాయాలంకారమునకు లక్ష్యమగుచున్నది.

గమ్యముగాక యనేకాశ్రయములన్నియు వాచ్యములగుట కుదాహరణ మెట్లన ?

తే॥ గీ॥ ఉత్తరోత్తర మున్నతి - నొందు పదవిఁ

గాంచ నీకేరు దెల్పిరి - కాలకూట ! ।

ఆది సంభోధి హృదయంబు - సంత శివుని

గళము సేరితి వీనాఁడు - ఖలుల నాల్కు ॥

హృదయముకన్న గళము దానికన్న నాలుకయు నొకదానికన్న నొకటి పైపైస్థానములు. పైయుదాహరణముల సంగోచ విగోచములు లేవు.

సంగోచమునుజూపిన యుదాహరణమెట్లన ?

తే॥ గీ॥ ఆది వసుధా తలంబంత - యడరఁ దిరిగి

యంతఁ దరువుల నీడల - చెంతఁజేరి ।

చండ భానుఁడు చండిమ - నుండఁ జలువ

నీటి యడుగును జేరె నీ - నాట నొప్పు ॥

గ్రీష్మకాలవర్షసముః శీతలమునకు హేమంత శిశిరర్తువులను, వసంత
ర్తువునను గ్రీష్మర్తువునను గ్రమముగ నుత్తరోత్తరాధార సంకోచము
చూపఁబడెను. ఆధార సంకోచమన నాధారము చిన్నదగుట యని
యర్థము.

వికాస పర్యాయమెట్లన ?

అ॥ వె॥ దొండపండు విధము - నుండు నీ వాతెర

యందె రాగముండె - నతివ ! దొలుత !

చంచలాక్షి ! యిప్పు - డంచిత గతిఁజూడ

హృదయ సీమఁగూడ - నది చెలంగు ॥

యువతిని సంబోధించి యొకఁడిట్లనియె. ఓయువతీ ! రాగము బాల్య
మున నీపెదవియందే యుండెను. ఈనాఁడు హృదయమునఁ గూడఁ
జేరినది. రాగమన రక్తిమ యనియు ననురాగ మనియును గూడ
నర్థము. ఆయర్థములం బద్యమందు సమన్వయించు కొనఁదగు. ఇట
రాగము పూర్వాధారమగు వాతెరను విడువక యే హృదయ మనెడు
మఱియొక యాశ్రయమును గూడఁ బొందినట్లు వర్ణింపఁబడినది. కాన
నిది వికాస పర్యాయము.

ప ర్యాయాలంకారము. II.

కం॥ ఏకాధారము నందు న

నేకార్థంబుండ నొగి న - టెంటురు సుకవుల్ ।

ప్రాకట వాహిని వాతిన

యొకడ సైకతము నేడ - దే ! కంటఁ బడున్ ॥

ఒక యాధారముననే వరుసగ ననేక వస్తువులుండునట్లు వర్ణింపఁ బడి
నచో నదియుఁ బర్యాయమగును. ఉదాహరణము స్పష్టము. మఱియును
ఉ॥ ఆదిని దేహముల్ మనల - కాయె నొకండయి నాధ ! యంత నీ

వౌదు ప్రియుండ వేము ప్రియు-రాండ్రము గాఁగ హతాశనుంటి

సాదిత భేదబుద్ధి నిటు - సాకఁగ నీవు ధవుండ వేము లో [మా-

కావృత రీతి భార్యలము - ప్రాణ దృఢత్వము హేతు వింతకున్ ॥

అమరుక కావ్యములోనిది. ఒక కాంత తొల్ల ధనను మిక్కిలి ప్రేమించి పిమ్మట సామాన్య రీతి నాపె నాదరించెడు భర్తను గూర్చి యిట్లు పల్కుచున్నది.

తొలుతఁ బ్రేమాతిశయముచే నభేద భావమును. పిమ్మట ప్రేమ భావమును. అంతఁ బోష్య పోషక భావమును గ్రహముగఁ దగ్గించుచుఁ జూపఁబడెను. ఇట్లయ్యును, దాను జీవించి యుంటుకుఁ దనప్రాణములు గట్టివగుటయే కారణమని యాపె నుడివెను. ఇట దంపతులనెడు నొక యాధారమందే యనేక భావములు కాలక్రమ ముగ నాధేయముగ వర్ణింపఁ బడినవి.

ప రి వృ త్తి - అ లం కౌ ర ము. 52.

కం॥ పరివృత్తి వినిమయం బొం

డొరు నల్పాధికులు వొంద - నొయ్యన నగు న ।

న్నరపతి యోరన్ జూచుచు

శర మొక్కుటి విడిచి కొనియె - శత్రు శ్రీలక్ష్మ ॥

అల్పాధిక వస్తువులకు వినిమయ మనఁగా మార్పిడి వర్ణింపఁ బడినచోఁ జరివృత్తి యగును. రాజ క్రీడగంటిని నొక్క బాణము విడిచి యనఁగా మిక్కిలి తేలికగా విడిచి యని భావము. ఇట యల్పమగు శరము నొక్క దానిని విడిచి యధికములగు శత్రుసంపదలను గ్రహించి నట్లు వర్ణింపఁబడెను. మఱియును.

తే॥ గీ॥ అనువులను బాసి స్వర్గంబు - నధి వసించు

వృద్ధ గృధ్రపతికి వేల - పింప నేల ? ।

శిథిల దేహంబు వెచ్చించి - శీత భాను

భా సముజ్వల కీర్తిని - బడయు కతన ॥

జటాయువు వార్ధక్యముచే శిథిలమగు తన శరీరమునువిడిచి చంద్ర కిరణములవలె స్వచ్ఛమగు గొప్పకీర్తిని గొన్నట్లు చెప్పఁబడెను. కానఁ బరివృత్తి కలదు.

ప రి స్ర ం ఖ్యా ల ం కా ర ము. 53.

కం॥ ఇల నడ్డి యొకట నొక్కటి

బలిమిని వేటొకట నిలుప - బరిసంఖ్య యగున్ ।

తిలకింప దటిగ దీపం

బుల స్నేహము యువతి చిత్త - ములఁ గాదట్టుల్ ॥

ఒకదానిని నొకచో నిషేధించి మఱియొకచో నిలుప ననఁగాఁ గలదని చెప్పినచో నది పరిసంఖ్య యగును. ఉత్తరార్ధమునఁ బ్రభౌత వర్ణనము. దీపముల స్నేహము తఱిగినది. యువతుల చిత్తమున నట్లు తఱుగ లేదు. ఇట స్నేహము తఱిగెనను విషయము యువతుల చిత్తమున నిషేధింపఁబడినది. దీపముల నిలుపఁ బడినది. దీపముల స్నేహమునఁ దైలమని యర్థము. చిత్తముల స్నేహమునఁ దమ ప్రియుల యందలి ప్రేమభావ మని యర్థము. మఱియును.

తే॥ గీ॥ యత్పురి విలాసినీ నయ - నోత్పలంబు ।

లుద్దవిడి శుక్తి వర్తల - హద్దు మీతె ।

ఏడ నౌర ! మహాకాల - చూడ నుండు

వన్నె చందురుఁడును బట్టె - వక్రిమంబు ॥

ఉజ్జయినీ పట్టణ వర్ణనము. ఏ పట్టణమున స్త్రీల నల్లకలువల వంటి కన్నులు శుక్తిమార్గముల హద్దులను గూడ మీటి వర్తించుచున్నవో. అనఁగా స్త్రీల కన్నులు దప్ప నింకెవ్వరు నట్లు మీటి వర్తించుట లేదని యర్థము తోచుచున్నది. అట్లే ఏపట్టణమున మహాకాల నాథుని శిరమున నున్న చంద్రుఁడొక్కఁడే వక్రిమమును బట్టుచుండెనో. ఇతరు లెవ్వరు నట్లు వక్రిమమును బట్టలేదని నిషేధ మర్థసిద్ధ మగుచున్నది. ఇట సేతోత్పలముల పక్షమున శుక్తివర్తల యొక్క హద్దులనఁ కర్ణాంతిక మార్గములని యర్థము. వానిని మీతెనన నచ్చటి స్త్రీల యొక్క కండ్లు కర్ణాంతిక భాగముల సతిక్రిమించినంత విశాలముగ నున్నవని తాత్పర్యము. పౌర జనులెవ్వరు శుక్తి వర్తహద్దులను

మీఱ లేదనగా వేద చోదిత మార్గముల నతిక్రమించి వర్తించుట లేదని తాత్పర్యము. అట్లే చంద్రుడు వక్రిమంబును బట్టినన వంకరగ నుండెనని యర్థము. నగరవాసు లెవ్వరు దానిని బట్టలేదన వక్రి బుద్ధులను బొందుట లేదని యర్థము. ఇటు స్లేషచే వచ్చిన యర్థ ద్వయమునకు వైకృత మధ్యవసంపదబడెను. ఈ యుదాహరణమున మఱియొక చోటునఁ గాదనెడు నిషేధము శబ్దముచేఁ జెప్పఁ బడకుండుటచే నర్థసిద్ధ మగుచున్నది. మొదటి యుదాహరణమున నట్టి నిషేధము కూడ శబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుచున్నది. ఇది యే రెంటికి భేదము.

వి క ల్పా లం కార ము. 54.

కం॥ సమబల యుగళి విరోధము

కమనీయతఁ జెప్పనగు వి - కల్పము గృతులన్ ।

సమనము చాపములకొ శర

ణము శిరములకో కొనుండు - సరపతు లారా ! ॥

తుల్యబలముకల రెండు వస్తువులకు విరోధము ననగా సహభావము లేకుంటను జక్కగఁజెప్ప వికల్పమగును. రాజదూతలు శత్రురాజులనుగూర్చి యిట్లుపల్కిరి. ఓ సరపతులారా ! ఈసమయమున మీకు నీరెండింట నొక్కటియే శరణము. ఎట్లన ? మారాజునొద్ద శిరము ల్గొంతుటయొ లేక శరములఁబట్టి సమరము సల్పుటయొ. ఈరెండు నేక కాలమునఁ జరుగు పనులు గాకుంటచే నీరెంటికిని విరోధము గలదు. మఱియును.

ఆ॥ వె॥ నీల నీరదములు - నిలుచుండి వర్తించు

నెమ్మలార్చి పురుల - నృత్య మొందు ।

కాంతుఁడొండె ఖలకృ - తాంతుఁడొండెను నేడె

మరుని పీడనుండి - మఱలఁజేయు ॥

వర్షర్తువున విరహిణీ వచనము. ప్రియ సమాగమ మైనను లేక మరణము సంభవించినను మరుని పీడ తొలఁగును. ఈరెండును బరస్పరము

విరుద్ధములగు కారణములు. ప్రియ సమాగమమైనచో మరణము సంభవింపదు. మరణము సంభవించిన ప్రియ సమాగమము సంభవింపదు కాన నీరెంటినిఁ గోరుకొనుటలో విరోధము కలదు.

స ము చ్చ యా ల ం కా ర ము. శ్లో.

కం॥ యుగపద్భావితములను బ

హు గణితముగఁ జెప్ప నగు స - ముచ్చయ మిల నీ ।

పగతురు చత్తురు పాటుదు

రగురా ! వణకుదురు భీతి -నవనిన్ నృపతీ ! ॥

విరోధము లేకుంటచే బహుకార్యములను నొక్కమారు సంభవించినటులు వర్ణించినచో సముచ్చయమగును. ఇట చచ్చుట మున్నగు కార్యములకుఁ బరస్పర విరోధము లేకుంటచే రణమున రాజశత్రువులకు నీకార్యములు గొద్దికొద్ది వ్యవధానములోఁగల్గినను ఆవ్యవధానము తెలియకుండుటచే నొక్కమాత్రే కల్గినటులు వర్ణింపఁబడెను. మఱియు.

చం॥ వినుమిటు వన్నెకాడ ! మది-బ్రేముడియన్ ములుకీపు నాటయకా

వన నవసౌధ మాపె యెడ - బాటున సోలుచు నేమి సేసెనో ।

కొనఁబడునెజ్జఁ జిక్కు నుడు-కున్ బలవించును వాడు వందురున్

దొనఁకుఁ దిరుంగుఁ దొట్రిలు గ-నుంగొను శూన్యతఁ జేష్ట దక్కిడున్

ఒకదూతి నాయకునితో నాయికా విరహతాపమును జెప్పుచున్నది. ఇట పైక్రియలకుఁ గొలదిగ కాలవ్యవధాన మున్నను నది తెలియ నంతగ నుండుటచే నాక్రియలన్నియు నొక్కమాత్రే సంభవించి నటులు వర్ణింపఁబడెను. దీనిచేఁ గాంతా విరహతిశయము వ్యక్తమగుచున్నది. దొంతిగ నమర్చి యున్న తామర పూరేకులను నొక్కమాటు గుచ్చినచో నాదింపఁవడిన సూది యొక రేకునకుఁ బిమ్మట మఱియొక రేకును గుచ్చి కొనినను గాలభేదమును దెలియకుంటచే నొక్క మాత్రే గ్రుచ్చుకొని నట్లు తోచును. అట్లే ప్రస్తుతమునఁ గూడఁ దెలియవలెను.

స ము చ్చ యా ల ం కా ర ము. II

కం॥ ఒకపని పలువుం డ్రహమహ

మికఁ జేయుటగూడఁ గవిస - మితి నటులగు ను ।

చ్చకులము రూపము వయసు న

ధిక విద్య ధనంబు వానిఁ - దిమిరించుఁ గడున్ ॥

కార్యసిద్ధికి నొకసాధనమే సమర్థమగుచుండ బహుసాధనములు పూని కతో సహాయమొసరించి నటులు వర్ణించినచో సముచ్చయమగును. గర్వకారణము సత్కుల మొక్కటే యగుచుండ రూపము మున్నగు వానినిఁగూడఁ బూనికతోఁ గార్యసిద్ధిలో సహాయము లగుచున్నట్లు చెప్పియున్నాఁడు. మఱియును.

చం॥ తెలియఁగరాని యీవి, యతి - థిం దగ నాదరణంబునేత, పె

స్కలిమిని దర్పమొందమి, ప-గన్ గొని, యొండుల దూరకుంట, దాఁ
దెలుపమి మేలొనర్చియును, - దెల్పుట యొడ్డులమేలు వెల్లడిన్,

గాలుచుట విద్యలన్, దెలుపుఁ - గుంభిని మానవు నాభిజాత్యమున్॥

ఉత్తమ కుల సంభూతిని సూచించుటకుఁ బై కారణములలో నొక్కటియే చాలియుండినను బహు విషయములు కారణములుగా ఖలేకపోతన్యాయముచే బ్రసక్తమగుచున్నవి. ఖలేకపోతన్యాయమనఁగా ధాన్యము గింజలను దీసికొనుటకుఁ గళ్లములోఁ బట్టులొక్కమాటుగనే నెట్టు కొనుచు వ్రాలునట్లు.

కా ర క దీ ప కా ల ం కా ర ము. 56.

కం॥ కారక దీపక మగు నొక

కారక మొక క్రిమము వస్తు - గతముగఁ దెలుపన్ ।

దూరము వోవును దెరువరి

చేరఁగ వచ్చెడును జూచుఁ - జెంగట నడుగున్ ॥

ఒక కర్తృకారకమును గిరియా రూప వస్తువులకు సంబంధింపఁజేసినచో నది కారకదీపకమగును. బాటసారి దూరము పోవును దారి తెలియక

తిరిగినప్పుడు. వచ్చి పధిసరమును జూచును. చూచి దగ్గఱకుఁజేసును. చేరి మార్గమును బ్రశ్నించును. త్రోవఁదొంగ బాటసారి పనులివి. వీనికొక వరుస చెప్పఁబడినది. మఱియు నీక్రియలన్నిటికి బాటసారి యొక్కఁడే కర్తృకారకముగఁ జెప్పఁబడినాడు. మఱియును.

ఉ॥ కూరుకుఁ గ్రుంగు మెక్కుఁ దిరు- గున్ గురులూతు చు గాణివాసమం దారయనుండుఁ బాచికల-నాడుఁ గనం దఱిగాదు వెండి ర ।

మ్యూరసి, పొమ్మటంచు ఫణి - హారులు తేడలవాకిటన్ మమున్ దారునఁ ద్రోతురమ్మ నయ - నమ్మ కొనన్ గనుమమ్మ శ్రీసతీ ! ॥

ప్రభుదర్శనమునకుఁ బోయియట ద్వారపాలకులచే నడ్డిగింపఁబడిన కవి నిర్వేదవాక్యములు. ప్రభువు నిద్రించుచున్నాఁడుకాన దర్శనమునకు సమయము గాదు. సమయమరసి రమ్మ పొమ్మని ద్వారపాలకు లడ్డు కొనిరి, తిరిగి మఱియొకతఱిఁ బోవ న్నానము చేయుచున్నారనియు, మఱొకమారు భోజనము చేయుచున్నారనియు నట్లే వాదచారము చేయుచున్నారనియు, జాట్టు నాఱఁ బెట్టుకొనుచున్నారు. అంతిపురములో నున్నాఁడు. పాచికలాడుచున్నాఁడని యిరిగి నెన్నిమాటులు వోయిన నన్నిమాటులును నిట్లే తటాలునఁ ద్రోయుచున్నారు కాన నోలక్ష్మి మాదారిద్రవము దీర్చుమని కవియొకఁడు లక్ష్మినిఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడు. మొదటి యదాహరణమున బాటసారి యనెడు కర్తృపద్యములో వాచ్యముగనుండెను. ఇట ప్రభున నెడు కర్తృకారకము పద్యమున వాచ్యముగ లేదు. కాని గమ్యమగుచుండెను. అట్టి కర్తృకునిద్రించుట మున్నగు బహుక్రియలతో నన్వయము చెప్పఁబడినది. మఱియు నిద్ర స్నానము భోజనము మున్నగు క్రియలకు నొక క్రియమును గూడఁ గలదు. ఈకారకదీపకము ప్రధమ సముచ్చయమునకు విపరీతముగనున్నది.

స మా ధ్య ల ం కా ర ము. 57.

క॥ పెరకారణ మొలయంగ ను

కరమైనన్ గార్యమొన్న - గ సమాధి యగున్ ।

తరుణి తనరమణుఁ గలియఁగఁ

బారిఁబారి నుబలాట మెండె - బ్రాద్దును గ్రుంకె ॥

తలఁచిన కార్యమునకుఁ గారణాంతరము సంభవించుటచే నాకార్యసిద్ధి సుకరమగుచో సమాధి యగును. సమాధియనఁగాఁ జక్కఁగఁ గార్య సంధానము చేయఁబడినదను నర్థముచే నీనామము సార్థకము. రమణునిఁ గలియ నుబలాటపడు రమణికి సూర్యాస్తమయ మగుట కార్యము వేగమే సిద్ధించుటకు సాయపడుచున్నది. మఱియును.

ఆ॥ వె॥ ఆపెయల్కు దీర్చు - నానను నేనాపె

చరణములను బడఁగ - నరయునంత ।

దై వగతినిఁజేసి - తద్దయు నీరదుం

(శ్రీ) డడర నుతిమె మేల - దట్టె చేసె ॥

సమాధ్యలంకారము ద్వితీయ సముచ్చయమునకు విపరీతముగనున్నది. సముచ్చయాలంకారమున వేటువేటుగఁ గార్యసాధకములగు పెక్కు వస్తువులకు ఖలేకపోత న్యాయముచేత నొక్కమాటు కార్యసాధనము నకై సమావేశము చెప్పఁబడును. సమాధ్యలంకారమున నొకహేతువు కార్యమును సాధించుచుండఁగాఁ దలఁపని తలఁపుగ మఱియొకహేతువు సంఘటించి యాకార్యము సుకరమగునట్లు చెప్పఁబడును. కాంతకుఁ దన ప్రియునిఁ గూడవలెననెడు తలఁపే యాకార్యసిద్ధికిఁ బ్రబలమగు కారణమగుచుండఁగా నంధకారమునకుఁ గారణమగు సూర్యాస్తమయము కొద్దిగ సహాయపడుచున్నది. రెండవ పద్యమునఁ గాంత యొక్క కోపము తీర్చుటకు నాపె పాదమాలఁ బడుటయే ప్రధాన కారణము కాఁగాఁ దలఁపని తలఁపుగ సంభవించిన ఘనగర్జితము కార్యము శీఘ్రముగ సిద్ధించుటకుఁ దోడ్పడినది.

ప్రత్య నీకా లంకా ర ము. 58

కం॥ బలవదిపు పక్షంబున

నిలువఁ బరాక్రమము ప్రత్య - నీకము, దన్నుం ।

గెలిచిన కండ్లను డాయు చె

పులఁ దొక్కును నల్లకలువ - పొలుపు చెలంగన్ ||

బలనంతఁడగు శత్రువును నెదిరింపఁజాలక యతని పక్షమున నున్న వానిపై పరాక్రమము చూపుట ప్రత్యసీకము.

కండ్లు నీటులో నల్ల గలువలను గెల్చినవి. అట్టి కండ్లను నెదిరింపఁ జాలక నల్ల గలువ కండ్ల ప్రక్కనున్న యనఁగా దానికి వగ్గఱనున్న యని యును దానినాశ్రయించియున్న యనియు నర్థము. అట్టి చెవినిఁ గ్రొక్కు చున్నది. ఒక నుందరి తన చెవిలో ధరించిన నీలోత్పలమును జూచి యొక కవి యిట్లు చమత్కరించినాఁడు. మఱియును.

తే॥ గీ॥ నాదురూపంబు గీరితి - నాశ మొందఁ

జేయువానిని నాత్మలోఁ - జేరఁ దీయు ।

నీపె యంచును నీమీది - యీర్ష్య చేత

వోలె మరుఁడాపెఁ గాఠించు - జాలి దొఱగి ||

దూతి నాయకునితో నిట్లు చెప్పుచున్నది. ఓయీ! నీవు రూపమున మన్మథుని జయించితివి. అతఁడు నిన్ను నెదిరింపలేక నీయందు మనస్సు నుంచి నిన్ను గొల్చుచున్న నాచెలిని బాధించుచున్నాఁడని. ఇట యీర్ష్యచేతవోలె ననుచోట హేతుత్వేక్ష కలదు. కాని యిది ప్రధానమగు నలంకారముకాదు. మఱియేమన? ఈర్ష్యను హేతువుగాఁ దీసికొని తనకు శత్రువుగ నాయకుని జయింపలేక యతని సంబంధిని యగు నాయకను మన్మథుఁడు పీడించునట్లు చెప్పుటచేఁ బ్రత్యసీకమే ప్రధానమును జమత్కరియు నగుచున్నది.

శత్రువుపక్షమువానిని బాధించునపుడు సంభవించు నలంకారము సాక్షాత్తుగా శత్రువునే బాధించుటలో విశేషముంటుండే గై ముతిక న్యాయముచే నచ్చటఁగూడఁ బ్రవర్తించును. ఎట్లన?

తే॥ గీ॥ స్వీయ మద్య ప్రపాఞ్చంబు - మూయు కతనఁ

గినుక చెందిన మధుపౌఢు - మొనరఁ గూడి 1

అల సుధాంశుని బింబంబు - నాకృషించి

యతని నిక్కముగాఁ గళం - కితునిఁ జేయు ॥

చండుని కలంకమును వర్ణించుచున్నాఁడు. తుమ్మెదలు తమకు మద్యశాలయగు పద్మమును మూయుటచేఁ గినిసి యతని బింబము నాకృషించి యతనికిఁ గళంకమును బుట్టించుచున్నవా? ఏమి. పానీయశాలను మూయు వారికి నవయశస్సు కల్గునుగాన నిది తగునని భావము.

✓ కావ్యార్థాపత్తి - అలంకారము. 59.

కం॥ కావ్యార్థాపత్తి సుధీ

సేవ్యము కై ముత్య మర్థ - సిద్ధినిఁ గూర్చన్ ।

భవ్య భవదాస్య నిర్జితం

కై వ్యధ నాయందువొంద - నబ్జము లేమా ॥

కై ముత్యన్యాయముచే నర్థముసిద్ధింపఁ గావ్యార్థాపత్తి యగును.

ఆ యిందువనఁగాఁ బద్మములను లీలగ జయించినవాఁడని భావము. ఓరాజా! యతఁడే నీముఖముచే జయింపఁబడి వ్యధనొందు నపుడు పద్మములు జయింపఁ బడకుండునా? దృఢాపూషికా న్యాయముచే నితరమగు నర్థము సిద్ధింపదానిని శాస్త్రమున నర్థాపత్తి యందురు. ఆ న్యాయము మూలముగాఁ గలదగుటచే నీయలంకారము నకుఁ గావ్యార్థాపత్తి యనుపేరు వచ్చినది.

దండాపూషికా న్యాయమనఁగా నొకకట్టుకుఁ జివర నప్పముల మూటగట్టి నిలబెట్టిరి. ఎలుక యాకట్టును గొఱికినది. గట్టిదగు కట్టును గొఱికిన యెలుక మెత్తని యప్పములను దప్పక కొఱక కలదనెడు యర్థము తోచుచున్నది. కై ముత్యన్యాయమనఁగా నొక కఠినమగు కార్యము చేయఁబడినపుడు దానికన్న సున్నితమగు పనినెఱవేర్చుట కష్టముకాదని తెల్పుట. కిముతయనఁగా నదియెంతవని యని యర్థము. కిముతపద నిష్పన్నము కై ముత్యపదము. మఱియును.

ఆ॥ వె॥ తెలియ బంధుజీవ - దీప్తిని వన్నెచే

నట్టె తీయు చంచ - లాక్షి మోవి ।

అన్య జీవదీప్తి - హరియించు నంటలోఁ

గలదె యద్భుతంబు - దలచి జూడ ॥

బంధుజీవమనగా మంకెనపువ్వు, చంచలాక్షి మోవి మంకెనపూవు యొక్క కాంతినిఁ దనకాంతిచేఁ దీయుచున్నది. అనగా దానినిఁ బోలు చున్నదని యర్థము. బంధువులయొక్క జీవమునుగూడఁ దీయుచున్నదని యర్థమును గూడఁ దెలియఁదగు. అట్టి మోవి యితరుల జీవమును దీయకుండునా? దానినిఁ జూచి యువకులు పరవశులై చేష్ట దొఱఁగి యున్నారని భావము.

తే॥ గీ॥ స్వీయ హృదయంబు భేదించి - చెన్ను పొజు

నుబికి నీల్గెడు నాపెప - యోధరముల !

కొరుల హృదయంబు భేదించు - నుద్యమమున

నెటులు నక్కటికమును బొం - దుట ఘటించు ॥

తన యక్కునే భేదించుకొని వచ్చి సిగ్గులేక నిల్చునట్టి యాపె పయోధరములకుఁ బరుల హృదయమును బ్రద్దలుచేయుటలో జాలిపుట్టుట యెట్లు? దానినిఁ జూచిన యువకుల హృదయములలో ధైర్యము తొలఁగుచున్నదని భావము.

కావ్యలింగ - అలంకారము. 60.

కం॥ కృతిఁ గావ్యలింగ మర్థం

బతను సమర్థనము గోర - నది సమకూర్పన్ !

జిత్తుండవు కందర్పజడ ! సం

తతము త్రినేత్రుండు నిలుచు - నాడెందమునన్ ॥

సమర్థనముగోరు నర్థమును సమర్థింపఁ గావ్యలింగమగును.

మన్మథుడో! జయింపఁబడితివి. నాడెందమున ననలాక్షుండు కలఁడు. కందర్పజయము దుష్కరము. దానిని సమర్థింప నతనిఁగాల్చిన త్రినేత్రుండు మనమున నున్నాడని చెప్పఁబడెను.

నై యాయితాభిమతమగు వ్యాప్తి పక్షధర్మతాదులతోఁ గూడిన లింగమునకు నలంకారత లేదనుటకుఁ గావ్యవిశేషము చెప్పఁబడెను.

పదార్థ హేతుకమనియు వాక్యార్థ హేతుకమనియును గావ్యలింగము
రెండు తెలుగులు. పై యుదాహరణమున త్రినేత్రుడు నాడెందమున
నిలుచుననెడు వాక్యార్థము సమర్థకముగాన నిది వాక్యార్థ హేతుకము.
పదార్థ హేతుక మెట్లన?

✓శా॥ మోదంబుండుము భస్మపేటి! సుఖము-ప్రొంగంగ రుద్రాక్షమా
లా! దుగ్ధాపతి సాధభూషణమ! హే - లన్ గ్రాలు సోపానమా!
మాదా భక్తికి మెచ్చి శంకరుడు యు - ష్మత్సంగ సంజాత సం
మోద ధ్వంసకమైన మోక్షమును సం - మోహంబునన్ ద్రోసెడున్॥
కై నల్యోన్ముఖుడగు శివభక్తుని వాక్యము. అతని కింతవఱకు భస్మ
పేటిక, రుద్రాక్షమాల, శివాలయసోపానమును జరపరిచితములు.
శివప్రసాదముచే నతడు మోక్షమునొందనుండి పైవస్తువులకు వీడ్కో
లిచ్చుచున్నాడు. ఇట మోహధ్వంసకమగు మోక్షమును మోహ
మనుట యుక్తముగాదు. అట్లనుటచే దానిని సమర్థింపవలసి యున్నది.
అందులకై మోక్షమునకు యుష్మత్సంగ సంజాత మోదధ్వంసకమనెడు
విశేషణమును గవి కూర్చినాడు. పైవస్తువుల సంగమముచే వచ్చెడు
నానందమును ధ్వంసమొనర్చుటచే మోక్షమును మోహమునుగా
శివభక్తుడు వ్యవహరించినాడు. పై విశేషణము పదరూపమున
నుండుచే నిది పదార్థ హేతుకము.

కొండాకచోఁ బదార్థవాక్యార్థములు రెండును బరస్పరాపేక్ష
కలిగి మఱియొక వస్తుసిద్ధికి హేతువులగును. ఎట్లన?

తే॥ గీ॥ చికురజాల మదెంతో వా - సికి దనర్చు

విదుషి దమయన్తి నెత్తిని - వేనిఁ దాల్చు

బశువుగూడను మూడిన - వ్యలకుఁ ద్రోయు

చామరంబున దానికి - సమత దగునె?॥

విదుషి నెత్తిని దాల్చిన కేశజాలమునకుఁ బశువుగూడఁ దన పృష్ఠ
భాగముచే ద్రోసెడు చామరముతోఁ బోలిక చెప్పదగదు.

ఇట విదుషీయగ్నే ధైమి నైత్తినిఁ చాల్చుననునది వాక్యరూపములో నున్నది. మూడిదోయ ననునది చామరమునను విశేషణముగ నున్న శుభాశుభదము. ఈవాక్యార్థపదార్థములు రెండును గలిసియే సామ్యభావములో హేతువులగుచున్నవి.

కొన్నిచోటుల సమర్థనీయార్థమును వాక్యార్థము సమర్థించుచుండ నావాక్యార్థమును మఱియొకపదార్థము సమర్థించుటయును గలదు. ఎట్లన ?

శా॥ జన్మంబెత్తు కతంబునన్ దలఁతునో - సర్వేశ ! యొక్కంత ప్రాక్షన్యంబందునఁ జేయనైత్తి దగఁ బూ - జన్మమీసేనంచు నెం ।

చన్మత్తుండను నిష్పక్షార్చనలఁ గాం - చన్ బోను జన్మంబు యుష్మన్మార్చన గల్గఁబోదు కద ! దో - షష్టంష్ట మిట్లోచ్చుమా ॥

ఇట రెండు తప్పులు సమర్థింపవలసి యున్నవి. భార్యజన్మమున శివునర్చింపకుంట యొకటి. భావిజన్మమున నర్చింప లేకుంట యొకటి. తొలి తప్పును సమర్థించుటకు “ప్రాక్షన్యంబందునఁ జేయనైత్తి బూజల్” అను వాక్యార్థమునఁ భార్యజన్మానుమానమును హేతువునగాఁ జూపినాడు. రెండవ తప్పును సమర్థించుటకు “ఇష్టాడర్చనల ముత్తుండనగుటచే ముందు జన్మము గలుగఁబోదు” అను వాక్యార్థమున నుత్తర జన్మానుమానము హేతువుగాఁ గైకొనఁ బడినది. తిరిగి జన్మమెత్తకుండుటకు “ముత్తుండ” ననెను పదార్థము హేతువుగాఁ జెప్పఁబడినది. ముత్తునకు నిక జన్మముకలుగదు కదా ?

కొన్నితావులఁ బరస్పరవిరుద్ధములగు రెండు సమర్థనీయములగు నర్థములకు సమర్థకముల రెంటిని వరుసగ స్వీకరించుటయును గలదు. ఎట్లన ?

ఉ॥ ఆ నగరాజపుత్రి తప - మాత్మఁ గలంపఁ దీయి ముగ్ధ భా

వానుగ రమ్యభాషణ ర - సాధికతన్ విడలేక యుంటఁ దా ।

బూనిన మాటువేసమును - బుచ్చంగ వేగిరఘాటు బాగునున్

దోనఁ బెనంగ డెందమురి - దూరెడు మారహరుండు గాచుతన్ ॥

బ్రహ్మచారి వేషమును ధరించినట్లున శంకరుడు పార్వతి యుగ్ర తపస్సును జూడలేక తన మారువేషమును దొలగింపవలె ననియును అట్లే యాపె సంభాషణములందలి ముగ్ధభావములను విడువలేకుంటుచే నావేషమును దొలగింప రాదనియునీ విరుద్ధభావముల నుండి దూగు చున్నాడు. ఇట రెండు విరుద్ధక్రియలకు సమర్థకములుగ రెండు హేతువులు గ్రహముగ గ్రహింపబడినవి. మారువేషమును తీసివేయ వేగిరపాటునకుఁ దపమాత్మగలంచుటయును జాగునకు నాపె రమ్య భాషణ రసాధికతయును హేతువులగుచున్నవి.

కొన్నితావుల పరస్పరవిరుద్ధవస్తువులకు రెంటికిని సమర్థకముగా నొక్క హేతువే గ్రహింపబడును. ఎట్లన?

అ॥ వె॥ కడలికూతు మోవి - గను లరమోడ్పుగాఁ

గోలుచుండి 'కడలి - గూయఁ ద్రచ్చు !

తొర సఫలమంచు - నారయ విఫలమం'

చెంచు వెన్నుఁ డధిగ - మించు జయము ॥

మహావిష్ణువు కడలిని మోతవెట్టునట్లు శ్రమించి మథించుట యొక విధముగ సఫలమనియును నొకవిధముగ విఫలమనియును దలఁచెను. ఈరెండింటఁ గడలి కూతురగు లక్ష్మియొక్క మోవిని గోలుట యొక దానినే హేతువుగఁ దెల్పినాడు.

లక్ష్మి మోవిని గోలుట యనెడు మహోత్సవము సంప్రాప్తమగుటచే సఫలమనియును మోవికన్న నమృతము దక్కువగుటచే విఫలమనియును దాత్పర్యము.

జయదేవుడు శ్లేషమనెడు కావ్యగుణమునకు లక్షణమును

కం॥ పొందిక నొందని యర్థము

నొందింపఁగఁ బొందు శ్లేష - ముపపన్న మగున్ ॥

అని చెప్పియున్నాడు. సంభవము కాని యర్థమును సంభవింపఁ జేయుటయని దానియర్థము. ఈశ్లేషగుణమున కీపద్య ముదాహరణముగ నిచ్చియున్నాడు. ఎట్లన?

శా॥ ఓగోదావరి! యీకళింగకవి నీ - యొడ్డుం దగంజేరి నై
 రాగావాప్తిని దేశనర్తన సఖిన్ - బ్రాహ్మీసతిన్ డించె వే !
 వేగక వారిధివారి నుప్తహరి నా - భీ తోయ జాతాననున్
 సాగన్ బ్రహ్మను గూర్పు మీపె ధరణిన్ - వర్తిల్లు నెట్లొంటిమై॥
 విరక్తుడై కళింగకవి గోదావరీ నదియొడ్డున విడిచిన సరస్వతిని సముద్ర
 మధ్యమునఁ బరుండియున్న విష్ణువుయొక్క నాభీ కమలమందున్న
 బ్రహ్మను జేర్చుమని పద్యార్థము. గోదావరినది వాణీసతిని బ్రహ్మను
 జేర్చుటయ నెడు సర్థమునకుఁ బొందికలేదు. పొందిక గూర్చుటకు వారిధి
 వారినుప్త-తోయజాతాననున్ అను బ్రహ్మవిశేషణము చెప్పఁబడినది.
 నది సముద్రగామిని యగునుగాన నది సంభవించునని యతని
 యాశయము.

కాని యీపద్యమునఁ గావ్యలింగముకన్న భేదము కన్పడ
 కుంటచేఁ బదార్థహేతుక కావ్యలింగమే కాని యన్యము కాదు.

పరికరాలంకారమునకును గావ్యలింగాలంకారమునకును సామ్య
ముకలదు. ఎట్లన? పరికరమునఁ బదార్థవాక్యార్థములు సాభిప్రాయ
 ముగ నుండును. కావ్యలింగమున నవి హేతుభావము నొందును గాన.
 దీనికి సమాధాన మెట్లన?

పరికరమున విశేషణముగా (అప్రధానముగా) గ్రహింపఁబడిన
 పదార్థవాక్యార్థములు వ్యంగ్యార్థమొకదానిని స్ఫురింపఁజేయును. ఆ
 వ్యంగ్యార్థము మఱియొక్క వాచ్యార్థమునకు శోభాధాయకమగును.
 కావ్యలింగమున నట్లులుకాక పదార్థవాక్యార్థములు వ్యంగ్యంతరా
 పేక్షలేక స్వయముగనే మఱియొక వాచ్యార్థము సిద్ధించుటకు హేతు
 వులగును. ఇది రెండింటికి భేదము. ఈ భేదమునకు వివరణమెట్లన?

‘హేయతరవస్తునిలయము’ అను పరికరగోదాహరణమున విశే
 షణములచే శరీరము నీచమగుటచే రక్షింపఁదగినది కాదనెడు సర్థము
 వ్యంగ్యమగుచున్నది. అది దుష్టులు దానినిఁ బోషించుటకై పాపకర్మల

నాచరింతురను వాచ్యార్థసిద్ధికి హేతువగుచున్నది. అట్లే 'శుశ్రులను వేర్పరింప' ననెడు వాక్యార్థపరికరమున నేను వ్యాసుడనుగాను మున్నగు వ్యంగ్యార్థము భాసించి యదియే రాజగుణముల నెన్నఁజాల కుండుట యనెడు వాచ్యసిద్ధికి హేతువగుచున్నది.

దీని సారాంశ మేమనిన ? పరికరాలంకారమున వాచ్యములగు వాక్యార్థపదార్థములు వ్యంగ్యార్థ మొకదానిని స్ఫురింపఁజేసి తద్వారా వాచ్యసిద్ధిని గూర్చి సాధకము లగుచున్నవి కాని స్వయముగఁ గానని తేలినది.. మఱి

'యుష్మత్సంగసంజాతసంమోదధ్వంసకమ' నెడు పదార్థ హేతుక కావ్యలింగమున వ్యంగ్యార్థసంపర్క మెంతమాత్రము సంభవింపదు. అట్లే 'జన్మంబెత్తుకతంబునన్' అను వాక్యార్థ హేతుక కావ్యలింగమునఁ గూడ వ్యంగ్యార్థసంపర్క మెంతమాత్రమును లేకుంటచే వాక్యార్థ పదార్థములు సాక్షాత్తుగాఁ గావ్యలింగమున వాచ్యార్థసమర్థకము లగుచున్నవి, కాన నిట్లు కావ్యలింగ పరికరములకు భేదము స్పష్టమని.

కొన్ని కావ్యలింగోదాహరణముల వ్యంగ్యార్థస్ఫురణము గూడఁ గలదు. కాని యట్టితావుల నావ్యంగ్యార్థము స్వయముగ సమర్థనీయార్థ సిద్ధికి సాధనము గాదు. మఱి యేమనినఁ బదార్థవాక్యార్థములు స్వజు ముగనే యట్టి యర్థసిద్ధికి సాధనము లగుచున్నవి. అచ్చటి వ్యంగ్యార్థ మన్ననో యాపదార్థవాక్యార్థములకు సమర్థనీయార్థసాధనమున సహాయమొనరించుచున్నది. ఎట్లన ?

'చిరురజాల మదెంతొ వాసికిఁదనర్చు' ననెడు పదార్థ హేతుక కావ్యలింగోదాహరణమున విదుషియను పదమునకుఁ బ్రతిగఁజెప్పఁ బడుటచేఁ బశువుచేత ననునది వివేకశూన్యమగు ననెడు వ్యంగ్యార్థము కలది, అట్లే త్రిలోచనుఁడుండె నాచిత్తమునన్ అనెడు వాక్యార్థ హేతుక కావ్యలింగోదాహరణమునఁగూడఁ ద్రిలోచనపదము కందర్పుని దహింపఁజేసిన వాడనెడు వ్యంగ్యార్థము కలది. పై వ్యంగ్యార్థములు

రెండును గ్రామముగఁ దమయంతీ కేశపాశమునకుఁ జామరముతో సామ్యము లేకుండుటలోను కందర్పుని జయించుటలోను నుపయోగించుచున్నవి. అట్లయ్యును బైయదాహరణముల రెంటును బరికరమే యనుట తగదు. మఱియే మన వ్యంగ్యమగునవివేకిత్వముతోఁ గూడు కొనిన పశువుచే మూడిఁ ద్రోయఁబడుటయను పదార్థమే పై సామ్యాభావములో హేతువగుచున్నది. కాని కేవల మవివేకిత్వమనెడు వ్యంగ్యార్థము కాదు. అట్లే త్రిలోచనుడను నుదాహరణమునను గందర్పదాహకమగు తృతీయలోచనము గలశివుఁడు నాహృదయమున నుండెనెడు వాక్యార్థమే కందర్పజయములో హేతువగుచున్నదని తెలియఁదగు.

ఈరీతిగ వ్యంగ్యార్థములు పదార్థవాక్యార్థములకు హేతుభావములో సాధకములగుటచేఁ బరికరము కావ్యలింగమున కంగమగుచున్నది కాని ప్రధానముకాదు.

ఓయీ! ఇచ్చట వ్యంగ్యార్థము కావ్యలింగమును సమర్థించుచున్న దంటివి. ఈరీతిగ సమర్థనీయమగు సద్ధాంతరమును సమర్థించు కావ్యలింగమునకు మఱియొక సమర్థకమును జూపునట్టి ప్రసిద్ధోదాహరణమే దైవగలదా? యని శంకింతురేని దానికి సమాధాన మెట్లన?

౧౧ 'నీటన్ మున్నెద్వదక్షితుల్యరుచులీనీలోత్పలంబుల్' అను పద్యము లోఁగడఁ బ్రతీపాలంకారమునకు నుదాహరణముగా నీయఁబడినది. అచ్చట ననేక వాక్యార్థ హేతుకమగు కావ్యలింగము గూడఁగలదు. అట తొలి మూడుపాదములయందలి వాక్యార్థములు కాంతా సాదృశ్య వినోదమును గూడ దైవము సహించుట లేదనెడు నాల్గవపాదము యొక్క యర్థమును సమర్థించుచున్నవికదా? ఆ పాదత్రయమందలి వాక్యార్థములలోని త్వదక్షితుల్యరుచులు, నీదు ముఖతుల్యశ్రీప్రియుండు, త్వదతోపమగతిన్ శోభిల్లు ననెడు విశేషణరూపమగు పదార్థములు లేకున్నచో మిగిలిన వాక్యార్థములు కేవలము చతుర్థపాదార్థమును సమర్థింపలేవుకదా?

కానఁ బై విశేషణరూపపదార్థములు 'వాక్యార్థములకు సమర్థన రూపకార్యమున హేతువు లగుటలో సాధనము లగుచున్నవి.

దీనిచేఁ బదార్థహేతుక కావ్యలింగము వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగమునకు సంగమగుచున్నదని తేలినది.

ఈరీతిగ నే పైయుదాహరణముల రెండింటిను పరికరము కావ్యలింగమునకు సంగమగుటచే నటు పరికరోత్తాపిత కావ్యలింగమని తెలియవలెను.

General ✓ అర్థాంతరన్యాసాలంకారము. 61.

క॥ కన సామాన్య విశేషము Purusulan

లను సర్థాంతరపు న్యాస - మగు నాపేరన్ ।

హనుమంతుఁ డబ్బి దాటె ని

లను దుష్కరమెది మహాత్ము - లకుఁ బరికింపన్ ॥

సామాన్య విశేషములనెడు సర్థాంతరముయొక్క న్యాస మాపేరనే యనఁగా సర్థాంతరన్యాసమనెడు పేరనే వ్యవహరింపఁబడు. ఈసామాన్య విశేషములలో నొక్కటి మఱొక్కదానిచే సమర్థింపఁబడును. అనఁగా విశేషపదార్థము సామాన్య పదార్థముచేతను, సామాన్యపదార్థము విశేష పదార్థముచేతను సమర్థింపఁబడునని యర్థము. సమర్థ్య సమర్థకముల రెంటిలో నొకటి ప్రస్తుతమును రెండవది యప్రస్తుతము నగును.

హనుమంతుఁ డబ్బిదాటె ననెడు వాక్యము విశేష వాక్యము. దానిని సమర్థించుటకై యిలలో మహాత్ములకు దుష్కరమేది కలదనెడు సామాన్యవాక్యము చెప్పఁబడినది. కాన నిటు సామాన్యముచే విశేషమును సమర్థించుట యనెడు సర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

విశేషముచే సామాన్య సమర్థన రూపమగు సర్థాంతరన్యాస మెట్లన ?

క॥ పొందుగ గుణవద్వస్తువు

నొందిన యల్పార్థమదియు - నొందును ఘనతన్ ।

సుందర సుగంధి సుమ మా

లం దగిలెడు సూత్రమును ద - లను దాల్చుబడున్ ||

గుణవద్వస్తువుతో సంసర్గముకల యల్ప వస్తువుగూడ శౌరవముఁ బొందును. ఈవాక్యము సామాన్యము. ఇది యుత్తరార్థమందలి విశేష వాక్యముచే స్పృహర్థింపబడినది.

ఇట్లయితే సంశయము. అర్థాంతరన్యాసము కావ్యలింగముకన్న వేఱగు నలంకారము కాదని. ఎట్లన? అర్థాంతరన్యాసాలంకారమున నప్రస్తుతార్థములగు సామాన్యవిశేషములు రెండును బ్రస్తుతార్థము లగు విశేషసామాన్యముల కెట్లుపకరించునని విచారింపవలసియున్నది. ప్రస్తుతార్థమున కుపకరింపని యప్రకృతార్థ కథనము తగదుగాన.

అప్రస్తుత ప్రశంసలోవలె నిచ్చటగూడ నప్రస్తుతములగు సామాన్యవిశేషములు ప్రస్తుతార్థములను స్ఫురింపజేయుట కుపకరింప నచ్చుననుటకును వీలులేదు. ఇట్లప్రస్తుతార్థములుగూడ స్వశబ్దముచే గ్రహింపబడినవి కాఁబట్టి.

అనుమానాలంకారములోవలె బ్రస్తుతార్థప్రీతిని గలుగఁజేయుట కుపకరించు నని చెప్పటకును వీలుకాదు. అచ్చటవలె నిచ్చట వ్యాప్తిపక్షధర్మ తాదులు లేకుంటచే.

దృష్టాంతములోవలె నుపమానముగ నన్వయించుటకును వీలు లేదు. దృష్టాంతమున నప్రస్తుతార్థమును నుపమానముగఁ జెప్పిన యుదాహరణమును జూపుచున్నాఁడు.

ఆ॥ వె॥ వీరకోప కరము - విస్మయ భూత దో

పంబు ఖలుని కిల వి - శసన కరము

పంచవక్త్ర సుప్తి - భంజి యైదంతికి

వనమహిజ భంగ - నిసద మట్టు ||

విశ్వసించినవానికి దోహముచే యరాదు. అట్లు చేసినచో తటస్థుఁ డగు వీరునకుఁ గోపము పుట్టును. దాన దోహింపించునుఎట్లన? వన

గజము వన్యవృక్షమును విలువ నాధ్వనిచే గుహలో నిద్రించుచున్న సింహమునకు నిద్రాభంగమయి యంత గజమునకు హాని సంభవించునట్లు. ఇట వీరునకును సింహమునకును, నమ్మినవానికిని వన్యవృక్షమునకును, ఖలునకును దంతికిని బింబప్రతిబింబభావ ముండుటచే నిట దృష్టాంతాలంకారము. ఉత్తరార్థమున విశేషార్థము గూడ నుపమానముగా గ్రహింపఁబడినది..

ఈరీతిగ నర్థాంతరన్యాసాలంకారమున నప్రస్తుతార్థముపమానముగ గ్రహింపఁ బడవచ్చునని చెప్పరాదు. ఏలయున? సామాన్యార్థముయొక్క బోధముకొఱకు లోకవిదితమగు విశేషార్థమును నుపమానముగఁ జెప్పినఁజెప్పవచ్చునుగాని సామాన్యార్థము నుపమానముగఁజెప్పట సమంజసము కాదుగదా?

పైనఁ జెప్పినరీతిగ నప్రస్తుతార్థ మర్థాంతరన్యాసమునఁ బ్రస్తుతార్థమున కేవిధమునను నుపకరింపక పోవుటచేఁ బ్రస్తుతార్థమును సమర్థించుననియే చెప్పవలసి యున్నది. ఇట్లైనచో నిదికూడ వాక్యార్థ హేతుక కావ్యలింగమే కావలయునుగాని మఱియొక యలంకారము కానేరదు. ఇది సంశయాకారము..

దీనికిట్లు కొందఱు సమాధానమిచ్చిరి. సమర్థనీయార్థమును సమర్థించినచోఁ గావ్యలింగమనియును లోకప్రసిద్ధమగుటచే సమర్థన మెంత మాత్రమును గోరని యర్థమును నాయర్థముయొక్క ప్రసిద్ధిని దృఢపఱచుటకై సమర్థించినచో నర్థాంతరన్యాసమనియును భేదమును దెలిపిరి.

వీరు తమసిద్ధాంతమును సమర్థించుకొనుటకు నీయుదాహరణములఁ జూపిరి. కావ్యలింగమున సమర్థనాపేక్షకలదనుటకు

“సీటన్ మున్నెద్వదక్షితుల్యరుచలీనీలోత్పలంబుల్” ఈమున్నగు ప్రసిద్ధ కావ్యలింగోదాహరణములఁ బ్రస్తుతార్థమును సమర్థింపక తప్పుదగాన నటకావ్యలింగమని చెప్పకతప్పదు. ఈపద్యవిషయము

గావ్యలింగాలంకారములో విశదీకరింపబడినదిగాన నచ్చటనే చూడఁ దగు.

అర్థాంతర న్యాసాలంకారమున సమర్థనాపేక్ష లేదనుటకు నీయు దాహరణములఁ జూపిరి. ఎట్లన ?

ఆ॥ వె॥ శరద శీతకీరణం - మురిసి కౌగిటఁబట్ట
మెఱపుఁ జూపు దొఱగి - తరలె వర్ష
హతపయోధరలు సు - దతులకు నేరికి
సుభగతా గుణంబు - సుక్కుకుండు ॥

ఈపద్యమునఁ బూర్వార్థము ప్రస్తుతము. దానిని సమర్థించుటకు నుత్తరార్థము చూపబడెను. శరదృతువునకు మంచి యుక్తకాలము, వర్ష రుతువునకు యుక్తకాలము తప్పినదని భావము. ఈసప్తతార్థము చక్కగ బోధపడుచుండుటచే దీనికి సమర్థనాపేక్ష లేదు. అట్లే

ఆ॥ వె॥ పగటి చీకువోలె - నగ గుహలను డాగు
నిరుల నెవఁడు గాచు - నినుని వలన
క్షుద్రుడైన శరణు - గోర నున్నతులకు
నగును మమత సుజను - నందు వోలె ॥

కుమారసంభవమున హిమగిరి వర్ణనము. ఏగిరి గుడ్లగూబ వలెదన గుహలలో దాగు నంధకారమును సూర్యనివలనఁ గాపాడుచున్నదో. ఈయర్థము విశేషము. దీనిని సమర్థించుటకై యుత్తరార్థమున సామాన్యవిషయము చెప్పబడినది. ఇట విశేషార్థము సుఖముగ బోధపడుచుండ దానిని సమర్థించుటకు లోకప్రసిద్ధముకాని సామాన్య విషయ ముపన్యసింపఁబనిలేదు.

కాన నీపద్యముల రెంటును నర్థాంతరన్యాసమనియే చెప్పవలె నని వారి సిద్ధాంతము.

కాని యిట్టి విభాగము తగదు. ఏలయన ? అర్థాంతరన్యాస మునఁ బ్రస్తుతార్థమునకు సమర్థనాపేక్ష లేదనుటకు వీలుగాదు. విశేషా

ర్థము సుబోధాత్మకమగుటచే దానికి సమర్థనాపేక్ష లేకున్నను సామాన్యార్థ మట్లుగాకుంటుందే దానికి సమర్థనాపేక్ష తప్పదు గదా? దీనికుదాహరణ మెట్లన?

తే॥ గీ॥ సారహీన పదార్థముల్ - భూరిసంఖ్య

నొకటిగాఁ గూడి కార్యసా - ధకము లగును ।

పరకలను బెక్కింటింగూర్చి - పగ్గమల్ల

దాన బంధింపఁబడు మత్త - దన్తి యైన॥

ఇట సామాన్యార్థము ప్రస్తుతము. సర్వవిధితమగు విశేషార్థమొకటి చూపి దీనిని సమర్థించినఁగాని యిది సుబోధముగాదు. కాన నిచ్చట నొకవిశేషార్థము సమర్థకముగాఁ జెప్పఁబడక తప్పదు.

ఇట యొకశతక పొడమనచ్చును. ఎట్లన?

“శరదశీతకిరణు” ననెడు సర్ధాంతరన్యాసోదాహరణమునఁ బ్రస్తుతమగు విశేషార్థమును సమర్థించుటకై యుపన్యసింపఁబడిన సామాన్యార్థము లోకవిధితమగుటచే సుబోధకమగుచుండునట్లు “సారహీనపదార్థముల్ భూరిసంఖ్య” నను సీయర్ధాంతరన్యాసోదాహరణమునఁ గూడఁ బ్రస్తుతమగు సామాన్యార్థమును సుబోధమగుటచే నిటగూడ సమర్థనాపేక్ష యక్కఱలేదుకదా? అని.

దీనికి సమాధానమేమనిన? సామాన్యార్థము సర్వత్ర లోక విధిత మగుచున్న దనుటకు వీలులేదు. ఎట్లన? పొగ యేయే తావుల నుండునో యచ్చట నగ్నియుండున నెడునది సర్వసామాన్యమగు వ్యాప్తి. ఇది లోకవిధితమగుటచే విశేషమగు వంటయింటిని నుదాహరణ మీయకయే సుబోధ మగుచున్నను, లోకప్రసిద్ధి నొందని సామాన్య వ్యాప్తినిఁ జెప్పినతావులఁ బ్రసిద్ధమగు దృష్టాంతమును జూపినఁగాని యది బోధపడదు గదా? కాన విశేషములేని సామాన్యము తగద నెడు న్యాయముచేఁ బ్రస్తుతమగు సామాన్యార్థము విశేషార్థముచే సమర్థనమును జాల యుదాహరణములఁ గోరుచుండు నని చెప్పక తప్పదు.

ఓయీ! యిట్లైనచోఁ బ్రస్తుతమగు విశేషార్థమును సమర్థించుటకై సామాన్యార్థము నుపన్యసించిన తావులగూడ నాసామాన్యార్థమును సమర్థించుటకు నీవు చెప్పినటులు మఱియొక విశేషార్థ ముపన్యసించవలసిన యావశ్యకత కలుగునేమో యని ప్రశ్నించినచో దీనికి సమాధాన మెద్దియన ?

విశేషార్థమును సమర్థింప నుపన్యసించబడిన సామాన్యము లోకవిదితము గాకుంటుచే నుబోధము గాకున్నచో దానిని సమర్థించుటకు మఱియొక విశేషము నుపన్యసించక తప్పదనియే, అట్లుపన్యసించు తావుల వికస్వరాలంకారమగునని ముందు చెప్పబడును. ఇంతియకాక,

కావ్యలింగమున నన్నిచోటుల సమర్థనాపేక్షకలదని చెప్పిన యంశముగూడ నాలోచింప నంత సమంజసముగఁ గన్పట్టదు. ఎట్లన ?

“చితురజాలమదెంతో వాసికిఁదనర్చు” న నెడు కావ్యలింగోదాహరణమున సమర్థనాపేక్ష లేదు. ఉపమాన వస్తువులయందు వర్ణనామాన పదార్థముయొక్క సామ్యము సంభవింపనపు డుపమాన వస్తువులను నిందించుట లోకప్రసిద్ధముగాన నచ్చట సమర్థనాపేక్ష యావశ్యకమా గాదు.

తే॥ గీ॥ శరదఁబున్నెమ చందురుఁ - డరయ నతని

యాస్యదాస్యంబు సేయఁగ - వై నఁ దగఁడు ॥

శారద పూర్ణచంద్రుఁడు నలుని ముఖదాస్యమునకై నఁ దగఁడు.

ఇట్టితావుల సమర్థనము చూడబడుట లేదుగదా ? మరియు.

ఆ॥ వె॥ విసముచేతఁ గాదు - పెనుఁగై దువునఁ గాదు

చిచ్చుచేత మిత్తి - చేతఁ గాదు

పాపరాని పరుష - భావంబుగల భామి

నులను జేసె భామి - నులనె నలున ॥

బ్రహ్మ స్త్రీలను విషము మున్నగువానిచే నృజింపలేదు. ఏలయన ? పై వస్తువులకుఁ గల పరుషభావమునకుఁ బ్రతిక్రియ సంభవించుటచే.

స్త్రీల పాఠశ్యమునకుఁ బ్రతిక్రియలేకుంటచేఁ హరిని వారిచేతనే సృష్టిం చినాఁడు. ఈపద్యము ప్రతిషేధాలంకారమునకు నుదాహరణముగా నీయఁబడును.

ఈపద్యమున విషముచేతఁగాదు మున్నగు వాక్యముల యర్థ మును సమర్థింప నవసరములేదు. స్త్రీ లాపదార్థములచే సృష్టింపఁబడ కుండుట ప్రసిద్ధము గాన, అయినను బాపరాని పరుషభావముగల యను పదార్థముచే సమర్థనము గానించుచున్నది.

ఈరీతిగ నుదాహరణములు గన్పట్టుచుండుటచే సమర్థనాపేక్ష కలతావులఁ గావ్యలింగమనియును నదిలేని చోట నర్థాంతరన్యాసమని యును వ్యవస్థ చేయుట తగదు.

ఇక నీరెండలంకారములకు భేదమేమనిన ?

సమర్థనసమర్థక భావముకల యర్థమునకు సామాన్యవిశేషభావ సంబంధమున్నచో నర్థాంతరన్యాసమనియును దానికన్న వేఱగు సంబంధమున్నచో గావ్యలింగమనియును విషయవిభాగము చేయవలయును.

వెనుకటి యుదాహరణముల నప్రకృతముచేఁ బ్రకృతమునకు సమర్థనము చూపఁబడినది. ఇకఁ బ్రకృతముచే నప్రకృతమునకు సమర్థనమెట్లన ?

తే॥ గీ॥ రూపసంపద గల్గుచో - బాప వృత్తి

గల్గదను నట్టి సామెత - కల్ల యగునె ? ।

ఏల సుందరి ! నీశీల - మిముసీందుర

లకును నుపదేశమాయెఁ ద - లంపకారి ! ॥

మాచూబ్రహ్మచారి యగు శంకరుఁడు పార్వతినిఁ గూర్చి యిట్లు పలికెను. ఆకార సౌష్ఠవమున్నచోటఁ బాపవృత్తి గలుగదు. ఇది సామాన్యమును నప్రకృతమును గూడనగుచున్నది. ఇది విశేషమును బ్రస్తుతము నగు నుత్తరార్థముచే సమర్థింపఁబడుచున్నది. మఱియును.

ఆ॥ వె॥ దాన మిచ్చుపెద్ద - తా జలావృత్తుడైన

సగతి కుండెవండు - జాతికుండు ?

దంతినీటమున్ను - తటి దాని కటతటిన్

దేంటగుమి యదేల - తెరలి విడునా ? ॥

దాత జలావృత్తుడైనచో నన్యమగు నాలంబనము కలవాడు వానిని విడిచి పోవును. లడల కభేదముంటచే దాతపక్షమున జలావృత్తుడని యన్వయము. గజపక్షమున జలావృత్తమని సమన్వయము నెఱుంగునది. ఇట పూర్వార్థము సామాన్యమును నప్రకృతమునై యున్నది. ఇది విశేషమును బ్రకృతమును నైన యుత్తరార్థముచే సమర్థింపబడుచున్నది.

వి క స్వ రా లం కౌ ర ము. 62.

కం॥ అమరు విశేషము సామా

న్యమును విశేషమును దెలిపి - న వికస్వర మో ।

టమి చివ్వ నాతనికి లే

దు మహాత్ము లధృష్టు తార ! - తోయధులు వలెన్ ॥

ఒక విశేషార్థమును సమర్థించుటకు నొక సామాన్యమును దెలిపి దానిని సమర్థించుటకు మఱియొక విశేషమును నుపన్యసింప వికస్వరమగును. ఈ నృపతికి రణమున నోటమి లేదనెడు విశేషార్థమును సమర్థింప నొక సామాన్యము మహాత్ము లధృష్టు లనుదానిని జెప్పి దాని సమర్థన మునకై తోయధులు వలె ననెడు మఱియొక విశేష ముపన్యసింప బడినది.

కాని యిట మహాత్ములధృష్టు లనెడు సామాన్యము ముఖోధముగ నుండుటచే దానిని సమర్థింప బనిలేదు. కాన సరియగు నుదాహరణ మేది ? యన

ఆ॥ వె॥ హిమ మనర్హ రత్న - సముదయ నిధికి నే

ని కిలఁ గూర్పలేదొ ! - నిగ్గు కొఱత

‘నణగుఁ గాదె’ యనమ - గుణ రాశినొక దోస

మిందు కిరణములను - గందు వోలె ॥

హిమగిరి వర్ణనము. రత్ననిలయ మగు నేహిమగిరికి మంచు సౌభాగ్యమును లోపింపఁ జేయలేదో యట్టి హిమగిరి విరాజిల్లు చున్నదని సమన్వయము. ఈ విశేషార్థమును సమర్థించుటకై గుణరాశిలో నొక దోస మణిగను ననెడు సామాన్యము చెప్పఁబడినది. కాని యీ సామాన్యము సుఖభోధము కాకుంటుచే దీనిని సమర్థించుటకై యిందుకిరణములఁ గళంకమునలె నని మఱియొక విశేష ముపన్యసింపఁబడినది. ఈ రెండవ విశేష ముపమానరీతిలోఁ జెప్పఁబడినది.

అర్థాస్తర న్యాసరీతిచేఁ గూడఁ జెప్పవచ్చును. ఎట్లన?

చం॥ చెవు లవియంగ నారవము - సేయక యుండు మరందశాలి చూత విటపిఁ గాకమా! పరభృ - తంబుగ నెంతయు నిన్నుఁ గొన్నివ !

స్తువులకు నాశ్రయాధికతఁ - జొప్పడు గణ్యత, నేపశోర్వరా

ధవు నళికంబునంటు బుర - దన్ గని కస్తురియంచు నెంచరే ? ॥

ఓకాకమా! చెవులు బద్దలగునట్లు రుతిసేయకుము. అట్టైన నీమామిడి గున్నయందున్న నిన్నుఁ గోకిలయని యనుకొందుము. ఇది విశేషార్థము. దీనిని సమర్థించుటకుఁ గొన్నివస్తువులకు నాశ్రయ గౌరవముచే గౌరవము గల్గుననెడు సామాన్యార్థము చెప్పఁబడినది. ఈ సామాన్యార్థము ప్రసిద్ధము గాకుంటుచే దాని సుఖభోధము కొఱకై నేపశరాజు నొసట నంటిన బురద మున్నగు విశేషార్థ ముపన్యసింపఁబడినది. మఱియును.

చం॥ మలినతఁజేర్చు నంబుజ హి-మద్యతులన్ మధులి ట్కళంకముల్

దేలియఁ ద్వదాననంబునకు - దృక్తిలకంబుల శోభఁగూర్చు సం

మిలితములైన దోషము ల - మేయ గుణత్యమునొందు నొండుచోఁ

బాలుపుగ వ క్త్రవాక్యగుణ-ముల్ గద! యాభ్రమ వివ్రలంభముల్ ॥

తుమ్మెదలు పద్మమునకును, కళంకము చంద్రునకును మాలిన్యము గూర్చుచున్నవి. ఓతస్వీ! యాతుమ్మెదలును. గళంకమును నీముఖము

నకుఁ గన్నులుగను దిలకముగను రూపునొంది శోభను గూర్చుచున్నవి. ఇటు కండ్లు తుమ్మెదలుగను దిలకము కళంకముగను నధ్యవసించబడినవి. ఈవిశేషవాక్యార్థమును సమర్థించుటకు వేఱువేఱుగ నున్నపుడు దోషములుగఁ గన్నట్లు వస్తువులు వేఱొకచోఁ గలిసి గుణములుగ మాఱున నెడు సామాన్యార్థ ముపన్వయింపబడినది. ఈసామాన్యము సుబోధము కాకుంటుచే దానిని సమర్థించుటకు భ్రమవిప్రళంభములు కలిసి వక్తకు గుణమును గూర్చు న నెడు విశేషముచెప్పబడినది.

ఈ విశేషార్థము యొక్క వివరణ మెట్లున?

ఒరులకు భ్రాంతినిఁ గల్గించునట్లు మాట్లాడుట వక్తకు దోషము. అట్లే యొరులను వంచించునట్లు మాట్లాడుటయును దోషమే కాని యీరెండు దోషములను నొక్క వాక్యమునఁ బొందు పఱచినచో నవి వక్తకు నైపుణ్యమును గూర్చును. ఎట్లున? ఒక వాక్యనిపుణుఁ డెదుటనున్నవస్తువునుగాని యేదైన విషయమునుగాని తన యుక్తులచే నెదుట లేనటు లెదుటివానికి భ్రాంతినిఁ బుట్టించి తిరిగి తన యుక్తులచేతనే యావస్తువుగాని యావిషయముగాని యున్నటులు తోపింపఁజేసి నాఁడనుకొందము ఇట్లు చేయుట యెదుటివానిని వంచించుట యశానుగదా? అట్లయ్యు నీరీతిగ నెదుటివానిని భ్రమింపఁ జేయుశక్తియును దిరిగి తన యుక్తులచే నతనిని విశ్వసింపఁజేసి యీరీతిగ వంచించు శక్తియును వక్తకు సంభాషణ చాతుర్యమును జూపి యతనికి గుణముగ మాఱుచున్నవి.

ప్రాథోక్తి - అ ల ం కార ము. 63.

కం॥ రుచిరోత్పన్నాపేతువుఁ

బచరింపన్ పేతువనుచు - ప్రాథోక్తి యగున్ ।

కచములు కాళిందీతట

రుచిర తమాలాఘ నీల - రుచి లసితంబుల్ ॥

అందమగు నుత్కర్షమునకుఁ గారణముగాని దానినిఁ గారణమనీ దెల్పి నచో నది ప్రాథోక్తియగును. శిరోజములు కాళిందీనది యొడ్డున నున్న

రుచిరమగు తమాలవృక్ష సముదాయమువలె నీలకాంతిచేఁ బ్రకాశ
మానము లగుచున్నది. తమాల వృక్షములయొక్క వర్ణము మిక్కిలి
నల్లగానున్నది యని తెల్పుటకై తమాలవృక్షములకు నల్లని నీరుగల
కాళిందీ తటమున నుండుటచే రుచిరములనెడు విశేషణము చెప్పబడి
నది. తమాలవృక్షములయొక్క నైల్యము వృద్ధియగుటకు యమునా
తటనిఁ బుట్టుట కారణము గాకున్నను హేతువుగాఁ జెప్పబడినది. కానఁ
బ్రాథోక్తి యగుచున్నది.

కం॥ సురతరు సురసురభి వరసు

ర రమణ మణి ధనద శంఖ - రమ్య నిధి రజో ।

భర పూతపయ స్తేజో

వర నిశ్శ్వసితాంతరాభి - వైకృతుఁ డితఁడౌ ॥

రాజస్తుతి. పతి వ్యక్తియును బృథివ్యాది పంచభూతములచే నిర్మింపఁ
బడుట పసిద్ధము. కాని యీరాజుయొక్క దానగుణము చూడ
నితఁడు సామాన్యమానవుఁడు వలెగాక విశిష్టములగు పంచభూతము
లచే నిర్మింపబడి నటులొక కవి వర్ణించుచున్నాఁడు. అది యెట్లన?
సుర తరువుయొక్క రజోభర మనెడు పృథివీభాగ మీతని సృష్టికిఁ
పరకృతిభూతము. సురసురభి యొక్క పూతమగు క్షీరము జలభూతము.
సురమణియొక్క తేజస్సు తేజోభూతము. ధనదునియొక్క నిశ్శ్వసితము
వాయుభూతము. శంఖనిధియొక్క యాకాశ మాకాశభూతము. ఈ
పంచభూతములచే నీప్రభువు నిర్మింపబడుటచే నితని కీదాతృత్వగుణము
సంభవించియుండునని చమత్కరించినాఁడు. ఈ దాతయగు రాజును
సృష్టించుటలోఁ బైనఁ బేర్కొనిన వస్తువులు కారణము గాకున్నను
హేతువులుగాఁ జెప్పబడుటచే నిది ప్రాథోక్త్యలంకారము.

సంభావనాలంకారము, 64.

కం॥ ఇట్లుల్లగుచో నను నూహ యె

చట నగుఁ బరసిద్ధి కొఱకు - సంభావన యా

నట వక్త శేషుడగుచోఁ

బటుగతిఁ జెప్పంగ నగు భ - వద్గుణము లిలన్ ||

ఇటులగుచో నాకార్యము సిద్ధించున నెడు నూహ యెచ్చట నగునో
యచట సంభావనాలంకారము. ఓవ్రభూ ! శేషుడు వక్తగ నున్నచో
నీ గుణములు వర్ణింపఁగలఁడు. సహస్ర ముఖములుగల యతఁడు
వర్ణింపఁగలఁడుగాని యేకముఖముగల నేను వర్ణింపఁజాలనని తాత్ప
ర్యము. మఱియును.

తే|| గీ|| నేన యేని విధాత్మఁడఁ - బూని జగతి

నుండు కస్తురి మెకముల - యండ ముగళ

నుండి గందంపు గుణము వే - యుండ వీసి

ఖలుల జిహ్వలఁ బెట్టెద - నిలుపు చోఁచ |

నేనే సృష్టికర్తనై నచోఁ గస్తురి మెకముల యండ యుగళినుండి సారభ
మును దీసి దుర్జనుల నాలుకలఁ బెట్టగలవాఁడను. ఇట్టి తావుల నతిశ
యోక్తి భేదమని కావ్యప్రకాశ కాచుని మతము.

మిథ్యాధ్యవసీతి - అలంకారము. 65.

కం|| మిథ్యగఁ డెలుపుట కొకటిని

మిథ్యార్థబొండు సెప్ప - మిళితము గాఁగన్ |

మిథ్యాధ్యవసీతి ; వెలచెలి

తథ్యము వశ నింగిపూల - దండను దాల్చున్ ||

ఒక విషయమును మిథ్యయని తెలుపుటకు మఱియొక మిథ్యార్థమును
జెప్పినచో నది మిథ్యాధ్యవసీతి యగును. వెలయాలు స్వాధీనురాల
గుట యసత్యమని తెల్పుటకు గగనపుష్పమాలను దాల్చుట యనెడు
మిథ్యార్థాంతరము చెప్పబడెను. గగన పుష్పమాల ధరించుట వంటిది
వెలచెలి వశయగుట యనురీతిగ రెంటికి నభేదము భాసించుటచే
నీయుదాహరణము నిదర్శనా గర్భితముగ నున్నది. శుద్ధమగు నుదా
హరణ మెట్లన ?

ఉ॥ ఈసరనాథు దుర్యశము - లెంచ బరార్థము సంఖ్య మించు బ్ర
 జ్ఞా నయచుండు సూడనగు - శ్రావ్యములౌ బధిరాళి కష్టమం ।
 బై న స్వరంబుఁ బేర్చి సల - యంబుగ వంజల బుట్టు మూగగుం
 పానుచుఁ గూర్మకాంతల ప - యోబ్ధి తటిన్ దగుఁ గూడి పాడఁగన్ ॥
 ఒక ప్రభువు స్తుతి. ప్రభువునకు నవయశస్సులు లేవని చెప్పటకు నితర
 ములగు నసత్యార్థములు చెప్పబడెను. ఎట్లన? పరార్థమును మించిన
 సంఖ్య, గుడ్డివాఁడు చూచుట, చెవిటివాఁడు వినుట, అప్తమస్వ
 రము, వంజలకుఁ బుత్రులు, మూగవారు పాడుట, ఆడతాబేళ్లకు
 స్తన్యము యీ మిథ్యార్థములు పద్యమునఁ జూపఁబడినవి.

అసంబధమున సంబంధమును జూపునట్టి యతిశయోక్తి భేదము
 కన్న నీయలంకారమునకు భేదమేమనినచో నొకవిషయమునకు నసత్య
 తను సిద్ధింపఁజేయుటకు మఱియొక యసత్యార్థము నుపన్యసించుటయే
 చమత్కృతి జనకమగు భేదముకలదు. కనుకనే దీనిని ప్రాథోక్తియని
 యను జెప్పరాదు.

ఇచ్చట మఱియొక శంక గల్గుచున్నది. ఎట్లనిన? ఒక విషయ
 మునకు మిథ్యాత్వసిద్ధికై మిథ్యార్థము మఱొక్కటి చెప్పఁబడినచో
 మిథ్యాధ్యవసితినలె నొక విషయమునకు సత్యత్వసిద్ధికై మఱియొక
 సత్యార్థమును దెల్పినచో దధ్యాధ్యవసిత్యలంకారము గూడ నేల
 యుండరాదనియును దీనికి దగిన యుదాహరణముగూడ నీయవచ్చు
 ననియును, దీని కుదాహరణ మూర్తిగ నుండవచ్చును.

శా॥ గంగా! పూతతరంగ! లోకజననీ! - కళ్యాణి! పుణ్యగమో
 త్సంగంబందునఁ గ్రీడలాడుఁగద! స - త్య త్వద్గుణముం బస ।
 త్సంగీణార్థ మొకింత నేర్వని హరి - శ్చంద్రుండు భక్తిన్ జపిం
 చెంగా! ధర్మసుతుండు కీర్తనము చే - సెన్ గాదె! దానిన్ గడున్ ॥

ఓగంగానదీ! నీయొక్క గుణసముదాయము పుణ్యగుగు వేదములలోఁ
 గ్రీడలాడినది. అనఁగాఁ బరమసత్యములగు వేదములచేఁ బ్రతిపాదింపఁ

బడినది. మఱియు నాడిసమాట తప్పని హరిశ్చంద్రునిచేత జపింపబడినది. సత్యసంధుడగు ధర్మసుతునిచే గీర్తింపబడినది. అనఁగా సత్యసంధులగు వీరిచే స్తుతింపబడుటచే గంగాగూఢములు పరమసత్యములని విశ్వసింపనచ్చునని భావము.

ఇట గంగయొక్క చావనత్వాది గూఢములకు సత్యత్వమును బ్రతిపాదించుటకై హరిశ్చంద్రాదులయొక్క ప్రసాదసత్యత్వ ముపన్యసింపఁ బడినది. కాన నీరీతిగ తథ్యాధ్యవసిత్యలంకార మనునదిగూడ నేల కల్పింపఁగదని.

దీనికి సమాధానమేమనిన ? సత్కార్యమున సంగత్య ముదయింపదుగాన వానిని స్థిరపఱచుటకై మఱియొక సత్కార్యమును గల్పించుటకుఁ గవి తన ప్రతిభాశక్తిని జూపింప నవసరములేదు.

కవియొక్క ప్రతిభావిశేషముచే గల్పింపఁబడిన యద్భుతవిశేషములే యలంకారములగును గాని యన్యము లలంకారములు కానేరవు. కానఁ బైపద్యమందునఁ గవియొక్క ప్రతిభా విశేషము ధాసింపకుంటుచే నట్టితావుల నలంకార మున్నదనుటకు వీలుగాదు. పై యుక్తులచే దధ్యాధ్యవసిత్య యనునది యలంకారమనుటకుఁ దగదని సమాధానము.

ల లి తా లంకార ము. 66.

క॥ ప్రతిబింబిత వాక్యార్థము

కృతి వర్ణ్యవిశేషమున ల - గించిన లలితం ।

బు తొలఁగ నీరం బీనా

తి తలంచును గాడె ! కట్ట - దీరుగఁ గట్టన్ ॥

వర్ణ్యమానమగు వాక్యార్థమును వాచ్యముగఁ జెప్పక దానికిఁ బ్రతిబింబము గానుండు మఱియొక వాక్యార్థమును జెప్పి దానినిఁ బ్రస్తుత విశేషముతో సంబంధింపఁ జేసినచో లలితాలంకారమగును.

దఱిఁజేరిన సాయకుని నిరాకరించి యతఁడు మఱియొక నాయి కపై నానక్తుఁడు కాఁగాఁ దిరిగి నాతని బొంద యత్నించుచున్న నాయి

కను జూచి యాపె చెలులీరితిగ నాపె నుద్దేశించి పల్కిరి. ఈపె సీరంతయుఁ దొలఁగిన పిమ్మట గట్టుఁ గట్టుచున్నదని. అనఁగా నీపె ప్రియత్నము గతజల సేతుబంధనమువలె నిరర్థక మనిభావము.

ఇట నివృత్త నాయకానయన రూపమగు ప్రిస్తుత వృత్తాంతము వర్ణింపఁబడలేదు. దానికిఁ బ్రతిబింబ భూతమగు గతజలసేతు బంధన రూప మగు నవ్రకృత వృత్తాంతము వర్ణింపఁబడినది. ఆ యప్రకృత వృత్తాంతమునకును బ్రకృత ధర్మి పదార్థమగు నాతియే కర్తృకారక ముగాఁ జేయఁబడినది.

ఈ యలంకారమునకు నప్రిస్తుత వృత్తాంతము యొక్క సంబంధముకల యితరాలంకారములకంటె భేదమును జూపుచున్నాఁడు.

అప్రిస్తుత ప్రశంసలోవలె నిచ్చటఁగూడ నప్రిస్తుతార్థముచేఁ బ్రిస్తుతార్థము స్ఫురింపఁ జేయఁబడుటచే నీలలిత మప్రిస్తుత ప్రశంసయే యని యేల యనరా దని ప్రశ్నము.

అప్రిస్తుత వృత్తాంతముచేఁ బ్రిస్తుత స్ఫూర్తి రెంటింఁ దుల్య మే యైనను నప్రిస్తుత ప్రశంసలో నప్రిస్తుత ధర్మిఁగూడ వాచ్యమగును లలితమున నట్లుకాక ప్రిస్తుతధర్మి యొక్కటియే వాచ్యమగు నని సమాధానము.

సమాసోక్తిలోఁగూడ నప్రిస్తుత వృత్తాంతప్రసక్తి యుంటచే లలితము సమాసోక్తి యేల కారాదని ప్రశ్నము.

సమాసోక్తిలోఁ బ్రిస్తుత వృత్తాంతముచే నప్రిస్తుత వృత్తాంత స్ఫూర్తి యగుచున్నది. లలితమున నప్రిస్తుతముచేఁ బ్రిస్తుతస్ఫూర్తి యగుచున్నదని సమాధానము.

ప్రకృతాప్రకృతార్థమున కైక్యము గన్పట్టుటచే నిది నిదర్శన యేల కారాదని ప్రశ్నము.

నిదర్శనమున శబ్దోపాత్తములగు ప్రకృతాప్రకృతార్థములకు నైక్యారోపము గలదు. ఇట యైక్యము భాసించుచున్నను బ్రకృతార్థము వాచ్యము కాకుంటచే నట్లన రాదని సమాధానము.

మఱి యొకరీతిగ్ నిదర్శన కావచ్చునని శంకింపవచ్చును. విషయ విషయి పదార్థములు వాచ్యములగునపుడు ప్రవర్తించు నలంకారము కేవలము విషయిని గ్రహించు నవ్వసుకూడఁ బ్రసక్తము గావచ్చునని యంగీకరించినచో లలితమున విషయము (ప్రకృతము) చెప్పఁబడకున్నను విషయి (అప్రకృతము) చెప్పఁబడుటచే నిదర్శన యేలకారాదని.

దీనికి సమాధానమెట్లన? అట్లైనచోఁ బ్రకృతాప్రకృతములు రెండున్న వాచ్యములగు నపుడు ప్రవర్తించు నభేదరూపకము కేవల మప్రస్తుతమునే చెప్పి ప్రస్తుతమును జెప్పక యారెంటికి నభేదమును దెల్పు రూపకాతిశయోక్తియొక్క స్థాన మాకృమింప వలసి వచ్చును. అనఁగా రూపకాతిశయోక్తి గూడ నభేదరూపకమే కావలసివచ్చును. అట్లనుటకు వీలుకాదు కదా? కానఁ బ్రస్తుతాప్రస్తుతములు వాచ్యములుగ గ్రహింపఁబడునపుడు ప్రవర్తించు నిదర్శనాలంకారము కేవల మప్రస్తుత విషయమునే గ్రహించెడు లలితమున సంభవింపదని.

ఈలలితము రూపకాతిశయోక్తి యనఁగా భేదమున్నను నభేదమే రూపముగల యతిశయోక్తి యేలకాఁగూడదని సంశయము కలుచున్నది. ఎట్లన? “వాషియొకండు మింటఁదగభాసిలు” ననెడు రూపకాతిశయోక్త్యుదాహరణములఁ బ్రస్తుతములగు నాభి నూగారు మున్నగు పదార్థములు చెప్పఁబడక (విషయనిగరణముచేసి) వాని యందు శబ్దోపాత్తములగు వాషి, నీలమణుల బాట మున్నగు నప్రస్తుత పదార్థముల యభేదము నధ్యవసించునటు లీలలితమునఁ బ్రస్తుత నాయకుడు మున్నగు వానిని జెప్పక (విషయనిగరణముచేసి) వానియందు నప్రస్తుతముగు నీరు మున్నగు వానియొక్క యభేదము నధ్యవసించుటచే నిది యతిశయోక్తియే యగునని సంశయము.

దీనికి సమాధానమెట్లన? ఇట విషయి వాచక పదములచే నభేదాతిశయోక్తిలో వలె విషయ పదార్థములు లక్షింపఁబడుటలేదు. అనఁగా నతిశయోక్తిలోవలె నిట విషయ విషయి పదార్థములకు

నభేదాధ్యవసాయము లేదు. మఱి యేమనినఁ బ్రస్తుత ధర్మియందు సంబంధింపఁ జేయఁబడిన యప్రస్తుత వృత్తాంతము యొక్క సాదృశ్యము వలనఁ బ్రస్తుత నిష్ఫల నాయకానయన ప్రయత్న రూప వ్యవహారము తోపింపఁ జేయఁబడుచున్నది.

ఇట్టి భేదముంటచే లలితము అతిశయోక్తి కాదని.

మఱియు నిట్టి భేదము గోచరించుటచేతనే సారూప్యనిబంధన యగు నప్రస్తుతప్రశంస యభేదాతిశయోక్తి గాకున్నది.

ఎట్లన ? “కృతియొక్కఁడె పక్షులగుమి” ననెడు సారూప్యనిబంధనయగు నప్రస్తుతప్రశంసోదాహరణమునఁగూడ వదాన్యాంతరమును యాచింపని మానవంతునకును శకుంతలమగు చాతకమునకు నభేదమధ్యవసించినటులు గన్పట్టుటచే నభేదాతిశయోక్తియే యగుననెడు సంశయము గల్గుచున్నది.

కాని యభేదాతిశయోక్తిలో వాపి మున్నగు నప్రస్తుతపదార్థములకును బ్రస్తుతనాభిమున్నగు పదార్థములకు నభేదాధ్యవసాయము కల్గుటచే విషయవాచకపదములచే విషయపదార్థములు బోధింపఁబడుచున్నవి. అట్లు పై యప్రస్తుతప్రశంసలో బోధింపఁబడుటలేదు. మఱి యేమన ? సమానరూపముగల యప్రస్తుత వాక్యార్థమువలనఁ బ్రస్తుత వాక్యార్థ మవగతమగుచున్నది. ఈకారణముచే నప్రస్తుతప్రశంస యతిశయోక్తి కానేరదు. అట్లే లలితాలంకారముగూడ నతిశయోక్తి కానేరదు.

దీని ఫలితార్థమేమనిన నతిశయోక్తిలో నభేదాధ్యవసాయముంటచే నప్రకృతార్థబోధనమకాలముననే ప్రస్తుతార్థబోధము కలుగుచున్నది. పై యప్రస్తుతప్రశంసలోను లలితములోను నభేదాధ్యవసాయము లేకుంటచే నప్రస్తుత వాక్యార్థబోధము కల్గినతరువాతనే ప్రస్తుత వాక్యార్థబోధము సారూప్యముచేఁ గలుగుచున్నదనియు నిట్టి భేదము కలదనియును దెలియుచున్నది.

ఒక వేశ నప్రస్తుత ప్రశంసలో నతిశయోక్తి యందువలె నప్రస్తుత వాక్యార్థ బోధనమకాలముననే ప్రస్తుత వాక్యార్థ బోధము కలుగుటకై న నవకాశమున్నది కాని లలితమున నట్లు కలుగుటకు నవకాశము లేదు.

ఈరీతిగఁ బ్రథమమునఁ బ్రతీతివిషయమైన యప్రస్తుత వాక్యార్థ మునకుఁ బిమ్మటఁగాక తత్ప్రమకాలముననే ప్రస్తుత వాక్యార్థ ప్రతీతిగల సారూప్యనిబంధనయగు నప్రస్తుత ప్రశంస కుదాహరణమెట్లన?

ఉ॥ నాల్కమడంచుటన్ జెవుల - నారతమిట్టు తిప్పటన్ మద

శ్రీత్యైలరంగ నాత్మపర - చింత బొటంగిన దృష్టిగొంట వే ।

పల్కులివేటికో భ్రమర ! - పల్కలు నీవు నెఱింగియుండియున్

గుల్కుఁ గొల్చెదేల ? మది - గుండక వారణశూన్యహస్తమున్ ఓభ్రమరమా ! నాల్కమడంచుట యెల్లపుడును జెవులుతిప్పట మద సంపదచే న్వపరజ్ఞానములేకుండుట యీదుర్గుణములను నీవెఱింగియుండియు గజముయొక్క శూన్యహస్తము నాశ్రయించుచుంటివి. ఈ యర్థము అప్రకృతము. దీని సారూప్యముచే దానగుణశూన్యఁడగు దుష్టప్రభువును సంబంధించిన ప్రస్తుత వాక్యార్థము స్ఫురింపఁజేయఁబడుటచే నిట సారూప్యనిబంధన యగు నప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము. ఈయలంకారమున కిది ప్రసిద్ధమగు నుదాహరణము. శూన్యహస్త మన గజపక్షమున రంధ్రములుకల తొండమనియు దుష్టప్రభువు పక్షమున దానశూన్యమగు చేయియనియు నర్థము. ఇట్లే తక్కినవానిని నుభయపక్షముల నన్వయించుకొనఁదగు.

ఇట చెవులుతిప్పట యనెడు క్రియారూపగుణ మొక్కటియే కర్ణాఘాతముచే భ్రమరము గజమును సేవింపకుండుటలో హేతువగుచున్నది కాని తక్కిన నాల్కమడంచుట మున్నగునవి హేతువులు కావీలులేదు. మదశ్రీ దానిని సేవించుటలోనే హేతువగుచున్నది. ఇవి దుష్టప్రభువును సేవింపకుండుటలో యుక్తమగు హేతువులగుచున్నవి. కాన గజసంబంధి వాక్యార్థ బోధము పిమ్మటఁగాక వారణపదము దుష్ట

ప్రభురూపార్థమునుగూడఁ గలుపుకొనియే గజరూపార్థమును జెప్పవలసి యున్నది. మఱియు నీరెంటికి నభేదముకూడ నంగీకరింపకతప్పదు.

ఇట్టిప్రేలిక యున్నను నప్రస్తుతమగు భ్రమరసంబోధనముచేఁ జమత్కారము కలదని తలఁచి యీపద్యమును నప్రస్తుతప్రశంసకుదాహరణముగఁ బలుపురిచ్చిరి.

ఈరీతిగ లలితాలంకారమునఁ బ్రస్తుతార్థమునకు నప్రస్తుతార్థముతో సమకాలమున బోధమంతమాత్రమును లేకుండుటచేతను నప్రస్తుతవాక్యార్థమునకుఁ బ్రస్తుతధర్మ కర్తృకారకముగాఁ నుండున నెడు చమత్కారముండుటచేతను నభేదాతిశయోక్తి కాదనిచెప్పుటలోఁ దప్పేమికలదు. ?

ఇందుచే లలితాలంకారము సర్వాలంకారవిలక్షణమని తేలినది.

ఈయలంకారమునకు మరియొక యుదాహరణ మెట్లన ?

ఆ॥ వె॥ వేడి వెలుంగు వలన - వెడలు నాకులమేడ

నలతి నెఱుంగు నాదు - తెలివియేడ ।

నంతు తెలియరాని - యంభోధి దాటంగఁ

జేతఁ దెప్పకొయ్య - నూతఁ గొంటి ॥

రఘునంశ కావ్యములోనిది. ఇట అల్పవిషయముల నెఱిగిన బుద్ధిచే ననంతగుణములుకల సూర్యనంశమును వర్ణింపఁదలఁచిన నేన నెడు ప్రస్తుతవృత్తాంతమును జెప్పక దీనికిఁ బ్రతిబింబ భూతమగు నపార పారావారమును దాటఁదలంచి తెప్పకొయ్యను జేతఁబట్టితి ననెడు ప్రతిబింబరూపార్థము మాత్రమే వర్ణింపఁబడెను. పూర్వార్థమునఁ జెప్పఁబడు విషయాలంకారముచే బైనఁజెప్పఁబడిన ప్రస్తుతవృత్తాంతము తాత్పర్యరూపమున గమ్యమానము మాత్రమే యగుచున్నది. ఈరీతిగఁ బ్రతిబింబవాక్యార్థమునకుఁ బ్రకృతధర్మియగు కాళిదాసమహాకవియే కర్తగాఁ జేయఁబడుటచే నిట లలితాలంకారము. పై యుక్తులచే నిదర్శన కాదు.

మఱియొక యుదాహరణము.

తే|| 1|| మహి వసంతివిముక్త ప్ర - మదవసంబు

స్థితిని నేదేశమునకుఁ గూ - ర్చితి తలంప ।

త్వదభిధాన పవిత్రతా - భరితి వర్ణ

మూల యదియెద్ది ? తెల్పుమో - మహితచరిత ! ॥

రాయబారియగు నలునిగూర్చి దమయంతి యిట్లు పల్కినది.

ఇట్లీ నేదేశమెద్ది ? నీపేరేమి ? యనెను పస్త్రుత వాక్యార్థములను జెప్పక వానికిఁ బ్రతిబింబవాక్యార్థములు చెప్పఁబడినవి. మఱియు వానికి నీవనెను పస్త్రుతధర్మయొక్క ర్తగాఁజేయఁబడినది.

ప్రహర్షణంకారము. 67.

కం॥ పొందుగ యత్నము లేకయె

యందిన నుత్కంఠితముఁ బ్ర - హర్షణమగు నే ।

సుందరిఁ దాఁదలఁచెనొ పే

గం దగ నాచెలియ దూతి - గా దరిఁజేరెన్ ॥

యత్నములేకయే యుత్కంఠితమగు ఫలము సిద్ధించినఁ బ్రహర్షణ మగును. తాఁ గోరిన పనితను విటుఁడు ప్రయత్నమక్కఱలేకయే పొందెను. ఉత్కంఠయనఁగా నిచ్చావిశేషము. దాని లక్షణ మెట్లన ?

కం॥ సకలేంద్రియసుఖమొక్కట

నకలుషగతిఁ గలుగుననెను - నభిమతిచే నే ।

ప్రకటేచ్ఛ గల్గుదాని బ

హుకవులు దలపోయుచుందు - పుత్కంఠ యనన్ ॥

సకలేంద్రియ సుఖములు సిద్ధించునని యొకపదార్థముఁగోరుట యుత్కంఠ యనఁబడును. మఱియును.

ఉ॥ మబ్బులు గ్రొమ్మెనిగినిఁ ద - మూల వినీలము లీవనస్థులుల్

గొబ్బున నింటిఁజేర్చు నిశ - కున్ వెఱపొందు నితండు రాధ ! యి

ట్లబ్బ వచింప నందనుతుఁ - డాపెనుగూడి రహస్యసంగతం

బబ్బ నొనర్చు సూర్యతన - యాతట కుంజరతుల్ చెలంగుతన్ ॥

రాధామాధవుల మానసికప్రేమము ప్రసిద్ధము. వారి స్వేచ్ఛావిహారమునకు నందనిదేశ మప్రయత్నముగఁ దోడ్పడినది. పద్యము స్పష్టార్థము.

ప్రహర్షణము. II

కం॥ తనరన్ గామ్యాధికఫల

మనయము సిద్ధింపనిలఁ బ్రహర్షణ మట్టుల్ ।

కునికెడు దీపంబెగఁదో

య నెదను దలఁసంగ భానుఁ - డంతనె పొడమెన్ ॥

కోరబడిన ఫలముకన్న సధికఫలప్రాప్తియును బ్రహర్షణమగును. ఉదాహరణము స్పష్టము. మఱియును.

తే॥ గీ॥ చాతకము తృప్త పీడింప - జలధరమును

గతిపయాంబు కణంబులఁ - గాంక్షఁ గోర్ ।

నదియు స్వీయాంబుధారల - నవని నంత

తనిపె నెంతటి వింతయో - ఘనుల యీవి ॥

ప్రహర్షణము. III

కం॥ తదుపాయసిద్ధి యత్నము

నఁ దదర్థాప్తియుఁ బ్రహర్ష - ణం బెట్లన్నన్ ।

మదిఁగొని నిధికజ్జలమును

ముదమున నావేరుద్రవ్య - బొడవడె నిధియున్ ॥

ఒకవస్తువు నొందఁదలఁచి దాని యుపాయమునకై ప్రయత్నము చేయునపుడు ప్రధానవస్తువే లభింపఁ బ్రహర్షణమనఁబడు.

నిధినిజూపు నంజననిర్మాణమునకై మూలికను ద్రవ్యసపుడు నిధియే బయల్పడెను. మఱియును.

తే॥ గీ॥ చేతికందెడు పూలను - జిదిమి కొమ్మ

కొమ్మచివురంటు విరులఁ దా - గోయ నెంచి ।

మానికొమ్మను జరణంబు - నూనునంత

నదియుఁ బడపడి పూచెసం - ముదము హెచ్చు ॥

ఒకస్త్రీ చేతికందెడు పూలనుద్రుంపి కొమ్మచివురుననున్న పూలకై
క్రిందుమానున బాదముంప నదియే పూచెను. స్త్రీపాదాఘాతముచే
నశోకము పూయుననిశాస్త్రముగదా !

విషాదనాలంకారము. 68.

కం॥ అభిమత విరుద్ధనస్తువ

నభిమతిఁ బుట్టన్ విషాద - నంబది పరగున్ ।

ప్రభంగుండు దీపమెగఁ దో

య భృశము యత్నింప సంత - నది వడిగఁగుంకెన్ ॥

కోరిన వస్తువునకు విరుద్ధనస్తువు పుట్టినచో విషాదనము. త్రుంకుచున్న
దీప మెగఁదోయ నది వడిగఁ గుంకెను. మఱియును.

తే॥ గీ॥ రేయిగడచును రేబోక - జాయఁ బొద్దు

పాడము వెలిదమ్మి తనముడి - మోము విరియు ।

నంచు ముడిదమ్మి జెజుబడ్డ - చుళి దలంచు

తఱినె వనకరి పద్మిని - బెఱికె నకట ! ॥

మధు పానముచే మత్తిల్లిన తుమ్మెద లోనుండఁ బద్మము ముకుళించి
నది. మేల్కాంచిన తుమ్మెద రాత్రిగడచును దెల్లవారును సూర్యుఁ
డుదయించును దమ్మివిరియు ననితలంచుచుండఁగనే వనకరి తమ్మిని
బెఱికి వైచినది.

ఉల్లాసాలంకారము. 69.

కం॥ పరుని గుణదోషములచే

నొరునకు నవిగలుగ వఱలు - నుల్లాసంబై ।

సరిమున్న నాదుదోషము

హరియించుత సాధ్యుని సు - రాపగ యెంచు ॥

పరుని గుణముచే నొరునకు గుణమును దోషముచే దోషమును గుణ
ముచే దోషమును దోషముచే గుణమును గల్గుట యుల్లాసము. పతి
వ్రత తన పతితో సరిమున్నలాడినచో దనకు నాపె పవిత్రత సంక్ర
మించునని గంగ తలంచును. మఱియును.

తే॥ గీ॥ తేడ ! నీవటు దాడుల - జాడ నుండ

వైరితరుణులు దమకుచ - పాళిఁ గఠిన

తాగుణంబును బాదప - దృములఁ గోరి

ధాతఁ దిట్టుదురాత్మల - నేతు దక్కి ॥

ఓరాజా ! నీవు వారి భర్తలను జయింప శక్తుఁడవై వనములఁ బరుగి
డుచుఁ గుచముల కాఠిన్యము పాదములకు బ్రహ్మ యేలస్పృశింపలేదని
యతనిని దూషించుచున్నారు. అసమయమునఁ బాదములకు మార్ద
వము దోషము. దానిచే దానిని స్పృశించిన ధాతకు దోషమారోపింపఁ
బడెను.

ఇతరుల గుణముచేఁ బరులకు దోషమును, దోషముచే గుణ
మును గల్గుటెట్లన ?

తే॥ గీ॥ అవని సజ్జనసంగతి - నరయ నట్టి

ధనమునకై వింతదోషంబు - దన్తు నరయ !

భూపసేవకు లిల వధఁ - బొందకుంట

భూరిధనలూభ మద్దియె - వారి కగును ॥

సజ్జనత్వమ నెడు నుత్తమ గుణముగల మనుజుల నాశ్రయింపకుండుట
ధనమునకు దోషము. రాజునకుఁ గ్రూరభావము దోషము దానిచే
వాని సేవకులకు వధములేకుండుట గుణముగాఁ జెప్పఁబడినది.

మఱికొన్ని యుదాహరణము లెట్లన ?

ఆ॥ వె॥ వారువముల వడినిఁ - దేటు వేపాటఁగా

సంసమంస మెంతో - యత్తుకొనియె

సంగమద్ది యొకటె - యందె సార్థక్యంబు

శేషమంగ మిలక - శేషభరము ॥

విక్రముఁడూర్వాశిని రథముపై నిడుకొని వచ్చుచు నిట్లుతలఁచెను. రథ
వేగముచే నాపె భుజము నతని భుజ మత్తుకొనినది. అది సార్థక
మాయెను. అట్లుకాకుంటచే రెండవది నిరర్థకమాయెను. నాయొక

యొక్క యంగమునకు సౌందర్యాతిశయము గుణము. దానిచే నాయం
గమునంటిన యతని భుజమునకు సఫలతయ నెడు గుణము చెప్పబడి
నది. దోషముచే దోషమెట్లన ?

చం॥ చరచర వీడుమీవనము - చందన ! నందితలోక ! మిత్ర ! యిం

దరయఁగనుండు శూన్యహృద - యంబులు కర్మశదుష్టవంశముల్ ।

విరివిగ నవ్వి ఘర్షణజ - భీకర పావక దీర్ఘ కీలన్

గరము నిజోచ్చరూపమునె - కాక దహించును గాన సంతయున్ ॥

అన్యవ దేశము. ఓచందనవృక్షమా ! యీయడవినుండి తొలఁగిపోమ్ము
లేనిచో నిచ్చటి వెదురుఁజొంకలు తామంటుకొని యడవినంతయును
గాల్పును. తమలోదాము కలహించుకొను జ్ఞానశూన్యులచేత నివ
సించు సజ్జనునిగూర్చి వారిని వదలిపోవలయున నెడు నప్రస్తుతార్థము
గోచరించుచున్నది. వెదురుల మధ్యభాగమున నవకాశముండును. పైనఁ
గాతిన్యముండును. దుష్టులకు హృదయము జ్ఞానశూన్యము మఱియు
దయారహితము. వెదుళ్లకు రాషిడిచే నగ్నిపుట్టించుట దోషము. దానిచే
ననమునకును గాలుట దోషము.

ఉ॥ దానముగోరి తేంట్లుద్విర - దంబును జేర మదాంధబుద్ధిమై

వీనులఁగొట్టి దవ్వుల ద్యు - వీధికి బోవెలఁబెట్టుఁగాడె ! య ।

ద్దాన గజంబుగండముల - దండనె మండనహానియా మృదు

స్వానముసేయు నామధుప - సంతతి పద్మవనంబు సేరెడున్

మదమును గోలవచ్చిన తుమ్మెదలను గజము వెడలఁగొట్టినను నవి
తమ యాహారమును బొందుటకు బద్మవనము జేరుచున్నవి.

ఇట మధుపములు గజగండములకు భూషణమగుట గుణము.
దానిచే గజము వానిని దూరముగఁ దోలుట దోషముగాఁ జెప్పబడి
నది. దోషముచే గుణమునకు నుదాహరణమెట్లన ?

ఉ॥ పంతున మూర్కొనెన్ బెదవి - బట్టెను నాల్కను జప్పరించె బె

న్వీంతగఁ బంటనొక్కె నట - నీరస మంచుమిసంగదే ! యటం ।

చింతగ పంతనొందనగు నే - మణిరాజమ ! కోతిచేత నీ

కింతియమేలు లోగలిమి - నెంచఁ బగుల్పమి రాలఁజెచ్చెరన్ ॥
 కోతి తనచేతఁజిక్కిన రత్నము నిన్నిరీతులఁ బరీక్షించి తుదకు నీరసమని
 యుమిసినది. దానినొక కవి చూచి రత్నమును సంబోధించి యిట్లో
 దార్చినాఁడు. ఇట వానరదోషము చపలత్వము, దానిచే రత్నమునకు
 రూపహానిలేకుండుట గుణముగా వర్ణింపఁబడినది. ఉత్కృష్టమగు
 నుల్లాసముకలది యను నర్థముచే నీయలంకారమున కుల్లాసమనిపేరు
 సార్థకము. ప్రథమ చతుర్థోదాహరణముల నీయుల్లాస మన్వర్థము.
 ద్వితీయ తృతీయోదాహరణముల ఛత్విన్యాయముచే లాక్షణికము.
 ఛత్విన్యాయమనఁగాఁ గొందఱు గొడుగులను ధరించి నడచుచుండ
 నాగుంపులోఁ గొందఱు గొడుగులు ధరింపకున్నను గొడుగులున్న
 వారితోఁగలిసిన లేనివారికిఁగూడ గొడుగులుకలవారనియే న్యవహా
 రమువచ్చును. ఇట్లే గుణముచే గుణము దోషముచే గుణము వర్ణింపఁ
 బడిన మొదటి నాల్గవ యుదాహరణముల నుల్లాసమన్వర్థము. అచ్చట
 సంతోషముంటచే. రెండు మూడవ యుదాహరణముల సంతోషము
 లేకున్నను గుణదోష సంబంధము మాత్రము వర్ణింపఁబడుటచే నుల్లాస
 పదము లాక్షణికమని భావము.

అ వ జ్ఞా లం కా ర ము. 70.

కం॥ పరుని గుణదోషములచే

నొరునకు నవి గలుగకున్న - నుర్వీ తలమం ।

దు రహి నవజ్ఞాలంకృతి

బెరయును గవివరుల సమితి - విస్మయ మొందన్ ॥

కం॥ దొరకొన సలిలముఁ బ్రసం

బొరగియు వారాళి నల్ప - ముదకము నెకొనున్ ।

సరసిజములు మొగిడినఁబో

యరయఁగఁ గీడేమి గల్గు - నమృత ద్యుతికిన్ ॥

పరుని గుణదోషములచే నొరుచకు నవి సంక్రమింపకున్నచో నవజ్ఞా
లంకారమగును. సముద్రమున జలసమృద్ధి గుణము. దాన మున్నిన
కుంచమునకు నాగుణలాభము గలుగలేదు. చంద్రోదయమునఁ గమల
ములు ముడుచుకొనుట వానికి దోషము. అయినను జంద్రునినకు దోషా
భావము వర్తింపఁబడినది. మఱియును :-

చం! అలరు మదీయవాణి సుధ - యట్లు సుధీహృదయంబులన్ రసా

కలిత మొనర్ప, మూఢమతి - కైకొనమిన్ గొదువేమి గల్గు, సాం ।

పుల మురిపించు చూడ్కికొనఁ - బోడ గలంచు యువాళి మానసం
బుల, నటుకాక యోపునె ? య - బోధ కుమారుల నట్లు సేయగన్ ॥

ఒక కవి యిట్లనుచున్నాఁడు. నాకవిత విద్వాంసులను సంతోషపెట్టినఁ
జాలును. మూర్ఖులు దానిని గ్రహింపకున్నచో నాకులోటు లేదు.
ప్రాథ తన యోరచూపుచే యవకుల నాకర్షించును. బాలుర నాక
ర్షింపఁజాలదు.

ఇట కవితయొక్క గుణముచే నరసికులకును, ప్రాథస్త్రీగుణ
ముచే బాలకులకును హృదయోల్లాసరూపమగు గుణము సంభవించ
లేదు. మఱియును.

ఉ॥ ఎద్దును నెక్క దిక్కరుల - కేమి ఘటిల్లె లఘుత్వభావమే,
ప్రాద్దునఁ దాల్చు బాపదొడ - వుల్ నునుబంగరు వొందు కీడదే ।

మద్దిర ! నెత్తి బూనఁగజ - లాంశు జగత్ప్రయత్నదీపమా । సొల్ల

ప్రాద్దునకేమి లొచ్చు ! జగ - ముల్ దొరవౌట నిక్కలు దూతెదన్ ॥

శంకరుఁడు ప్రత్యక్షము కాకుంటచే నొకభక్తుఁడు శివునిఁగూర్చి యిట్లు
నెను. దిక్కరులవిడిచి యెద్దునెక్క వానికేమి కొదువగల్గినది ? పద్యా
ర్థము సుబోధము. దిగ్గజముల నాదరింపకుంట దోషము. కాని వానికా
దోష మంటలేదు.

అ ను జ్ఞా లంకా ర ము. 71.

కం॥ దోసము గోరుటనుజ్ఞ స

మాసాదిత మాట నటన - మంచితగుణ మే

యే సమయమునను నిడుమలు

వైసోఁకుత ! విష్ణుభక్తి - వర్ధిలు కతనన్ ॥ ✓

మంచిగుణములు లభించును గాన దోసము కోరుట యనుజ్ఞాలంకార మగును. సర్వకాలములఁ గష్టములుకలుగుట మంచిది. దుఃఖసమయ మున విష్ణుభక్తి కలుగునుగాన. మఱియును.

తే॥ గీ॥ ఈవునేసిన యుపకృతి - యెల్ల హనుమ !

నాదు చెంతనే జీర్ణింప - నొఁ దలంప

నెంచఁ బ్రత్యుపకృతిని వాం - ఛించు నరుఁడు

పూని యిడుమలఁ గోరువాఁ - డౌను దానె ॥

హనుమంతునిఁ గూర్చి శ్రీరామవాక్యము. ఓహనుమ ! నీయుపకార ము నాచెంతనే నిలుచుఁగాక. నీయుపకారమునకుఁ దగిన ప్రత్యుపకారము లేదనిభావము. మఱియు నుపకారమును జేసినవాఁడు ప్రత్యుపకారమును గోరినచోఁ దనకుఁ బుణ్యము తగ్గునుగాన నట్లుకోరుట కీడును గోరుకొనుటయే యగునని భావము.

ఇట యుపకారికిఁ బ్రత్యుపకార మొనరింపకుండుట దోషము. ఆదోషము నంగీకరించుటలో విపత్తినిఁ గోరకుండుట యనెడు గుణము హేతువుగా గ్రహింపఁబడినది. అదియును వైధర్మ్యరీతినిఁ బ్రసక్త మగు సామాన్యముచే విశేషమును సమర్థించుట యనెడు సర్థాంతర న్యాసముచేఁ జూపఁబడినది.

అదియెట్లున ? ప్రత్యుపకారము నభిలషింపనివాఁడు విపత్తినిఁ గోరుటలేదు. ఈయర్థము పద్యమందలి యుత్తరార్థఃసుయొక్క యర్థ మునకు వైధర్మ్యముచేఁ బ్రసక్తమగు సర్థము. ఇది సామాన్యము. దీనిచే హనుమంతుఁడు ప్రత్యుపకారమును గోరరాదనెడు విశేషార్థము సమర్థింపఁబడినది. ఈయర్థము గుణము. ఇది వైదోషమును గోరుకొనుటలో హేతువుగా గ్రహింపఁబడినది. మఱియును :-

ను॥ అల పై శాచికరూపమొంది భవద - భ్యాశంబు సేరంగ మా
వలపా, భూతపతీ! తలంపమమర - పార్థ్యంబుతా భాగ్యరా
నులు, నీవాసగృహాంగణంబున శచీ - శుండాదిగా దిక్పతుల్
సలియన్ నిల్తురు వక్కతుండ కరదం - డ ధ్వంసితో స్థిమతై ॥

శివభక్తుని వచనము. విశాచరూపము నొందియైనను నీనివాసమగు
x కాటినిఁ జేరఁదలంచుచున్నాము. ఇంద్రాదుల భోగములనుఁ గోరము.
వారుగూడ నీయింటిముందు వినాయకుని తొండముదెబ్బలు తినుచు
నీదర్శనమునకై వేచియుందురు.

ఇంద్రాదులచే సేవింపఁబడుట య నెడుగుణము అనఁగా మేలు
సంభవించుటచేఁ బిశాచరూపమును దోషముగూడఁ గోరఁబడినది.

లే శా ల ం కా ర ము. 72.

క॥ ఇల దోషగుణములకు నెం
చలలిని గుణదోషభావ - సంగతి దెలుపన్
వెలయును లేశాలంకృతి
తిలకింపఁగ సత్కవీంద్ర - దీవ్యత్కృతులన్ ॥

క॥ కలతమరుతముల నలుది
క్కుల విహగము లొలసి కలసీ - కూయుచుఁదిరుగన్
చిలుకా! పంజరబంధము
పలుకుల తియ్యందనంపు - ఫలమటే! నీకున్ ॥

దోషగుణములను గుణదోషములుగాఁ దలంచుట లేశాలంకారము.
రాజాస్థానమునఁ జిక్కుకొనియున్న విద్వాంసుఁడగు తనకొమరునిఁ
జూడ నవకాశమునొందని తండ్రి యిట్లనుకొనుచున్నాఁడు. ఇతరము
లగు పక్షులు స్వేచ్ఛగఁ దిరుగుచుండ నోచిలుకా! నీకుఁ బంజరబంధము
తియ్యని పల్కులకు ఫలమని.

ఇతరములగు పక్షులకుఁ దియ్యని పలుకులు లేకుండుట దోషము.
అది గుణముగాను, చిలుకకుఁ దియ్యని పలుకులుగుణము, అది దోషము
గాను దలంపఁబడినది,

ఇట వ్యాజస్తూతియని తలంపరాదు. పశ్చులస్తూతినిదల నెవముచే నితరుల నిందాస్తూతియందుఁ గవికిఁదాత్పర్యము లేకుంటుచేత. మఱి యేమన ? కుమారునిజూడ వీలుగాకుంటుచే గుణము దోషముగను దోషము గుణముగను ధలంపఁబడెను. మఱియును :-

ఉ॥ పావనవృత్త తత్పరత - స్వైరవిహారమువీడి దుర్యశో

భావనభీతులై కరము - వందుచు నేలఁజరింతు సజ్జనుల్ ।

వావిరిమంచిచెడ్డల వి - భాగమునేర్వక కుండఁబోక తా

నేవిధి దూరువడ్డ సుఖ - యించెడు మూఁకుడు ధన్యుడౌగదా! నిర్దుష్టజీవనమునుగోరి యపశయమునకు వెఱచి స్వేచ్ఛగ విహరింపక సజ్జనులు కష్టముగ జీవింతురు. వివేకశూన్యుడు తాను దూఱువడినను గుండక స్వేచ్ఛాసంచారియై సుఖించును. సజ్జనజీవనము గుణమైనను దోషముగను, మూర్ఖజీవనము దోషమైనను గుణముగను, ధలంపఁ బడినది.

అచార్యదండియొక్క లేశాలంకారలక్షణ మెట్లన ?

క॥ స్తుతినొండె నిందనొండె జ

గతి లేశంబుగను జెప్ప - గా లేశమగున్ ॥

స్తుతినిగాని నిందనుగాని లేశముగ ననఁగాఁ గొలఁదిగ వర్ణించినచో నది లేశమగును. దీనికతని యుదాహరణ మెట్లన ?

తే॥ గీ॥ బలిమి ప్రియంబు సద్గుణ - ములను గల్గి

కామకేళిని మించి సం - గామ కేళి

నుత్సహించెడు నీరాజు - యోగ్య పతిగఁ

గాంచి చేకొంట నీకుయు - క్తంబు తరుణి ! ॥

స్వయంవరమున రాకుమారినిఁగూర్చి సఖివచనము. ఇట నిరంతర సంభోగసుఖమునుగోరు కన్యకకు రాకుమారుని సంగ్రామాసక్తి దోషము. అల్లయ్య నాతనికిఁ గోపమురాకుంటుకై దానిని గుణముగా వర్ణించినది. మఱియును :-

అ॥ వె॥ చంచలాత్ముడితండు - వంచనా చతురుండు

వీనిపాండు నాకు - వేడ్కగాదు

సఖయ ! వీనితప్ప - సవరించు కొంటకై

చాటుశతము వీడు - చక్కనేర్చె ॥

చెలులు నాయకునిచెంత మానము కాపాడుకొనుమని నాయకకు బోధించిరి. ఆపెనల్లె యనిచెప్పి యట్లుచేయజాలక వారు పరిహాసింప వారితో నిట్లనియె. నాయకునియొక్క చాటుచాతుర్యము గుణమయ్యు నాయకచే దోషముగా గ్రహింపబడినది.

మొదటి పద్యమున స్తుతినిదత్తేతిను రెండవపద్యమున నింద, స్తుతిచేతను స్థాపకంపజేయుటచే నీపద్యములు వ్యాజస్తతికి నుదాహరణములగుట తగునని నుడువరాదు. రాజనకుఁ గోపమురాకుంటకై పరులకుఁ దెలియనిరితిగ నిందాస్తుత్యులను లేకముగఁ జెప్పదలచుటచే వ్యాజస్తతికన్న విశేషము కలదుకాన.

ఆలోచింపఁగా నిట వ్యాజస్తతియున్నను నుండవచ్చును. అంత మాత్రముచే లేశాలంకారమునకు శుద్ధమగు నుదాహరణము లేకపోలేదు. వ్యాజస్తతియొక్క సంపర్కము లేని “కలతమరుతములు” “పావనవృత్తతత్పరత”యను నుదాహరణములు చూపబడినవి. అటులే వ్యాజస్తతికిఁగూడ లేశాలంకారముయొక్క సంపర్కములేని “నీవె వ్వడవుకోతి” “నిగుడన్ జూడవు” అను పద్యము లుదాహరణముగ నీయబడినవి. ఈపద్యముల నన్యనిందచే నన్యస్తుతియును నన్యస్తుతిచే నన్యనిందయును స్ఫురించుటచే, దోషగుణములను గుణదోషములుగ నొనర్చుటయ నెడు లేశాలంకారలక్షణ మెంతమాత్రమును బ్రసంగించదు. ఇట్లు భిన్నవ్యక్తివిషయక వ్యాజస్తతియందే కాక యేకవ్యక్తి విషయకమునను లేశాలంకార ప్రసక్తిలేదు. ఎట్లన?

చం॥ అమృతమరీచి యంకము పు - ధారి గళంబు మురారి దేహమున్

. సమదహరిత్కరీంద్ర ఘద - సార మపీపరిలిప్త గండభా

గములును నేటికిన్ నివిడ - కాలిమగల్గి కనంబడున్ గదే !

విమలత దేనికబ్బె? పృథి - వీ తిలకా ! భవదచ్చ కీర్తులన్ ॥

ఇట్టి స్థలముల వ్యాజస్తుతియేకాని లేశాలంకారప్రసక్తి యెంత మాత్రమునులేదు. ఓరాజా ! నీకీర్తిచే బ్రహ్మాండమంతయును దెల్లఁ బడెనని తలంచుచున్నావు కాఁబోలును, చంద్రునిమచ్చ మున్నగునవి నేటికిని నల్లగనేయున్నవి. ఇట చంద్రకలంకాదులకుఁ దెల్లఁదనము గలుగఁజేయలేకపోవుట రాజయశస్సునకు దోషము. అది లేశాలంకారములోపలె గుణముగాఁ బర్యవసించుటలేదు. మఱియేమన ? చంద్ర కళంకాదులే నల్లగనున్నవిగాని తక్కిన జగమంతయును రాజకీర్తిచేఁ దెల్లబాటెనని పరిసంఖ్యచే మఱియొక గుణము రాజకీర్తికి స్ఫురింపఁ జేయఁబడుచున్నది.

ఎట్లనెనను వ్యాజస్తుత్యదాహరణముల గుణము దోషముగాఁ జెప్పఁబడినను సంతమాత్రముచేఁ బర్యవసానము నొందక మఱియొక స్తుతిగూడ స్ఫురించినచో నచటఁగూడ లేశాలంకారమనరాదు. ఎట్లన?

తే॥ గీ॥ ఎల్లకోర్కెల నెల్లర - కిత్తు వనుచు

బుధులు పొగడుదురయ్య నిన్ - బూటకముగ

వైరులకు నీవు నీవృష్ట - భాగ మధిప !

వక్షమది యీవుగా ! పర - భామినులకు ॥

ఓప్రభూ ! నీవు వైరులకు వెన్నునిచ్చుటలేదు. పరకాంతలకు నక్కునిచ్చుటలేదు. కాన సర్వదాతవని యెట్లనవచ్చును. ఇట నింద వాచ్యమగుచున్నది. పరిసంఖ్యావిధిచే నారెంటినిఁ దక్క సర్వము దానము చేయంబడెనని మఱియొక స్తుతి గోచరించుచున్నది. ఇట్లు నిందచే స్తుతి గోచరించుచున్నదికాన నిట వ్యాజస్తుత్యలంకారము.

వైరులకుఁ బృష్టభాగమును బరకాంతలకునక్కు నీకుంట రాజు నకు గుణము. కాని యది దోషముగ గ్రహింపఁబడినది. అంతమాత్రమున లేశాలంకారమనరాదు. నిందచే మఱియొకస్తుతి గోచరించుటచే

ఈరీతిగ లేశవ్యాజస్తుతులకు సాంకర్యములేనట్టి యుదాహరణములీయబడినవి. ఎచ్చటనైనను సాంకర్యముకల్గినను గలుగవచ్చును. ఎట్లన? “శౌర్యగర్వము రాజేంద్ర! కార్యమగునె” ఇది మున్నగుచోట గుణదోషములను దోషగుణములనుగా నిరూపించుటయే వ్యాజస్తుతిరూపమున నుండినదికాన నచ్చట రెండలంకారములకును సాంకర్యముండిన నుండవచ్చును. ఈరీతిగ వ్యాజస్తుతి-అప్రస్తుత ప్రశంసలకుఁ గూడ సాంకర్యము లోఁగడఁ జూపఁబడినది.

ము ద్రా లంకారము. 73.

కం॥ వాచ్యార్థమంటు పదముల

సూచ్యార్థముదెలుప ముద్రా - చొప్పుడు హరిణీ

యాచ్యక్షీయుగళి విప్రులత

రుచ్యనితంబతను నాపె - రుచికందమగున్ ॥

వాచ్యార్థమును దెల్పు పదములచే సూచ్యార్థమునుగూడఁ దెల్పినచో ముద్రాలంకారమగును. ఆడలేళ్ల చేతఁగూడఁ గోరఁదగిన కన్నుల వై శాల్యముచేతను మోహజనకమగు నితంబముచేతను నాపె కోరఁదగియున్నది. ఈపదములలో రుచికందమనెడు పదముచే నీవృత్తము కందవృత్తమని సూచింపఁబడెను. ఆలోచింప ఛందశ్శాస్త్రమున వృత్త నామమును సూచించుట తగునుగాని యలంకారశాస్త్రమునఁ దగదు. అట్లైన నెట్లో సమన్వయించుకొనఁదగు.

ఇట్లే నవరత్నమాలయనెడు పద్యమాలలోను నక్షత్రీమాలయనెడు పద్యమాలలోను రత్నజాతుల నామములను నక్షత్రీములను సూచించుటగూడ ముద్రాలంకారమే యగును. నాటకముల వక్ష్యమాణార్థమును సూచించుటగూడ నీయలంకారమునకు లక్ష్యమగును. ఎట్లన?

తే॥ గీ॥ న్యాయపథమును విడువని - నరునితోడఁ

బులుగు లామెకములు గూడఁ - జెలిమి నలుపు!

చెట్టతోవను గోరిక - బట్టి తిరుగు

నట్టివానిని విడుచుదో - బుట్టు గూడ ||

అనర్థ రాఘవ నాటకములోనిది. శ్రీరామచంద్రునినకు జటాయువు నడుతయును సాయమొనర్చినవనియు రావణుని విభీషణుడుగూడఁ బరిత్యజించెననియు వక్ష్యమాణవృత్తాంతమును సూచించుటచే నిట ముద్రాలంకారము,

ర త్నా వళి - అలంకారము. 74.

కం॥ విమలతః బ్రకృతార్థములకుఁ

గ్రామిక ప్రితిపాదనంబు - రత్నావళి యా ।

నమరున్ జతురాస్యండని

సము నీతని శ్రీధవుండు - సర్వజ్ఞుడనన్ ||

ప్రకృతములగు సర్థములకు శాస్త్రపురాణలోకక్రమము ననుసరించి క్రమము చెప్పఁబడినచో రత్నావళియగును. వర్ణనానా ప్రభువును బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరులతో సమానునిగాఁ జెప్పుచుఁ బురాణము లోని దేవతాక్రమముగూడ గ్రహింపఁబడినది. మఱియును :-

మ॥ రతిన్ కృప్రియలాంఛనంబు, శ్రితకా - ర్కశ్యాప్త సారస్యమున్,

ధృతిఁ బ్రహ్లాదపరంబు, సక్రమగతిన్ - భూభృత్స్యయోద్ధ్వంసిను

ధృతచక్రప్రవిరోధి, భోగియు, స్మరో - ధారిన్, ఖలీనోన్ముఖం

బు, తగన్ నీకుచపాలి వెన్ను పదిరూ - పుల్ వొంది న ర్చించెడున్ ||

ఇట తరుణీస్తనపరముగను దశావతారపరముగను సర్థద్వయముకలదు. ఎట్లన! స్తనము రతిన్ క్తులగు ప్రియులయొక్క నఖక్షతములు లాంఛనములుగాఁ గలది. కాశిన్యముగలది. సరసత్వముకలది. అనఁగా శృంగార రసమును బురికొల్పునది. ప్రకృష్టమగు సాహ్లాదముకలది. సంతోషము గూర్చునదియని యర్థము. క్రమనృద్ధి కలది. పర్వతములఁ బోలియు న్నది. చక్రవాక సామ్యముకలది. చందన చర్పాది భోగములుకలది. మన్మథోద్రేకమును గల్గించునది. ఖ :- ఇందియ సుఖమందు, లీన :-

ఆనక్తిగల కాముకులకు ఉన్మూఖము :- అనుకూలమైనది. దశావతార
వర్ణన మెట్లు? మత్స్యభాంధవము మత్స్యము. శ్రీతకార్మశ్యము :-
పైభాగమునఁ గాఢస్వముగలది కూర్మము. శ్రీతపారస్వము :- భూమి
నెత్తుచవుడు నీటఁ దడిసినది. ఎరాహము. అట్లే నారసింహము. కృమ
నృద్ధిగల వాచునుఁడు. క్షత్రియుల గర్వముకలచిన పరశురాముఁడు.
వియోగసమయమునఁ జక్కవాకములకు శాపమిచ్చిన శ్రీరాముఁడు.
భోగి :- శేషావతారమగు బలరాముఁడు. స్వరోధ్ధారి :- ప్రవృత్తమునిఁ
గన్న శ్రీకృష్ణుఁడు. ఫలీన :- ఉన్మూఖము :- అన్వహాపముగు కల్పి.

ఓతరుణి! ఈ దశావతారములును నీకుచఱి నాశ్రయించి
నర్తించుచున్నచని యన్వయము. ఇట లోకప్రసిద్ధమగు దశావతార
ములు గ్రమముతప్పక నర్తింపఁబడినవి. మఱియును.

చం॥ పనిచెనులేఖ వాడుడెలు - పన్ గనుసోగ సరోజశోభకున్

వినిచెను బూర్వపక్షసర - శీన్ గుచభారము కుంభలీల క ।

ద్విన బొమతీనతీరనున - దించెను మారశరాగ విభ్రమం

బసయము నాపెనొమురుచు - తైందన రోచికి దూషణంబిడెన్॥

ఆపె కనుసోగ సరోజశోభకు వాడుకొఱకు లేఖబంపెను. అనఁగా
నాపెకన్నులు పద్మములను బోలియున్నవని యర్థము. ఇట్లే తక్కిన
యనయనములఁ బూర్వపక్షము, అనునదింపు, దూషణమిడు ననెడు
పదములచే నాయాయి వస్తువులతో సాదృశ్యము బోధింపఁబడుచున్నది.

ఇట ప్రస్తుతార్థములకుఁ దగినట్లు వాదముచేయునపుడు పండిత
లోకమునఁ బ్రసిద్ధమగు లేఖపంపుట, పిమ్మటఁ బూర్వపక్షముచేయుట
యును, ననువాదము చేయుటయు, సంతమున వాదిచేఁజూపఁబడిన
హేతువులను దూషించుట, యనెడుకృమ ముపన్యసింపఁబడినది.

ప్రసిద్ధకృమమును విడిచియును బదార్థములు నర్తింపఁబడుచో
నీయలంకారము కావచ్చును. ఎట్లన?

నచనము :- ఏప్రభువు ప్రతాపము శత్రువుల యంతఃపురముల్లో ^{స్థాపించు?}
వహ్నిమయమై లోచనముల జలమయమై నిట్టూర్పుల మారుత

మయమై యంగముల క్షమామయమై యనఁగా నంగములు వీడను సహించునవిగానఁ బృథివీమయమని చెప్పఁబడినది. అంతఃకరణ మాన మయమున శూన్యమగుటచే నాకాశమయమై పవనమయమైనది. ఇట పంచభూతములు క్రమమువిడిచి వర్ణింపఁబడినను నలంకారము కలదు.

ఇట్లు దిక్పాలురయొక్కయు నవగ్రహములయొక్కయును గ్రహ ముపమానరీతిగఁగాని రూపకరీతిగఁగాని ప్రకృతార్థముతో సంబంధింపఁ జేసి వర్ణింపఁబడినచో రత్నావళియగును.

ప్రకృతముతో సంబంధింపకున్నను శ్లేషచే గ్రహికపదార్థము లను గ్రహముతప్పక వర్ణించినను లేక క్రమమువిడిచి వర్ణించినను రత్నావళి పొనఁగును. ఎట్లన ?

తే॥ కే॥ మిత్ర ! చంద్రాస్య యీబాల - మీననేత్ర ! ॥

ప్రకృతార్థముతో సంబంధింపకున్నను శ్లేషవశమున సూర్యచంద్రుల యొక్క క్రమము చెప్పఁబడినది.

తే॥ గీ॥ గురువుజనునంబు చెలఁగనీ - తరుణి ధరణి

మందగామిని యకాట యా - నందమార ! ॥

ప్రకృతముతో సంబంధము లేకున్నను శ్లేషచే గురుశనులయొక్క బోధము కల్గుచున్నది. గురుశనులకు నియతక్రమమును లేదు. అయినను రత్నావళి కలదు. మూలగ్రంథములోనిది కాకున్నను నొకచాటు వీయలంకారమునకుఁ జమత్కారియగు నుదాహరణమగుటచేఁ జూపు చున్నాను.

శ్లో॥ తే॥ ఏమీననఁ దాబేలన

నాముంగిటి కేలరాఁడు - నరహరి పిన్నన్ !

రాముని ముమ్మారంపితిఁ

బేమముతో బుద్ధి సెప్పి - పిలువుము కల్గి ! ॥

ఇట దూతీపీఠము ప్రకృతముకాఁగా దశావతారములును వఱుస తప్పక చూపఁబడినవి.

త ద్ధృతా లంకా ర ము. 75.

కం॥ వెలయన్ స్వగుణమువిడియ

స్వ లలితగుణగరిమ నొంద - సగుఁ దద్గుణమై ।

చెలి! నీముక్కున ముత్తైం

బలరారును గెంపువోలె - నధర ద్యుతిచే ॥

స్వగుణమును విడిచి యధికమగు నన్యవస్తుగుణమును గ్రహించుట తద్గుణమగును. ఓచెలి! నీముక్కున ముత్తైము పెదవియొక్క యెఱుపుచేఁ దన తెల్లఁదనమును విడిచినది. మఱియు దాని యెఱ్ఱందనమును గ్రహించినది. మఱియును.

తే॥ గీ॥ రాజదురు తేజ! నీశత్రు - రమణి, కట్టుఁ

గోకగాఁగట్టఁ జివురుల - గోయ నంటి ।

గోళ్ల తెలికాంతు లవ్వని - దెల్లపఱుప

వెల్ల యాకులటంచు భా - వించి విడుచు ॥

ఓప్రభూ! నీశత్రురమణి యడవులబడి యెఱ్ఱని చివుళ్లను గోకగాఁగట్టఁ గోయనెంచి విరహపాండిమచేఁ దెల్లని గోళ్ల కాంతులు పోసరింప వెల్లయాకులని తీయకుండె.

చివురులు తమర క్రిమనువీడి గోళ్ల తెలికాంతులను గ్రహించినవి. కానఁ దద్గుణాలంకారము.

పూర్వ రూపా లంకా ర ము. 76

కం॥ మగుడన్ స్వగుణము నొందుట

యగుఁగవిమతిఁ బూర్వరూప - మనఁగన్ శీతికం ।

త గళాంశు లిప్తునును బ

న్నగపతి నీయశము సేసె - నరవర! ధవళున్ ॥

విడిచిన తనగుణము నొందుట పూర్వరూపము. ఓప్రభూ! మారుని యొక్క గళకాంతిచే నల్లనగు శేషునిఁగూడ నీకీర్తి తెల్లనివానిఁగాఁ జేసినది. శేషుఁడు తన తెల్లఁదనమును దిరిగి పొందినటులు వర్ణింపఁబడెను. మఱియును :-

ఆ॥ వె॥ అరుణకాంతి పర్వ - నాత్మపర్వము వేఱు
 భంగి మాఱు సూర్య - వాఱువములు ।
 వెఱుతురులను బోలు - పృథు నీలమణి రుచిన్
 గాంచె నేడ నైజ - కాంతి మగుడ ॥

రైవతకగిరి పర్వనము. నీల పర్వములగు సూర్యాశ్వము లరుణుని
 కాంతిచే రక్తిమను బొంది రైవతగిరిచెంతఁ బోవునపుడు నచటి నీల
 కాంతమణుల కాంతులచేఁ దిరిగి తమ నైల్యమును బొందినవి. రైవత
 కము మిక్కిలి యెత్తుగ నున్నదని భావము.

దీనిని గొందఱు తద్గుణాలంకారమునుగానే చెప్పిరి. నీలకాంతిని
 వదలి యరుణకాంతిని బొందుట యెక తద్గుణము. తిరిగి నీలకాంతిని
 బొందుట మఱియొక తద్గుణమనియును జెప్పిరి.

పూర్వరూపాలంకారము. II.

కం॥ ఉర్విఁ దొలఁగినను నొక్కటి

పూర్వస్థితి వర్తనంబు - పొల్చును నట్టుల్ ।

నిర్వాణమువో దీపమ

ఖర్వముగాఁ గాంతిపర్వ - గాంచీ మణులన్ ॥

వస్తువాకటి దొలఁగిపోయినను బూర్వస్థితి గన్నడుట పూర్వరూపా
 లంకారము. దీపమారిపోయినను గాంచీమణులచేఁ గాంతికి విరామము
 గలుగలేదు. మఱియును.

ఉ॥ ద్వారమునందు ఖడ్గులు, మ - దచ్చతి దృష్టగజాళి బైట, దు
 ర్వారముగా స్ఫురన్మణిధ - రంబులు లోనఁదిరుంగుఁ గంచుకుల్, ।
 చేరెడుఁ దల్పపాళి మహి - షీగణ మోన్మపశేఖరా ! భవ
 జైవుల శూన్యగేహముల - వర్తిలు నేడును రాజ్య భావముల్ ॥

పృథువునుగూర్చి కవివచనము. ఇట శత్రువుల శూన్యగృహములందుఁ
 గూడ రాజ్యస్థితి చూపఁబడెను. ఖడ్గులు :- ఖడ్గమృగములనెడు ఖడ్గ
 ధారులు; ద్వారమందునను; బైట మత్తగజములును. అంతఃపుర

భూములయందు మహాలను ధరించిన సర్పములనెడు సౌవిదల్లురును.
శయనభూములయందు మహిషస్త్రీలనెడు రాజభార్యలును గలరు.
శత్రుగృహములు దిబ్బలగుటచే నడవులు మొలిచినవని భావము. ఇది
శేషమూలము. మహిషీగణము :- ఇత్యైలగుంపు.

అ త ద్దు శా లం కార ము. 77

కం॥ చిరసంగతాన్య గుణముల్

ధర నొందక యుంట యగు న - తద్గుణము తగక ।

సిరరాగము కల మనమునఁ

జరముంచితిఁగాని రక్తి - జేకొనవకటా ! ॥

చిరకాల సంబంధము కల్గినను నన్యవస్తు గుణములు సంక్రమింపకున్నచో
నతద్గుణమగును. ప్రియునిఁగూర్చి కాంతావచనము. లక్ష్యము స్పష్టా
ర్థము. రాగమనఁగా ననురాగమనియు రక్తిమయనియు నర్థవ్యయ
మును సమన్వయించుకొనఁదగు. మఱియును.

మ॥ విహరించున్ మదవారి నీలముల ది - క్షేదండ గండంబులం

దు హరించున్ రిపుకామినీ నయన సం దోహంజన శ్రీల నో ।

నృహరి ! భూమిపతీ ! యతైనను భవ - నిర్మిద్ర కీర్తిచ్ఛటల్

రహియించున్ శరదెందు సుందరరుచిన్ - లాలించి నల్లిక్కులన్ ॥

ఓనరసరాజా ! నీకీర్తి మదవారిచే నల్లనగు దిగ్గజగండభాగముల విహ
రించినను, శత్రుకాంతల కంటికాటుకలను హరించినను, దన ధనశిమను
విడువలేదు. ఇటు కీర్తికి జిరసంగతమగు నన్యవస్తువుల నై ల్యము సంక్ర
మింపలేదు.

అన్యవస్తు గుణము మఱియొక దానికి సంక్రమించుటయు సంక్ర
మింపకుండుటయు ననెడు లక్షణములుకల యల్లాసాలంకారము, అవజ్ఞా
లంకారముకన్న సితద్గుణ-అతద్గుణములకు భేదమేమనిన ?

ఉల్లాసము-అవజ్ఞయనెడు నలంకారముల; గుణమనఁగా దోహ
పృతిమక్ష మర్థము. తద్గుణాతద్గుణముల రూపరసగంధముల నెడు ద్రవ్య
గుణ మర్థము.

మఱియు నుల్లాసావజ్ఞలయందు సన్యవస్తువునకు సన్యవస్తుగుణ మదియే సంక్రమింపవలెననియును సంక్రమింపరాదనియు సర్థముకాదు. మఱియేమన ? గురూపదేశముచే సచ్చిష్యునకును అసచ్చిష్యునకును జ్ఞానోదయము కల్గునట్లును గలుగకుండునటులును బ్రకృతగుణజన్యము లగు నితరగుణము లుత్పన్నమగుటయును గాకుండుటయు నని తెలియ వలెను. అదెట్లనిన ?

“సరిముక్కనాదుదోషము” అను నుల్లాసోదాహరణమునఁ బరివృత్తయొక్క పాతివృత్త్యగుణముగాక తజ్జన్యమగు పవిత్రతాగుణము గంగకు సంక్రమించునటులు చెప్పబడినది. అట్లే

“సరసిజములు మొగిడినఁబో” యనెడు సవజ్ఞాలంకారోదాహరణ మునఁ బ్రస్తుతమగు పద్మసంబంధి ముకుళీభావ రూపదోషముగాక తజ్జన్యమగు కీడురూపమగు దోషము లేకుంట చెప్పబడినది.

తద్గుణాతద్గుణముల సన్యగుణసంక్రమణాసంక్రమణములనఁగా రక్త స్ఫటిక వస్త్రమాలిన్యాది న్యాయముచే సన్యవస్తువునకు సన్యవస్తుగుణ ముచే వర్ణముకలుగుట కలుగకుండుటయును వివక్షింపఁబడును. ఎట్లని ?

“చెలి ! నీముక్కున ముత్తైము” అను తద్గుణోదాహరణమున సధరరక్తిమచే ముత్తైమునకు రక్తిమ యనెడు వర్ణము సంక్రమించి నటులును సతద్గుణమున సంక్రమింపనటులును వర్ణింపఁబడినది. ఈరీతిగఁ బై యలంకారములకు భేదము స్పష్టము.

రక్తస్ఫటికన్యాయమనఁగా దగ్గఱనున్న వస్తువుయొక్క రక్తిమ స్ఫటికమునఁ బ్రతిఫలించిన విధముగ ననియును, వస్త్రమాలిన్య న్యాయ మన మలినవస్త్రమందు రంగుపట్టకుండురీతిగ ననియును సర్థము తెలియ వలెను.

ఆలోచింపఁగా సవజ్ఞాలంకారమును దద్గుణాలంకారమును విశేషోక్తి భేదములే యని తెలియవలయును. ఏలయన ? “కారణసౌష్ఠవ మొలసియు” ననెడు విశేషోక్తిలక్షణము ప్రసంగించుటచే. అట్లైనను

నుల్లాసాలంకారమునకుఁ బ్రతిద్వంద్విగా నవజ్ఞాలంకారమును, తద్గణ
మునకుఁ బ్రతిద్వంద్విగా నతద్గణమును జెప్పఁబడినవి.

అ ను గు ణా లం కా ర ము. 78.

కం॥ పరసన్నిధి నై జగుణం

బరయఁగ నుత్కర్షనౌంద - ననుగుణ మిందీ ।

వరములు నాపె కబాక్షము

లొరగఁగ నతినీలభావ - మొందుచు మెఱుంగెన్ ॥

పరసన్నిధిని నన్యవస్తుగుణమునకు నుత్కర్ష మనుగుణము, కబాక్షముల
సంపర్కముచేఁ గర్ణోత్పలములకు నై ల్యగుణోత్కర్షము చెప్పఁబడినది.
మఱియును :-

ఆ॥ వె॥ పుట్టుకోతి మద్య - మును దా'వె గడుపారఁ

బిదప దానిఁగుట్టె - వృశ్చికంబు ।

భళిర ! యంతఃబట్టె - బలిమిఁ బిశాచంబు

దాని చేష్టలెంచఁ - దరమె ? మనకు ॥

వాసరజాతికి సహజమగు చాపల్యమునకు మద్యపానము మున్నగు
వానిచే నుత్కర్షము చూపఁబడినది.

మీ ల నా లం కా ర ము. 79.

కం॥ మీలితము భేదమేమియుఁ

బోలికచేఁ దెలియకున్నఁ - బొల్పుగ నగు నా ।

లోలాక్షి లోహితాంఘ్రిల

నాల క్తకరసము దెలియ - దాయెఁ గనంగన్ ॥

పోలికయుంటచే రెండువస్తువులకు భేదమెంతమాత్రమును దెలియకుం
డుట మీలనము, ఎఱ్ఱని పాదముల లక్తకరసము తెలియఁబడుటలేదు,
మఱియును :-

ఆ॥ వె॥ మల్లెపూల దండ - లుల్లాసమునఁ దాల్చి

చందనంబు నొడలఁ - జక్క నలది ।

పట్టువలువలెలమి - గట్టి రేయెండలో

నభిసరించు చెలుల - నగునెక్కనగ?!!

తేలిపద్యమున రక్తిమగుణసామ్యముచే జరణమునకును నలక్తకరసమునకును భేదము దెలియకుండెను. మలిపద్యమున ధవళిమగుణసామ్యముచే వెన్నెలకును నభిసరించు చెలులకును భేదము తెలియకుండెను.

సామాన్యాలంకారము. 80.

కం॥ విచిత్రము సామాన్యంబని

సదృశత వ్యావర్తకంబు - చక్కగఁ గొనమిన్ ।

మదనతులు తమ్మికొలఁకున

ముదమున డిగఁదెలియవాయె - మొగములు మిగులన్ ॥

తే॥ గీ॥ రత్న ఖచితంబులొస్తంభ - రమ్యచాళి

సంక్రమించిన ప్రతిబింబ - శతముచేత

నావృత్తుండగు లంకేశు - నంగదుండు

కొలుపు మధ్యంబునను గనఁ - దెలియఁడాయె ॥

సాదృశ్యవశమునలన రెండు వస్తువులకు విశేషము (వ్యావర్తకధర్మము) గోచరింపనపుడు సామాన్యము, తమ్మికొలనున నున్న ప్రీతి ముఖములు తెలియకున్నవి. రత్నస్తంభముల రావణుని రూపము ప్రతిబింబింప నతని నిజరూప మంగదునకుఁ దెలియకుండెను.

మూలితమున నొకదానిచే రెండవవస్తువుయొక్క స్వరూపము భిన్నముగ భాసింపదు. సహజమగు చరణరక్తిమచే నాగంతకమగు నలక్తక రసరక్తిమ భిన్నముగ భాసించుటలేదు.

సామాన్యమున నన్ననో వస్తుస్వరూపములు భిన్నభిన్నముగ దృష్టిగోచరమగుచున్నను భేదమును జూపునట్టి గుణము లేకుంటచే విశేషము (తేజా) గోచరింపదు. సరస్సులలోనున్న పద్మములయొక్కయు ముఖములయొక్కయు స్వస్వరూపములు వేరువేరుగ దృష్టి విషయములగుచున్నను, సభలోనున్న ధావణదేహమునకును నతని

ప్రతిబింబములకును బృహద్భూతమున్నను ముఖమిదియనియును బద్ధమిదియనియును నట్లే బింబమిదియనియును బ్రతిబింబమిదియనియును విశేషము తెలియఁజకుట లేదు. కనుకనే భేదము తిరోహితమగుటచే మిలితమనియును భేదము తిరోహితముకాకున్నను సామ్యముచే వ్యావర్తకధర్మము భాసింపకున్నచో సామాన్యమనియు నీయలంకార నామము లస్వర్థము లగుచున్నవి.

కావ్యప్రకాశకాదౌదులు ఎన్ను స్వయమునకు లక్షణసామ్యముండుటవలన నారెండు ఎన్నువులలో బలీయమగు నొకఎన్నువుచే నితిరి ఎన్నువునకు స్వరూపతిరోధానము కల్గినచో మిలితాలంకారమనియును, స్వరూపములు ప్రతీయమానములగుచున్నను గుణసామ్యముండుటచే భేదతిరోధాము కల్గినచో సామాన్యాలంకారమనియును లక్షణములనుడివిరి. ఇట్లు చెప్పి

చం॥ కొనలను గన్నులల్లఁచిరు - గున్ నుడులున్ జలభంగుంబు లెం

చ నడలు కుల్కుసాంపుల ప-సన్ జెలఁగున్ గమనీయమాను మో
మనయము నిట్టు లంగనల - యంగములం దళుకొత్తఁ గొత్తజ

వ్యసము, మదోదయంబు గనుపట్టదు - పేర్నినిఁ దాపు గల్గియున్ ॥
కన్నులకొనలు తిరుగుట మున్నగునవి స్త్రీలకు నవయోచనకార్యములును మదకార్యమునుగూడ నగుచున్నవి. ఇట ప్రబలమగు పైధర్మములుగల శరీరములచే మదోదయస్వరూపము తిరోహితమగుచున్నది. ఈపద్యమును మిలితాలంకారమునకు నుదాహరణమునుగా నిచ్చిరి. “మల్లెపూలదండలుల్లాసమునదాల్చి” యను పద్యమున వెన్నెలచే నభిసారింబలకుఁ దిరోధానములేక ధానశ్యసామ్యముచే భేదముమాత్రము గోచరింపకుండుటచేత సామాన్యాలంకారమనియును జెప్పిరి.

వీరి మతమున “మదనతులు తమ్మికొలఁకున” న నెడు పద్యమునఁ బ్రబలనస్తువుచే దుర్బలనస్తువునకు స్వరూపతిరోధానములేకుంటచే మిలితమునుగాదు. ముఖపద్యముల స్వరూపములు వేఱువేఱుగ స్పష్ట

ముగ దృగ్గోచరములగుట చే “మల్లెపూలదండల” నెడు పద్యమునందు వలె సామాన్యమును గాదు. మఱియొక యలంకారమేదైనను గాఢ గునని చెప్పవలయును.

లేక సామాన్యాలంకారమునకు గుణసామ్యముచే విశేషమును (తేడా) దెలియకుండుటను సామాన్యలక్షణముగాఁజెప్పి తిరిగి దానిని రెండువిధములుగ విభజింపవచ్చును.

వస్తుద్వయమునకు భేదము తెలియఁబడుచు సాదృశ్యముచే వ్యావర్తకధర్మము గోచరింపమి విశేషము దెలియఁబడకుండుట యొక విధము. భేదము తెలియఁబడకుండఁగనే విశేషము తెలియఁబడకుండుట రెండవవిధము.

ఇట్టి భేదద్వయమునఁ దొలిభేదముచే “మదవఱులు” అను పద్యమునను మలిభేదముచే “మల్లెపూలదండ” లనెడు పద్యమునను సామాన్యాలంకారము కావ్యప్రకాశకారాదుల మతమునను సమన్విత మగుచున్నది.

చంద్రాలోకకారుని మతముననుసరించి, స్వరూపముచే వేఱు వేఱుగ దృగ్గోచరమగుచున్నను సాదృశ్యముచే భేదము తెలియకుండుట మొలితమనినచో “కొనలను గన్నులల్లదిగ్గున్” మున్నగు పద్యముల మొలితలక్షణము వర్తింపకుంటుచే మఱియొక యలంకారమేదైనను గానలయుననియే చెప్పవలెను.

లేకున్న సాదృశ్యముచే భేదము గ్రహింపఁబడకుండుటయే మొలితమునకు సామాన్యలక్షణమునుగాగ్రహించి తిరిగి దానిని రెండు భేదములుగా విభజింపవలెను.

సాదృశ్యమువలన బలీయమగు వస్తువుచే దుర్బలవస్తువునకు స్వరూపతిరోధానము గల్గుటచే భేదము భాసింపకుండుట యొక భేదము గను, స్వరూప తిరోధానము లేకుండఁగనే భేదము భాసింపకుండు రెండవభేదముగను గ్రహింపవలెను.

ఇందలి తొలిభేదముచే “కొనలను గన్నులల్లదిరుగున్” అను పద్యమునఁ జంద్రాలోకకారుని మతమునఁగూడ మీలితాలంకారము సిద్ధించుచున్నది. రెండవభేదము ననుసరించి “లోలాక్షీ లోహితాంఘ్రియ” “మల్లెపూలదండలుల్లాసమున” ననెడు స్థలముల మీలితాలంకారము స్పష్టము.

ఈరీతిగఁ గావ్యప్రకాశకారుని మీలితోదాహరణముగు “కొనలను గన్నులల్లదిరుగు” ననుపద్యమునఁ జంద్రాలోకకారునికిఁగూడ మీలితాలంకారము సిద్ధించుచున్నది. చంద్రాలోకకారుని సామాన్యాలంకారోదాహరణముగు “మదవతులు తమ్మికొలఁకున” ననెడు పద్యమునఁ గావ్యప్రకాశకారునికిఁగూడ సామాన్యాలంకారము సిద్ధించుచున్నది.

పై రెండలంకారముల యుదాహరణములలోను స్వరూప తిరోధానము, భేదతిరోధానము, విశేషాగ్రహణమును విషయభేదములను జూచుకొనఁదగినది.

ఉన్మీలిత - విశేషాలంకారములు. 81-82.

కం॥ గురుతర హేత్వవగతిచే

నురవున భేదంబు దెలియ - నున్మీలితమా

సరసత నొకకారణమునఁ

జరము విశేషంబు గన వి - శేషకమునునౌ ॥

కం॥ నరపతి ! నీయశమున మఱు

గరసిన హిమనగము స్వర్ణ - లరయుదురు వలెన్ । చిత్ర

సరసిజములు వదనములును

నురనడిఁ దెలియంగ నాయె - నుడుపతి వొడమన్ ॥

మీలన సామాన్యములకు పరుసగనీ రెండును బ్రతిగనున్నవి. మీలితము వలె భేదము తెలియనవుడు నొక హేతువుచే భేదము నెఱింగినచో నున్మీలితము. సామాన్యాలంకారమువలె విశేషము గోపరింపనవుడు నొక

కారణముచే విశేషము స్ఫురింపజేయబడినచో విశేషాలంకారమగును. సరవతిక్రీచే హిమనగము తెలియబడకుండునపుడు చలిచే దేవతలు దానినిఁ దెలిసికొనిరి. సరసిజములకును వదనములకును విశేషము దెలియబడకుండునపుడు చంద్రోదయముచే విశేషము తెలియబడెను.

తద్గుణాలంకారరీతిచే భేదము తెలియబడనపుడు హేత్వంతరముచే భేదము గోచరించినటులు చెప్పినను సుస్మృతితాలంకారమగును. ఎట్లన?

ఉ॥ నట్టువఁ గేరుశంకరుని - నవ్వుల డంబు విడంబనంబునన్

దిట్ట భవద్యశంబది య - నిందితవైఖరి వ్యాప్తిజెంద నల్ ।

పట్టుల, శ్రీనృసింహ! కమ - లాపతి నాభిసరోజ సౌరభం

బట్టులు రేగకున్న నమృ - తాశను లేగతిఁ గాంతురాతనిన్ ॥

సృత్యమొనరించు శంకరుని యట్టహాసమును గేలిసేయు నీక్రీడిమహావిష్ణువును దెల్లపఱచెను. ఇది తద్గుణము. నాభీ సరోజసౌరభముచేఁ గీర్తికిని నాతనికిని భేదమును దెలిసికొనుట యుస్మృతితము.

అ॥ వె॥ కాకషికములరయఁ - గాలనర్థంబులు

దాన భేదమెంచఁ - దరమె? మనకు ।

నిలవసంతముతువు - వెలయంగఁ గాకంబు

కాకమాను బికము - గాదె! పికము ॥

ఇట వసంతముతువుచేఁ గాకషికములకు భేదమరయుట విశేషాలంకారము. రెండవ కాకషికశబ్దములు కాకము కాకముగానే పికము పికముగానే తెలియబడు ననెడు నర్థాంతరమును బోధించుటచే నర్థాంతర సంక్రమితవాచ్యార్థము కలవి.

✓తే॥ గీ॥ శివపురంబున వాసంబు - చేయుభక్తు

తెల్లవారికి శివచిహ్న - మెల్ల సమము ।

సతత పార్థప్రహర చి - హ్నిత శిరంబు

దెంచి చూపును దొల్లింటి - యీశుఁ దెలియ ॥

కాశీనివాసులగు శివభక్తుల కందఱకు శివచిహ్నములు సమముగ నుంటచే బ్రసిద్ధశివునకును శివభక్తులకును భేదము తెలియుటలేదు. కాని పార్థప్రహరము భక్తులకన్న సతనికి భేదమును జూపుచున్నది కాన విశేషాలంకారము.

వెనుకటి పద్యమున గుహామ్యము స్వాభావికము. ఇట యాగంతుకము.

ఉత్తరాలంకారము. 83

క॥ గూఢోత్తరంబు నిడ నా

రూఢిగ సాకూతగర్భ - రుచి నుత్తరమా ।

గాఢంబెట వై తనమహా

ప్రూఢిని నటనేటి చాట - బాంఘఁడ ! తగుగా !

అభిప్రాయ గర్భముగా సమాధానమిచ్చినచో నుత్తరాలంకార మగును. ఏఱు చాటుటకు దగినచోటును బాటసారి ప్రశ్నింప నొక యవతి యిట్లు సమాధానమిడెను. దుబ్బుపొదలు దట్టముగనున్న తావునందు నేఱుచాటదగినదని నుడువుటచే నట స్వేచ్ఛావిహారము నకు దగినస్థలమని యాపె యభిప్రాయము. మఱియును.

ఆ॥ వె॥ బండలెల్లకడల - నుండెడు నీయూర

వింత కలుగఁబోదు - సుంతయైన ।

అల పయోధరోద్ధ - తులఁజూచి సుఖముండఁ

దలఁపు కలిగెనేని - నిలుము పాంథ ! ॥

బాటసారి రాత్రి నివాసమును గోర నొకతె యిట్లుపల్కినది. వింతలు లేకుంటచే నీయూర నివసించుట యుక్తముకాదని బాహ్యార్థము. జనులు మందబుద్ధులగుటచే స్వేచ్ఛావిహారమున నపవాదు గలుగఁ బోదుగాన నిలువుమని యాకూతము. పయోధరోద్ధతులను పదము శిష్టము. పై రెండుదాహరణములఁ బ్రశ్నవ్యాఖ్య మనుమేయము.

ప్రశ్నోత్తరములురెండును వాచ్యములగు సుదాహరణ మెట్లన ?

తే॥ గీ॥ కుశలముండునె యూపె, క - ట్లనుర యునుఱు,

సేమమడిగితిఁ, జెప్పితిఁ - జెందు నునుఱు ।

టంచుఁ, బల్కెదవేలనీ - వట్టెమగుడ,

ననువులుండఁగ మడిసెనం - చనఁగ నగునె ? ॥

దూతికకును నాయకునకును సంవాదము. నాయక సేమముగ నున్నదా? యని యతఁడడుగ దూతి నాయకకుఁ బ్రాణములు మాత్రముండెనని సమాధానమిచ్చును. నీ వియోగతాపముచేఁ జావసిద్ధముగనున్నది కాన నీవు వేగముగ వచ్చియూపె నుజ్జీవింపఁజేయుమని దూతికయొక్క యభిప్రాయము. ఇట ప్రశ్నోత్తరములు రెండును వాచ్యములు.

ఉ త్త రా లంకా ర ము. 11

క॥ కృతినట్లగుఁ బ్రశ్నమునకు

నితరోత్తరమునకభిన్న - మే నుత్తరమున్ ।

సతతంబేదగుఁ గంటకి

హిత యెద్దిర ! మేధ్యమేవి ? - యిల నాలు సుమీ ! ॥

ప్రశ్నోత్తరముల రెంటియొక్క వర్ణకృమ మొక్కటియైనను ; ప్రశ్న ద్వయమునకు సమాధానమొక్కపదముచేఁ జెప్పబడినను నుత్తరాలంకారమగును. ఎట్లన ?

ప్రశ్నమునకు నుత్తరమభిన్నమగుటకులక్ష్యము :- కంటకి ఏదగునని ప్రశ్నము. ముండ్లుకలజంతు వేదని యర్థము. సమాధానముగూడఁ గంటకి ఏదగునని. ముండ్లుకలది ఏదుపదియని యర్థము. ఏదు+అగునని సంధిభేదము నెఱుంగునది.

ఒక ప్రశ్నముయొక్క సమాధానమునకు వేఱొండు ప్రశ్నముయొక్క సమాధానపదము తుల్యమగుట యెట్లన ?

హిత యెద్దిర ? మేలునుగూర్చు నాడుది యెవతె యని యొక ప్రశ్నము. మేధ్యమేవి ? అనఁగాఁ బవిత్రములైనవి యేవి యనునది యొక ప్రశ్నము. రెంటికిని “ఆలు” అని సమాధానము. భార్య

యనియు గోవులనియు సర్వభేదముచే సమాధానభేదమెఱుంగునది,
ఆలు పదము ప్రశ్నద్వయమునకు ననుగుణముగ నేకవచనమునను
బహువచనమున నుండుటను నెఱుంగునది.

సూక్ష్మ లంకా రము. 84.

కం॥ మదిఁదెలిసి పరుని తలఁపును

దదితరు నాకూత చేష్టి - తిము సూక్ష్మంబౌ ।

ముదమున నేజూడఁగ నా

మదవతి పావటను గప్పె - మణిఁ దాఁ గురులన్ ॥

చీఁకటి పడినపిమ్మట సంకేతకాలమని యాపె యాకూతము.

ఆ॥ పె॥ మదనుకేళికిఁ దగు - నదనుదాఁ దెలియంగఁ

బూని చూచుమిండ - గీనిఁ జూచి ।

నేర్చులాడి యొకఁడె - నెనరునఁ గనుగీటి

కేళికంజమును మొ - గిచ్చె లీల ॥

సూర్యాస్తమయమైన పిమ్మటయని యాపె యాకూతము.

పి హి తా లంకా రము. 85.

కం॥ పరువృత్తాంతము నెఱిగిన

యెరు నాభిప్రాయచేష్ట - యొగిఁ బిహితంబౌ ।

సరగున మగఁడిలుసేరఁగ

గరితయుఁ దొలినంజఁ గుమిలి - కంకటి వాల్చెన్ ॥

సవతి యింటి కేగి రేయినంతయు నలసితివిగాన నిద్రాప్రాప్తుని యాపె
యభిప్రాయము. పైయలంకారమునఁ బరునియభిప్రాయమును నీయలం
కారమున నొరుని ప్రవర్తనమును దెలియుటయను భేదము నెఱుంగ
వలెను. మఱియును :-

ఆ॥ పె॥ చెలియ మోముజార్చు - చెమ్మట చాలుచే

గళము నలఁదు కుంకు - మెలమిఁ గనుచు ।

నగుచు బోటియొర్తు - మగలాగు దెలుపంగఁ

గరితలాన దిద్దె - ఖడ్గశేఖ ॥

చేత ఖడ్గరేఖ పురుషలక్షణము, ఓచెలీ! పురుషాయితము నొనరించు
టచే నీవు పురుషుండవైతివని యాపె యాకూతము.

వ్యాజ్యోక్తి - అలంకారము, 86.

కం॥ అరయుచు నాకృతిగుప్తినీ

బరకారణమెంచి తెలుప - వ్యాజ్యోక్తి యగున్ ।

విరిహాడిరేగుట నుపపన

ధరణీశజెలి! మాసె నాదు - తను విటుకనుమీ! ॥

అకారగోపమునకై యొక కారణమును దెలుప వ్యాజ్యోక్తియగును.
రహస్యకారణముచేగల్గిన తన శరీరమాలిన్యమునకుఁ బూలతోటలోని
పుష్పాడినిఁ గారణమునుగాఁజూపి యాకారగోపన మొనర్చెను.
మఱియును :-

ఆ॥ వె॥ ఏనిమనము కెన్న - నూనదు వ్రజితహా

కాంత కెంపుమోవి - గాంచ నిలను ।

నలదటన్న వినక - చెలియ! మూచూచితి

లోనఁ గొదమతేటి - బూను తమ్మి ॥

విటదష్టమగు కాంత యధరమును జూచి సంశయించు భర్తృసన్నిధిని
నాపె తప్పును గప్పఁదలంచి యాపెచెలి యాపెతో నిట్లనియెను. పద్మ
ములోని తేట్టెట్టాటును గారణమునుగాఁ బన్నినది.

చేకొక్కిరిని వ్యాజ్యోక్తికిని భేదమేమన? చేకొక్కిరి మాటలకు
వేటొకయర్థము గల్పింపఁబడును. వ్యాజ్యోక్తిలోఁ గారణాంతరము
చూపి యాకారగోపన మొనరింపఁబడును.

వ్యాజ్యోక్తి లక్షణములోనున్న “తెలుపన్” అనుపదము
నకును నాకారగోపమునకై చేయఁబడు క్రియ యర్థము. ఆక్రియ
వాక్కు, లేక మఱి యేక్రియయైనను గావచ్చును. ఇట్లనుటచే

ఆ॥ వె॥ రాజవీధి వచ్చు - రాజీన లోచను

హరిని గాంచి పొడము - నాత్మ రతిని ।

గనురు నాభుడ గనియెక - పు గుర్తింపంగ

నతిని మొక్క కప్పె - నాపె యుక్తి ||

అను గల్గిన రతిని గనురు మున్నగువానిచే నొంబొకనాతి గుర్తింప
నొకతరుణి కృష్ణునిపై భక్తి భావముచేతగాని రతిభావముచేతగానని
కప్పిపుచ్చు చున్నారచేప్తు నుచాయముగాఁ గైకొంటుచే నుక్తిలేకు
న్నను నిటఁజూలంకారము సిద్ధించినది.

ఇట్లే సూక్ష్మసిహితాలంకారములలోఁగూడఁ జేష్టియను సవము
వచనరూపవ్యాపారములకును నుపలక్షకము. కాననే

తే|| గీ|| సళినవలమున నాకొంగ - నెలయుఁ బచ్చ

తాల భాజనమున శుక్తి - వోలెఁ గాంచు |

నుంచుఁ బల్కెను సఖతోడ - మించుబోడి

కలియుచోఁగను మఱిగోరు - కాంతఁ జూచి ||

ఇట నిర్జనప్రదేశమగుటచే నీకొంగ తామరాకునఁ గవలక నిలిచియున్న
దనియును గాననిదియే సంకేతభావమనియును నాపె యతనికి సూచించి
నది. ఇట చేష్టగాక వచనమునే స్వాభిప్రాయసూచకమునుగ గ్రహించి
నను సూక్ష్మాలంకారము ప్రసర్తించుచున్నది.

ఇట ధ్వనియని శంకింపరాదు. సంకేతభావముయొక్క వ్యంగ్య
తను నాల్గవసాదమునఁ గవి స్వయముగఁ దెలుపుచుచేయుటచే. ఇట్లే
పిహితాలంకారములోఁగూడఁ ధ్వనికాదనియు నలంకారమనియును
దెలియనగు.

కవి వ్యంగ్యార్థమును స్వవచనముచే సూచింప నలంకారమగు
ననియు సూచింపనిచో ధ్వనియనియును భేదమును దెలియనగు. ఈ
విషయ మప్రిస్తుత ప్రశంసాలంకారములో వివరింపఁబడినది.

ఆలోచింప ~~కాళిదాస~~ తరము, సూక్ష్మ, పిహితము, వ్యాజోక్తియు
నీయలంకారములకు నుదాహరణములగు “గాఢంబెలువై తనమా”
మున్నగు పద్యములభావము కవిచే న్వవచనముచేఁ బ్రకటితము

గాకుంటచేతను గేవలము నక్తబోధవ్యవిశేషముచే విశేషితమైన
నస్తు సౌందర్యబలముచేతనే వక్తభావము బోధవిషయమగుటచే గమ్య
మగుచుంటచే నటనలంకారము కాదనియు ధ్వనియనిచెప్పటయు
నుచితము.

“గాఢంబెట్లవై తనమా” మున్నగుచోటులగూడ

కం॥ రూఢంబగు తనభావము

గూఢంబుగఁ బలికుఁడెల్లిపె - గోమలి యట్టుల్ ॥

మున్నగురీతిని బద్యములఁ బూరించి కవి స్వవచనములచే భావమును
దెల్పినచో ధ్వనిగాక యలంకారమే యగును.

కాన “మదనకేళికెదగు” “చెలియమోముజార్చు” “రాజ
వీధినచ్చు” మున్నగుచోటుల నిగూఢభావము కవిచే స్వవచనముచేతనే
తెలుపుడుచేయఁబడుటచే నలంకారమేకాని ధ్వనికాదని యెఱుంగునది.

గూఢోక్తి - అలంకారము. 87.

కం॥ ఇతరోద్దేశ్యక వాక్యము

కుతలంబున నొరునిఁ బల్కు - గూఢోక్తి యగున్ ।

ధృతి నన్యక్షేత్రము వృష

పతి ! వీడుము క్షేత్రపతియు - వచ్చుచునుండెన్ ॥

ఒకవ్యక్తి నుద్దేశ్యునిగాఁ జేసికొనినమాట తటస్థునికిఁ దెలియకుండ
నొరునిగూర్చి శ్లేషభంగిచేఁ జెప్పఁబడినచో గూఢోక్తి యగును.
పరకశత్రుము ననుభవించుచున్న కాముకునిగూర్చి చెప్పఁదలఁచిన
మాటను నితరులకుఁ దెలియకుండఁగఁ బొలమున మేయుచున్న వృషభ
మును సంబోధించి యాపెనఖి యిట్లుపలికినది. ఓవృషభమా ! పరక్షేత్ర
మును విడిచిపోవ్వు. క్షేత్రపతి వచ్చుచున్నాఁడు. క్షేత్రమనఁగా :-
కశత్రుము, సస్యమనియు నర్థద్వయమును సందర్భముననుసరించి యన్వ
యించుకొనునది. దీని నప్రస్తుతప్రశంస యనరాదు. కార్యకారణాది
రూపమగు వ్యంగ్యము లేకుంటచే. శ్లేషాలంకారము ననరాదు.

అపకృతార్థమునకుఁ బ్రకృతార్థముతో నేరితిగను నన్వయము లేకుం
టచే. ఇట శ్లేషము పరపంచన కొఱకు మాత్రమే నిర్దేశింపఁబడినది.
కాన నలంకారాంతరమే యగుచున్నది. కాననిది గూఢోక్తి యలం
కారము. మఱియును :-

ఉ॥ అంగడికేగె నాఘండర - యన్ దరిరాదు నపత్ని కొంగుమా
సెంగదెయంచు వృద్ధులును - జెచ్చెర లోపలకేగిరట్టె నే
దంగుని బానిసలో నిదుర - దాకిరి సెజ్జ యొకండె తోడు నా
కింగితవేది ! మాగమన - మీహిత ! మాధన ! నాకుమీనిశన్ ॥

మాధవుడ నెడు చెలికాని రాకనుగోరుచున్నదై పుష్పవతి యగుతనకు
మాటుదిక్కు లేదనియును దన్నురక్షింపుమని భగవంతునిఁ బార్థిం
చెడు నెపముచే నొరులను వంచించుచున్నది. ఆగమనమీహిత :- వేద
మాలచే స్తుతింపఁబడినవాడా ! రాకచేతనే యిష్టమును గూర్చువాడా !
యని యర్థద్వయమును దగినరీతి నన్వయించుకొనఁదగు.

వివృతోక్తి - అలంకారము. 88.

క॥ వివృతోక్తి శ్లిష్టగుప్తము
కవిచే వివృతంబు గాఁగఁ - గవిమతిఁ జెలఁగున్ ।
ధునమనృతేత్రమును వృ
ష ! వడిన్ విడుమనుచు బలికె - సాకూతముగన్ ॥

శ్లిష్టమైనట్టియు గుప్తమగు నర్థము కవిచే బ్రకటితమైనచో వివృతోక్తి
యగును. ఇట గమ్యమగునట్టియు శ్లిష్టమగు నర్థము సాకూతముగ
ననెడు కవినచనముచే వ్యక్తము. చేయఁబడుచున్నది. మఱియును :-

చ॥ ఉడుగు విషాదసక్తి వల - దూర్భగతి శ్వసనాపి పుత్రి ! వే
విడు గురుకంఠ మిట్టిబల - భిత్పటు జృంభణమేల ? రమ్మటం
చెడఁ భయగుప్తి సాకునది - వీడ్కులఁ దోపిడఁజేసి మంథము
గ్గుడుదధి లక్ష్మీనేనికిడఁ - ద్రుంచుత నాహరి దుష్కృతోఘముల్ ॥

సముద్రమునుండి వెలువడిన లక్ష్మిని సంబోధించి యాపెవిత సముద్రం డిట్టు పల్కుచున్నాడు. విషాదము నొందకుము. ఊర్ధ్వగతమగు నుచ్చాస్వసమును జేయకుము. మిక్కిలి కంపమును విడిచిపెట్టుము.

బలమును హరించు నావులింత యేల? సముద్రమంథనముచే వచ్చిన యలసటను దాళుకొనుమని భావము. ఈరీతిగ నాపెకు భయమును దొలగించెడు నెపముచే నితర దేవతలను గోరకుండజేసి మహా విష్ణువునకు నాపెనిచ్చెను.

విషాదుడు :- శంకరుడు. శ్వసనుడు :- వాయువు. గురువు :- బృహస్పతి. బలభిత్తు :- ఇంద్రుడు. ఈ దేవతలను నిరాకరించుటలో విషాద, ఊర్ధ్వగతి, పటుజ్వంభణ, కంపములనెడు పదములు వారి యందలి దోషసూచకములుగా గ్రహింపబడినవి. ఇట వ్యంగ్యార్థము “భయగుప్తి సాకున దివీద్యులంద్రోషిడజేసి” యను కవివచనముచేతనే సూచింపబడినది.

ఇది పరవంచనకు గుప్తావిష్కరణము. లజ్జచే గుప్తమగు నర్థమునకు నావిష్కరణమెట్లన?

చం॥ గతిగన గోపరాగహతి - గన్నులు గప్ప జలించితిట్లు నన్
బతితను బూని కేశవ ! శు - భంబుల గూర్పుచు బోవవేల ? యం
చితగతి నీవెకా! విషమ - జహ్మగతి ఊతమైన కామినీ
తతి కిటుజాడ గోపియన - దద్దుడు గోష్ఠగ కృష్ణుడేలుతన్ ॥

ఒకగోపి గోశాలలోనున్న శ్రీకృష్ణునిగూర్చి యిట్లుపలికినది. తొలివ నడుచుచుండగా గోవులపరాగము కన్నులబడ చలించితిని విషమ స్థలములయందు జహ్మగమనముచే దెబ్బతినిన శ్రీలను రక్షించుటకు నీవే సమర్థుడవనునది బాహ్యార్థము.

వ్యంగ్యార్థమెట్లన? ఓగోప! రాగహతిచే జలించి నిన్ను జేరితిని. పతితను :- పతిభావమును బూని రక్షింపుము. విషమములు :- బేసి సంఖ్యగల, జహ్మగతి :- బాణములుగల మస్కృధునిచే, ఊతమైన

స్త్రీలకు నీవుగదా! గతియని. ఈవ్యంగ్యార్థము, బాడన్ :- సూచనచే గోపి యన న నెడు స్వనచనముచే గవి వ్యక్తికరించినాడు.

ఇది శబ్దశక్తిచే గ్రహింపబడిన గుప్తావిష్కరణము. అర్థశక్తి హూలకమెట్లన ?

చం! తేర తేర చచ్చుతా! శివి - తీరదుగా నిను నెంతచూచినన్
మఱుగుచనున్నచో మసల - మాఱుగ నెంచును దాపలోక మి
త్రైతగున గోపి పిల్చునుడి - డెల్చు నిరీక్షణ నిష్ఫలత్వ మా
గరిత గగుర్చునొండ దన - కాగిట నత్రైకు కృష్ణుడెటుతన్ !

శ్రీకృష్ణునిగూర్చి గోపీవాక్యము. నిన్నుజూచినంతమాత్రమునఁ దనివి తీరదు. మఱియు లోకము మాఱుగ నెంచునుగాన నేను వరలిపోదు నని బాహ్యార్థము.

నీపొందుగోరి యెంతతడిపు వేచియున్నను నీమనస్సు చ్యుతము గాకున్నది. అనఁగాఁ జలంపకున్నదని భావము. ఇది వ్యంగ్యార్థము.

ఈవ్యంగ్యార్థముగూడ నచ్యుతా! యనెడు పిలుపు నుడి యనఁ గా సంబోధనముచే గవిచే వ్యక్తము చేయబడినది. అచ్యుతుడనఁ జలంపనివాడనియును నర్థము.

ఓయీ! నావిషయములో నస్థలితుడఁ ఁగుచున్నావు. నీ కలియకచేతనే కాని చూచినంతమాత్రమునఁ దృప్తి కలుగదు. పాప లోకము మాఱుగ నెంచుటచే నపయశస్సు ప్రాప్తించుఁగాక. వ్యర్థ ముగ మసలను ఎంచిండుకొనుచున్నాము. ఇట్టి వ్యంగ్యార్థములన్ని యును, “అచ్యుత! నిరీక్షణనిష్ఫలత్వమునుడెల్చు” అనెడు కవివాక్యము లచేతనే వ్యక్తముచేయబడుచున్నవి.

ఇది కవినిబద్ధమగు వక్తచే గుప్తావిష్కరణము. కవిచే గుప్తా విష్కరణమెట్లన ?

ఉ! ఓగిర మొల్లఁ గామినుల - నుల్లమునన్ దలపోయ సారభా

భోగములన్ భజింప నిటు - పొందఁగ నుభ్రువు! నీవు కోపమున్ !

రాగ వినమృ భావములఁ - గాత్రము దృష్టిహితుండ నాపయిన్
వేగమె కోపమున్ విడుము - నీవొదగ్గ నకలంబు సంధమా ॥

నేత్రోగి తనకంటిని సంబోధించి యిట్లు పల్కుచున్నాఁడు.

ఓనుభ్రువు! :- అందమగు బామలుకల నేత్రమా! నీవు కోపము నొంద ననఁగా రోగమునొంద నేను భోజనము మున్నగు వానిని విడిచితిని. ఎఱ్ఱదనమును తెప్పల నెత్తలేకుంటను బొందిన దృష్టి! హితుండనగు నాపై కోపము ననఁగా నెఱ్ఱదనమును విడిచియుండుము.

ఈచాహ్యార్థముచే నీహృదయానములచే హృదయప్రసన్నతను విడిచియున్న భార్యను ననునయము చేయు కాముకక్రియయును బ్రతీయమాన మగుచున్నది. ఎట్లన? ఓనుభ్రువు! :- ఓకాంతా! నీవు గోపింప నేను సమస్తభోగములను బరిహరించితిని. రాగ వినమృ భావములచే వర్తిల్లువాఁడును దృష్టిహితుండ నగు నాపై కోపము వీడుము. నీవులేకున్న నాకు జగమంతయు నంధకారమయముగనుండును. ఇట ప్రకృతార్థము దృష్టిహితుండననెడు పదమున దృష్టియను పదమును విభజించి ధానిని సంబోధనాంతముగాఁ దోపింపఁజేసి యావిష్కరింపఁబడుచున్నది.

కవి నిబద్ధవక్త్రగుప్తము తటసులను వంచించుటకును కవి గుప్తము కవియొక్క ప్రౌఢత్వమును దెలియజేయుటకును నుపకరించును.

యుక్తి - అ ల ం కా ర ము. 89.

కం॥ తనగుట్టుగప్పు పనిన

న్యూని వంచింపఁగను గృతుల - యుక్తి చెలంగున్

నినుఁజెలి చిత్రము వ్రాయుచు

గని యొరుఁ బూరింటివ్రాసె - గరమున లీలన్ ॥

తన రహస్యమును దెలియకుండ నొకపనినిఁజేసి యితరులను వంచించుట యుక్తియగును. నాయకునితో మాత్రమెప్పుచున్నది. ఓయీ! నాచెలి

సీరూపమును నిత్రపటమున వ్రాయుచు వేఱొండుకాంత దానినిజూడఁ
దనగుట్లు గవ్వపటకుఁ జిత్రము కరమునఁ బూనింజిని వ్రాసెను. మన్మథ
చిత్రమునుగా భ్రమజెందుటకట్లు వ్రాసెనని భావము. మఱియును :-
చం॥ వలపున రేయిదంపతులు - చల్మిన పల్కులనింటిచిల్కె వె

ల్లొలయఁగ మామచెంతఁ గలు - కొల్కఁగఁ బల్కును గోడలంత సి

గ్గిలి తనకమ్మకెంపును ద - గెల్చెనజిన్ గొనముట్టి దాడినొ

ఫలపరిపక్వ బీజమునె - పంబున వాకును గట్టునట్టుగాన్ ॥

చిలుకపలుకుల నరికట్టి తన రహస్యోక్తులను వినుచున్న తన మామను
నందించినది. వ్యాజ్యోక్తిలో నాకారగోపనము యుక్తిలోఁ దదన్య
గోపనమనియు భేదము. లేక వ్యాజ్యోక్తిలో మాటచేగోపనము యుక్తి
లోఁ గ్రియచే గోపనమనియును భేదము. ఇట్లైనను “రాజవీధివచ్చు
రాజీవలోచను” నను పద్యమున యుక్తియేయగును.

లోకోక్తి - అలంకారము. 90.

కం॥ కృతి లోకోక్తియగున్ నుతి

యుతిముగఁ బ్రకృతార్థతాకి - లోకోక్తి నచింపన్ ।

ధృతిఁగొని కనులన్ మూయుచుఁ

గతిపయ దివసంబులెట్లొ - గడుపుము సుదతీ! ॥

ప్రసిద్ధార్థమగు లోకోక్తినిఁజెప్ప లోకోక్తి యగును. కంఠముఁసికొని
కొన్నిరోజులెట్లొ గడుపుమనునది లోకప్రసిద్ధము.

కం॥ జగతిన్ వరదుండవని పే

రు గణించినకతిన వరద! - రూపతే వరదా ।

నగుణము దెలిపెడు హస్తము

జగ మెఱిగిన బ్రాహ్మణునకు - జందె మదేలా ? ॥

వరదరాజస్వామికి వరదానగుణముద్ర లేదు. దానికిఁగారణము వరదుండ
డనఁగాఁ వరములనిచ్చువాడను ఖ్యాతి జగత్ప్రసిద్ధముగాన. నాల్గవ
పాదమున లోకోక్తిగలదు.

ఛేకో క్తి - అలంకారము. 91.

కం॥ ఇలఁబెర యర్థముఁ దెలుపన్

జెలఁగెడు లోకోక్తి కృతుల - ఛేకో క్తి యగున్ ।

దెలియుక భజంగమొక్కఁడె

వెలయు భజంగాంఘ్రి గతుల - వెలివడ సఖుఁడా ! ॥

అర్థాంతరమును దెల్పునట్టి లోకోక్తి ఛేకో క్తి యగును. పాముకాళ్లు పామునకే తెలియునన్నది లోకోక్తి.

ఒకఁడొకని వృత్తాంతము ప్రశ్నింప వాఁడు మూడవవానిని జూపి యిట్లుతనికి సమాధానమిడెను. ఇతఁడతనికిఁ జెలికాఁడనునది ప్రసిద్ధము కదా? ప్రకట వ్యాపారాదులలోవలె రహస్యవ్యాపారము లోగూడ నీతనికి యెఱుక తగియుండున నెడు సర్థాంతరమును నీలోక్తి తెల్పుచున్నది. కాననిది ఛేకో క్తి యగుచున్నది. మఱియును :-

మ॥ కన రావా మలయానిలభుంబులును మా - ఘృశీ నివాసంబులొ

వనపంక్తుల్ విలసిల్లు గ్రీష్మమును దాఁ- బాతెన్ ముదంబుండెదేన్ ।

ఘనుఁడా ! గూర్పుము కాంతతోనతని వే-గంబేడు తాగోవులన్

వెనుదీయించు ధనంజయుండతఁడె పృ - ధ్విన్ జూతు నీబింకమున్ ॥

ధనార్జనమునకై దేశాంతరమునకుఁబోయి యెంత కాలమునకు నింటికిఁ జేరని యొకప్రశుప్తాని భార్య పరితపించుచుండ నాపెసఱి మేఘునిఁ గూర్చి యిట్లువల్కినది. వసంతర్తువు గడిచినది. మల్లెల నుల్లినిల్లి గ్రీష్మము తొలగినది. వర్షర్తువు వచ్చినను వాఁడింటినిఁ జేరలేదు. కాన నీవైనను నాతని వెనుకకు రప్పింపుము. వాఁడు గోసదృశుఁడు గాన ధనాసక్తుఁడుగానను నోమేఘుఁడా ! వానిని భార్యతోఁగలిపినచో నీశక్తి ప్రశంసింపఁబడును. గోవులను వెనుకకుఁ గొట్టినవాఁడె ధనంజయుఁడను లోక్తి, ధనాసక్తుని ధనమును జయించినవాఁడే వెనుకకుఁ దీయఁగలఁడనియును, వస్త్రుత దేశాంతరవాసి గోసదృశుఁడనియును వ్యంగ్యము క్త ముగాఁ బ్రయోగింపఁబడినది.

న కోక్రిక్తి - అలంకారము. 92.

కం॥ ఊనన్ శ్లేషముఁ గాకువు

భానంబన్యార్థమునకు - వకోక్తి యగున్ ।

↓ భానుఁడు వొడమెను సువిలా

సానందిని కింకవిడుచు - మది గుడినుండెన్ ॥

శ్లేషముచేతఁగాని కాకుస్వరముచేతఁగాని యన్యార్థమును స్ఫురింపజేసినచో నది వకోక్తియగును. రేయినంత కోపించిన ప్రేయసినిఁ గూర్చి ప్రియుఁడుదయమున నిట్లు వచించెను. ఓసువిలాసానందిని ! :- విలాసలచే నానందింపజేయుదానా ! సూర్యోదయ మాయెను. కింకను విడువ్రమని. ఆపె పై వాక్యమున కర్థాంతరము కల్పించి వేఱుగ సమాధాన మిచ్చినది. ఎట్లన ? ఓసువిలాసా ! :-మంచి విలాసములు కలదానా ! నందిక :- ఈశ్వర వాహనమగు నందీశ్వరుని, ఇకింకన్ :- ఇప్పటి కైనను, విడిచిపెట్టుమని శ్లేషించి దీనికి దగినట్టు, అది గుడిలోనున్న దని సమాధానమిడెను. మఱియును. :-

తే॥ గీ॥ కొమ్మ ! యయిదు వరాలనీ - కొఱకుఁ దెచ్చి

నాడఁ గైకొంచుఁ గోపము - వీడు మింక ।

రాలఁదెచ్చిన మగువల - రవులు కినుక

తరలునంచును దలపోయఁ - దగునటయ్య ! ॥

పూర్వార్థము భర్తృవాక్యము. అయిదు వరహాలఁదెచ్చితి ననియతఁడు పల్కు భార్యశ్లేషముచే నర్థాంతరమును గల్పించి సమాధానమిచ్చినది. ఎట్లన ? ఓకొమ్మ ! ఓయయిదువ ! రాల నీకొఱకుఁ దెచ్చితిని శబ్దములను విడదీసి యుత్తరార్థమును సమాధానమిడినది.

ఉ॥ భావనసేయుమా ! తిద్రశ - నక్రమిరూపత నేడె కోమలీ !

చేవగ నిల్వనానె ? మొనఁ - జేసి సలక్ష్యుణ రామమానికిన్ ।

కేప్రలవించు నావడిఁజ - రింపదె ? కోతులమూక వెండి నీ

వీవిధిఁ బల్కుమోరి శత ! - యేడవ యక్కరమున్ ద్యజించుచున్

రావణుడు మహాంధుడై సీతాదేవికిగల్గఁ బోవునట్లు కీడులనుబట్టు నాపె వానిమాటలనే కొంచము మార్పిడిచేసి వానికే కీడుగల్గునట్లు సమాధానమిచ్చినది. మొనఁజేసి :- రణమున సేనలఁగూర్చుకొని, ఆవడిన్ :- ఉపద్రవములో. తక్కిన పద్యము సుబోధము.

ఈపద్యమున మొదటి మూడుపాదముల నేడవయక్షరము “త్రి” “నె” “వ” యనునవి తొలగింప దశవక్త్ర, నిల్వగనా, ఆడిచరింపదె యని పదములు మిగులుటచే రావణునకు హాని వ్యక్తమగుచున్నది.

పై వన్నియు శబ్దశ్లేషమూలకమగు వక్రొక్తులు. అర్థశక్తి మూలకములెట్లన ?

చ॥ తిరిపరి యెందునుండు సుద - తీ ! బలియిప్పిని, నేడఁదాండవం
బురువడు బృందవాటి, నెట - నుండు మృగంబెరుగన్ గదే ! కిటిన్,
జరతవృషంబు గన్నడదె - చండిరొ ! దాని నెఱుంగు గోఘండం
చు రమయు గౌరి సొంపునుడి - జొక్కెడు మేలపుఁ బల్లులేలుతన్ ॥
రమాపార్వతుల సంవాదము. నీ పతి బిచ్చగాఁడని లక్ష్మీ పార్వతిని
హేలనసేయ నీభర్త బలిచక్రవర్తిని మూడడుగులు వేడుకొనెనని
సమాధానమిడెను. తక్కిన పృశ్నోత్తరములు సమన్వయించు కొనఁ
దగు. ఇది శ్లేషవశమునఁగాక యర్థవశముచేత వచ్చినవక్రొక్తి.

కాకుస్మరముచే నెట్లనిన ?

ఆ॥ వె॥ దుడుకుఁ జెందితీపు - తొయ్యలి ! నీకిటు

తగదు కోపమంచు - మగఁడు వలుక !

కోపమెంచఁ దగదు - పోపొమ్మటంచు నా

యతివ విరుల దండ - నతనిఁ గొట్టె ॥

కోపమెంచఁ దగదు ? యను కాకుస్మరముచే గోపింపఁదగునని యర్థాం
తరము తోచుచున్నది.

స్వభావోక్తి అలంకారము. 93

క॥ అగును స్వభావోక్తియధల

పగ జాత్యాదులకునగు స్వ - భావము దెలుపన్ ।

మృగములు కనులన్ దిశ్శవము

నిగుడుచుఁ గర్ణము లటవిని - స్పృశతినిఁ గాంచెన్ ||

జాతి, గుణ, క్రియలయొక్క స్వభావమును వర్ణించినచో నది స్వభావోక్తి యగును. ఇట హరిణజాతియొక్క స్వభావము వర్ణింపబడెను మనుజుల విచిత్రవేషమును జూచి లేళ్లారీతిగఁ జూచుట స్వభావము. మఱియును :-

ఉ॥ ఒజ్జలచెంత నుండి తగ - నొండొరు నైపువశిన్ జరించుచున్

ఒజ్జకుఁజేరి తోవనిడు - పట్టున నిబ్బరమంత తూలఁ దా ।

రుజ్జగ మాటుదిక్కునకు - నోసరి వెండియు నట్టెపోయి పెన్

లజ్జ పెనంగ వేములు చె - లంగిచి తామ నవ్యదంపతుల్ ||

గురునందనము చేయుటకుఁబోయి తిరిగి వెడలునపుడు తొందరచే నొకరికొక రెదురుగఁబోయి యెండొరులకుఁ దోవనిచ్చుకొనుటకై ప్రయత్నించి యిరువురొక ప్రక్కకే చనిరి. ఇట్లు పలుమాటు సిగ్గులుచు తిరుగాడిరి. ఈరీతిగ నవ్యదంపతులకు సిగ్గును దుడుకుతనమును స్వభావము.

భా వి కా లం కా లం కా ర ము. 94.

కం॥ భూతము భావియు నర్థము

లీతఱిఁ జూపట్టునట్టు - లిడ భావికమా ।

చూతుంగదె సురలనురులు

నేతునఁ దలపడ్డ పోరు - నిత్తఱిఁ గూడన్ ||

భూత భవిష్యద్వృత్తాంతములను వర్తమానములుగ స్వయముగఁ జూచుచున్నటులు వర్ణించినచో భావికమగును. భూతమగు సురాసుర యుద్ధము తత్కాలమున జరుగుచున్నటులు వర్ణింపబడెను. మఱియును

తే॥ గీ॥ నాదు నయనము నయనమన్ - నాతి పలుకు

వించుఁ గ్రిందనుబడ్డ నా - వెలది పైటఁ

దీయ నెంచిన ననుఁజూచి - చేయు నాపె

నగవు నాకంట నిలుచు నీ - నాటఁ గూడ ||

నయనమనగా నేత్రము. నేత్రమునగా వస్త్రము. ఒక చెలి తన పైట గాలికెగిరి క్రిందబడగా నానయనము నయనమని తొందటగాన నెను. ఆభావమెఱిగిన యొక యువకుడు దానిఁ దీయ నెంచి యాపె ముందు నకుఁ జనెను. ఆపెయు నతనిఁజూచి చిరునగవు చేసెను. అతఁడా విషయము నతని చెలికానితోఁ గొంతకాలమైనపిమ్మటఁ జెప్పచున్నాడు. అదియును దత్కాలమునఁ జరుగుచున్నట్లు వర్ణింపబడెను.

ఉ దా త్తా లం కా ర ము, 95.

క॥ ఇతరాంగము నుతచరితం

బతను సమృద్ధియు నుదాత్త - మాఁ గవికృతి వి ।

స్తృతమా సీగిరి చరియన్

వితతాహన మామె శంభు - భీభత్సలకున్ ॥

ఇతరపదార్థముల కంగభూతమైన శ్లాఘ్యచరిత్రనుగాని లేక విస్తారమగు వస్తుసమృద్ధినిగాని వర్ణింప నుదాత్తమగును. ఇట యింద్రకీల పర్వమునకుఁ గీర్తినిఁగూర్చు కిరాతార్జునుల యుద్ధము వర్ణింపబడినది.

అధిక వస్తు సమృద్ధి కుదాహరణమెట్లన ?

మ॥ అలజాబిల్లి వెలుంగు పైపయిని డా - యన్ జెమ్మలూరంగ నా

నెలరల్పాదుల నీటి వెల్లువలు పూ - నిన్ బాఱ సేకక్రియల్ ।

గలుగన్ బోకయె యేపుమీటి కొనల - ల్లన్ వీచుభీమాత్మజా

లలితోద్యానము చూడ్కిఁ జూఱకొనవ్రాన్ నిల్చె నాహంస

తాన్ ॥

భైమీవనములోని చెట్లకుఁ జంద్రకాంతశిలలు కుదురులుగాఁ గట్టి నట్లును వానిపై చంద్రకిరణములు ప్రసరింప వానినీరముచే నాచెట్లు గుబురుగ పెరుగుచున్నట్లు వర్ణింపబడుటచే నిట వస్తుసమృద్ధి వర్ణింపబడినది. మఱియును :-

తే॥ గీ॥ రత్నఖచితంబులౌ స్తంభ - రమ్య పాళి

సంకృమించిన పరిబింబ - శతముచేత ।

నాన్యతుండగు లంకేశు - ననిలతనయఁ

తెట్టకేలకుఁ దెలిసెను - గుట్టు దొడంగి ॥

రావణుని యాస్థానమున స్తంభములన్నియు రత్నఖచితములనుటచే నస్తుకమ్మట్టి చూపబడినది.

అ త్యక్తి - అ ల గ కా ర మా. 96.

కం॥ తగనద్భుతంబు మిథ్యయు

నగు శౌర్యాదికము నెప్పు - నత్యక్తి యగున్ ।

జగమున చాతగ నీవు ప

రగ నధలు గారె? భూవ - రా! స్వప్నవులై ॥

అద్భుతమును నసత్యమునునగు శౌర్యద్రావ్యములను నర్జింప నత్యక్తి యగును. రాజు చాతగానుండ నతని యాచకులును గల్పతరువులై నట్లు నర్జింపబడెను. ఇది చాత్యత్వమున కత్యక్తి.

శౌర్యమున కత్యక్తి యెట్లన?

తే॥ గీ॥ ఏడుకడలులఁ బుడమి నో - తేడ! నీదు

తేజమను నగ్గిచెలరేగి - తివిరి కాల్పు ।

మగుడ నీవైరితరుగుల - ఎగఁ దొరింగు

నశువాహిని వెలువ - యడర నింపె ॥

రాజప్రతాపము సప్తసముద్రముల నింకెంప శత్రుశ్రీల కన్నీటి ప్రవాహము తిరిగి సిండించె ననుటచే నత్యక్తి.

సంపదయొక్క యత్యక్తిలో నుదాత్తాలంకారమనియు శౌర్యా దార్యాదుల యత్యక్తిలో నత్యుక్త్యలంకారమనియును భేదము తెలియనగు

అతిశయోక్తికిని నత్యుక్తికిని భేదమేమనిన?

ఆ॥ వె॥ అరయు నుండరాంగి! - విరివి నొందుచు నున్న

కొమరు గొల్పు నీదు - గూబ్బలకును ।

బాహులతల నడుమఁ - బరికింపఁ బూఁబోడి!

చాలినంత చోటు - పాలుపడదు ॥

ఈపవ్య మసంబంధాతిశయోక్తికి నుదాహరణముగా నీయఁబడినది. ఇట వస్తువునకు సదుక్తికలదు. అనఁగా వస్తుగతి యతిశయముగాఁ జెప్పఁబడినను దానికి సంభవమెంతమాత్రమును లేకపోలేదు. అత్యుక్తిలో వస్తువునకు సంభవమేకలుగదు. ఎట్లన?

తే॥ గీ॥ ఆది సృజయించె నల్పంబు - నాకసంబు

నబ్బభవఁడంత నెచ్చెల్లీ! - కుబ్జ బుద్ధి ।

నూహ దొఱగంగ నీకుచ - యుగ్మమునకుఁ

జేసె నీరీతి దఱిలేని - జృంభణంబు ॥

ఇట కుచయుగళి విస్తృతికి సాతులేదనుట వస్త్యసంభవము. ఇదియే రెంటికిని భేదము.

నిరుక్తి - అల్లంకారము. 97.

కం॥ పెరయర్థము నామములకు

నరవడ నుత్పత్తిమై ని - రుక్తి చెలంగున్ ।

ధర నిట్టి మండగంబుల

నరయుట దోషాకరుండ - నని యెంతెనినున్ ॥

జగత్ప్రసిద్ధమగు నామములకు వేఱగు నర్థమును గల్పించుట నిరుక్తి. దోషాకరుఁడు. రాత్రినిఁ జేయవాఁడు చంద్రుఁడు. దోషములకు నాకరమైనవాఁడని యర్థాంతరము కల్పింపఁబడినది. ఒక విరహిణి చంద్రునిరీతి దూషించుచున్నది. మఱియును :-

తే॥ గీ॥ కవుల గణించు తఱిని నా - కాళిదాసుఁ

ఁగోలిఁ దొలిదొల్తఁ జటికెన - వేలి నంటె ।

నతని కెనయగు కవికలు - వగుట నేటి

కిని ననామిక సార్థక - తను జరించు ॥

చటికెన వేలి పక్కవేలికి ననామికయని ప్రసిద్ధనామము. కాని దానిపై కాళిదాసునితో సమానుఁడగు కవి లెక్కకు రాకుంటచే నామరహిత మాయెనని యర్థాంతరము కల్పింపఁబడినది.

ప్రతి పేదా లంకా రము. 98

కం॥ విత్తము ప్రతిపేదంబు జ

గత్తము నిపేద ముచిత - గతిఁ జెప్పంగకా ।

నెత్తముకాదిది జూదరి !

హృత్తిటి భేదించు ముల్కు - లిగు నాటనుమీ ! ॥

జగత్ప్రసిద్ధమగు నిపేదవాక్యమును గాన్యముల నుచితగతిఁ జెప్పినచోఁ బ్రతిపేదమగును. ఒకనేర్పరి యుద్ధభూమిని నొక జూదగాని నిట్లుట్లంకించెను. ఈనిపేదవాక్యము లోకప్రసిద్ధము. దీనిని దిరిగి యుచ్చరించుట నిరర్థకమై వేఱగు నభిప్రాయమును బోధించుచున్నది. అట్లు బోధించు నపుడే చమత్కారమును గూర్చుచున్నది. యుద్ధము వాచికలయీట కానేరదు. అట్లుకాదని చెప్పట నిరర్థకమై యోజూదరి ! పాచికలాడి యితరుల వంచింపఁగలవుకాని రణవిహారములో ననమద్ధుడవు నమీ ! యను సద్ధాంతరమును బోధించుచున్నది. అదియు జూదరి ! యను సంబోధనముచే సూచింపఁబడుచున్నది. మఱియును :-

అ॥ వె॥ విషము చేతఁగాదు - పెన్కైదువునఁ గాదు

చిచ్చుచేత మిత్తి - చేతఁ గాదు ।

పాపరాని పరుష - భావంబు గలభామి

నులను జేసె భామి - నులనె నలువ ॥

స్త్రీలు విషము మున్నగువానిచే నిర్మింపఁబడకుండుట ప్రసిద్ధము. అట్లు తిరిగిచెప్పట నిరర్థకము. అయినను సద్ధాంతరమును బోధించి చమత్కృతిని గూర్చుచున్నది. ఎట్లన ? స్త్రీలకు విషము మున్నగు వాని కన్న క్రూర్యము మెండుగఁ గలదని, అదియును “పాపరాని” యను విశేషణముచే సూచింపఁబడినది.

విధ్య లంకా రము. 99.

కం॥ ఇల సిద్ధనస్తువునకున్

లలిని విధానంబు విధ్య - లంకృతి యగుఁ గో ।

యిల గోయిలయగుఁ బంచమ

కలితము కూజితము సేయు - కాలం బొదవన్ ॥

సిద్ధవస్తువునకు విధానము నిర్ధకము. అట్లగుచు వేటొండు నర్థమును స్ఫురింపజేసినచో విధ్యలంకారమగును.

ప్రసిద్ధమగు కోయిలను గోయిలనుగాఁ జెప్పట నిర్ధకము. అట్లగుచు నతిమధురమగు పంచమస్వరమును గూయుచు సకలజనులను సంతోషపెట్టు ననెడు నర్థమును స్ఫురింపజేయుచున్నది. అదియుఁ బంచమరుతి నేయునట్టి యనెడు కాలవిశేషణముచేఁ బ్రకటితమగు చున్నది.

అట్టి యుదాహరణముల యందలి వ్యంగ్యార్థము లగ్రాంతర సంక్రమిత వాచ్యములు. అట్లయ్యి వీనికి ధ్వనియని వ్యవహారములేదు. కవియొక్క స్వవచనముచేతనే ప్రకటితములగుటచే. ఈవిషయము ప్రస్తుతాంకురాలంకారమున విచారణ చేయఁబడినది.

విధినిషేధములు ప్రతిషిద్ధములైనచో నాక్షేపాలంకారమగును. ప్రసిద్ధవస్తువులకు విధినిషేధము లాక్షేపాలంకారమునకుఁ బ్రతిద్వంద్వి యగు నీయలంకారములుగాఁ జెప్పఁబడినవి. ఇది యే భేదము. మఱియును :-

చం॥ మడిసిన భూసురార్భకుని - మన్నను బాదజహానిపై నసికా

దడయక దూయుమా ! దునుమ - దక్షిణహస్తమ ! నిండువేళటిన్
బడలికనుండు నాజనక - నందిని సీతను జేతులారఁ గా

అడవికిఁదోయు రాముభుజ - మాదు విదెట్టిది ! జాలిఁ జూపగన్॥

శంబూకుని సంహరింపఁబోవునపుడు శ్రీరామచంద్రుండు తన దక్షిణ హస్తమును సంబోధించి యిట్లులనుచున్నాఁడు. ఇట రాము బాహువును రాముబాహువౌదువని విధించుట యయుక్తమగుచు రామునకు నిర్ణయత్వమును స్ఫురింపజేయుచున్నది. అదియును “నిండువేళటిన్ బడలికనుండు” అను విశేషణముచేఁ బ్రకటింపఁబడినది.

హే త్వ లంకారము. 100.

కం॥ అనువుగఁ గారణ కార్యము

లను గూర్చుచుఁజెప్ప హేత్వ - లంకృతియగు మో ।

హనుండగు విఘ్నేశాయ నమః

మున మానము తొలఁచ నువయ - మున నలరారుకా ||

కార్యకారణముల రెండినిఁగలిపి చమత్కరించినచో హేత్వులంకార మగును. మోహనుండగు చంద్రుఁడు మానవతుల మానమును దొలఁ గించుటకై యుదయించుచున్నాఁడు. చంద్రదర్శనముచే మానవతులు మానమును విడిచి తమభర్తలను జేరుచున్నారని భావము. చంద్రోదయమునెడ కారణమును మానినీ మానభోధమునెడ కార్యమును యుక్తముగఁ గవిగూర్చినాఁడు. మఱియును :-

అ॥ వె॥ నెలఁది ! నీదుమోవి - విద్రుమ చ్ఛాయమై

చౌటి నేలఁబర్చు - బాటవోలె ।

నేనిమనము నాట్టి - పూనికతోఁ బిపా

సాకులమును జేయ - దాకలింప ? ॥

ఓతరుణీ ! నీమోవి విద్రుమకాఁటిగలది. అది చౌటి నేలయందలి త్రోవ వలె నెవనిమనమును బిపాసాకులమును జేయదు ? మోవి విద్రుమ చ్ఛాయమన ? పసడమువలె నెఱ్ఱినిది. చౌటి నేలలబాట ద్రుమచ్ఛాయ లేనిది. పిపాసాకులము :- కోరికలనెననెను నాశచే వ్యాకులమగునది. బాటపక్షమున దప్పికచే వ్యాకులమగునది. ఆర్మి :- ఆడించి. బాట పక్షమున ఆట్టియని యలఘురేఫయుక్తము. ఆట్టి యనఁగా నాటిల్ల పోవునట్లు చేసియని యర్థము. ఇట కార్యకారణములు పొందుపఱువఁ బడినవి. మఱియును :-

[మున్

శా॥ మానంబొల్లదు శాంతియడ్డిడును హీ) - క్షూరాయ స్వాతంత్ర్య దీనత్వంబునఁ ద్రిప్టమోము తొలఁగున్ - కేలూచి ధీరత్వ మిం ।

తై నన్ బేర్చిని నిన్ను వెంబడిన నా - కాశా ! ఫలంబిద్దె నే

నేనిన్ గాలను దాకనొల్ల నను వాఁ - డే రోయుఁ గాల్పింతున్ ॥

ఒకఁడాశను సంబోధించి యిట్లనుచున్నాఁడు. మాన మంగీకరింపకు న్నను, శాంతి వలదన్నను, లజ్జ నేలనురాచినను, నేలను రాయుట లజ్జకుభావము. స్వాతంత్ర్య మిష్టపడకున్నను ధైర్యము చేయివదల్చు కొని తొలఁగిపోయినను, అనఁగా వీనినన్నిటిని లెక్కచేయక యాశచే నేను బాదముతోఁ దాకనొల్లని వానినిగూడఁ గాలువట్టినను వాడు

నన్ను సీసడించుచున్నాడు. ఆశను వెంబడించుటచే నమానముకన్న
మేలేమియును గలుగలేదని భావము. ఇచ్చట నాశ కారణము. అవ
మానము కార్యము. రెంటికిని సమావేశము కూర్చబడినది.

హే త్వ లంకా రము. II

కం॥ తెలుపఁగఁ గారణకార్యం

బుల కై కృము గృతుల హేతు - వు పరుల నుడులన్ ।

తెలివేంకటేశు క్షీగ

న్నలు లక్ష్మీవిలసితములు - నుతి కర్తలకున్ ॥

కార్యకారణముల కభేదము దెల్పుటయును హేతువగును. వేంకటేశ్వ
రుని కటాక్షములు లక్ష్మీవిలసితములకుఁ గారణములగుచుండఁగా
నాకటాక్షములే లక్ష్మీవిలసితములని కార్యకారణముల కభేదము
చెప్పబడినది.

శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామి కటాక్షములు ప్రసరించినచోఁ దప్పకను
శీఘ్రముగను సంపదలు కలుగని తాత్పర్యము.

రూపకాలంకారమున రెండు నన్నువులకు సాదృశ్యముచే
నభేదము చెప్పబడును. ఇచ్చట గార్యకారణభావముచే నభేదము
చెప్పబడును. ఇది భేదము. మఱియును :-

ఉ॥ ఆయువు దానలీలకు, శ్రీ - తాకృతి విశ్వసనంబు నమృభా

నాయకకోటి కుత్సవము - నారులకండ్లకు, వెల్లు కీర్తి, కా ।

భాయత విద్వదాళికి శు - భంబును, బ్రాణము వీరలక్ష్మీ, క

త్యాయతనంబు ధర్మమున - కౌచు గళింగవిభుండు రాజిలున్ ॥

దానలీల కాయువునిచ్చువాడని చెప్పవలసియుండఁగా దానికాయువే
యగుచున్నాడని చెప్పబడినది. ఇట్లే తక్కిన చోటులఁ గారణభూతుఁ
డగు కళింగపతిని గార్యభూతునిగాఁ జూపినాడు.

కం॥ శతసంఖ్యక కావ్యాలం

కృతి లక్షణలక్ష్యములను - గీర్తించితి నే ।

వితతంబుగఁ బ్రాచీనుల

మతమును నాధునిక మతము - మఱి దలంచి తగన్ ॥

✓ రసవదాది - ఆలంకార ప్రకరణము.

—————:0:—————

కం॥ రసభావ తదాభాసము

లసదృశగతి భావశాంతి - యను సంధిపన్ ।

రసవత్ ప్రేయో లలంకృతృ

లసమోద్భస్మిత్తునును స - మాహితమునునె ।

కం॥ ఉపయము సంధియు శబలతి

పరిలముగా భావమునకు - బరంగిణ ద్వితయం ।

జయియగుచు బ్రత్యక్షమగుదుల

జమరుగఁ జెప్పుగఁ గృత్యుల - సరిసతి మీఱన్ ॥ -

కం॥ పొంకము వెలయు బ్రమాణా

లంకృతృ లెన్నిది చెలంగు - లలి నన్నిటికిన్ ।

సంకలనంబునఁ బడునే

సంకె సలంకృతృలు బెరయు - నకలంకముగాన్ ।

రతి, హాసము, శోకము, కోపము మున్నగు సుఖవిధములు చిత్తవృత్తి విశేషమునాభాస మనబడును. అది విభాసము, అనుభాసము, వ్యభిచారిభావములచే నభివ్యక్తమైనచో రసమని పిలువబడును. అభివ్యక్తియనఁగా మఱుగుననున్నదానిని వెల్లడిపరచుట. అట్టి రసము క్రాన్యముల బ్రధానముగానుండును.

అట్లుకాక మఱియొకదాని కంగమైనచో రసవదలంకారమని వ్యవహరింపబడును.

విభావము, అనుభావము నీరెంటిచే సభివ్యక్తమగు నిర్వేదము మున్నగు ముప్పదిమూడు వ్యభిచారిభావములును, దేవతలు, గురువు, శిష్యుడు, ద్విజుడు పుత్రుండు మున్నగు వారియెడ సభివ్యక్తమైన రతియును భావమనబడును. ఈభావము ప్రధానముగాక మఱియొక దాని కంగమైనచో బ్రేయోలంకారమని వ్యవహరింపబడును.

భౌచిత్యరహితమును రసభావములు కృమముగ రసాభాసభావా
భాసములని చెప్పబడును. ఆ యాభాసములు ప్రధానముగనుండక
యన్యంగములగుచో నూర్జస్విదలంకారముగును.

భావమునకు శాన్తినొందునవస్థ భావశాంతి యనబడును. అది
యితరాంగముగుచో సమాహితాలంకారముగును.

భావమునకు నుదయావస్థ భావోదయమనియును, పరస్పర
విరుద్ధములగు భావములకు విరోధము లేనట్లు, అనఁగాఁ గలియిక వర్ణింప
భావసంధి యనియును, భావములకు బరస్పర సమ్మర్దముచే నొకభావ
మునకుఁ దిరోధానమును మఱియొకదానికి నభివ్యక్తియును వర్ణించుచో
నది భావశబలత యనబడును.

ఈభావోదయ భావసంధి భావశబలతలను సితరాంగముగ వర్ణిం
చుచోఁ గృమముగ నవి భావోదయాలంకారమనియును భావసంధ్య
లంకారమనియును భావశబ్దాలంకారమనియును బిలువబడును.

ఈరీతిగ రసవాద్యలంకారములు. మఱియును. ప్రత్యక్షము,
అనుమానము, ఉపమానము, శబ్దము, అర్థాపత్తి, అనుపలబ్ధి, సంభ
వము, ఐతిహ్యము, ఈయెనిమిదియును బ్రహ్మాణాలంకారములు.
మొత్తము పదునైదలంకారములు.

వాని కుదాహరణములెట్లన?

తే॥ గీ॥ మాని వెలయును యోగీంద్రుఁ - డైన కుంభ

సంభవుండు సముజ్జ్వల - శక్తిరాశి ।

యెవని చుళుకంబునందున - నెంచ దివ్య

మీనకూర్మంబు లొక్కెడఁ - గానఁబడియె ॥

దివ్యములగు మీనకూర్మములుగూడ నగస్త్యుని పురిసెటఁ గన్పట్టెనని
వర్ణించుటచే నిది యద్భుతరసము, అదియు నగస్త్యునియందలి రతి
యనెడు భావమున కంగముగా వర్ణింపబడుటచే నిది రసపదలంకారము.
మఱియును :-

తే॥ గీ॥ పీనకుచముల మర్చించి - పూని పత్తి

కాంచి బైదోచి నీవిరా - గమున విచ్చి ।

సరసతను నాభి నూరువు - జఘన ఛాగ

మంటి నిమురుచు జొక్కించు - హస్తమిదియె ॥

యుద్ధభూమిని దెగివడియున్న భూర్వశ్రసన్నుని బాహువును జూచి
తూతని భార్య లీరితిగ దుఃఖించుచుండిరి. ఇటు కర్పూరసముసకు
శృంగారరసమంగముగా జేయబడినది.

౨. పేయోలంకారమునకు భావాలంకారమని నామాంతరమును
గలదు. పేయోలంకారమున కుదాహరణమెట్లన ?

చ॥ శివపురి స్పృహదీతిటి వ - సింపుచు గోచినిబెట్టి నెత్తి భ

క్తివశత నంజలిన్ మొగిచి - దీనశరణ్య! ప్రాంతికా! త్రినే!

త్ర! వరద! శారినల్లభుడ! - రక్షణసేయునుటంచు నాహ్నుచున్

దివసములన్ నిమేషగతి - నే గడఁబెట్టు మెన్నోకదే! ॥

ఒక విరాగి వచనము. కాశీపట్టణమున గంగయొడ్డున గోచినిబెట్టి
శంకరా! రక్షింపుమునుచు భక్తితత్పరతచే నేనెప్పుడు కాలమును
నిమేషముగఁ గడుపుదునోకదా! ఇటు శాంతిరసమునకు నెప్పుోకదే!
యను పదముచే సూచింపబడిన చింతయనెడు వ్యభిచారిభావ మంగ
ముగా జేయబడెను. మఱియును :-

శా॥ విన్నుందాకు గిరుల్ వెడందకడలుల్ - పెంపారవే పృథ్వి! నీ

వన్నింటిన్ దగమోయుచున్ బడలవా - హా! నీకు జేజేలటం ।

చెన్నో మాటునుతింపనుండ నృపతీ! - యీ నీభుజంబామహాన్

మన్నింపన్ వహించునంచు స్మృతిరా - నావాకులంబెన్ గడన్ ॥

ప్రభుస్తుతి. ఓరాజా! కులవర్జితములను మహాసముద్రములను మో
యుచు బడలనట్టి భూదేవతను బలుమాటులు నేను స్తుతించుచుండ
నిట్టి భూమినిగూడ మోయుచు నలసటచెందని నీభుజము స్మృతికి
రాగా నట్టి భూమిని స్తుతించు నావాక్కు లడ్డిపోయినవి. ఇటు నృప

విషయకమగు రతియ నెఱు భావమునకు పృథివీ విషయకమగు రతి
య నెఱు భావమంగముగా వర్ణింపఁబడినది.

౩. ఊర్జ స్వి ద ల ం కా ర ము.

మ॥ వని నీశత్రుస్యపాంగనల్ జితరిపూ! - పంకించి వేవేగఁ బో

నను బోయల్ రభసంబునన్ బాదువుదు - రాభవంబునం జేరి వా ।

రి నితాంతోఽచ్చలదున్నత స్తనతటుల్ - రెక్కొన్న వాల్చుపులన్

గని పుల్కల్ వాడమంగ నిల్చిరి తొలం-గన్ విస్మృతోద్యోగ్యులై
ప్రభవర్ణనము. ఓప్రభూ! నీశత్రుస్త్రిలు వనములఁబట్టి పోవునపుడు
బోయలు దుర్భావంబున వారిదరిచేరియు వారి యంగసౌప్యమును
జూచి యచ్చెరువొంది దుర్బుద్ధినివిడిచి నమ్మిలై యొదిగి నిలిచిరి.

ఇట రాజునందుఁ గవికేగల రతికి బోయలకు రాజకాంతల
యందలి శ్రీగారరసాభాస మంగమగుచున్నది. మఱియు :-

అ॥ వె॥ నీవు కంటఁబడఁగ - నోవిభూ! మాపుట్టు

వరయు ఫలమటంచు - నరిగణంబు ।

నిన్ను వెయ్యిసోళ్ల - నృహరి భూనాయకా!

సంగరాంగణమున - సన్నుతించు ॥

నరసరాజునందలి కవిరత్తిభావమునకు నాతని శత్రువులకు నతనియందుఁ
గల రతిరూప భావాభాస మంగమగుచున్నది.

౪. స మా హి తా ల ం కా ర ము.

చ॥ ఎడముగనుంటి నీపెతలఁ - పేమియె చూతమటంచు నాపెయున్

గడఁక శతుండితండు నలు - కండె యటంచు వహించెఁ గిన్న ని ।

ఔడము వడంగఁ జూడ్కులు స- హింపక యొక్క నెపాన నేను సం

దడిగ నగంగ నాసతి మ - సంబు కరంగఁగ రాల్చెనశ్రువుల్ ॥

ఒకఁడు చెలికానితోఁ దన రహస్యవృత్తాంతమును దెల్పుచున్నాఁడు.
తనచెలి కినుకచెంది తనతో మాటలాడకుండఁగాఁ దానును గొంతతడ
వట్టులే యుండి సహింపలేక యొక నెపముగొని సందడిసేయుచు నవ్వఁగా

నాపె కంటనీళ్లు గాల్చినదని. ఇట శృంగారరసమునకుఁ గోపశాంతి
యంగమగుచున్నది.

శ్రీ. భా వో ద య మె ట్ల న ?

తే॥ గీ॥ ఉపశమిల్లుచు నాయెడఁ - గృపను జూపు

మోయి ! నినుఁజూచు చీపవ - లొదుగఁ బఱతు ।

తామరాకున గోటిచే - తను లిఖించి

చూడ నినుఁబోలు నాపతిఁ - జూపె హంస ॥

దూతయగు నలునిఁగూర్చిన దమయ స్త్రీ వాక్యము. పద్యము స్పష్టార్థము.
ఇట నలునిఁగూర్చి దమయంతికిఁ గల్గిన యాత్మస్వకృత భావముయొక్క
యుదయము శృంగారరసమున కంగమగుచున్నది.

శ్రీ. భా వ స ం ధి యె ట్ల న ?

మ॥ వడి రానున్న వియోగభారము దలం - పన్ దూలు కాంతన్ గనన్
గడఁకన్ సంగరిడంబరంబు వినఁబు - ల్కల్ దేరు నీచెక్కిలొ ।

క్కడఁడు పుంఖంబులఁజూపు మన్మథు నిషం - గంబల్లు పోల్చుచున్ మఱొ
క్కడఁడువోలున్ నృప ! వీరలోకజయమాం - గశ్యాధ్రపుం బాలికన్ ॥

ప్రభుస్తుతి. ఓరాజా ! నీవు దండయాత్రకు వెడలనుండి వియోగభయ
ముచే ఖిన్నయగు కాంతనుజూడ నొకచెక్కిలి గగుర్పొందినది.
రెండవది యోధుల యుద్ధసన్నాహముచే నట్లాయెను. మొదటిది బాణ
పుంఖములఁ జూపు మన్మథ తూణీరమువలెను రెండవది వీరమాంగశ్య
మునకై నిర్మింపఁబడిన పాలికవలెనున్నది. పూర్వము రాజుల జయ
మునుగోరు పురజనులు రెల్లుగడ్డి మున్నగువానిచేఁ బాలికయనఁగా
బుట్టలనల్లి చెట్లఁగట్టు నాచారము కలదట.

ఇట కాంతావిషయకరతికిని యుద్ధమందలి యాత్మస్వకృతమున
కును సంధివర్ణింపఁబడెను. అదియు రాజవిషయకమగు కవరతి కంగ
ముగాఁ జేయఁబడినది.

7. భావశబలత యెట్లున?

చం॥ అవగడమేడ నిందుకుల - మయ్యదియేడ! ; పడంతి వెండి క

సనబడునొక్కొ; పెన్ జదువు - కార్యము లెగ్గుల? ; మోము

కిన్ననున్

సువిలసితంబు; సజ్జనులు - నొవ్వరె? ; యేకలనైన నాపెగాం

చవశమె? ; ధైర్యముండుము మ - నంబ! ; మతేయువ మోవి

ద్రావునో!

దేవయానిని మోహించిన యయాతి మానసికభావములు. ఇందుకుల మేక్కడ? చెడుపనులెక్కడ? దేవయాని బ్రాహ్మణకన్యక గాన మోహింపదగదని భావము. ఇది వితర్కము. పడతి వెండికన్నడునా? ఇది యాత్మకృష్ణము. ఇది వితర్కమును బాధించి తానుద్బుద్ధమైనది. పెనుజదువులకు ఫలము లెగ్గులొనర్చుటయా? ఇది మతి. ఇది యాత్మకృష్ణమును బాధించినది. కినిసినను మోము సుందరము. ఇది స్మరణము. మతిని బాధించినది. సజ్జనులేమందురో! ఇది శంక. స్మరణమును బాధించినది. కలనైన గన్నడునే? ఇది దైన్యము. చిత్తమా! ధైర్య మేశరణ్యము. ఇది ధైర్యము. ఏయువ మోవిద్రావునో! యిది చింత. పై వ్యభిచారిభావము లొండొంటిని బాధించుకొంటుచే నిది భావశబలత. ఇది విప్రలంభశృంగారమునకు నంగముగాఁ జేయఁబడినది.

| ప్రతిత్వమునెడు ప్రమాణాలంకార మెట్లున?

తే॥ ౧॥ ప్రతిఫలిత ముఖచంద్ర వి - భాసురంబు

బాలసహకార పల్లవ - భంగ సురభి ।

స్వాదు వలినాదితము హిమ - స్పర్శమైన

మదిర నిందియవర్గము - మైకమొందె ॥

మదిరాసాససుఖవర్ణనము. కాంతాముఖచంద్రునిచే ప్రతిఫలింపఁబడి నట్టియును, ఆపెతోఁగలిసి తాగఁబడినదని భావము. త్రుంపఁబడిన చూతపల్లవసౌరభము కలదియును, తుమ్మెదల నాదము కలదియును,

శేతలస్పర్శముకల మదిర నాహ్వాదింప హ్వానేంద్రియము లన్నియును దృష్టి నొందినవి. ఇటు యింద్రియతృప్తిచే నింద్రియజన్య ప్రత్యక్షమలంకారము. మఱియును :-

తే॥ గీ॥ సరసిఁ జూపట్టు నయ్యది - సరసిజంబా ?

యువతి యాననమానా ? నే - నూహఁదెలియ ।

నంచు నించుక తానంశ - యించి యొకఁడు

కమలమెఱుగని హావభా - నములఁ దెలియ ।

ఒకఁడు సరసిలోనున్న యువతిముఖమును దొల్త మాఖమా? లేక పద్మమా? యని సంశయించి పద్మమున కసంభవముగు హావభావము లచే నిశ్చయించెను. పూర్వపద్యమునఁ గేరల ప్రత్యక్షము, ఈపద్యమున సంశయోత్తర ప్రత్యక్షము వర్ణింపఁబడినది. ఇది భేదము.

౨ అనుమానాలంకార మెట్లన ? ✓

ఉ॥ ఆకసమెల్లఁగప్పెఁ జల - దంబుదధూమము జ్యోతిరింగణా

స్తోత తత్తుల్కృతానుకణ - సోదరభావము నొందె విద్యుదా ।

లోక పితంగముల్ దెసలు - లోకముగా నిలులెంత నధ్యగా

నోకహంపడమందు మద - నుండను దానము గేగనంచులన్ ॥

వర్షాకాలవర్ణనము. కదలేడు మేఘములు పొగగాను, మిడుగుఱుఁ బురుపులు నివ్వరవలుగాను, మెఱుపులచేదిక్కులు పసుపురంగు కలవి గను, నుంటచే బాటసారుల నెడు చెట్లగుంపులో మదనుఁడనెడు నగ్ని చెలరేగినటు లూహింపఁబడెను. ధూమము మున్నగు వహ్నికార్యములచే గారణమగు వహ్నియూహింపఁబడుచున్నది. కాన నిది యనుమానాలంకారము మఱియు :-

చం॥ కరడులఁబోలు చూడ్కులొలు - కళ గను నీచెలులేనిపై బొమల్

మరియుచు నూపుచుండ్రు శర-ముల్ వడుచుండును గాదె వాన్పైఁ

దెరలుగ, దీన నెంత విలు - దీరుగలాగి మరుండు కృద్ధుడై

శరముల నేయ వారికను - సన్నఁ జరించును మ్రోలనంచొగిన్ ॥

ఒక నగరమందలి స్త్రీలవర్ణనము. తరంగపంక్తులనుబోలు చూపుల నేయువకునిపై బ్రసరింపఁజేయుచు నీనగరమందలి చెలులు కనుబొమల నూపుదురో సతనిపై వెను వెంటనే మన్మథశరములు ప్రసరించుచు న్నవి. ఈకార్యకారణభావముచేఁ గవి యిట్లనుమానించుచున్నాఁడు. వారిముందు ధనుర్ధరుఁడగు మన్మథుఁడు యువకులపై బాణప్రియోగ ముచేయుటకై వారియాజ్ఞ కెదురుచూచుచున్నాఁడని.

పూర్వోదాహరణమున ననుమానము రూపకసంకీర్ణము. ఇట్ల దృష్టులను బాణములుగా నధ్యవసించుటచే నిది యతిశయోక్తి సంకీర్ణము. శుద్ధానుమానమెట్లన ?

తే॥ గీ॥ కూతలుడిగిన పక్షుల - గుములచేత

మూతి మొగిచిన పద్మినీ - వాతమునను ।

విరులనవ్విస మాలతీ - వీరుధములఁ

దొలఁగె నస్తాదిగ్రీ కినుఁడంచు - దెలియఁబడియె ॥

పక్షికూతలుడుగుట మున్నగుకార్యములచే సూర్యాస్తమయరూపమగు కారణ మనుమానింపఁబడినది. వర్షాకాలమున మేఘావృతమగు దిన మున నీయనుమానము యుక్తము. మఱియును :-

చం॥ అడరెడుఁ జండభానుఁడదె - యాఁజన లక్ష్మణ ! చెట్లనీడ కా

తఁడు రఘునాథ ! రేయి నెటు-తాఁ బొడముకా? విరిసెన్ విధుండు కు

జ్జడ ! యెటు లెంచితిట్టులు కు-రంగముఁ దాల్చుక తాన నుమ్మి? యె

య్యెడ నెలకొంటివో ! విధుము-భి! సఖి ! హా ! హరిణాక్షి ! జానకీ ! ॥

విరహాతురుఁడగు రామచంద్రుఁడు చంద్రుని సూర్యుఁడని భ్రమించిన పిమ్మట సంభవించిన రామలక్ష్మణుల సంవాదము. ఇట్ల కురంగధారణ ముచే నితఁడు చంద్రుఁడని తెల్పెనుగాన నది యనుమానాలంకారము.

౩ ఉ ప మా నా ల ం కార మె ట్ల న ?

తే॥ గీ॥ లెక్కలేనట్టి యామింటి - రిక్కగముల

దానిఁ దెలియుమురోహిణీ - తార యనఁగ ।

శకటరూపము నొందును - క్షత్రి నివహ

మేది మెఱయునో! కన్నుల - కింపు నొలుప ॥

ఉపమితకరణ ముపమానము. కరణమన వ్యాపారవత్తగు నసాధారణ కారణము. అనఁగా నేకారణపదార్థమొక వ్యాపారమును బుట్టించి పిమ్మట నొక కార్యవిశేషమును సాధించునో యట్టి కారణవిశేషము కరణమనిపించు కొనును. అనఁగాఁ గారణకార్యములకు మధ్యమున నొక వ్యాపారము పుట్టునని భావము. ఇది ప్రాచీన నై యాయొక మతము.

ఒకఁడొక నక్షత్రవేత్తను రోహిణీనక్షత్రమును దెల్పుమనిన నాతఁడిట్ల నెను. పద్యార్థము సుబోధము. అలంకారసమన్వయమెట్లన ? శకటాకారనక్షత్రపంక్తిని రోహిణీనక్షత్రమును గానెఱుంగుమ నెడు వాక్యమతిదేశవాక్యము. ఈ యతిదేశవాక్యముయొక్క యర్థజ్ఞాన ముపమానమనఁబడును. ఈవాక్యార్థజ్ఞానముకల మనుజుఁడాకాశమున నొక నక్షత్రసముదాయమును జూచునపు డచట శకటసాదృశ్యము కన్పడినది. అంత నతనికిఁ బై యతిదేశవాక్యస్మృతి కల్గినది. ఇదియే వ్యాపార మనఁబడును. పిమ్మట శకటాకారముగల యీనక్షత్రస్యక్తి, రోహిణీ పదవాచ్యమనెడు జ్ఞానము కలుచున్నది. ఇదియే యుపమితి జ్ఞాన మనఁబడును. అనఁగాఁ దొల్ల నతిదేశవాక్యార్థజ్ఞానము కల్గినది. ఇదియే యుపమానము. పిమ్మట నతిదేశవాక్యస్మృతి. ఇదియే వ్యాపారము. పిమ్మట నుపమితి జ్ఞానము. ఇదియే కార్యము. కరణవ్యాపార కార్యములు మూడును జూపఁబడుటచే నిట యనుమానాలంకారము. ఇదంతయు వ్యాపారపదనాధారణకారణము కరణమను ప్రాచీన నై యాయొకమతానుసారముగఁ జెప్పఁబడినది.

ఇక నవీననై యాయొకమతానుసారము ఫలాయోగ వ్యవచ్చి న్న కారణము కరణమని సిద్ధాంతము. అనఁగాఁ గారణకార్యములకు నడుమ వేటొక వ్యాపారము కలుగనక్కఱలేదనియును గారణము వెంటనే కార్యము పుట్టవచ్చుననియు వారి భావము.

తే॥ గీ॥ రతిమనోహరులె నతి - రవ్యమూర్తి

దానవాంతకువోలె ను - ద్దామతేజు

శైలపతివోలె నతిధైర్య - శాలి నిచటఁ

దలఁతు వేంకటపతి మహీ - ధవునిఁగాను ॥

ఇట యతిదేశవాక్యార్థమగు సాదృశ్యముతోఁగూడ మహీపతి స్వరూప ప్రత్యక్షము గల్గినవెంటనే యతిదేశవాక్యస్మృతిరూపమగు వ్యాపార మక్కఱలేకయే ఈరాజు వేంకటమహీపతి పదవాచ్యుడనెడు నుపమితి రూపఫలము కల్గినది. అనఁగా సాదృశ్యజ్ఞానరూపకారణముతోఁ గలిసియే యుపమితి రూపకార్యము పద్యమునఁ జెప్పఁబడినదని యెఱుంగవలెను.

ఇట నవీన నైయాయికమతానుసార ముపమానాలంకార మగుచున్నది. వేంకటమహీపతి యిట్టివాఁడని యొకనివలన వినినట్టి యొక యాచకుఁ డాన్మపతిని రాజసభలోఁజూచి యీపద్యములోని రీతిగఁ దలఁచినాఁడని పద్యార్థమునకు సంగతి నెఱుంగవలయును.

మొదటి యుదాహరణమున నుపమానభూతమగు నతిదేశ వాక్యము చూపఁబడినది. ఈ రెండవ యుదాహరణమున నతిదేశ వాక్యము చూపఁబడక యిట్టివాక్యమునకర్థమగు సాదృశ్యముయొక్క ప్రత్యక్షమే రూపముగాఁగల యుపమానము, ఉపమితి రూపఫలము తోఁగూడఁ జూపఁబడినదని సంగ్రహార్థము.

౪ శబ్దప్రమాణమున కుదాహరణమెట్లన ?

ఆ॥ వె॥ తప్పఁ జూపఁదలఁచి - యొప్పును విడిచియుఁ

బలికితొర ! యీశు - పట్లఁ దగవు ।

ఏని నాత్మభవున - కేని కారణమండు)

వాడదేల ? లక్ష్య - భవుఁడు గాఁగ ॥

పార్వతి కుహనాబ్రహ్మచారినిఁ గూర్చి యిట్లు పల్కినది. ఓయీ ! యీశ్వరుని పుట్టువెవ్వరికినిఁ దెలియదని యాక్షేపించితివి. ఆక్షేపింపఁ

దలచియు నిజమునే పల్కితివి. ఏలయన? సృష్టికర్తకుగూడ జన్మ హేతువగు శంకరుని జన్మము తెలియకుడుట సత్యమని యామె సమర్థించినది. ఇట్ల వేదములావీతిగఁ బ్రతిపాదించుటచే శబ్దప్రమాణము చూపఁబడినది.

ఇట్లే స్మృతిపురాణాచసములుగూడఁ బ్రమాణముగా గ్రహింపఁబడవచ్చును.

స్మృతిరూపమగు శబ్దప్రమాణమెట్లన?

క॥ జనులార! పాపకర్మపు

లను బలిమినిఁ జేయుఁడవి యి - లను జేయనివా!

మనువనఁజే బలిమినిఁ జే

సిన పనులెల్లయును దలఁపఁ - జేయనివంచున్ ॥

మనువు, భక్తిశ్రద్ధలతోఁజేసిన విధులే ఫలించునుగాని బలాత్కారముగఁ జేసిన విధులు ఫలింపవని చెప్పినాడు. నాస్తికుఁ డామనునచనమును దనకనుకూలమగు పాపాచరణమున కనుకూలమగు ప్రమాణముగ గ్రహించినాడు.

తొలిపద్యమున “యోబ్రహ్మణంవిదధాతివ్రార్వమ్మ” నుశుక్తియభిమతార్థమునఁ బ్రమాణముగా గ్రహింపఁబడినది. ఈపద్యమున స్మృతిని, సర్వాభిమతార్థమును మాషించు నాస్తికుఁడు, అనభిమతార్థమునఁ బ్రమాణమునుగా గ్రహించినాడు. ఇది భేదము.

మీమాంసాశాస్త్రమందలి యాచారము, ఆత్మత్పియనెడు ప్రమాణములు వేదవాక్యముల ననుమయింపఁ జేయుటచే వానిని శబ్దప్రమాణములో నంతర్భూతములుగా గ్రహింపఁదగు.

వానిలోని యాచార ప్రమాణమెట్లన?

తే॥ గీ॥ ఆత్మనామము వాక్సన్వ - రార్మ్య లిద్ది

నృద్ధజన సమ్మతాచార - మిద్ధరితిఁగి ।

గానఁ జెప్పంగఁ బాలను - గాంత! జగము

దూరుచుండదె? యాచార - దూరు నరుని ॥

దూతయగు నలుని దమయంతి నీపేరెద్దియని ప్రశ్నింప నతడిట్లనియె.
ఇట వృద్ధాచారము ప్రమాణముగా గ్రహింపబడినది.

ఆ త్మ తు ప్తి ప్ర మా ణ మె ట్ల న ?

తే॥ గీ॥ పూజ్యమగు నాదు చిత్తమీ - పూవుబోడి

నఖిలపించుట రాజున - కర్మ యీపె !

సంశయించెడు తావుల - సజ్జనులకు

రాణ మానసవృత్తి తా - ర్కాణ గాదె ? ॥

కాశ్యపనుతయగు శకుంతలపైఁ గోర్కెపుట్ట నదితగని కోర్కెయని
శంకించికొని దుష్యంతుడాత్మతుష్టిని బ్రమాణమునుగాఁ దీసికొని
నాఁడు.

ఇట్లే మీమాంసాశాస్త్రమందలి శ్రుతిలింగాదికములును బ్రమా
ణములుగా గ్రహింపబడనచ్చును.

శ్రు తి ప్ర మా ణ మె ట్ల న ?

తే॥ గీ॥ పేరుచేతనె వరదుండ - వై రహింతు

నాధ ! వరముద్ర విడిచిత - నాదరముగ !

శ్రుతిని సిద్ధింప నర్థంబు - చొప్పు రహిని

బుధులు దలఁతురు లింగంబు - నధమమనుచు ॥

వరదరాజస్వామికి వరదానముద్ర లేకుండుటను గవి చమత్కరించు
చున్నాఁడు. వరదశబ్ద శ్రవణముచేతనే వరదాతయనెను నర్థము స్పష్ట
మగుచుండ వరదానముద్రయనెడు లింగము (చిహ్నము) వ్యర్థమని
సమర్థింపబడెను.

ఇట వరదుండెడు పదశ్రుతినిఁ బ్రమాణముగా గ్రహించినాఁడు.

లింగ ప్ర మా ణ మె ట్ల న ?

తే॥ గీ॥ స్వార్థమెంతయు నాచేయు - పనుల లేదు

తెల్లమిది మీకు మునులార ! - యెల్ల గతుల !

ఏడునొక్కటి రూపుల - నిట్టివాడ

సంచు తెలియంగరానె ? భా - వించిచూడ ॥

నార్యతీ వివాహవిషయమునఁ దన్నుఁజూపినచ్చిన సజ్జనులనుగూర్చి శంకరుని వాక్యము. ఇట పరోపకారమునుజేయు నీశ్వరుని యష్టమూర్తులచే నీశ్వరుఁడుగూడ స్వార్థతత్పరుఁడు కాఁడనెఱువర్థము సూచింపఁ బడుచున్నది. ఇదియే లింగమనఁబడును. లింగమనఁగా సూచకము. ఇదియును దత్తప్రసాదకమగు వేదమును స్ఫురింపఁజేయుచున్నది. కాన నిదిగూడ శబ్దప్రమాణములలో నంతర్భూతమనఁబడును. కాననే.

చం॥ కనుబొమమీటి కాంత పెర - కల్కి నివాసపువైపు నూప; మోమును బలియడ్డమూపె; దన - ముంగలసాకిరె జూప ; వెల్లఁదా । తెను; నునుఁజెక్కు కెంపుపచ - రింప మొగంబునఁ; గాల్గ వేళ్లఁ జూపునబడె; నిర్వృత్తి తమ - పోకడలూపి హస్తపజ్జనున్ ॥

అమరుక కావ్యము. గురువు నువాసింపఁబోయిన యొక కాంత తన భర్త, తననవ తెయింటినుండి రానతనిని నటనుండివచ్చితివా? యని నన్ననేసి యడుగనతఁడు కాదనెను. ఈరీతిగ వారి తక్కిన చేష్టలు తెలియఁదగు.

ఇట నాయికా నాయకులయొక్క మనోభావములఁ దెలియుటకు నొండొరుల చేష్టలు సాధనభూతములైనను నట్టి చేష్టలచే శబ్దమూహింపఁ బడుచున్నది. కానఁ జేష్టస్వతఃప్రమాణముగాక తాకికశబ్ద ప్రమాణములోనే యంతర్భావమగుచున్నదని తెలియవలయును.

కొండొకచోఁ గల్పితమగు శబ్దప్రమాణముచేఁ జమత్కారము గలుగును. ఎట్లన ?

మ॥ మడియన్ భీమసుతామనంబు రతిసం - భావ్యంబు నీసాత్తుగా జడచంద్రా! తలపోయు దేమొ? యడియా-సల్ మానుమింకేల? నా యొడయుం డానలుండయ్యె మన్మథబుధుం-డొక్కింత శ్రుత్యర్థమున్ దడవన్ సుందరనైషధాస్య విధు తా-త్పర్యంబునన్ దెల్పెఁబో! ॥

ఈపద్యము రూపకాలంకారమున నుడఁపఁబడినది. మృత్యుని మనస్సు చంద్రునిఁబోందు ననెడు సర్థముగల శుక్రికి నలముఖపరస్మ

గాంగల్పించుటలో నట్లు వ్యాఖ్యానించు స్మరవాక్యము ప్రమాణముగా నుపన్యసింపఁబడినది.

5 అర్ధా ప త్తి ప్ర మా ణ మె ట్ల న ?

తే॥ గీ॥ కాను నీకాను దీనఁ దా - ర్కాణ మరయఁ

బృథునితంబిని ! సంఢేహ - వృత్తి దొఱఁగె ।

లేకయుండినఁ గరికుంభ - లీలఁ గేరు

రమ్యకుచభార మేలీల - రహినినిల్చు ? ॥

తే॥ గీ॥ అగమముకన్న హేతువే - యధికమైన

నబ్ది యమునను నిండెజా - హ్నావినిఁ గాదు ।

కాకయుండిన మున్నీరు - గాంగతోయ

లీనమయి పొందు హరకంఠ - లీల నెటులు ? ॥

తొలిపద్యమున నవలంబనములేనిచో గురుతరకుచభారము నిలిచియుండుదుకానఁ గాంతకు నడుముకలదని యూహింపఁబడెను. ఇదియే యర్ధా ప త్తి. అర్ధాప త్తియన నొకవిషయము సిద్ధించుటకై మఱియొక విషయస్థితి నూహించుట.

రెండవ పద్యమున శబ్దప్రమాణముకన్న హేతువాద మధికమగు ప్రమాణమన్నచో సముద్రము యమునానదిచే నిండింపఁబడినటులు చెప్పవలసియున్నది. గంగచే సాగరము నిండింపఁబడినదని పురాణప్రసిద్ధము. గంగోదకము తెల్లనిది. సాగరోదకము నల్లనిది. కాన నీలజల యమునాప్రవేశ మూహ్యము.

6 అ ను ప ల బ్ధి ప్ర మా ణ మె ట్ల న ?

తే॥ గీ॥ ఎంతయరసియుఁ గాంచని - హేతువునను

దన్వి ! నీకానులేదంభు - తర్కమతులు ।

ఊతలేకయుఁ గుచగిరి - యుగ్మముంట

విరులవిలుదారి కన్నట్టు - విద్వేకాదె ? ॥

తార్కికులుగూడఁ బరిశీలించి కానులేదనిరి. ఇదియే యనుపలభిప్రమాణము. అనుపలభియన నెంత పరిశీలించినను వస్తువు కానఁబడకుండుట.

౧. సంభవప్రమాణమెట్లున?

తే॥ గీ॥ నిన్నఁగానిది నాకెట్లు - తెన్న నెల్లి?

సైతనంతయు; దుఃఖము - సహజమెంచ.

నైన నీమోల శరణార్థు - లైన నరుల

కెగులాదవిన సర్వేశ! - సిగ్గుకాదె?

కష్టములు తీరని శివభక్తుని వచనము. లోకగడఁగలుగని సుఖము భావియందును నాకుఁగలుగదు. దుఃఖము సహజము. దానిని సహించును. ఇట్ల దుఃఖము మున్నగువానికి సంభవప్రమాణము చూపఁబడినది. మఱియును :-

ఉ॥ ఎవ్వరు గొందరెంత రవ - హేళనరీతి మదీయవాణి వా

రవ్విధినుండ నేర్తురె? ర - సౌచితి; నాకృతిగాదు వారికై.

దవ్వులనుండు బుట్టువును - దగ్గితఁ గాంచును నాసముండు వా

క్రవ్వఁగ నేల? నేలదరి - గూడమ కాలమనంత మెమ్మెయిన్.

భవభూతి వచనము. నాకవితను హేళనముచేయువార లజ్జలు. నా

కవిత వారలకుఁ గాదు. నాసముండు దూర దేశమున నుండుట సంభవము.

లేకున్న బుట్టుటయైనను సంభవము. ఇట యతనికి సమానుఁడు లభించుటలో సంభవము ప్రమాణముగా గ్రహింపఁబడినది. మఱియును :-

శా॥ అన్నా! పాంథుండ! యేడనుండి; నగరంబందుండి; మేల్ వింతలే

మన్నా! కల్లనె? కల్లఁ జిత్తడిని జా - యన్ వీడి ప్రియంబువా.

డెన్నంగన్ మను; సత్యమానె? మనునం - చీవార్త వింటిన్ గదే!

యిన్నే తెన్నదు మేర, బుద్ధులును వే - లెయ్యేది గాకుండితేన్?

గ్రామీణునకును వాణిజ్యమునకై పట్టణమునకుఁబోయి వర్షాకాలమున

నింటికివచ్చు బాటసారికిని సంవాదము. గ్రామీణుఁడు విశేషము

లడుగ బాటసారి యువకుఁడొకఁడు వర్షాకాలమున భార్యనువిడిచియు

జీవించియున్నాడట యని వార్తను జెప్పెను. అది నిక్కమగుటలో సంభవమును బ్రహ్మాణముగా నాల్గవపాదమునఁ జూపెను. 'నిన్నఁ గానిది నాకెట్టు' లనెడు మొదటి యుదాహరణమున లోగడలేనిది భావి నెట్లగు? నని సంభవప్రమాణసిద్ధమగు సర్థము చూపఁబడినది. రెండవ పద్యమున సంభవింపఁదగు సర్థమునేకాక సంభవమును సాధించునట్టి యనంతకాలము మున్నగునవిగూడఁ జెప్పఁబడినవి. మూడవ పద్యమున సంభవముగూడఁ బద్యమునఁ గవిచే స్వవచనముచేతనే చెప్పఁబడినది. ఇది మూడింటికిని భేదము.

శ. ఐ తి హ్య మే ట్ల న ?

తే॥ గీ॥ భళిర ! మేలఁచ నీపరి - పాటి మాట

సర్వమానవ సమృత - ముర్వియందు ।

ఎంతకాలము తనువుండు - నంతకాల

మొందు మానవు నిలను నా - నందమంచు ॥

పరిపాటిమాట యనుటచే నీమాటకుఁ బ్రసక్త కానరాఁడని స్పష్టమగుచున్నది. పరంపరాగత వాక్యముగూడఁ బ్రమాణమగును. దీనినే మైతిహ్యమందురు.

సంస్కృష్టి సంకరాలంకారములు.

అర్థాలంకారములకుఁగాని శబ్దాలంకారములకుఁగాని తొకికభూషణము లకువలెఁ గలియకచేఁ గ్రొత్తతళ్ళకుఁ గన్పడునుగాన నరసింహన్యాయమునఁ గావ్యాలంకారములకు సంస్కృష్టియనియు సంకరమనియును నలంకార భేదములు చెప్పఁబడుచున్నవి.

రెండుగాని యంతకు నెక్కుడుగాని యలంకారములకు సంభవము ననుసరించి తిలలును దండులములును గలిసినరీతిగ వేటువేటుగ భాసించునట్లు సశమ్మేళనము సంస్కృష్టి యనఁబడును.

పాలు నీరును గలియునట్లు వేటువేటుగ భాసింపక మేళవించి నచో దానిని సంకరాలంకారమందురు.

మొదటిది తిలతండులన్యాయమనియు రెండవది శ్రీరసీరన్యాయ మనియును వ్యవహారము.

సంస్కృష్టి యొక్కవిధమేయగును. సంకరము నాల్గువిధములగును. అంగాంగీభూత సంకరము, సమప్రాధాన్య సంకరము, సందేహ సంకరము, ఏకవాచకానుప్రవేశ సంకరమనియు. ఇట్లు సరసింహాకారములగుల యలంకారము లైదువిధములు.

శబ్దాలంకారములకు సంస్కృష్టి యెట్లన ?

కం॥ కమ్మనితావుల యుమ్మని

కమ్మిన తుమ్మెదరొడన్ ము - ఛిమ్మన బొమ్మల్ ।

చిమ్మచుఁ గొమ్ముడివిడ నన

యమ్మొకచెలి రేచి చూపు - నడుకున్ నడుకున్ ॥

మాఘమున ననవర్ణనము. తుమ్మెద కమ్మకొన భీతిచే గనుబొమ్మలు చిమ్మచుఁ గొమ్ముడివిడ నొకచెలి చూపుచాలును జెదరింపజేయుచు వణంకెను.

చూపు+అడుకు :- చూపుచాలు. నడుకున్ :- చాంకెను.

ఇట 'మ్మ' యను సంయుక్తాక్షరము పలుమాతావృత్తి యగుటచే వృత్తనుప్రాసమనెడు శబ్దాలంకారము.

'నడుకు' ననెడు వర్ణసముదాయమునకు నావృత్తిచే ఛేకాను ప్రాసమనెడు శబ్దాలంకారము. ఈరెంటికినిఁ బరస్పరాపేక్షలేక కలయిక చూపుటచే నిది సంస్కృష్టి.

అర్థాలంకారములకు సంస్కృష్టి యెట్లన ?

కం॥ తమమంగము లలఁదెడు విధ

ము మహిన్ గాటుకను వోయె - ము గురియు సట్టుల్ ।

కుమతినరు సేవవలె నక

ల మనుజ దృష్టియును నిష్ఠ - లత్పము నొందెన్ ॥

అంధకార వర్ణనము. చీకటి, యవయవములను బూయుచున్నదా !
యనునట్టులును, వ్యోమము కాటుకను వర్షించుచున్నదా ! యను
నట్టులును నున్నది. ఇది యుత్పేక్ష.

మనుజులదృష్టి కుమతినరు సేవవలె నిష్ఫలమగుచున్నది. ఇది
యుపమాంకారము. ఈరెంటికిని బరస్పరాపేక్షలేకయే కలియక
చూపబడినది. కాన సంస్కృతి.

శబ్దార్థాలంకారములకు సంస్కృతి యెట్లన ?

కం॥ సురతరు సుమరుచిరము సుర

చిరనుత మంజీరమంజు - శింజిత మంబా ।

చరణసరోజము మహిషా

సురమస్త కులిశహేతి - శుభ్రతి నిడుతన్ ॥

మందారపూలచే మనోహర మైనట్టియును, దేవతలచే నుతింపబడిన
మంజీరములయొక్క మధురధ్వనికల, యంబాచరణసరోజము శుభము
లనిచ్చుగాత. ఇట వృత్త్యనుప్రాసమునకును జరణసరోజమనెడు నుప
మాంకారమునకును సంస్కృతి.

సంకరాలంకార ప్రకరణము.

ఉ॥ సోఁతుచుదెమ్మెల్ చివురు - జొంపములన్ గదలింపనూఁగు పెన్

మాఁతులక్రింద నీడలుగ - నన్ నెలసింగము నింగిబొంగి చే ।

తాఁతుచు వేటువెట్టుగతి - దట్ట దునింగినరూపునట్టు నా

చీకటిగౌరుమేని పెను - జీరికలట్టు నణంకెనత్తటిన్ ॥

శిశుపాలవధకావ్యమున రైవతకగిరి వర్ణనము. వెన్నెలలో జెల్లనీడలు
వర్ణింపబడుచున్నవి. పిల్లగాలిచే గదల్పబడిన చెట్లక్రింద నూఁగెడు
నీడలు చంద్రుడనెడు సింగముచే ఖండింపబడిన రూపుగల చీకటి
యనెడు నేనుఁగుయొక్క మేనితునుకలా ! యనునట్టు వణఁతుచున్నవి.

ఇట నెలసింగము, చీకటిగౌరు, అనుచోట రూపకము. నణం
కుటయనెడు సాధర్మ్యముచే నీడలకు నప్పుడే నఱుకబడిన మేనిచీరిక

అతో, దాదాత్మ్యసంభావనము చేయఁబడుటచే నిది యుత్ప్రేక్షాలంకారము. మఱియును దునుంగు ధాతవునకు నాకృతిచ్ఛేదము ముఖ్యార్థము. స్వరూపనాశము గౌఞార్థము. ఈరెంటికిని నభేదాధ్యవసాయము చేయఁబడుటచే నిది యభేదాతిశయోక్తి. ఆకృతిచ్ఛేదరూపమగు ముఖ్యార్థము గౌరు (ననుంగు) తోను, స్వరూపనాశరూపమగు గౌఞార్థము చీకటితోను నవ్యయించునని తెలియఁపగు. ఈయభేదాతిశయోక్తిచేరూపకము సిద్ధించుచున్నది. ఈరూపకముత్ప్రేక్షను సిద్ధింపఁజేయుటచే దీనికంగమగుచున్నది. ఉత్ప్రేక్షాలంకారమనియని తెలిసినది.

రూపకములేనిచో నీడలు తునింగినరూపునట్లు మేనిచీరకల్ట్టు నణంకె ననునంత సూత్రమునే చెప్పినచో నుపమయే యగునుగాని యుత్ప్రేక్షకానేరదు.

కాన నిట యతిశయోక్తిరూపకోత్ప్రేక్షలకు నంగాంగి భావముచే సంకరమని దెలియనలెను.

ఇచ్చట నొకశంక గలుగుచున్నది. నెలసింగము, చీకటిగౌరు, అనుచోట నెలయ నెడు సింగము, చీకటియ నెడు గౌరు, అని విగ్రహవాక్యము చెప్పినచో రూపకసమాసమగునట్లు, సింగమునంటి నెల, గౌరునంటి చీకటియని విగ్రహవాక్యముచెప్పిన నుపమితి సమాసమగును. ఈయపమితసమాస మాశ్రయించి నీడలు మేనిచీరకల్ట్టు నణంకెననుచోట నుపమయే చెప్పనచ్చునుగదా? యని.

దీనికి సమాధానమేమనిన? తునింగినరూపునట్లు న నెడు చీకటి గౌరు విశేషణమును బరిశీలింప నచ్చట రూపకసమాసమే కాని యుపమితసమాస మాశ్రయింప వీలుకాదని యంగీకరింప వలసియుంటయే.

అదియెట్లునిన? రూపకసమాసమున నెలసింగమునుచోట సింగమునకుఁ బ్రాధాన్యముండును. చీకటిగౌరునుచోట నేనుంగునకుఁ బ్రాధాన్యముండును. ఉపమితసమాసము నాశ్రయించి నచో వరుసగ నెలకును జీకటికినిఁ బ్రాధాన్యముండును.

తునింగిన రూపువట్టు ననువిశేషణ వాచకపదమునకు నాకృతి చేర్చదము ముఖ్యార్థమనియు స్వరూపనాశము సాధ్యవసానలక్షణా మూలకమగుటచే నప్రధానార్థమనియును జెప్పియుంటిమికదా? విశేషణము తానప్రధానమగుటచే మఱియొక ప్రధానమగు నర్థముతో నన్వయించునే కాని తనతో సమానమగు నప్రధానార్థముతో నన్వయింపద నెడు న్యాయముకలదు. 'గుణానాంచసర్థత్వా దసంబంధః సమత్వాత్' అనునది న్యాయాకారము.

ఈన్యాయమునుబట్టి యీవిశేషణముయొక్క ముఖ్యార్థమునకు రూపకసమానములో ముఖ్యమగు నేనుఁగుతో నన్వయము సమంజసముగ నుండునుగదా? కాన నీవిశేషణముయొక్క ముఖ్యార్థమగు నాకృతిచేర్చదమున కన్వయసిద్ధికై చీకటిగొరనుచోట రూపకసమాన మాశ్రయింపక తప్పదని చెప్పవలెను. దీనిమూలమున మేని పెనుఁజీరిక లట్టు వణంకెననుచోట నుత్తేక్షయేయని సిద్ధాంతీకరింపవలెను.

ఒకవేళ నుపమిత సమాసార్థములోఁ బ్రధానమగు చీకటితోఁ దునుఁగుధాతువుయొక్క సాధ్యవసానలక్షణామూలకమగుస్వరూపనాశ రూపార్థగర్భితమగు నాకృతిచేర్చదకర్తృత్వ కర్మత్వ మన్వయించినను ముఖ్యార్థమగు నవయవచేర్చదరూపార్థముయొక్కయన్వయముచేవచ్చిన స్వారస్యము సిద్ధింపదుకాన నుపమితసమానము నంగీకరించి యపమాలంకారమనుట తగదు.

కాన నుత్తేక్ష సిద్ధింపవలెనన్న రూపకమాశ్రయింపక తప్పదు.

'వలెన్' 'అట్లు' అను పదములు సాదృశ్యబోధకములుగఁ బ్రసిద్ధములగుటచేత సంభావనాబోధకములు కావలెనన్నచోఁ దాత్పర్యగ్రాహకమొకటి కావలసియున్నదికాన నిట రూపకమునే సంభావనా గ్రాహకమునుగా గ్రహించినగాని యుత్తేక్ష సిద్ధింపదని భావము.

ఇటు యొకశంక గలదు. సంభావనాగ్రాహకమునుగా రూపకమును జెప్పుకున్నను దునింగిన రూపమునట్లు ననెడు సధికవిశేషణ

మును జెప్పినంతమాత్రముచే నీడలకు మేనిచీరకలతోఁ దాదాత్మ్య సంభావనము సిద్ధించునుగదా? యని.

దీనికి సమాధానమేమనిన? అట్లయ్యును నాకృతిచ్చేదనాది రూపమగు కార్యమును సమారోపించుటకు నిమిత్తముగఁ జంద్రుని యందును జీఁటియందును హంతృహంతవ్యరూపమగు చేతనపదార్థ ములయొక్క నృత్తాంతము నారోపింపక తప్పదు. ఇట్లగుటచే సమా సోక్తి, సంభావనాగ్రాహకమగునుగాన సమాసోక్తిని నుత్ప్రేక్షకును సంగాంగిభావసాంకర్యమగును.

పైనిజెప్పినరీతిగ రూపకము సంభావనాగ్రాహకమన్నచో సతిశ యోక్తిరూపకోత్ప్రేక్షలకు సంగాంగిభావ సాంకర్యమగుచున్నది.

స మ ప్రా ధాన్య సంకర మెట్లన?

తే॥ గీ॥ ఒనరదుముకుచు నుచ్చప - యోధరముల

మధ్యమారుణ నాయక - మహిత మగుచు ।

అభిలక్షికి మరకత - హారమట్ల

పరఁగు భానుతురంగమ - పంక్తిఁ గొలుతు ॥

భానుతురంగమపంక్తినిఁ గొలుతును. అది మేఘపంక్తిపై దుముకుచు, ననూరుడు నేతగాఁగలదియై గగనలక్షికి మరకతహారమా! యను నట్లున్నది.

ఇట పయోధరశబ్దమునకుఁ గుచములును మేఘములును సర్థ ద్వయము. అరుణ నాయకశబ్దమునకు నెఱ్ఱుని నాయకమణియును సూర్యసారథియు సర్థద్వయము. పై శ్లిష్టార్థములకు సభేదాధ్యవసాయము. దీనిని సభేదాధ్యవసాయోక్తియందురు. వీనిలో నొకయర్థము గగనలక్షియందు నాయికావ్యవహార సమారోపమునకుఁ బోషక మగుచున్నది, రెండవయర్థము తురంగమపంక్తియందు మరకతహార తాదాత్మ్యము నుత్ప్రేక్షించుటకు సాధనమగుచున్నది. ఇందు మొదటిది సమాసోక్తియు రెండవది యుత్ప్రేక్షయు నగుచున్నవి.

పైయతిశయోక్తి లేకున్న సమాసోక్తియును నుత్పేక్షయును సిద్ధింపవని తెలియవలయును.

పై యుత్పేక్షయును సమాసోక్తితోఁగలిపియే యేకకాలమునఁ బైయతిశయోక్తిచే నెఱ్ఱిచూపఁబడుచున్నది. మఱియు నీసమాసోక్తు యుత్పేక్షలకుఁ బరస్పరోపకారకభావము తుల్యము. అనఁగా రెండును సమప్రాధాన్యము కలవికాన నిట సమప్రాధాన్య సంకరము. మఱియును :-

తే॥ గీ॥ అంగుళులవోలె జకురచ - యంబుఁ దిమిర

సంచయంబును ఘృష్టుల - జక్కఁబట్టి ।

కుట్టలీకృత కంజచ - టువును విధుఁడు

రజనిముఖమును జుంబించు - రహినిఁ దోచె ॥

చంద్రోదయ వర్ణనము. చంద్రుఁడు, వేళ్లతోఁ గేశసముదాయమును వలెఁ గిరణములచేఁ జీకటినిఁబట్టి కుట్టలీకృత కంజచటువగు రజని ముఖమును జుంబించుచున్నాఁడా! యనునట్లు లుదయించుచున్నాఁడు.

ఇట చుంబన ముత్పేక్షింపఁబడినది. ఆ యుత్పేక్షయును నిశా చంద్రులయందు నాయికానాయకవ్యవహార సమారోపము చేయఁబడ నిదే సంభవింపదుకాన నట్టి వ్యవహారసమారోపమగు సమాసోక్తి గర్భితముగానే భాసించుచున్నది.

ఈసమాసోక్తిగర్భితయగు నుత్పేక్షకు నంగుళులవోలె ననెడు వాక్యార్థోపమయును గంజచటువనెడు సమాసార్థోపమయును సాధక ములగుటచే నాయుపమలు పై యుత్పేక్ష కంగములగుచున్నవి.

పైయపమ లుత్పేక్షాసమాసోక్తులు రెంటికిని సాధకములగు టచేసీరెంటికిని నంగములగుచున్నవని తాత్పర్యము. మొదటి పద్య మందువలె నీపద్యమందునను నుత్పేక్షా సమాసోక్తులు రెంటికిని నేక కాలముననే స్ఫురణముంటచే సమప్రాధాన్యసంకరము కలదు.

అలోచింపఁ బై యపమలచేఁ బ్రస్తుత పదార్థములగు చంద్రుఁ డు, రాత్రియు నీరెంటికి సంబంధింపఁబడిన ధర్మములే చెప్పబడుచున్నవి కాని యప్రస్తుతములగు నాయకునకును నాయికకును సంబంధించిన ధర్మములు చెప్పఁబడుటలేదు.

ఎందుచేతనన ? అంగుళులవోలె ఘృష్టులనెఱు వాక్యోపమలోను, కంజచక్షువను సమాసోపమలోనుగూడ నుపమేయ పదార్థములగు ఘృష్టులనఁగాఁ గిరణములకును బద్ధమునకును బాధావ్యముండుటచే తను నాపదార్థములు ప్రస్తుతములగు చంద్రుని రాత్రిని సంబంధించినచే కానియప్రస్తుతినాయికానాయకులను సంబంధించినవి కాకుంటచేతినును.

మఱియు నుత్ప్రేక్షాసమాసోత్తులలో రెండింటఁ బ్రకృతాప్రకృతి నెస్తువులయొక్క సాధారణధర్మసమర్పణ మపేక్షితిముకదా ? ఆరెంటును నుత్ప్రేక్షలోఁ బ్రకృతాప్రకృతములకు సాధారణములగు గుణ క్రియారూప నిమిత్తాపేక్ష కలదు. సమాసోక్తిలో విశేషణ సామ్యాపేక్షకలదు.

కాన నుపమాలంకార ముత్ప్రేక్షాసమాసోత్తుల కంగమెట్లు కాఁగలదని సంశయము కల్గుచున్నది.

దీనికి సమాధానమెట్లు ?

పద్యమందలి వోలెనెఱు పదమును ఘృష్టులతోఁగూడ సంబంధింపఁజేసి యంగుళులవోలె ఘృష్టులఁ దిమిరచయంబును బట్టియనెఱు రీతిగ ఘృష్టులవోలె నంగుళులఁ జికురచయంబును బట్టియని వాక్యాంతరమును గల్పించి, యట్లే కంజచక్షువనుచోటఁ జక్షువునంటి కంజమును రీతిగఁ గంజమునంటి చక్షువని సమాసాంతరమును గల్పింపవలెను. ఈరీతిగఁ బ్రకృతములగు నిశాచంద్రులకువలె నప్రకృతములగు నాయికానాయకులకును బ్రత్యేక ధర్మములు సంపాదింపఁబడవచ్చును.

ఇట్లు సంపాదింపఁబడిన ప్రత్యేక ధర్మములకు నభేదాధ్యవసాయముచేసి పై ప్రకృతాప్రకృతములకు సాధారణధర్మము సంపాదించి పైయలంకారములకునంగాంగీభావము సాధింపవచ్చునని సమాధానము.

ఈరీతిగ ధర్మసౌమ్యము సంపాదించుటకు వాక్యభేదసమాస భేదముల నాశ్రయించుటయును బిమ్మట నభేదాధ్యవసాయము నాశ్రయించుటయును బ్రయత్న గౌరవమన్నచో మఱియొక రీతిగ ధర్మసౌమ్యము సంపాదించవచ్చును. ఎట్లున ?

ఉపమాలంకారము భేదాభేదోభయప్రధానమని యాలంకారిక సమ్మతము. అనఁగా భేదాంశమును నట్లే యభేదాంశమును నీరెండును బ్రధానములుగాఁగలది.

ప్రకృతమున సదృశములగునట్టి, ప్రకృతగతములగు ఘృష్టి తిమిరకంజములకును, అప్రకృతగతములగు నంగుళిచికురచయ చక్షువులకును బ్రాతిస్వికరూపముచే ననఁగా వైయక్తిమగు నంగుళిత్వమరీచి త్యాది రూపముచే భేదము కలదు, అట్లే యుభయమును సంబంధించినట్టియు సాదృశ్యమున కుపకరించునట్టి యంగుళిమరీచుల రెంటికిని సంబంధించిన తనుత్వము దీర్ఘత్వము, కేశసంచయము తిమిరముల రెంటికిని సంబంధించిన యావరణత్వము, నీలత్వము, లోచనములు కంజముల రెంటికిని సంబంధించిన దీర్ఘత్వము కాంతిమత్వమనెను రూపముచే నభేదము గూడఁగలదు.

పై యభేదాంశమును మాత్రమునే ప్రయోజనానుసారముగ గ్రహించినచోఁ బ్రకృతాప్రకృతములగు చంద్రనాయకులకును, నిశానాయికలకును సాధర్మ్యము సిద్ధించుచున్నది.

ఈ సూక్ష్మపద్ధతిచే నుపమాలంకార ముత్ప్రేక్షాలంకార సమాసోక్త్యలంకారములకు నంగభావమగునట్లు సాధింపవచ్చును. ఇది మొదటిరీతికన్న లాఘవముకలది. కాన నీరీతిగ నైనను నంగాంగీభాసము సాధింపవచ్చునని సమాధానము.

కాని యీరెండవపద్ధతిలో నొక శంక కలదు. ఏదియన ? ఉపమాలంకారమునఁ బ్రధానములగు భేదాభేదాంశముల రెండింటిను భేదాంశమునువిడిచి యొక యభేదాంశమునే యుపయోగించుకొనుటకు

దీనికి సమాధాన మెట్లన ? ఒక వస్తువునందు నవినాభావసంబంధముచేఁ గలిసియున్న రెండు ధర్మములలో నొక ధర్మము ప్రయోజనకారి కాకున్నను రెండవధర్మమొకటియే ప్రయోజనమును సాధింపవచ్చును. దీని కుదాహరణమెట్లన ? సూర్యకిరణములలోఁ గాంతినిచ్చు శక్తియును వేడిమినిచ్చు శక్తియు నీరెండును గలిసియున్నను కీతి బాధను బోఁగొట్టుకొనఁదలఁచు గుడ్డివానికి నొక్క యష్టశక్తియే యుపకరించుచున్నది.

అట్లే ప్రకృతమునఁగూడ నొక యభేదాంశము మాత్రమే ప్రయోజనమును సాధింపవచ్చునని సమాధానము.

ఇట్లంగీకరింపనిచోఁ గొన్ని ప్రసిద్ధములగు నుదాహరణముల నుపమాంకారము సిద్ధింపనేరదు. ఎట్లన ?

తే॥ గీ॥ కెంపుగందము నలది ము - తైంపు సరిని

బాహుశిరమునఁ దిగుచునీ - పాండ్య నృపతి ।

చఱులఁ దొలియెండ కెంపును - జాట వాక

పెలికిఁ గ్రొక్కెడు మలతేడు - నలఁ జెలంగు ॥

ఇందుమతీ స్వయంవరములోఁ బాండ్యుని సన్దేశము. ఇట యుపమానోపమేయములగు నదిగ్రాజ పాండ్యరాజులకు ధర్మసామ్యము గన్పట్టదు. పాండ్యుని పక్షమున రక్తచందనము ముత్యాలసరులును గలవు. అదిగ్రాజు పక్షమున లేతయెండయును గొండకాలువయును గలవు. కాన ధర్మసామ్యమునకై తొలియెండ కెంపుగందములకును ముతైంపు సరి కొండవాకలకును రక్తిమ ధావశ్యము మున్నగు ననుగత ధర్మములచే నభేదాంశము మాత్రమునే సాధనముగా స్వీకరించి యుపమాంకారమును సాధింపక తప్పదు. కానఁ బై సమాధానము యుక్తియుక్తముగనే యున్నది.

కాలభేదమున్నను రెండలంకారములకు సమప్రాధాన్య సంకరమును జూపట్టుచున్నది. ఎట్లన ?

తే॥ గీ॥ కడలి తనతంబుగాగ్ని భా - గముల ఘేన

చందనంబును నూరెడు - చందమమరు ।

దానిఁ దొగతేడు కరములఁ - దాల్చి దెసలు

బోటులకుఁ బూతలఁదెడు - పోల్కె వజ్రలు ॥

ఈపద్య ముత్పేక్షాలంకారములో నుదాహరింపఁబడినది పద్యార్థమచ్చుటనే చూడనగు. ఇట పరస్పరాపేక్షలేనట్టి వాక్యద్వయముచే జెప్పఁబడుటచే నుత్పేక్షలు రెంటికినిఁ గాలభేదమున్నను సమప్రధాన్యము కలదు. “దానిఁదొగతేడు కరములఁదాల్చి” యనుటచే ఘేనచందన నెడు రూపకముయొక్క యపేక్ష రెండవయుత్పేక్షకుఁ గలదు. కాని మొదటి యుత్పేక్షయొక్క యపేక్ష యెంతమాత్రమును లేదు కదా ?

“అంగకంబులఁ బూతలఁదెడువోలెదమంబు” అను మున్నగు చోటునందువలె నిచ్చటఁగూడ. నుత్పేక్షాద్వయమునకు సంస్కృప్తి యనియే యేలచెప్పగాదని శంక కలుగవచ్చును. కాని లోకసిద్ధమగు గందమురాచుటయును బిమ్మటఁ బూయుటయు ననెడు పౌర్వాపర్యము యొక్క రీతిననుసరించి యుత్పేక్షల రెంటియొక్క పౌర్వాపర్యమును జూపుటలోఁ జమత్కారాతిశయము కన్పట్టుటచేఁ గేవల సంస్కృప్తి యనుటకన్న సంకరమనుటయే తగును.

కాన స్వర్గమనెడు నొకఫలమునే సాధించునవి యగుటచే దర్శ పౌర్ణమాసాది యాగములకువలెఁ గాలభేదమున్నను బైనెఁజెప్పఁబడిన రీతిగఁ జారుత్కృతిశయ రూపమగు నొక ఫలమును గూర్చి సాధనభూత ములగుటచేఁ బైయుత్పేక్షలు రెండును గాలభేదమున్నను సమప్రధానములగుచున్నవి.

సంఘేనా సంకర మెట్లన ?

తే॥ గీ॥ మొగుటదొఱగిన చందురుఁ - దగులుజ్యోత్స్న

యమరు కడలినిఁ జొచ్చుజా - హ్నవిర యీపె ।

ఇట్టులీడగు నాజంట - నెంచి పోరు

లోకట నాడిరి నరపతు - లకట వగవ ||

ఇందుమతీ స్వయంవరానంతరము పౌరవాక్యము. ఇట యీపెయనెడు సర్వనామమునకు నజనివరించిన యిందుమతి, మేఘనిర్మూల్యగు జ్ఞోత్స్నయో యగుననెడఁబరీతిగ వాక్యసమన్వయము చేసినచో సదృశ ములగు వాక్యార్థములు రెంటికి నైక్యారోపముంటుచే నిదర్శనాలంకారమగును.

లేక యీపెయనుదానికిఁ గేవల మిందుమతియే యర్థమైనచో నాపె యజనివరించినది యనెడు సర్థము పద్యమున వాచ్యముగఁ జెప్పఁబడుటన్నను బ్రసంగవశమునను, నిట్టులీడగు జంట నెంచి యను దానిచేతిను దెలియఁబడుచున్నది

ఇట్టి యిందుమతీకర్తృకమును నజకర్తృకమగు వరణరూపార్థము బింబరూపవాక్యార్థము. దీనికిఁ బ్రతిబింబరూపకమగు కౌముదీశశి సమాగమరూపమగు నప్రస్తుత వృత్తాంతమును బ్రకృత ధర్మిపదార్థమగు నిందుమతియందు లగింపవలెను. ఇట్లారోపించినచో లలితాలంకార మగును.

ఈరీతిగ నిట నిదర్శనమా? లేక లలితమా? యనెడు సందేహ ముండుటచే సందేహాసంకరము. మఱియును :-

మ|| అగుచోనిందువు తాఁగరంగి హృదయం - బాడించు పీయూషవా

పిగ నాకందును నల్లకల్పగుమిగాఁ - బెంపొందుచో నందు ని ।

మ్ముగ నేఁగోర్కెలు దీరునట్టు జలక - మ్ముల్ సేయఁగాఁ బుట్టు పై

త్య గురుత్వంబున మారవహ్ని వెత మా-యన్ ద్రోయ శక్యంబగున్ ||

విరహిణీవాక్యము. చంద్రిడు సతనికళంకమును గ్రహముగ నమృత హృదముగను గలువలుగ నైనచో నందు స్నానమొనరింపఁ దాపము శమించుననెడు సర్థము. తాత్పర్యవిషయమైనచో. నిట సంభావనా లంకారమగును.

లేక యిట్టి హాస్యమెన్నడును సంభవింపనేరదుకాన నాతాపము శమించుటయు నసంభవము. ఈయర్థము తాత్పర్యవిషయమైనచో నొక యర్థమునకు మిథ్యాత్వసిద్ధికై మఱియొక మిథ్యాార్థమును నుపన్యసించుటచే మిథ్యాధ్యవసీతి యగును. ఇట్లు రెండువిధములుగ నలంకారము సంభవించుటకు నవకాశముంటుందేనిట సందేహ సంకరము.

కం॥ స్ఫటికపుం గడవల నుంటన్

స్ఫుటమగు తెల్లండనంబు - వొందిన నీటన్ ।

పాటమరిలన్ ముత్తైపులత

యటఱ్ఱూచెడు పూలనీదు - యశముప మింతున్ ॥

రాజస్తుతి. స్ఫటికపుం గడవలనుంటుందే దెల్లనిదియగు నీటువోయముత్తైపులత పూయ నాపువ్వుతో నీకీర్తి నుపమింతును. దీనిచే గీర్తి ధావశ్యాతిశయము చెప్పబడినది. ఇటకూడ సంభావనా మిథ్యాధ్యవసీతులకు సందేహసంకరము.

కం॥ విసమును గొక్కుచుఁ బొరిబొరి

బుసలన్ గొట్టుచును మొదల - భుజగంబుండన్ ।

రసనను దనిపెను సండ్లను

బొసఁగెను మ్రోకబ్బియునును - బొసఁగదు చేరన్ ॥

ఫలభరితమగు వృక్షము లభించినను నిట్టిచాము మొదల నున్నచో బ్రయోజనము శూన్యము.

ఇట భుజగవృత్తాంతముచే రాజద్వారమందు నడ్డుకొనుచున్న ఖలవృత్తాంతముకూడ స్ఫురించుచున్నది. భుజగవృత్తాంతము పుస్త్రుతమగుచో నపుస్త్రుతమగు ఖలవృత్తాంతము గమ్యమానమగుచో నిట సమాసోక్తి యగును.

లేక పుస్త్రుతమగు ఖలవృత్తాంతమును స్ఫురింపజేయుటకై యపుస్త్రుతమగు నురగవృత్తాంతము వర్ణింపబడుచో నపుస్త్రుతప్రశంస యగును. లేక పుస్త్రుతమగు నురగవృత్తాంతముచే సమీపమందున్న

ఖలునిన్మత్తాంతముగూడ స్ఫురింపజేయుటకుచో రెండును బ్రస్తుతము
లగుటచే బ్రస్తుతాంకురాలంకారమగును. కాన నిది సందేహసంకరము.

ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరము.

ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరము శబ్దాల్లంకారములు రెంటికినిఁ
గలసియేయగునని చెప్పి కావ్యప్రకాశకారుఁ డిట్లు లుదాహరించెను.

కం॥ మంజుల కరకింజల్కము

రంజితమును బొద్దుదుద్దు - రహి నప్తదిశా ।

మంజుల దళగత తిమిత్తరం

శిం జను దివసాంబుజంబు - లీల మొగిచ్చెన్ ॥

కిరణముల నెగు కేసరములు కలదియును, సూర్యుడనెగు దుద్దుచే
విరాజిల్లుచున్నట్టియును, అప్తదిశలనెగు దళములు గలిగినట్టియును
జీకటియనెగు తుమ్మెద గల దివసమనెగు పద్మము ముకుళించెను.
సూర్యాస్తమయ వర్ణనము.

ఇటు యొకపదమునందే రూపకమనెగు నల్లంకారమును,
అనుచ్ఛాసమనెగు శబ్దాల్లంకారమును గలసి యొకకాలముననే భాసిం
చుటచే రెంటికిని నేకవాచకానుప్రవేశ సంకరము.

ఒక పద్యమందు భిన్నభిన్నపదములచే వేఱువేఱుగ శబ్దాల్లంకారములు
చూపబడుచో సంస్కృష్టియే యగును. కాని పై పద్య
మున సంకరమే యగుచున్నదని.

అలంకారసర్వస్వకారుఁడీరీతిగఁ జెప్పియున్నాఁడు. వాచ్యములగు
రెండలంకారము లొక వాచకపదమున సమావేశ పఱుపబడుటయే
యొకవాచకానుప్రవేశ సంకరమనియును నట్లగుటయే స్వరససిద్ధమని
యునునుడివియున్నాఁడు.

మఱియును వాచకపదము వాచ్యప్రతియోగికము (వాచ్యార్థము
ప్రసంగసంబంధిగాఁగలది) యని తలచి యల్లంకారములకుఁ
గూడ నేకవాచకాను ప్రవేశసంకరము నుదాహరించినాఁడు, ఎట్లన?

తే॥ గీ॥ రమ్యపుష్కర భాసిత - రంగ శోభ ;

హృద్యసంచారిత మృదంగ - వాద్యమమరు ।

నాట్యశాలల నేపట్ట - ణమునఁ జెలఁగి

భామలాడుదు రుద్యాన - వాసినలెను ॥

నగరవర్ణనము. భామలాడ్యానవాసినలె నాట్యశాలలయందునను నాడుచుండును. నాట్యశాలలు, రమ్యమగు పుష్కరవాద్యములచే ననఁగా వాద్యభాండములచే భాసితమగు రంగస్థలముయొక్క శోభయును, హృద్యముగఁ బ్రసరింపఁజేయఁబడిన మృదంగవాద్యములును గలవి. ఉద్యానవాసి మెట్టిదనిన, రమ్యమగు పద్మములచేఁ బ్రకాశించు తరంగములయొక్క శోభయును, ఈదుటచేఁ జేయఁబడిన మృదంగధ్వనివంటి ధ్వనియును గలది.

మొదటిపాదమున శబ్దశ్లేషము కలదు. రెండవపాదమున సర్థసామ్యముంటచే నుపమాలంకారమును గలదు. ఈరెండును. 'వలె' ననెడు నేకవాచక శబ్దముచేఁ జెప్పఁబడుటవలన నిట యేకనాచకాను ప్రవేశ సంకరమని యలంకార సర్వస్వకారుని మతిము.

కాని యది సరికాదు. ఏలయన? రమ్య పుష్కర భాసితరంగ శోభ మున్నగు పదములచే శ్లేషవశమున నచ్చు సర్థద్వయమునకు నభేదాధ్యనసాయమును జెప్పి తన్మూలకమగు నతిశయోక్తిచే లభ్యమగు ధర్మసామ్యమే 'వలె' ననెడు వాచకపదముచేఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్నదికాని కేవలము శ్లేషరూపకమగు శబ్దసామ్యము ప్రతిపాదింపఁబడుటలేదు.

ఈరీతిగ శ్లేషముచేవచ్చిన యర్థద్వయమునకు నభేదము సద్వనసించి తన్మూలకమగు ధర్మసామ్య మంగీకరింపఁబడనిచో నీక్రింది పద్యమున సమాసోక్తి సిద్ధింపనేరదు.

తే॥ గీ॥ మాన్యరాగంబు గొన్నట్టి - ధన్య సంధ్య

జారుచున్నది యంబర - మేర్చి తానె ॥

రాగమనఁ బేర్చుచునియును నెఱ్ఱఁదనమనియు నర్థద్వయము. అంబర
మన వస్త్రమనియు గగనమనియు నర్థద్వయము. సంధ్యాకాలవర్ణనము
పరిస్థితియు. దానిచే నాయికావృత్తాంత మప్రస్థితియు గమ్యమాన
మగుటచే నిట సమాసోక్తి యలంకారము. ఇట్లక్షేపనశముచే వచ్చిన
యర్థద్వయమునకు నభేదము నధ్యవసించనిచో విశేషణసామ్యము
లేదు కాన సమాసోక్తి సిద్ధింపనేరదు కదా ?

మఱియును 'నల' ననెడు పదముచే శబ్దసామ్యము చెప్పఁబడి
నను నాపదమునకు నుపమానవాచకత్వమే కలుగుగాని క్షేపవాచక
త్వము కలుగనేరదు. కాన శబ్దసామ్యమున్నచోటఁగాని యర్థసామ్య
మున్నచోటఁగాని యుపమయే చెప్పవలెను. అట్లంగీకరింపనిచో

కం॥ క్షేపనమున నెటు చంద్రుం

డౌఁ దాపనవిధినిఁ దపనుఁ - డౌ నిలనెట్టుల్ ।

పోడిన్ జనరంజనమున

సాదుగ రాజుయె నతఁడు - సార్థత నట్టుల్ ॥

ఇట్ల సార్థకనామము కలుగుటయనెడు శబ్దసామ్యమే కాని యర్థసామ్య
ములేకుంటచే నుపమాలంకారము సిద్ధింపనేరదు. కాన నుపమాస్థితై
శబ్దసామ్యముగూడ స్వీకరింపక తప్పదు.

ఈరీతిగఁ గావ్యప్రకాశకారుని మతమును నలంకారసర్వస్వకా
రుని మతమునుగూడ సమంజసములుగావు.

మఱియేమన ? ఎచ్చటఁ బదములచే నొకయర్థమే చెప్పఁబడఁగా
నాయర్థములోనే యలంకార ద్వయలక్షణములు గన్పట్టునో యట
నాయలంకారద్వయమునకు నేకవాచకానుప్రవేశ సంకరమని సిద్ధాం
తము. ఎట్లన ?

మ॥ అల జాబిల్లి వెలుంగు పైపయిని డా - యస్ జెమ్మలూరంగ నా
నెలరాలూదుల నీటి వెల్లువలు పూ - నిన్ బాట సేకక్రియల్ ।

గలుగజోకయె యేప్రమిటి కొనల - ల్లన్ నీచు భీమాత్మజా
లలితోద్యానము చూడ్కిఁ జూరఁగొన వ్రా - లన్ నిల్చె నాహంస
తాన్ ॥

దమయంతీ ప్రమదవనములోని చెట్లకుఁ జంద్రకాంతశిలలు కుదురులుగఁ గట్టిసంక్లుప్త నర్జింపఁబడుటచే నిట నస్తునమ్మద్ది వర్ణ నారూపముగు నుదాత్తా లంకారము కలదు. అసంబంధ నస్తుసంబంధరూపముగు సతిశయోక్తి యును గలదు. కాన నీరెంటికిని నేకవాచకాను ప్రవేశసంకరమని తెలియవలయును.

ఇట యొక సంశయము కలదు. ఎట్లన ? ఉదాత్తాలంకారముండు చోటుల నెల్ల ససంబంధాతిశయోక్తి నియతముగుటచే నీరెంటికి సాంకర్య ముచెప్పదగదు. విభిన్నములగు ననకాశములుగల యలంకారములకు నట్లు సంకరము చెల్లునుగాని సమనియతములగు సలంకారముల కట్లు చెల్లదు.

దీనికి సమాధానమెట్లున ? ఉదాత్తాతిశయోక్తులు సమనియత ములగు సలంకారములు కావు. దివ్యలోకగతముగు సంపత్సమ్మద్దిని వర్ణించుతావుల సతిశయోక్తికిఁ జోటులేదు. దివ్యలోకమున నట్టి సంపత్సమ్మద్ది సంభవించుటచే. కాన నట్టితావుల నుదాత్తాలంకారి మొక్క టియే కలదని చెప్పవలెను.

అట్లే శౌర్యము, ఔదార్యము మున్నగు వానిని సతిశయముగా వర్ణించుతావుల సతిశయోక్తియే కాని యుదాత్తాలంకారము కలుగ నేరదు. ఈరీతిగఁ బ్రత్యేకముగ ననకాశముగల యీరెంటికి నీవద్యమున సంకరము చూపఁబడినది.

ఈరెంటికినిఁ బరస్పరము నుత్థాప్యోత్థాపక భావముగాని స్వాతంత్ర్య పారతంత్ర్యభావముగాని లేకుంటచే నంగాంగీభావము లేదు.

అభిన్న శబ్దములచే నుదాత్తాతిశయోక్తులు రెండును బ్రతిపాదింపఁబడుటచే నీరెంటికిని సమప్రధాన్యసంకరమును సంభవింపదు.

భిన్న భిన్న ప్రతిపాదకశబ్దములచేఁ బ్రతిపాదించఁబడిన యర్థస్వయమునకు సంబంధించిన యలంకారములకే సమప్రధాన్య సంకరము సంభవించును.

సందేహసంకరమును గాదు. సందేహవిషయములగు నలంకారములకు విగుప్తకోటులఁ బ్రవేశముండవలెను.

కానఁ బై పద్యమున నేకవాచకానుప్రవేశసంకరము నిర్వివాదము.

కొన్ని తావుల సంకరములకు సంకరము గూడఁ గన్పట్టుచున్నది. ఎట్లన?

చ॥ రతుల విసూత్రహారముల - రాలిన ముత్తైమునూడ్చ వాకిటన్

గతులఁజెలంగు బాలికల - కాళ్ల యలక్తకమంటి రక్తిమాంఁగి.

కితములు గాఁగ దాడిమము - గింజల బమ్మెలఁ జిల్కలెత్తఁ బం

డితి భవనంబులందది ! - నిస్తుల భోజని త్యాగలీలయా॥

రతులఁదెగిన ముత్తైపు నరుల రాలిన ముత్తైములను బ్రొద్దుటఁబనికత్తైలు వాకిటనూడ్చ నచ్చట నాటలాడు బాలికల కాళ్లలత్తుకరసమంటి నవి యెఱ్ఱవార వానిని నింటిచిల్కలు దాడిమిబీజభ్రాంతిని ముట్టి నెత్తుచున్నవి. ఇదంతయును భోజని త్యాగలీల యగుచున్నది. అతని పండితులకుఁగూడ ముహూర్త్యము ప్రసాదించుచున్నాఁడని భావము.

ఇట పండితుల సంపత్సమృద్ధి వర్ణన ముదాత్తాలంకారము. దానిలో ముత్తైములకు నలక్తకరసముయొక్క యెఱ్ఱదనము సంక్రమించుటచేఁ దద్గుణాలంకారమును గలదు. అట్టి తద్గుణమును దెల్పునట్టి “బాలికల కాళ్లయలక్తకమంటి రక్తిమాంకితములుగాఁగ” ననెడు పదసముదాయ రూపమగు పదార్థమే దాడిమిబీజభ్రాంతికి హేతునగుటచేఁ బదార్థ హేతుక కావ్యలింగముగూడఁ గలదు.

దీని ఫలితార్థమేమనినఁ దద్గుణాలంకారమును పదార్థహేతుక కావ్యలింగాలంకారమును గూడ “బాలికల కాళ్లయలక్తకమంటి రక్తిమాంకితములుగాఁగ” ననెడు నేకవాచక పదసముదాయమున నను

ప్రవిష్టములగుటచేఁ దద్గుణ కావ్యలింగముల రెంటికని నేకవాచకాను ప్రవేశ సంకరము కలదని,

అట్లే భాగ్యైమదలంకారమునకుఁ బైతద్గుణ కావ్యలింగముల సంకరము మూలము. తద్గుణకావ్యలింగముల రెంటియొక్క సంకరము చేతను, భాగ్యైమదలంకారము చేతను నుదాత్తాలంకారమునకు మిక్కిలి శోభగల్గుటచేఁ బైసంకరభాగ్యైమదలంకారములకును నుదాత్తాలంకారమునకును సంగంగీభావముచే సంకరము.

మఱియు భోజనియొక్క దానలీలకు విద్యద్వైభవము కార్యమగుచుండఁగా హేతుహేతుమత్తులకు సభేదమును వర్ణించుటచే హేత్వలంకారమునుగలదు. ఈ హేత్వలంకారము ప్రభువుయొక్క వితరణాతిశయమును సూచించుచున్నది. ఇంతమాత్రమే కవికభిమతమైనచో నుదాత్తాలంకారముచేఁ బరిష్కృతమగు ననఁగా దానియొక్క యశేషగల హేత్వలంకార మొక్కదానియందే కవిసరంభమునకుఁ బర్యవసానము.

లేక భోజని వితరణ మెట్టిదని యొకఁడు ప్రశ్నింప దానికి సమాధానముగా నీపద్యము చెప్పఁబడినచో దానరూపమగు సప్రస్తుత కార్యముచే భోజనియొక్క సంపదుత్కర్షమును బ్రశంసించుటయందే కవి కభిప్రాయముండునుగానఁ గార్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంసయందుఁ బర్యవసానము.

కారణమగు రాజసంపదుత్కర్షమువలెనే కార్యమగు వితరణోత్కర్ష వర్ణనముగూడఁ బ్రస్తుతమే యైనచోఁ బ్రస్తుతాంకురమునందే పర్యవసానమగును.

పై యలంకారముల నెయ్యది కవికభిమతమగునో యని సందేహముగల్గినచో సందేహాసంకరమగును.

మఱియును విద్యద్వైభవమైన భవమున నసంబంధమున, సంబంధ వర్ణనరూపమగు సతిశయోక్తికి నుదాత్తాలంకారముతో నేకవాచకానుప్రవేశ సంకరము.

మఱియును నిరతిశయమగు దానోత్కర్షమునఁ బర్యవసించు హేత్వలంకారమునకును సత్వద్భుతమైనట్టియు ససత్వమగు నాదార్యమును నర్జించుటయే రూపముగాఁగల యత్సక్త్యలంకారముతో నేకవాచకానుప్రవేశ సంకరము.

వితిరణోత్కర్షమునఁ బర్యవసించు హేత్వలంకారము మూలము గాఁగల యప్రస్తుతమునకుఁగాని ప్రస్తుతాంతురమునకుఁగాని రాజనంపత్సమృద్ధి వర్ణనరూపకమగు నుదాత్తాలంకారముతోఁగూడ నేకవాచకానుప్రవేశ సంకరము.

ఓయీ ! రాజనంపత్సమృద్ధి వ్యంజనాగన్యమే కాని వాచ్యము గాకుంటుచే నానంపత్సమృద్ధి వర్ణనమే రూపముగాఁగల నుదాత్తాలంకారముతోఁగూడ నేకవాచకానుప్రవేశ మెల్లు సంభవించుననెను గంభీర్యము పుట్టుచున్నది.

దీనికి సమాధానమెట్లన ? నేకవాచకానుప్రవేశమనెను పదము లోని వాచకపదమును బ్రతిపాదకమని సామాన్యార్థకముగ గ్రహించి నచో వ్యంజకమునకుఁగూడ గ్రహణము సంభవించునుగానఁ బైవిధముగ నేకవాచకానుప్రవేశము సంభవించునని.

పైఁజెప్పఁబడిన యేకవాచకానుప్రవేశముల మూడింటికినిఁ బరిస్పరమంగంగీభావము లేకుంటుచే సమప్రాధాన్య ముండుటనుబట్టి సమప్రాధాన్య సంకరము.

ఎట్లన ? ఉదాత్తాతితయోత్తులు రెంటికిని నేకవాచకానుప్రవేశ మొకటి.

హేత్వలంకారమునకును సత్సక్త్యలంకారమునకును నేకవాచకానుప్రవేశసంకరము. రెండవది.

వ్యంగ్యమగు నుదాత్తాలంకారమునకు సప్రస్తుత ప్రశంసా ప్రస్తుతాంతురములలో నొకదానితో నేకవాచకానుప్రవేశ సంకరము. మూడవది.

ఈమూడింటికిని బరస్పర సాపేక్షత్వములేకుంటచే నంగాంగీ భావ సాంకర్యములేదు కాన సమప్రధాన్యసంకరమని నిష్కర్ణము.

ఇట యొకశంక పుట్టవచ్చును. ఎట్లన? ఉదాత్తాలంకారము యొక్క యపేక్ష హేత్వలంకారమునకుఁ గలదని చెప్పబడినది. విద్వత్సంపదుత్కర్ణమును జెప్పినఁగాని దానికిని దానికిఁ గారణభూతమగు దానలీలకును నభేదమేరూపమగు హేత్వలంకారము సంభవింపదుకాన నారెంటికిని నంగాంగీభావసంకరము తగును.

ఇట్లే రాజసంపదుత్కర్ణ రూపమగు ప్రస్తుత కారణమును ద్యోతింపఁజేయుటకై యప్రస్తుత దానరూపకార్యము వర్ణింపఁబడె నన్నచో నప్రస్తుతప్రశంసయందే యీవద్యమునకుఁ దాత్పర్యమగునని పైనఁజెప్పబడినది కదా?

ఇట్లైనచో దానమును సంపదుత్కర్ణము ననెడు కార్యకారణములకు నభేదకథనరూపమగు హేత్వలంకారములేనిదే యప్రస్తుత కార్యముచేఁ బ్రస్తుతకారణమును స్ఫురింపఁజేయుట యనెడు నప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము సిద్ధింపదుకాన హేత్వలంకార మప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారమున కంగమగుచున్నది.

అనఁగా హేత్వలంకారమునకును నప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము నకును నంగాంగీభావసంకరము కలదని తేలినది.

కానఁ బైనదాహరింపఁబడిన యేకవాచకానుప్రవేశముల మూడింట నుదాత్తహేత్వప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము లుండుటచేతను, పై రీతిగ నీమూడింటికిని నంగాంగీభావసాంకర్యముండుటచేతను, పై యేకవాచకానుప్రవేశములకు మూడింటికినిఁగూడ నంగాంగీభావ సాంకర్యమెట్లైనను సంభవించును గాన నట్టి సాంకర్యము లేదనుట యెట్లు పొసఁగునని.

ఈశంకకు సమాధానమెట్లన?

అప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారమునకుఁ గేవల హేత్వలంకారము యొక్క యపేక్ష యున్నను నత్యుక్తి హేత్వలంకారములు రెండింటికిని సంభవించిన యేకవాచకానుప్రవేశ సంకరముయొక్క యపేక్ష పై యప్రస్తుతప్రశంసకు లేకుంటుచే నేకవాచకానుప్రవేశ సంకరముల మూడింటికిని నంగాంగీభావసంకరము లేదని చెప్పఁబడినది.

పై పద్యమందలి సంకరములకు సంభవము ననుసరించి సంకర మూహించుకొనవచ్చును. ఎట్లన? ఉదాత్త తద్గుణములయొక్క యంగాంగీభావ సంకరమునకును భ్రాంతిమదుదాత్తముల యంగాంగీ భావసంకరము నకును నంగాంగీభావసంకరము చెప్పవచ్చును.

ఈరీతిగ సంకరసంకరముల కుదాహరణాంతరముల నెఱుఁగునది.

కం॥ మానిత వేంకటనాయకు

నానతి నీగతినిఁ గువల - యానందంబున్ ।

పూనిక నప్పయదీక్షితఁ

డానందంబుగ రచించె - నాతని కృపచే ॥

కం॥ శరదాగమ సంభవమగు

వర చంద్రాలోకమద్ది - వజ్రులత జగతిన్ ।

ధర నెద్దానిప్రసన్నత

నరయఁగఁ బొడసూపెఁ గువల - యానందమిటుల్ ॥

ఇట్లు,

(శ్రీ) భారద్వాజసగోత్రుఁడును విశుద్ధాత్ములగు (శ్రీ) చలమాంబా

వేంకటరామదీక్షిత తనయుండును విద్యజ్ఞనవిధేయుండును

సంతతసారస్వతసేవానిరతుండును మహీధరోపాహ్వా

యుండు నగు వేంకటరామ శాస్త్రిచే నాంధ్రీకృత

చంద్రాలోక ప్రసాదిత కువలయానంద

మనెడు సర్ధాలంకారశాస్త్రము

సంపూర్ణము.

10-9-63

— త ప్ప ప్ప ల ప ట్టి క, —

పుట.	పంక్తి.	తప్ప.	ఒప్ప.
3	12	విశిష్టజూసె	విశిష్టజూపె
౪	17	ఆజ్యమున	ఆజ్యమును
2	26	మాతరపిత	మాతరపితరుల
౫	12	లుండగద్రుతి	లుండ్రుతిదుతి
6	6	తాళసమాగమ	తాళఫలసమాగమ
8	18	తారల	తారలఁ
9	1	గిరివలెఁ	కరివలెఁ
		(గిరిరాజంబును	గిరిరాజంబును
9	10	కుధనువు	కుధనువు
11	2	లుండజగతి	లుండసరులు
15	6	తాదాత్మ్యమును	తాదూప్యమును
17	14	ద్యోతిస్ఫూర్తుల	ద్యోతిస్ఫూర్తుల
19	19	వెంటటారా	వెంటరా
21	14	నితంబున	నితంబమున
26	8	పలుకయాపె	పలుకనాపె
	13	గున్నగౌరు	గున్నగౌరు
28	19	తెలిసి	తెలిసి
31	3	సాసామాజ్య	సామాజ్య
35	18	నఖములతోడ	నఖక్షతములతోడ
41	10	మత్తైమనఁగా	ముత్తైమనఁగా
	18	నెరవున	నెపమున
44	17	నొందుచున్న	నొందుచునున్న
47	24	హిమరుచిలేఖా	హిమరుచిరేఖా
51	15	బక్రతత్వమును.	బక్రతత్వమును

పుట.	పంక్తి.	తప్ప.	ఒప్పు.
62	16	విశేషమునకును	విశేషణమునకును
64	15	సత్పదార్థమును	అసత్పదార్థమును
67	16	మర్మరాంభోధి	మర్మరాంభోధి
70	25	వత్తాస్తమును	వృత్తాస్తమును
78	5	రాజ	చంద్ర
	11	నృపతిని	చంద్రుని
	12	రాజవృత్తాంతమును	చంద్రవృత్తాంతమును
80	5	వినాశమును	వినాశనమును
81	24	శేవిషణములు	విశేషణములు
86	21	బుట్టుచే	బుట్టుటచే
87	22	నృపతితద్ద్రాహ్యధన	చంద్రతత్కిరణ
89	2	మిక్కి	మిక్కిలి
96	14	రామెంచెంతో	రాయంచెంతో
100	21	తమివడియెంత	తమివడి నెంత
	26	బలిని	బల్కిని
101	13	అభిదా	అభిధా
	14	గాకుంటచేట	గాకుంటచేత
106	23	నతిఫి !	నతిఫ !
108	7	వ్యంగము	వ్యంగ్యము
	17	నభిమతమగు	నభిహితమగు
110	11	విషణశే	విశేషణ
115	24	కాకియొక్క	బ్రహ్మయొక్క
		బ్రహ్మయొక్క	కాకియొక్క
123	3	వాడలేనట్టి	వాడిలేనట్టి
	8	బోరలఁ	బొరలఁ
127	3	సేహమనఁగా	న్నేహమనఁగా

పుట.	పంక్తి.	తప్పు.	ఒప్పు.
131	8	వస్తుపులకు	వస్తువులకు
136	26	సుషమును	సుషమను
137	4	పద్మకుశము	పద్మముకుశము
	14	భాన్తిబొంది	భాన్తిబొంది
148	3	జనునటులగు	జననటులగు
152	17	గణంబదు	గణంబందు
153	10	దరముందు	దరమందు
155	11	రాశ్రమము	రాశ్రయము
156	4	వ్యక్తమగుచున్నది	వ్యక్తమగుచున్నది
161	22	గుచ్చినచో	గుచ్చినచో
163	9	నడ్డగింపబడిన	నడ్డగింపబడిన
177	5	శీతకరణు	శీతకిరణు
179	2	సామాన్యమును	సామాన్యార్థమును
182	1	నణగుగాదె	నణగుగాదె
187	3	వీరిచే	వీరిచే
	12	పతిభా	పతిభా
189	8	మప్రస్తుమునే	మప్రస్తుతమునే
190	15	విషయవాచక	విషయవాచక
226	19	గోష్ఠగ	గోష్ఠగ
232	19	దుడుకుచెంది	దుడుకుజెంది
234	14	పర్వమునకు	పర్వతమునకు
253	25	నుదాహరింప	నుదాహరింప
256	24	సంస్మేళనము	సంస్మేళనము
263	10	బ్రక్రతాపక్రత	బ్రక్రతాప్రక్రత
264	4	సామ్యము	సామ్యము
	10	వైయక్తిమగు	వైయక్తికమగు
268	9	యటఁబూచెడు	యటఁబూచెడు

సరిశిష్టము.

పంక్తి.	తెప్ప.	బప్ప.
5	నిరర్థక	నిరర్థకత
6	దాత్త్య	దూష్య
12	పున్నమి	పున్నమ
6	ధనస్సు	ధనుస్సు
19	రూపుల	విధముల
9	మీనమిధున	మీనయుగ్మ
13	నారీశుగాకులము	దయితాత్రిబహుశము
11	మనుజ	మనుజు
23	పరార్థ	పదార్థ
9	కృప	కృపణ
25	వనె	వలె
13	చూడము	చూడుము
13	ధ్వనులు	ధన్వులు
3	గ్లహములు	గ్రహములు
9	దివ్యౌధి	దివ్యౌషధి
19	బస్తుతాం	బస్తుతాం
18	చేతనాచేతములకు	చేతనాచేతనములకు
17	అభిమతమగు	అభిహితమగు
16	నాయక	నాయకు
12	వికసించెను	ముకుళించెను
7	ముచ్చట	ముచ్చట
21	విశేషభేదమున	విషమభేదమున
2	సనిష్టావాప్తి	నిష్టానవాప్తి
12	పాల	ఫాల

150	26		ముపాత్తము క్తరీతి యనఁ గాఁజెప్పఁబడినవస్తువును దిరిగి గ్రహించి విడుచుట
152	2		నాధారములుగాను గొన్ని గుణధాయకములుగాను
169	15	పూర్వజన్మానుమానము	పూర్వజన్మమున అనమ నానుమానము
	18	ఉత్తరజన్మానుమానము	ఉత్తర జన్మమున అనుమ నానుమానము
178	1	సుబోధార్థక	సుబోధక
185	23	ధరించుట వంటిది	ధరించుటయే
188	15	ధర్మిగూడ	ధర్మిగూడ
195	12	విరియు	విచ్చు
203	9		స్తుతిచే నిందయు నిందచే స్తుతియును
206	17	ధృతి	ద్రుతి
211	16	నిర్మిద్ర	నిర్మిద్ర
212	24	దద్గుణాలం	అతిద్గుణాలం
229	11	ఇట్టైనను	ఇట్టైన — లేక యను పక్ష మాశ్రయింప “రాజవీధి వచ్చున”నుచోటయుక్తియు మొదటి పక్షమునవ్యాజో క్తియు నగును.
233	2		నిగిడించుచుఁ జెవులనటవి- న్మపతినఁ గాంచెన్
255	23	గాకుండిలన్	గాకుండెడిన్
258	19	తాకుచు	తాకున
269	9	లీల మొగిడ్చెన్	లీలగ మొగిడెన్

